

ISSN 2304-5809

8(11) 2014

МОЛОДИЙ
ВЧЕННИЙ

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 8 (11) серпень, 2014 р.
Частина II

Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глуценко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)

Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)

Іртишцева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)

Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)

Мінін Ігор Владилєнович
доктор технічних наук (Росія)

Мінін Олег Владилєнович
доктор технічних наук (Росія)

Морозенко Дмитро Володимирович
кандидат ветеринарних наук (Україна)

Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)

Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)

Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)

Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)

Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)

Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)

Яковлев Денис Вікторович
доктор політичних наук (Україна)

Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible.

Свідцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Михальська О.А.

Практика використання методів маржинального аналізу на олійно-жирових підприємствах.....6

Немченко В.В., Швагірева В.С., Тицька О.С., Третяк К.В.

Ефективність системи маркетингу на підприємствах виноробної галузі в Україні.....10

Немченко В.В., Швагірева В.С., Тыцкая О.С., Третяк К.В.

Антикризисный менеджмент в современном бизнесе.....12

Панкратьєва Т.А.

Інвестиційний процес та його інтенсифікація у сільському господарстві: теоретичний аспект.....15

Перчук О.В.

Формування облікової політики підприємств теплопостачання щодо доходів, витрат та фінансових результатів.....22

Поліщук М.Ю.

Умови формування стратегічної поведінки металургійних підприємств на галузевому ринку.....27

Рак Ю.А.

Методика оцінки рівня розвитку конкуренції (на прикладі ринку кондитерських виробів України).....30

Салівончик О.М.

Система державно-приватного партнерства в сфері розвитку соціальної інфраструктури.....35

Sviridova S.S., Tomashaytis D.D.

Capital formation of enterprises bread industry.....38

Скібіцька Л.І.

Фінансово-економічна стійкість в антикризовому менеджменті.....41

Трайтлі В.Ю.

Уточнення економічного змісту державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм45

Турчак В.В., Чижинська С.Д.

Методика оцінки фінансового потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання.....49

Федорова Т.В.

Стратегічне управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств.....53

Шевченко О.А.

Власні торговельні марки проти брендів: розвиток, тенденції, перспективи.....56

Шевченко Ю.В., Сівашенко Т.В.

Харизматичне лідерство
в антикризовому управлінні
потенціалом підприємства.....61

Шестаковська Т.А.

Особливості функціонування
системи економічної безпеки
закладів освіти в контексті
трансдордонного співробітництва.....64

ЮРИДИЧНІ НАУКИ**Дем'янчик В.В.**

Помилювання осіб,
які відбувають пробацію.....70

Лебедєва О.В.

До питання про первинність
держави чи права.....73

Новицький Г.В.

Практичні питання реалізації
принципу свободи договору
в контексті застосування норм
про відповідальність
за несвоєчасне виконання
грошових зобов'язань.....76

Турченко О.Г.

Современные подходы
к укреплению безопасности.....80

Чорнолуцький Р.В.

Принципи юридичної (законодавчої)
техніки та їх роль і значення
в законопроектній діяльності.....83

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**Гаран М.С.**

Сучасний стан початкової
математичної освіти.....90

Коленіченко Т.І.

Концептуальні засади дослідження
проблеми адаптації особистості
до умов нового соціального середовища.....94

Пахомова І.М.

Дистанційне забезпечення самостійної
роботи студентів з курсу
«Основи дислокаційної теорії».....98

Цюняк О.П.

Культура мовлення як складова
професійної культури майбутніх
магістрів початкової освіти101

МЕДИЧНІ НАУКИ**Бурик А.Ю.**

Методика лікування гіперестезії зубів
за допомогою професійної зубної пасти
«Colgate Sensitive Pro-Relief»
та препарату «Глуфторед».....106

Гасюк Н.В.

Морфофункціональна характеристика
клітинного складу епітеліального
компоненту ясен
хворих на цукровий діабет II типу.....109

Клітинська О.В.

Епідеміологічний аналіз особливостей
будови та функціонування
щелепно-лицевого апарату
у дітей Закарпаття, які постійно
мешкають в умовах мікроеlementозів.....112

**Леонтьєва Ф.С., Туляков В.О.,
Морозенко Д.В., Яковенко Н.В.**

Діагностичне значення
маркерів фібринолізу у хворих
на остеоартроз великих суглобів,
які потребують ендопротезування.....115

Макарова О.І.

Гістологічні особливості легень щурів,
яким протягом перших 7 діб вводили
розчин лактопротеїну з сорбітолом,
через 14, 21 і 30 діб
після опікової травми.....118

Нетюхайло А.Г., Ішейкіна А.К.

Форми порушення метаболізму
кісткової тканини (огляд літератури).....122

Огородник А.О.,**Давидова Ю.В., Тудай В.М.**

Сучасні підходи до оцінки ризиків
і тактики при ранньому
токсикозі вагітних.....128

Падалка А.І.

Диференційований підхід
до профілактики карієсу
постійних зубів.....132

Sadomov A.S., Nasonenko O.V.

Modulation of heart rate variability
in patients with type 2 diabetes mellitus
associated with carotid atherosclerosis.....135

Сергета Д.П.

Особливості взаємозалежності
показників фізичного розвитку
новонароджених дітей
та медико-соціальних показників
життєдіяльності, показників перебігу
вагітності та характеру трудової
діяльності їх матерів
за даними факторного аналізу.....138

Слинько Ю.О.

Гігієнічний стан порожнини рота
дітей, матері яких мали різний
рівень рухової активності
під час вагітності.....142

Черняк В.В.,**Писаренко О.А., Черняк А.В.**

Одонтогліфічні та гістотопографічні
особливості великих кутніх зубів
при фісурно-ямковому карієсі.....145

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Романенкова Ю.В.Художественное объединение
«АРТ-пространство» как модель
творческого взаимодействия
мастера и ученика.....150

АРХИТЕКТУРА

Охрім Х.А.

Категорія художнього часу в архітектурі....156

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Стрижова И.А.Трансформация системы
ценностей в эпоху глобализации.....160

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Балута Т.П.Кризис национальной идентичности
в условиях глобализации.....164

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Дорожкин А.С.Культурная манифестация
молодежной субкультуры.....172

CONTENTS

ECONOMICS SCIENCES

Mykhalska O.L.Practice of using marginal analysis
methods at oil and fat enterprises.....6**Nemchenko V.V., Shvagireva V.S.,
Tytskaya O.S., Tretiak C.V.**Effectiveness of marketing in the enterprise
of wine industry in Ukraine.....10**Nemchenko V.V., Shvagireva V.S.,
Tytskaya O.S., Tretiak C.V.**

Crisis management in today's business.....12

Pankratyeva T.L.Investment process and his intensification
in agriculture: theoretical aspect.....15**Perchuk O.V.**Formation accounting policies heating on
income, expenses and financial results.....22**Polishchuk M.Yu.**Formation of strategic behavior metallurgical
firms at industrial organization.....27**Rak Iu.A.**Methodology of assessing
the level of competition (confectionery
market of Ukraine case study).....30**Salivonchyk O.M.**System of public-private
of partnership in the sphere
of social infrastructure development.....35**Sviridova S.S., Tomashaytis D.D.**Capital formation
of enterprises bread industry.....38**Skibitska L.I.**Financial and economic
stability in crisis management.....41**Traitli V.Y.**Clarification of economic substance
audit of public financial of the execution
of budgetary programs45**Turchak V.V., Chyzyhynska S.D.**Methods of enterprise financial potential
assessment in the contemporary economy.....49**Fedorova T.V.**Strategic management of mechanical
bakeries competitiveness.....53**Shevchenko O.L.**Private labels against brands:
development, trends, prospects.....56**Shevchenko Yu.V., Sivashenko T.V.**Charismatic leadership in crisis
management enterprise potential.....61**Shestakovska T.L.**Features of functioning of the system
of economic security of establishments
of education in the context
of transfrontal collaboration.....64

JURIDICAL SCIENCES

- Demyanchik V.V.**
Clemency of persons on probation.....70
- Lebedeva E. V.**
To the question about priority
of the state or law.....73
- Novitsky G.V.**
Practical aspects of implementation
of the principle of freedom of contract
in the context of the application
of the rules on liability for delay
in performance of monetary obligations.....76
- Turchenko O.G.**
Modern approaches
to security strengthening.....80
- Chernolutskiy R.V.**
Principle of legal (legislative)
techniques and their role
and importance in lawmaking activities.....83

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Garan M.S.**
Current status of initial
mathematics education.....90
- Kolenichenko T.I.**
Conceptual framework of research
challenges of personality adaptation
to the terms of the new social environment....94
- Pakhomova I.M.**
Remote support of student's
unsupervised work on «Fundamental
of dislocation theory» course.....98
- Tsiuniak O.P.**
Culture of speech as part
of professional culture of the future
masters of primary education.....101

MEDICAL SCIENCES

- Buryk A.Y.**
The treatment method of dental
hypersensitivity with the help
of professional toothpaste
«Colgate Sensitive Pro-Relief»
and medicine «Gluftored».....106
- Gasiuk N.V.**
Morphofunctional characteristic
cellular structure of the epithelial
component of the gums of patients
with diabetes mellitus type II.....109
- Klitynska O.V.**
Epidemiological analysis
of the characteristics of the structure
and functioning of the maxillofacial
unit Transcarpathia children who reside
in conditions mikroelementozov.....112
- Leontieva F.S., Tulyakov V.O.,
Morozenko D.V., Jakovenko N.V.**
Diagnostic value of markers of fibrinolysis
in patients with osteoarthritis of large
joints, requiring replacement.....115

- Makarova O.I.**
Histological features of lungs of rats,
wherein during the first 7 days were
injected solution lactoproteinum with
sorbitol, through 14, 21 and 30 days
after burn trauma.....118
- Netyukhaylo L.G., Izeikina L.K.**
Forms of violations of bone metabolism
(a review of the literature).....122
- Ogorodnyk A.A., Davydova I.V., Tudai V.M.**
Modern approaches in risk evaluation
and management of early toxicosis
of pregnant women.....128
- Padalka A.I.**
Differentiated approach to the
prevention of caries in permanent teeth.....132
- Sadomov A.S., Nasonenko O.V.**
Modulation of heart rate variability
in patients with type 2 diabetes mellitus
associated with carotid atherosclerosis.....135
- Serheta D.P.**
Features of interdependence of physical
development of newborn and medical
and social vital activity indicators,
peculiarities of pregnancy and the
character of work activity their
mother according factor analysis.....138
- Slin'ko Y.A.**
Oral hygiene in children whose
mothers had different levels
of motor activity during pregnancy.....142
- Chernyak V.V.,
Pysarenko O.A., Chernyak A.V.**
Odontogical and hystotopographical
specialities of premolars
with fissure-pit view of caries.....145

ART CRITICISM

- Romanenkova J.V.**
Art association «Art-space» as model
of creativer interaction of master and pupil....150

ARCHITECTURE

- Okhrim K.A.**
The category of artistic time in architecture....156

SOCIAL SCIENCES

- Strizhova I.A.**
Transformation of value system
in the globalization age.....160

POLITICAL SCIENCES

- Baluta T.P.**
Crisis of national identity
in the conditions of globalization.....164

CULTUROLOGY

- Dorozhkin A.S.**
Cultural manifestation of youth subculture....172

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ МАРЖИНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ НА ОЛІЙНО-ЖИРОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Михальська О.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Здійснено апробацію методики маржинального аналізу, з використанням «точки беззбитковості» на предмет її практичного застосування на прикладі олійно-жирового підприємства та вибору найбільш ефективних господарсько-фінансових рішень. Запропоновано методику для прийняття ефективних управлінських рішень, щодо порогу безпеки обсягу виробництва, можливої величини прибутку, точки покриття негрошових витрат (амортизаційних відрахувань), вибору варіанта технології виробництва тощо.

Ключові слова: «точка беззбитковості», порог безпеки, додатковий маржинальний дохід, амортизаційні витрати.

Постановка проблеми. Сутність маржинального аналізу полягає у вивченні співвідношення обсягу виробництва (випуску продукції) і прибутку завдяки прогнозуванню рівня цих величин за заданих обмежень. На підставі цього витрати поділяються на змінні та постійні. На практиці критерії віднесення статті до змінної чи постійної частини залежать від спеціалізації підприємства, прийнятої облікової політики, мети аналізу і професіоналізму відповідного фахівця.

Знайдені значення питомих маржинальних доходів для кожного конкретного виду продукції важливі для менеджера. Якщо цей показник негативний, це свідчить про те, що виторг від реалізації продукту не покриває навіть змінних витрат. Кожна наступна вироблена одиниця певного виду продукції буде збільшувати загальний збиток організації. Якщо значне зниження змінних витрат обмежені, то менеджерів слід розглянути питання про виведення певного товару з асортименту продукції, що пропонується підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням здійснення маржинального аналізу, з використанням «точки беззбитковості» на предмет її практичного застосування своє відображення в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Вахрушина М.А. [1], Великий Ю.М. [2], Головки В.І. [3], Друри К. [4], Партии Г.О. [6], Прохорова В.В. [2], Пушкар М.С. [7], Сабліна Н.В. [2] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розподіл витрат на постійні і змінні, обчислення маржинального прибутку дозволяють визначити вплив обсягу виробництва і збуту на величину прибутку від реалізації продукції, робіт, послуг і той обсяг продажів, починаючи з якого підприємство отримує прибуток. Робиться це завдяки аналізу моделі беззбитковості (системи «витрати-обсяг виробництва-прибуток»).

Моделю беззбитковості будується на таких вихідних припущеннях:

- поведінку витрат та виторгу можна описати лінійною функцією однієї змінної – обсягу випуску;
- змінні витрати і ціни залишаються незмінними протягом усього планового періоду;
- структура продукції не змінюється протягом планованого періоду;
- поведінка постійних і змінних витрат може бути точно виміряною;
- на кінець періоду, що аналізується, у підприємства не залишається запасів готової продукції (або вони несуттєві), тобто обсяг продажів відповідає обсягу виробництва.

Мета статті. Запропоновано аналітичні можливості такого подання інформації про витрати і доходи, яке називають «маржинальним підходом».

Виклад основного матеріалу. Маржинальний аналіз базується на групуванні витрат на змінні, які змінюються в міру збільшення або зменшення обсягу виробництва, і постійні, які не залежать від обсягу виробництва і на визначені маржинального доходу.

Слід мати на увазі, що поняття «постійні» і «змінні» відносяться до сумарних витрат, а не до витрат на одиницю продукції. Стосовно до одиниці продукції спостерігається інша картина: при зміні обсягу виробництва «постійні витрати» змінюються, а «змінні» залишаються без змін.

Маржинальний дохід являє собою суму грошових коштів, одержаних від продаж, необхідних для покриття постійних витрат і утворення прибутку, і дорівнює різниці між обсягом продажів і змінними витратами на виробництво і реалізацію продукції. Для вирішення ряду завдань можна також розглядати маржинальний дохід як суму постійних витрат та прибутку.

Виділення такого фінансового показника, як маржинальний дохід, дозволяє з'ясувати, чи є продукція, що випускається рентабельною. Поряд з цим, оскільки постійні витрати є іншою складовою, яка визначає маржинальний дохід, чітко видно їх вплив на формування операційного прибутку (прибутку від продажів). Нами в статті запропоновано аналітичні можливості такого подання інформації про витрати і доходи, яке називають також «маржинальним підходом».

Центральним моментом маржинального аналізу є визначення «точки беззбитковості», тобто такого обсягу продажів, при якому виручка від реалізації продукції (робіт, послуг) дорівнює сумі змінних витрат. Очевидним при цьому є те, що перевищення даного обсягу забезпечує отримання прибутку у все зростаючих масштабах, а його зменшення – збитку.

Методика маржинального аналізу визначення «точки беззбитковості» передбачає на її підставі, що відсутнє у методиках порівняльного, коефіцієнтного та кореляційного аналізу, визначати цілий ряд показників, які дають можливість вибору найбільш ефективних господарських рішень щодо:

1. порогу (зони) безпеки, тобто наскільки можна скоротити обсяг продаж без ризику отримання збитку;
2. оцінки варіантів управлінських рішень, орієнтованих на досягнення необхідної або можливої величини прибутку;
3. визначення точки готівкової рівноваги, яка показує обсяг продаж, необхідних для покриття не грошових (амортизаційних) витрат у періоді;
4. який обсяг продаж необхідний для досягнення певної величини прибутку після оподаткування;
5. вибору варіанта технології виробництва.

На прикладі олійно-жирового підприємства ТОВ «Каховка Протеїн Агро» здійснено розрахунки «точки беззбитковості» та інших пов'язаних з нею показників, які характерні для маржинального аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

**Вихідні дані для розрахунків
«точки беззбитковості» на прикладі
екстракційного цеху олійно-жирового
підприємства ТОВ «Каховка Протеїн Агро»**

Показники	Одиниця виміру	Значення показників
Досягнутий обсяг виробництва продукції	тонна	2774
Реалізаційна ціна за одиницю продукції	грн.	7917,00
Виручка від реалізації	тис. грн.	21969,0
Змінні витрати на одиницю продукції	грн.	6700,00
Загальна сума змінних витрат	тис. грн.	18587,0
Маржинальний дохід цеху	тис. грн.	3382,0
Сума постійних витрат	тис. грн.	195,0
Разом постійних і змінних витрат	тис. грн.	18782,0
Собівартість одиниці продукції	грн.	6770,73
Фактичний прибуток	тис. грн.	3187,0
Плановий прибуток	тис. грн.	3000,0

Джерело: розроблено автором

Обсяг продаж, який забезпечує «точку беззбитковості» визначають виходячи із перетворення наступної формули:

$$\Pi = p \cdot x - (A + v \cdot x) \quad (1)$$

де Π – прибуток від продажів;

p – ціна продажу одиниці продукції;

x – кількість одиниць продукції, яку необхідно продати для досягнення точки рівноваги;

A – сума постійних витрат;

v – змінні витрати на одиницю продукції.

Оскільки, в «точці беззбитковості» прибуток нульовий, формула приймає наступний вигляд:

$$p \cdot x = A + (v \cdot x)$$

або

$$x = \frac{A}{p-v} \quad (2)$$

$$\text{Отже, } x = \frac{195,0 \text{ тис.грн.}}{7917,00 \text{ грн.} - 6700,00 \text{ грн.}} = 1602 \text{ тонн}$$

Маржинальний метод аналізу передбачає, що кожна продана одиниця продукції забезпечує отримання певного маржинального доходу, який в першу чергу йде на покриття постійних витрат, а потім – на формування прибутку. Інакше кажучи, для досягнення «точки беззбитковості» необхідно реалізувати таку кількість одиниць продукції, яке забезпечить суму питомих маржинальних доходів, що рівна величині постійних витрат. Таким чином, для знаходження «точки беззбитковості» слід суму постійних витрат розділити на певний маржинальний дохід.

На підставі даних таблиці 1 розрахуємо всі інші п'ять показників, зазначених вище.

1. *Поріг безпеки* показує, наскільки можна скоротити обсяг продажів без ризику отримання збитку:

$$K = (V - x) : V, \quad (3)$$

де K – поріг (зона) безпеки;

V – досягнутий обсяг виробництва і продажу – 2774 тонн (див. табл. 1);

x – «точка беззбитковості» – 1602 тонн (див. результати попереднього розрахунку).

Отже, $K = \frac{2774 - 1602}{2774} = 42,2\%$, тобто за порогом безпеки потрібно продавати не менше 42,2%.

2. Аналіз беззбитковості передбачає також розгляд і оцінку варіантів управлінських рішень, орієнтованих на досягнення необхідної або можливої величини прибутку, виходячи зі сформованого співвідношення між постійними і змінними витратами на одиницю продукції (грошову одиницю продажів) і цінами продажу, з урахуванням виробничих можливостей і потреб ринку.

Обсяг продажів (X_n), необхідний для досягнення тієї чи іншої суми прибутку та визначається за формулою:

$$X_n = \frac{A+O}{MD} \quad (4)$$

де X_n – обсяг продажів;

O – очікуваний прибуток;

MD – маржинальний дохід.

В нашому випадку продажна ціна одиниці продукції складає 7917,00 грн., змінні витрати на одиницю продукції – 6700,00 грн., постійні витрати – 195,0 тис. грн. та очікуваний дохід – 3000,0 тис. грн.

$$X_n = \frac{195,0 + 3000,0}{21969,0 - 18587,0} = 944 \text{ тонн}$$

Отже, для забезпечення 3000,0 тис. грн. чистого прибутку необхідно виробляти і продавати не менше 944 тонн олії.

3. Проведення аналізу беззбитковості, передбачає поряд із знаходженням «точки беззбитковості», визначення так званої «точки готівкової рівноваги», яка показує обсяг продажів, необхідний для покриття постійних негрошових витрат за період, якими є амортизаційні витрати. У цьому випадку формула 2, тобто $x = \frac{A}{p-v}$ буде перетворена в наступну формулу:

$$X_{np} = \frac{(A-m)}{p-v} \quad (5)$$

де X_{np} – «точка готівкової рівноваги»;

m – сума амортизаційних відрахувань;

$$X_{np} = \frac{195,0 \text{ тис.грн.} - 123,0 \text{ тис.грн.}}{7917,00 \text{ грн.} - 6700,00 \text{ грн.}} = 592 \text{ тонн}$$

Таким чином, при існуючому співвідношенні витрат і виручки підприємству необхідно продати 592 тонн олії продукції для покриття 123 тис. грн. амортизаційних витрат.

4. Якщо необхідно з'ясувати, який обсяг продажів необхідний для досягнення певної величини прибутку після оподаткування (чистого прибутку), використовується наступна формула:

$$X_{nc} = \frac{A + Пч \cdot (1 - C)}{p - v} \quad (6)$$

де X_{nc} – обсяг продажів, необхідний для отримання заданого прибутку після оподаткування (чистого прибутку);

$Пч$ – заданий чистий прибуток;

A – сума постійних витрат – 195,0 тис. грн.;

C – ставка податку на прибуток 18%;

p – ціна одиниці продукції – 7917,00 грн.;

v – змінні витрати на одиницю продукції – 6700,00 грн.

$$X_{nc} = \frac{195,0 + 3000,0 \cdot (1 - 0,18)}{7917,00 - 6700,00} = 2153 \text{ тонн}$$

Таким чином, щоб зберегти отриманий рівень прибутку на рівні від 3000,0 тис. грн. до 3187,0 тис. грн., необхідно виготовляти та реалізовувати не менше 2153 тонн олії.

5. Аналіз беззбитковості дозволяє, крім того, вирішувати завдання вибору варіанта технології виробництва. Аналіз проводиться тоді, коли є як

мінімум два варіанти технології виробництва: один – характеризується низькими змінними витратами на одиницю продукції і високими постійними витратами, а інший – більш високими змінними, але більш низькими постійними витратами.

У цьому випадку знаходиться «точка беззбитковості», в якій за двома варіантами забезпечується отримання однакового прибутку. Якщо обсяг виробництва менше цієї точки, то більш прибутковим є варіант, що характеризується меншими постійними витратами. Перевищення «точки беззбитковості» забезпечує більшу дохідність варіанту з меншими змінними витратами.

На досліджуваному олійно-жировому підприємстві ТОВ «Каховка Протеїн Агро» наявна можливість вибрати з двох діючих технологічних ліній, ту яка забезпечить більш низьку «точку беззбитковості» (табл. 2).

Таблиця 2
Характеристика варіантів технології виробництва

№	Показники	Одиниця виміру	Варіант I	Варіант II
1	Продажна ціна одиниці продукції	грн.	7917,00	7917,00
2	Змінні витрати на одиницю продукції	грн.	6700,00	6000,00
3	Питомий маржинальний дохід на одиницю продукції	грн.	1217,00	1917,00
4	Постійні витрати	тис. грн.	195000,0	285000,0
5	«Точка беззбитковості»	тонн	1602	1487

Джерело: розроблене автором

Таким чином, розрахунки свідчать, що переважачим виявляється варіант II, бо він забезпечує «точку беззбитковості» при обсягу продажів на рівні 1487 тонн.

У розглянутих прикладах аналіз беззбитковості обсягу продаж вимірювався в натуральних одиницях. Відповідно цьому, змінні витрати, виручка і маржинальний дохід були представлені у вигляді питомих показників, тобто в розрахунку на одиницю виробу. Проте, у більшості випадків, обсяг продажів представлений у вартісному вираженні, у зв'язку з чим, при проведенні аналізу використовується так званий коефіцієнт валового прибутку. Цей коефіцієнт визначається відношенням валового прибутку (маржинального доходу) до виручки і називається також «сталій дохід – виручка». «Точка беззбитковості» при цьому виражається у грошовій оцінці і визначається за формулою:

$$X = \frac{A}{R} \quad (7)$$

де X – «точка беззбитковості»;

A – постійні витрати;

R – коефіцієнт валового прибутку

Коефіцієнт валового прибутку визначається за формулою:

$$R = \frac{MD}{PD} \quad (8)$$

де PD – дохід від реалізації продукції.

Виходячи із даних таблиці 1:

$$R = \frac{3382,0}{21969,0} = 0,15$$

«Точка беззбитковості» за формулою:

$$X = \frac{A}{R} \quad (9)$$

$$X = \frac{1950000}{0,15} = 13000000 \text{ грн.}$$

Таким чином, «точка беззбитковості» виникне при обсязі реалізації олії починаючи з суми 13,0 млн. грн.

Варто звернути увагу на те, що питомий маржинальний дохід і коефіцієнт валового прибутку є ідентичними за своїм економічним змістом показниками. При цьому, перший з них показує, який прибуток приносить кожна продана одиниця продукції, а другий – скільки відсотків маржинального доходу міститься в кожній грошовій одиниці продажів.

Коефіцієнт валового прибутку, що характеризує рівень вигідності продукції, може використовуватися в якості самостійного інструменту аналізу управлінських рішень в ситуаціях, коли сформоване співвідношення між обсягом (ціною) продажів і змінними витратами не змінюється.

Можна виділити ситуацію аналізу, здійснюваного за допомогою даного показника, тобто коефіцієнта валового прибутку, також для оцінки наслідків передбачуваного зростання обсягу продажів, виходячи з необхідності збільшення операційного прибутку (прибутку від продажів), при тому що рівень постійних витрат залишиться тим же. В цьому випадку, величина додаткового прибутку буде дорівнює додатковому маржинального доходу, отриманому в результаті цього зростання.

Слід звернути увагу на те, що в даному випадку порівнюються не поточні і капітальні витрати, а поточні змінні і поточні постійні, останні з яких залежать від величини капітальних вкладень (через амортизаційні відрахування).

При цьому, оскільки цей коефіцієнт представляє собою відношення маржинального доходу до обсягу продажів, то величина додаткового маржинального доходу визначається за формулою:

$$MD_d = V_d \cdot R \quad (10)$$

де MD_d – додатковий маржинальний дохід;

V_d – додатковий обсяг продажів;

R – коефіцієнт валового прибутку.

Коефіцієнт валового прибутку за додатковим замовленням розраховується за формулою:

$$R = \frac{MD}{V_d} \quad (11)$$

$$R = \frac{1697,4}{10988,8} = 0,15$$

За даними таблиці 1, при отриманні додаткового замовлення в розмірі 50% до фактичного обсягу виробництва, та отримання, таким чином, 10989,9 тис. грн. додаткового доходу, додатковий маржинальний дохід буде отриманий в сумі:

$$MD_d = 10988,9 \cdot 0,15 = 1697,4 \text{ тис. грн.}$$

Отже, передбачуване збільшення обсягу продажів, при існуючому рівні вигідності продукції, з надлишком забезпечить необхідні фінансові результати. Так, якщо підприємство отримає додаткове замовлення в розмірі 50% діючого виробництва, то за розрахунками, здійсненими на підставі таблиці 1 загальний дохід складатиме 10980,9 тис. грн., а маржинальний дохід 1687,4 тис. грн.

Висновки і пропозиції. Здійснена апробація методики маржинального аналізу на прикладі підприємства олійно-жирової галузі, свідчить про великі можливості її в плані вибору і вирішення цілого ряду ефективних управлінських рішень, щодо порогу безпеки обсягу виробництва, можливої величини прибутку, точки покриття негрошових витрат (амортизаційних відрахувань), вибору варіанта технології виробництва тощо.

Список літератури:

1. Вахрушина М.А. Бухгалтерський управленческий учет: учебн. Для студентов вузов, обучающихся по экон. Специальностям. – 6-е изд., испр. – М.: Омега-Л, 2007. – 570 с.
2. Великий Ю.М., Прохорова В.В., Сабліна Н.В. Управління витратами підприємства: Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 192 с.
3. Головки В.І. Економічний аналіз / В.І. Головки. – Підручник. – К.: ТзОВ «Курс», 2008. – 280 с.
4. Друри К. Управленческий и производственный учет. Вводный курс: [учеб. для студентов вузов] / К. Друри. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юнити-дана, 2005. – 735 с.
5. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. з грифом МОН / Г.І. Купалова – К.: Знання, 2008. – 639 с.
6. Партии Г.О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій: Монографія. – К.: УБС НБУ, 2008. – 219 с.
7. Пушкар М.С. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: [монографія] / М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 336 с.

Михальская Е.Л.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ МАРЖИНАЛЬНОГО АНАЛИЗА НА МАСЛОЖИРОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

Осуществлена апробация методики маржинального анализа, с использованием «точки безубыточности» на предмет ее практического применения на примере масложирового предприятия и выбора наиболее эффективных хозяйственно-финансовых решений. Предложена методика для принятия эффективных управленческих решений относительно порога безопасности объема производства, возможной величины прибыли, точки покрытия неденежных расходов (амортизационных отчислений), выбора варианта технологии производства и т.п.

Ключевые слова: «точка безубыточности», порог безопасности, дополнительный маржинальный доход, амортизационные расходы.

Mykhalska O.L.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PRACTICE OF USING MARGINAL ANALYSIS METHODS AT OIL AND FAT ENTERPRISES

Summary

The paper conducts the approbation of the marginal analysis method, using breakeven point with a view of its practical using at oil and fat enterprises and choice of the most effective operational and financial decisions. The article suggests methods for effective management decisions taking concerning margin of safety of production output, non-cash costs covering (depreciation deduction), choice of production method etc.

Keywords: breakeven point, margin of safety, extra marginal revenue, depreciation costs.

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВИНОРІБНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Немченко В.В.

Одеська національна академія харчових технологій

Швагірева В.С., Тицька О.С., Третяк К.В.

Одеський національний політехнічний університет

У статті досліджується система маркетингу на підприємствах виноробної галузі в Україні, пояснюється сутність терміну маркетинг, управління маркетингом. Визначаються проблеми маркетингу, та шляхи подолання проблеми у короткостроковому та довгостроковому періоді. Виділяються такі види маркетингу, як конверсійний, стимулюючий, ремаркетинг, синхромаркетинг, демаркетинг, страховий, протидіючий, а також 2 концепції маркетингу за Філіпом Котлером, концепції «5Р», «маркетинг-мікс». Надається характеристика стратегічного плану, як перспективи розвитку у майбутньому, а також завдання маркетингової системи у виноробній галузі.

Ключові слова: маркетинг, система маркетингу, управління маркетингу, мерчандайзинг, прихована камера, прямий маркетинг, шляхи підвищення маркетингової системи, маркетинг-мікс, 5Р.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виноробна сфера в Україні займає вагомую частку на ринку і знаходиться на стадії зростання, продукція користується великим попитом. Залишається той факт, що виноробство має ряд проблем: законодавча база, економічні, технологічні, недостатній технічний розвиток. Незважаючи на це, проблема маркетингу стоїть на першому місці, так як породжує «розруху в головах» споживачів. Проблема маркетингу повинна охоплювати всі стадії виноробства: від виробництва до просування до споживача. Впровадження збалансованої системи маркетингу на підприємстві дозволить зміцнити конкурентні можливості, поліпшити якість виробництва і продажів, а також отримати максимальний прибуток.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Засновником маркетингу вважається Філіп Котлер – американський вчений, всесвітньо відомий професор міжнародного маркетингу в Школі менеджменту Келлог. Книга професора Котлера «Маркетинг менеджмент» стала найбільш широко використовуваним в світі підручником в області маркетингу. Серед інших написаних ним підручників особливою популярністю користуються «Основи маркетингу», перевидавалися безліч разів, і «Введення в маркетинг». Котлер розробив ряд нових концепцій у сфері маркетингу, включаючи демаркетинг, мегамаркетинг, турбомаркетинг і синхромаркетинг. Він вважає, що теорія маркетингу повинна виходити за рамки теорії цін і включати в себе динаміку інновацій, системи розповсюдження і просування в аналізі, пояснення і прогнозування економічних результатів.

В Україні маркетинговим дослідженням особливо увагу приділила Старостіна Алла Олексіївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародної економіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віце-президент Української Асоціації Маркетингу, автор перших підручників з маркетингових досліджень і промислового маркетингу в Україні.

Виділення раніше не визначених проблем. Нестабільна ситуація в країні призвела до виникнення раніше не визначених проблем, та посилювання існуючих, які потрібно розглядати та вирішувати. Маркетинг зараз перебуває у стадії невизначеності, по-перше, тому що деякі керівники не можуть поставити конкретних завдань, не шукають нових методів просування маркетингових ідей, методів виживання; по-друге, виконавчі директори не завжди бачать взаємозв'язок маркетингу та залучення зовнішніх інвестицій у оборотний капітал під-

приємства. Раціональне вживання маркетингової діяльності буде поштовхом для залучення потрібних інвестицій у виноробну галузь.

На нашу думку, значна проблема виноробної галузі це те, що використовуються дешеві ідеї та заходи для просування продукції до споживача. Це не має позитивного впливу, не змінює прихильність споживача до товару, не збільшує попит та прибуток, а лише використовує кошти підприємства.

Постановка завдання. Завданням ефективного маркетингу є стратегічне управління. Розробка стратегічного плану спрямовує діяльність підприємства на перспективу. Завданнями маркетингової системи є:

- з'ясування несприятливих тенденцій та шляхи їх подолання;
- розробка короткочасних цілей підприємства;
- розробка бюджету та плану прибутку;
- складання маркетингового плану для кожного окремого виду продукції.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг – це процес планування і втілення задуму, ціноутворення, просування і реалізація ідей, товарів і послуг за допомогою обміну, який задовольняє цілі окремих осіб і організацій [1]. Маркетинг – це ринкова філософія, стратегія і тактика мислення і дії суб'єктів ринкових відносин: не тільки виробників і посередників у комерційній діяльності, але і споживачів, а також постачальників, практичних економістів, вчених, цілих організацій, аж до урядових органів [2].

Кожна виноробна галузь повинна вміти керувати маркетингом. Управління маркетингом – це аналіз та планування, контролювання заходів, які вживаються для досягнення цілей підприємства (отримання прибутку, зростання об'єму продажів та частки ринку) [2]. Деколи кажуть «управління маркетингом – це управління попитом».

Філіп Котлер, як згадувалося раніше, є засновником концепції маркетингового управління. Науковцем було запропоновано 2 концепції маркетингу:

- маркетинг-мікс;
- «5Р» (продукт – «product», ціна – «price», персонал – «personnel», комунікація – «promo», дистрибуція – «place»).

Стратегія маркетингу – головний спосіб за яким можна досягти цілі. Стратегія маркетингу визначає, який продукт зможе вийти на необхідний ринок, у необхідній кількості для досягнення загальної мети підприємства.

Для підприємства виноробної галузі важливо проводити маркетингові дослідження після прове-

дення яких, підприємство отримає відповіді та рейтинг стосовно продукції, продажу, попиту:

- Хто є покупцями?
- Де знаходяться покупці та за яких обставин купують продукцію?
- Чи важливо для підприємства випускати оновлену продукцію (коректуючи пляшку, етикетку та інше)?
- Потребує реклами на телебаченні, біг-бордів по місту та промо-акцій у супермаркетах?

У маркетингу прийнято вживати такий показник, як ефективність маркетингу. Ефективність маркетингу – це показник, який характеризує наскільки оптимальними можуть бути маркетингові заходи для того, щоб можна було досягнути результатів не тільки у довгостроковий, а й у короткостроковий період.

Ефективність маркетингової системи у виноробній діяльності пов'язана з показником рентабельності маркетингових інвестицій.

Фактори від яких залежить ефективність маркетингу:

- розробка, впровадження маркетингової стратегії;
- креативність ТМ;
- тактика заходів;
- управління зовнішньоекономічними відносинами;
- сезонність товару.

Маркетологи на підприємстві час від часу організовують маркетингові дослідження. Маркетингові дослідження – це постійне збирання інформації, її оброблення, аналізування отриманих даних від споживачів продукції з метою прийняття доцільного маркетингового та стратегічного рішення, яке вплине у майбутньому на збільшення попиту товару. Головне завдання маркетингових досліджень – це отримання максимально точних, правдивих даних, та уникнення випадкових витрат. Головна мета маркетингових досліджень полягає в розробці концепції загального уявлення про структуру і закономірності динаміки ринку і обґрунтовані необхідних можливостей конкретної фірми для більш ефективної адаптації її виробництва, технологій та структури, а також виводиться на ринок продукції або послуг до попиту і вимог кінцевого споживача [3].

На практиці було доведено, що ті компанії, які систематично проводили маркетингові дослідження, отримували прибуток у декілька разів вищий, за рахунок збільшення продажів.

Не виключаємо той факт, що підприємства виноробної галузі повинні чітко керувати товаром. Функція керування товаром виконується на кожному етапі та контролює ретельно його життєвий цикл.

Для просування виноробної продукції доцільне використання прямого маркетингу. Прямий маркетинг – це такий вид маркетингу, який використовує засоби реклами для особистого звернення до потенційних споживачів, також для отримання відгуку без зайвих зауважень.

Прихована реклама – прийом полягає в тому, що він використовується у фільмах, телевізійних передачах, музичних фільмах, де демонструється рекламований продукт або його логотип.

Мерчандайзинг сприяє збільшенню прибутку, обсягів продажу, допомагає створювати нові комбінації товарів, а також сприяє підвищенню зацікавленості у покупців.

Найефективнішим у ЗМІ вважається медіа планування, яке включає розробку медіа плану, та розрахунок бюджету рекламної компанії.

Реклама на телебаченні є однією з головних компонентів великих рекламних компаній. Незважаючи на високу вартість, телевізійна реклама забезпечує окупність витрачених на неї коштів.

Переваги телевізійної реклами:

- швидке охоплення значної аудиторії;
- візуальний, звуковий вплив;
- формування довіри до продукту;
- впізнаваність бренду.

У 2013 році в Україні налічувалось більше 80 агенцій, які надавали маркетингові послуги, такі як:

- промо для споживачів;
- мерчандайзинг;
- розробка креативності;
- надання бази даних;
- інтернет та он-лайн реклама;
- спонсорство;
- антикризова комунікація.

Висновки і перспективи подальшого розвитку.

За останні роки відбувається багато суперечок, щодо якості виноробної продукції. Ця проблема й надалі буде мати негативну тенденцію, якщо в Україні не буде створений орган, який буде контролювати головні галузеві закони та нормативи. Сьогодні виробник перед споживачем не несе ніякої відповідальності за свою неякісну, ненатуральну продукцію. Якість привезеної сировини ніхто не контролює. Для перспективи подальшого розвитку потрібно:

По-перше, потрібно відстежувати усю схему виробництва, для того, щоб не відбувалися махінації та використовувалась натуральна сировина. Для боротьби з фальсифікацією необхідно вживати всі доступні міри (нормативно-технічні, технологічні, правові та економічні).

По-друге, важливо розвивати культуру вживання вина. Споживач не завжди купує той продукт, який хоче. Більшість не може відрізнити сухе вино від полусухого, марочне від ординарного. Стосовно цього пункту потрібна ефективна маркетингова стратегія, яка дозволить споживачу ознайомитись з різними видами вина та ігристого вина. Безсумнівно, ця програма потребує чималих затрат, тому на нашу думку, всі підприємства виноробної галузі повинні об'єднатися для досягнення цієї мети.

По-третє, треба збільшувати кількість посадок з лозою, для того, щоб використовувати тільки свою сировину, а не імпортувати.

Успіх та розвиток виноробної галузі на пряму залежить від ефективної маркетингової стратегії, хоча й потребує чималих затрат.

Список літератури:

1. The American Marketing Association (AMA), 2008.
2. Панкрухин А.П. «Маркетинг»: Учеб. Для студентов, обучающихся для студентов, обучающихся по специальности 061500 «Маркетинг» / Гильдия маркетологов. – 3-е изд. – М.: Омега-Л, 2009. – 658 с.
3. Бурцева Т.А., В.С. Сизов, О.А. Цень «Управление маркетингом». – М. 2010. – 22 с.

Немченко В.В.

Одесская национальная академия пищевых технологий

Швагирева В.С., Тыцкая О.С., Третяк К.В.

Одесский национальный политехнический университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ МАРКЕТИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ВИНODEЛЬЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследуется система маркетинга на предприятиях винодельческой отрасли в Украине, объясняется сущность термина маркетинг, управление маркетингом. Определяются проблемы маркетинга, и пути решения проблемы в краткосрочном и долгосрочном периоде. Выделяются следующие виды маркетинга, как конверсионный, стимулирующий, ремаркетинг, синхромаркетинг, демаркетинг, страховой, противодействующий, а также 2 концепции маркетинга в Филиппом Котлер, концепции «5Р», «маркетинг-микс». Дается характеристика стратегического плана, как перспективы развития в будущем, а также задачи маркетинговой системы в винодельческой области.

Ключевые слова: маркетинг, система маркетинга, управления маркетинга, мерчандайзинг, скрытая камера, прямой маркетинг, пути повышения маркетинговой системы, маркетинг-микс, 5Р.

Nemchenko V.V.

Odessa National Academy of Food Technologies

Shvagireva V.S., Tytskaya O.S., Tretiak C.V.

Odessa National Polytechnic University

EFFECTIVENESS OF MARKETING IN THE ENTERPRISE OF WINE INDUSTRY IN UKRAINE

Summary

The article examines the marketing system for businesses wine industry in Ukraine, explained the essence of the term marketing, marketing management. Identify problems of marketing and ways to overcome problems in the short and early period. Are the following types of marketing as a conversion, stimulating, remarketing synhromarketynh, demarketynh, insurance, opposing, and 2 of the marketing concept by Philip Kotler, the concept of «5P», «marketing mix». Available characteristic of the strategic plan, as the prospects of the future, and the task of marketing in wine industry.

Keywords: marketing, marketing system, marketing management, merchandising, hidden camera, direct marketing, ways to improve the marketing system, marketing mix, 5P.

УДК 338.984

АНТИКРИЗИСНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СОВРЕМЕННОМ БИЗНЕСЕ

Немченко В.В.

Одесская национальная академия пищевых технологий

Швагирева В.С., Тыцкая О.С., Третяк К.В.

Одесский национальный политехнический университет

В данной статье рассмотрены основные ситуации применения кризис-менеджмента в современных украинских предприятиях. В статье проанализированы наиболее распространенные причины возникновения критических ситуаций, характерных для украинских предприятий. Также предложен оптимальный алгоритм решения данных проблем. В свете текущих событий, происходящих в стране, данная тема является актуальной к рассмотрению и изучению.

Ключевые слова: менеджмент, кризис-менеджмент, управление кризис-менеджментом, критическое состояние, современные предприятия, предиктивный менеджмент, предиктивная стратегия.

Постановка проблемы. В последнее время для предприятий Украины характерно развитие антикризисного менеджмента, как одного из ответвлений стратегического. Крайне нестабильная экономическая и политическая ситуация, обвал валютного курса и шаткое положение Украины на международном рынке влекут за собой стремительную потерю своих позиций украинскими предприятиями. Поэтому именно сейчас как никогда становится актуальным направление предиктивного менеджмента и предиктивной стратегии в управлении предприятием.

Анализ последних публикаций и исследований. Благодаря кризису научные деятели стали актив-

но изучать и развивать стратегии антикризисного управления. Это направление берет истоки с запада. Например, в США управленцы впервые столкнулись с проблемой преодоления критического состояния на предприятии. В тоже время возникла необходимость в развитии предиктивной стратегии предприятия. Пионером в этой отрасли был Джон М. Кейнс. Он выявил и определил эту проблему и способы ее преодоления. В последнее время все больше внимания уделяется антикризисному менеджменту и антикризисной стратегии в Украине. Анна Несмеева в своей статье «Антикризисный менеджмент», говорит о том, что ни один из предложенных процессов преодоления критической ситуации

на предприятии, не может окончательно гарантировать решение всех проблем предприятия – каждый менеджер должен действовать на основе своего собственного опыта, знания и интуиции [3].

Нерешенные части общей проблемы. Изучая тему антикризисного менеджмента, можно сделать вывод, что Украина не приспособлена к применению стратегий на практике. В свою очередь на Западе давно изучают и применяют различные стратегии антикризисного управления. Наши управленцы и научные деятели, относительно недавно стали интересоваться и изучать данную область. При этом достаточное количество публикаций, отличается друг от друга своими подходами и методами в антикризисном менеджменте. Основной проблемой является то, что мало кто разрабатывает инновационные идеи в этой сфере, при этом опираясь на западные учения в борьбе с кризисом.

Постановка задачи. Основной целью антикризисной программы является установление перманентной устойчивости предприятия на рынке и предотвращение повторного кризиса. Стоит отметить, что антикризисное управление ставит перед собой непосредственно две задачи: проведение мероприятий для профилактики кризисной ситуации на предприятии, и проведение мероприятий по снижению последствий кризисной ситуации или их полная ликвидация.

Изложение основного материала исследования. Профилактика кризисной ситуации на Украине на данный момент требует от специалиста, который занимается этой проблемой, значительного багажа знаний и опыта по этому вопросу. При этом антикризисный менеджер обязан принимать решения, руководствуясь также некоторыми интуитивными принципами, быстро и тщательно анализировать текущую ситуацию на рынке и оперативно изменять стратегию деятельности предприятия.

Существует необходимость полного пересмотра традиционной концепции управления предприятием и перехода к другой, более чувствительной к изменениям рынка системе. Проведение антикризисных мероприятий происходит в несколько этапов. Каждый из них включает в себя конкретные действия, направленные на преодоление последствий кризисной ситуации или их ликвидацию. В зависимости от отрасли хозяйства, в которой действует конкретное предприятие, управляющий решает какие меры принимать в отношении последствий кризиса или для их профилактики, однако общие этапы проведения этих действий можно объединить в несколько этапов, которые присущи всем видам антикризисной и предиктивной политике. Это согласно с Тимуром Аслановым и его этапами антикризисного менеджмента:

Первый этап антикризисного менеджмента – проведение комплексной диагностики хозяйственной и финансовой деятельности компании. Этот этап называется диагностикой кризисного состояния, и позволяет получить модель развития компании во времени, выявить ее сильные и слабые стороны.

На втором этапе вырабатывается стратегия развития компании. Это делается на основании полученной при диагностике информации, и такая стратегия представляет комплексный, подробный и всеохватывающий план, в соответствии с которым должна функционировать компания, все ее подразделения и структурные единицы, чтобы достичь желаемых целей и избежать кризиса.

Третий этап антикризисного менеджмента – это тактическое планирование, на этом этапе разрабатывается план по выводу компании из кризиса.

На четвертом этапе антикризисного менеджмента план реализуется. В компании проводятся запланированные антикризисные мероприятия, ситуация постоянно контролируется, вносятся своевременные коррективы.

На пятом этапе антикризисного менеджмента результаты проведенных мероприятий оцениваются, анализируется выполнение программы по стабилизации и нормализации ситуации, выводу компании из кризиса. Успешно преодолевшей кризис компании предстоит еще один этап антикризисного менеджмента – разработка действующей методики по прогнозированию и предупреждению кризиса в будущем [1].

Хотя ситуация на нынешнем рынке требует решительных и нестандартных действий, классический подход проведению антикризисных мероприятий также применим.

Анна Несмеева в своей статье «антикризисный менеджмент», рассматривает несколько путей преодоления кризиса, и я согласна с одним из них.

Консервативный путь преодоления кризиса состоит в решении, в первую очередь, краткосрочных проблем в жизни предприятия и характеризуется интенсивным использованием тех средств и методов управления на предприятии, которые позволяют преодолеть кризисное состояние в кратчайшие сроки. Естественно, выбор той или иной концепции преодоления кризиса зависит не только от личных убеждений руководства компании, но и от отраслевой специфики, ее финансового положения, специфики производства и сбыта продукции, наконец, от стадии кризиса, на которой находится предприятие [3].

Однако, существует также более расширенный подход к кризис-менеджменту, который предполагает, что тот должен охватывать любые кризисные состояния независимо от факторов, которые к ним привели. Чтобы найти оптимальную методику для преодоления критического состояния предприятия, необходимо определить причины, которые ее вызвали. Они могут быть объективными, т.е. связанными с естественными потребностями в модернизации, реорганизации и обновлении, и субъективные, т.е. обусловленные ошибками со стороны управления предприятием. Если принять за аксиому то, что многообразие этих факторов оказывают свое воздействие постоянно, то можно сделать вывод, что для предприятия всегда существует опасность кризиса, и ему необходимо выработать свою предиктивную стратегию, актуальную для его микро- и макросреды. Нами была изучена оптимальная схема Родионовой Н.В., по которой предприятие наиболее рационально будет проводить антикризисный мероприятия.

Во-первых, необходимо тщательно проанализировать имеющиеся технико-экономические показатели предприятия. Крайне важно определить текущее состояние основных производственных фондов. Падение стоимости основных фондов является одним из первых признаков того, что предприятие переживает кризис.

Также важным этапом является себестоимость реализованной продукции, коэффициент рентабельности и прибыль которую предприятие получает за счет нее.

Во-вторых, необходимо провести анализ деятельности персонала в управлении финансами. Именно от этих действий зависит, насколько экономично и целесообразно будут распределены финансы предприятия, что во время кризиса крайне важно. Основные направления финансовой работы на предприятии должны быть структурированы следующим образом:

- осуществление общего финансового анализа и планирования;
- расчет обеспечения предприятия финансовыми ресурсами (управление источниками средств);
- внедрение практики распределения финансовых ресурсов (инновационная политика).

Для повышения эффективности использования финансовых ресурсов необходимо обеспечение руководства финансового отдела исчерпывающей информацией финансового характера важнейшей частью, которой является бухгалтерская отчетность. В оптимальном варианте данные бухгалтерского учета являются исходной информацией для принятия финансовых решений.

И в-третьих, нужно собрать данные касательно движения денежных потоков предприятия [4, с. 123].

Главное отличие реструктуризации предприятий от других способов преодоления неплатежеспособности и нерентабельности заключается в том, что антикризисное управление преодолевается посредством разработки и осуществления комплексных программ реструктуризации. Родионова Н.В. отмечает, такое программно-целевое антикризисное управление обретает четко выраженное единство задач и способов достижения заданных ориентиров, увязку намеченных рубежей с предполагаемыми ресурсами [4, с. 135].

Финансовая стабилизация предприятия в условиях кризисной ситуации последовательно осуществляется по таким основным этапам согласно Блинову А.О.:

- устранение неплатежеспособности – в какой бы степени не оценивался по результатам диагностики банкротства масштаб кризисного состояния предприятия, наиболее неотложной задачей в системе мер финансовой его стабилизации является восстановление способности к осуществлению платежей;
- восстановление финансовой устойчивости, хотя неплатежеспособность предприятия может быть устранена в течение короткого периода за счет осуществления ряда аварийных финансовых операций, причины, генерирующие неплатежеспособность, могут оставаться неизменными, если не будет восстановлена до безопасного уровня финансовая устойчивость предприятия. Это позволит устранить угрозу банкротства не только в коротком, но и в относительно более продолжительном промежутке времени.
- обеспечение финансового равновесия в длительном периоде – полная финансовая стабилизация достигается только тогда, когда предприятие обеспечило длительное финансовое равновесие в процессе своего предстоящего экономического развития. Эта задача требует ускорения темпов экономического развития на основе внесения определенных корректив в отдельные параметры финансовой стра-

тегии предприятия. Скорректированная с учетом неблагоприятных факторов финансовая стратегия предприятия должна обеспечивать высокие темпы устойчивого роста его операционной деятельности при одновременной нейтрализации угрозы его банкротства в предстоящем периоде. [2, с. 319]

Всем этим этапам соответствуют определенные механизмы, обеспечивающие их функционирование. Их, в свою очередь, можно разделить на оперативный механизм, тактический и стратегический.

Стратегический механизм стабилизации финансового состояния предприятия состоит в обеспечении оптимизации необходимых финансово-экономических параметров. Если предприятие возвращает свою платежеспособность, то цель этого механизма считается достигнутой – угроза банкротства ликвидирована, однако, как правило, лишь на определенное время.

Тактический механизм финансовой стабилизации, используя отдельные защитные мероприятия, в преимущественном виде представляет собой наступательную тактику, направленную на перелом неблагоприятных тенденций финансового развития и выход на рубеж финансового равновесия предприятия.

Целью оперативного механизма является решение конкретно стоящей перед предприятием проблемы и проведение профилактики ее в дальнейшем.

Значительный объем дебиторской задолженности влечет за собой иммобилизацию оборотных средств предприятия, и исчезновение их из производственно-хозяйственного оборота.

Зачастую неверная или неточная информация о финансовом состоянии покупателя, либо стремление удержать крупного клиента приводит к тому, что предприятие предоставляет значительные суммы дебиторской задолженности, которые оно не в состоянии себе позволить. Это сопровождается денежными потерями и прямым выпадением денежных потоков из актива.

Выводы. В наше время различные подходы к кризис-менеджменту дают понятие о том, что при анализе любых рисков, реализация которых может привести к прекращению деятельности предприятия, можно наблюдать определенные неточности и недочеты, которые могут позволить ситуации принять критический оборот. При применении разумного предиктивного менеджмента на предприятии и быстрых и эффективных мероприятий по решению образующихся проблем можно избежать его критического состояния.

Перспективы дальнейших исследований. Для наиболее рационального управления финансовыми потоками, предприятию рекомендуется выработать безубыточный план движения денежных средств и использования свободных финансовых активов. Это привлечет дополнительные финансовые средства и поспособствует выходу предприятия из кризиса.

Список литературы:

1. Асланов Т. Этапы антикризисного менеджмента [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://supersales.ru/terminy-i-opredeleniya/etapy-ant>
2. Блинов А.О. Антикризисное управление. Теория и практика: Учебное пособие для студентов вузов / В.Я. Захаров, А.О. Блинов, Д.В. Хавин; Под ред. В.Я. Захарова. – М.: ЮТИНИ – ДАНА, 2013. – 319 с.
3. Несмеева А. Антикризисный менеджмент [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.connect.ru/article.asp?id=3631>
4. Родионова Н.В. Антикризисный менеджмент / Н.В. Родионова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 123-146 с.

Немченко В.В.

Одеська національна академія харчових технологій

Швагірева В.С., Тицька О.С., Третяк К.В.

Одеський національний політехнічний університет

АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СУЧАСНОМУ БІЗНЕСІ

Анотація

У даній статті розглянуто основні ситуації застосування кризис-менеджменту в сучасних українських підприємствах. У статті проаналізовані найбільш поширені причини виникнення критичних ситуацій, характерних для українських підприємств. Також запропоновано оптимальний алгоритм вирішення даних проблем. У світлі поточних подій, що відбуваються в країні дана тема є актуальною до розгляду та вивчення.

Ключові слова: менеджмент, кризис-менеджмент, управління кризис-менеджментом, критичний стан, сучасні підприємства, предиктивний менеджмент, предиктивна стратегія.

Nemchenko V.V.

Odessa National Academy of Food Technologies

Shvagireva V.S., Tytskaya O.S., Tretiak C.V.

Odessa National Polytechnic University

CRISIS MANAGEMENT IN TODAY'S BUSINESS

Summary

In this article we would like to consider the application of the basic situation of crisis management in modern Ukrainian enterprises. This article will address the most common causes of critical situations typical for Ukrainian companies. Will also be offered an optimal algorithm for solving these problems. In light of current events in the country, the topic is most relevant to the consideration and study.

Keywords: management, crisis management, crisis management, critical condition, modern enterprises, predictive management, predictive strategy.

УДК 330.322:63

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО ІНТЕНСИФІКАЦІЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Панкратьєва Т.Л.

Херсонський державний аграрний університет

Висвітлюються і узагальнюються основні підходи до визначення поняття «інвестиційний процес». У результаті комплексного дослідження виокремлено характерні ознаки інвестиційного процесу. Визначено специфічні особливості сільського господарства як інвестиційного середовища.

Ключові слова: інвестиційний процес, інтенсифікація інвестиційних процесів, інвестиційне забезпечення аграрного сектору, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, іноземний капітал.

Постановка проблеми. В Україні, як у носія значного аграрного потенціалу, в умовах інтеграції в європейський простір на сьогоднішній день дуже гостро відчувається проблема стабілізації та забезпечення сталого розвитку національного господарства, в тому числі його стратегічної складової – аграрного сектору. За таких підстав інтенсифікація інвестиційних процесів у сільському господарстві є ключовою темою для розробки науково-обґрунтованого підходу при визначенні стратегій, здебільшого державних, інвестиційного забезпечення аграрного сектору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвестиційних процесів та їх розвитку на ринку агропродовольчої продукції займаються учені багатьох країн, зокрема, України – Л.М. Борщ, П.І. Гайдучий, В.П. Галушко, О.І. Гойчук, Б.В. Губський, С.О. Гуткевич, М.П. Денисенко, А.Д. Діброва, А.О. Заїнчковський, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, А.Г. Мазур, Т.В. Майорова, А.А. Пересада, В.Г. Федоренко, О.М. Шпичак; Росії – Л. Бровко, І. Гришина, Є. Іванов, І. Ройзман, І. Сталев, В. Тихонова,

А. Шахназаров, Н. Шин, а також дослідники з інших країн – Г. Александер, З. Боді, Дж. Бейли, Л.Дж. Гітман, М. Джонк, А. Кейн, А. Маркус, У. Шарп та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць з дослідження сутності інвестиційного процесу свідчить про відсутність єдиного уніфікованого підходу до тлумачення зазначеного економічного явища, визначення його основних складових. В деяких наукових, методичних та практичних публікаціях з питань інвестування категорія «інвестиційний процес» має неоднозначне і спрощене трактування, доволі часто ототожнюються із поняттями «інвестиційна діяльність», «інвестиційний цикл», «інвестування» та ін.

Мета статті. Дослідити підходи до визначення поняття інвестиційного процесу, виокремити характерні ознаки інвестиційного процесу, визначити особливості сільського господарства як інвестиційного середовища, розкрити сутність державної стратегії інвестиційного забезпечення аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Результативне реформування економіки держави у нестійких умо-

вах господарювання потребує широкомасштабних трансформаційних процесів у всіх сферах суспільного життя. Векторально спрямовані на економічне зростання структурно-технологічні перетворення потребують потужного фінансового забезпечення, зокрема, шляхом інвестування. Інвестиційні процеси позитивно впливають на загальні макроекономічні показники економічного розвитку країни, виступають своєрідним індикатором фундаментального становлення максимально ефективного господарювання.

У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейлі під інвестиційним процесом розуміють набір процедур за допомогою яких інвестор вирішує: в які ринкові папери інвестувати, на скільки великі повинні бути інвестиції, в який момент їх необхідно здійснювати, що складається з основних п'яти етапів: вибір інвестиційної політики, аналіз ринку цінних паперів, формування портфеля цінних паперів, перегляд портфеля цінних паперів, оцінка ефективності портфеля цінних паперів [1, с. 10]. В даному випадку науковці звужують сутність інвестиційного процесу фактично до «ухвалення інвестором рішення», а об'єктом інвестування є лише цінні папери.

Л. Гітман, М. Джонк інвестиційний процес розглядають як механізм зведення разом тих, хто пропонує тимчасово вільні гроші з тими, хто має в них потребу, тобто пропонує попит [2, с. 15].

Г.І. Іванов у вузькому розумінні визначає інвестиційний процес як «механізм зведення до купи тих, хто пропонує гроші, з тими хто їх потребує», а у широкому – «вкладення інвестиційних ресурсів у різні об'єкти та їх послідовну, поетапну трансформацію аж до кінцевої реалізації ідеї, задуму» [3, с. 80-81].

М.П. Денисенко зазначає, що інвестиційний процес – це спільна спрямована діяльність «усіх учасників суспільного відтворення, метою якої є створення основних фондів, призначених для виробництва кінцевого продукту на заданому рівні. Він характеризується рухом вартісної і натуральної форм. Інвестиційний процес – рух частини національного доходу як вартості і його матеріалізації в основні фонди» [4, с. 43].

В.Г. Федоренко, А.Ф. Гойко тлумачать інвестиційний процес як відображення економічної системи з усіма властивими їй ознаками та властивою їй сукупністю елементів: суб'єкт (інвестор), об'єкт (об'єкт інвестицій), зв'язок між ними (інвестування з метою отримання інвестиційного доходу) і середовище, в якому вони існують (інвестиційне середовище) [5, с. 30].

М.Л. Маренков під інвестиційним процесом розуміє багатосторонню діяльність учасників відтворювального процесу задля нарощування капіталу нації [6, с. 12].

А.Л. Бикова, О.Ф. Івашина вказують, що інвестиційний процес – це єдність функціонування фінансових, трудових, матеріально-технічних та інноваційних ресурсів, яка можлива лише за умови створення відповідного інституціонального середовища [7, с. 92].

М. Колісник під інвестиційним процесом розуміє взаємодію фінансових, природних, техніко-технологічних та інших суспільних ресурсів, раціональне поєднання яких забезпечує розширене відтворення на інноваційній основі комплексу явищ і процесів, які забезпечують життєдіяльність суспільства [8, с. 13].

Б.В. Губський вважає, що сучасний інвестиційний процес це багатостороння діяльність усіх учасників ринкової економіки у нарощуванні капіталу, яка безпосередньо пов'язана з динамічним розвитком економічної системи в цілому [9].

А. Загородній та Г. Вознюк у фінансово-економічному словнику подають наступне визначення інвестиційного процесу: «сукупність логічно-послідовних дій, пов'язаних із прийняттям інвестиційних рішень (зокрема, щодо вибору об'єктів, визначення обсягів та термінів інвестування) та їх практичної реалізації. Він може бути представлений як послідовність таких п'яти основних етапів: формування інвестиційної політики; аналіз цінних паперів; формування портфеля цінних паперів; оцінювання ефективності портфеля цінних паперів; перегляд портфеля цінних паперів» [10, с. 735]. Зазначені автори, як і більшість їх колег, звужують смислове навантаження категорії «інвестиційний процес», зміщуючи акценти до вибору об'єктів, визначення обсягів та термінів інвестування у сфері портфельних інвестицій.

Є. Черевик визначає інвестиційний процес як сукупність економічних відносин на всіх стадіях, пов'язаний з підтримкою та розширенням, удосконаленням основних фондів та оборотних коштів інвестиційного призначення. Інвестиційний процес починається з моменту вкладення фінансових, матеріальних і трудових ресурсів у підготовку та здійснення інвестиційних проектів і завершується з досягненням цілей, поставлених у проекті [11, с. 9].

Д.Л. Левчинський формулює інвестиційний процес як сукупність послідовних дій по залученню інвестора (або їх сукупності) до об'єкту інвестицій з метою досягнення ефективного соціально-економічного розвитку економічної системи на основі узгодження інтересів учасників цього процесу, результатами якого є будь-який корисний соціально-економічний ефект (відновлення функціонуючого реального капіталу, отримання прибутку, проведення структурних перетворень в економіці країни або регіону, забезпечення соціального ефекту тощо). З огляду на запропоноване визначення, держава з одного боку може виступати в якості інвестора при прямому державному інвестуванні економіки, а з другого, що є більш важливим, як реалізатор комплексу заходів по активізації приватних інвесторів за допомогою вмонтованих стабілізаторів – ефективної інвестиційної політики, завдяки якій досягається підвищення темпів економічного зростання в державі [12, с. 138].

А.А. Пересада у монографії «Управління інвестиційним процесом» зазначає, що термін «інвестиційний процес» варто застосовувати при вузькому тлумаченні поняття «інвестиційна діяльність». Також він отожднює поняття «інвестиційний цикл» та «інвестиційний процес», зазначаючи, що останній має бути пов'язаний із обґрунтуванням і реалізацією інвестиційних проектів. Вчений виділяє тринадцять стадій інвестиційного процесу: – мотивація інвестиційної діяльності; прогнозування та програмування інвестицій; обґрунтування доцільності інвестицій; страхування інвестицій; державне регулювання інвестиційного процесу; планування інвестицій; фінансування інвестиційного процесу; проектування та ціноутворення; забезпечення інвестицій матеріально-технічними ресурсами; освоєння інвестицій; підготовка до виробництва продукції; попередні здавання-прийом до експлуатації; кінцеве здавання об'єкта до експлуатації [13, с. 30-31].

Таким чином, досліджені підходи до визначення інвестиційного процесу тією чи іншою мірою розкривають його комплексну природу, але загалом акцент ставиться на окремі складові інвестиційного процесу, що, звісно, звужує смислове навантаження цього складного економічного явища. На нашу думку, найбільш раціональними є погляди науков-

ців, що визначають інвестиційний процес як економічну систему із властивою їй сукупністю ознак складових елементів.

Найбільш ґрунтовною, фундаментальною та, на наш погляд, базисною щодо визначення сутності категорії «інвестиційний процес» є наукова праця Т.В. Майорової, яка, застосувавши системний підхід, визначила його суть, розглянула особливості та специфіку на різних рівнях реалізації. А також акцентувала увагу на динаміці цього процесу (зокрема, між суб'єктами інвестування, які одночасно зацікавлені в досягненні певної мети).

Системний підхід при дослідженні інвестиційного процесу дав змогу комплексного вивчення згаданого явища як одного цілого з висвітленням взаємозв'язків між його складовими (суб'єкти та об'єкти інвестиційної діяльності, інвестиційні ресурси, інвестиційна політика, інвестиційний ринок і т.д.) як елементами системи.

Системне пізнання сутності інвестиційного процесу передбачає наступні концептуальні підходи до її розуміння:

- 1) інвестиційний процес як складова економічної системи в площині суспільних відносин;
- 2) інвестиційний процес як система, тобто як обмежена множина взаємодіючих елементів;
- 3) інвестиційний процес як система з наявними тісними зв'язками між складовими, структурою й організацією елементів і частин;
- 4) інвестиційний процес як система, що перебуває у взаємодії з зовнішніми середовищем та системами, та як чинник впливу на інші системи;
- 5) інвестиційний процес як система з визначеною структурою та функціями, для яких характерними є певні закономірності та тенденції, що, зокрема, і визначають досліджуване явище як систему.

Завдяки такому підходу Майорова Т.В. пропонує розглядати інвестиційний процес, з одного боку, як підсистему економічної системи, а з другого – як окрему систему, яка включає в себе сукупність взаємопов'язаних елементів однієї складної динамічної системи – інвестиційної сфери, яка перебуває в стані постійних змін під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх системоутворюючих факторів, направлених на перетворення інвестиційних ресурсів у нові доходні активи – фінансові, реальні та людські [14, с. 142].

Для розуміння інвестиційного процесу як системи, важливою задачею є з'ясування сутності тих елементів, що об'єднують його в одну цілісну систему та сприяють у функціонуванні та динамічному розвитку. Зазначені системоутворюючі фактори поділяють на дві групи: внутрішні та зовнішні.

Внутрішні системоутворюючі фактори – це фактори, що породжуються окремими елементами, що об'єднуються в систему (інвестиційний процес), групами елементів або всією множиною. До них відносять:

- інвестиційне середовище – як одиничну або множинну сферу діяльності, що переважно визначає специфіку і наочний зміст інвестиційного процесу;
- інвестиційний об'єкт – об'єкт, що потребує залучення інвестицій для забезпечення подальшого існування або розвитку інвесторів. Це об'єкт, властивості якого дозволяють інвесторів за певних умов отримати інвестиційний дохід. За змістом інвестиційні об'єкти можуть бути фінансовими, реальними та соціальними;
- учасники інвестиційного процесу – суб'єкти, дія яких зорієнтована на зміну властивостей об'єкту інвестицій з метою одержання інвестиційного доходу;

- інвестиції – пряме або опосередковане вкладення інвестиційних ресурсів інвестора в об'єкт інвестицій з метою отримання інвестиційного доходу;

- інвестиційний дохід – змінені властивості об'єкту інвестицій, у вигляді нової споживчої вартості, спроможної відшкодувати інвестиційні витрати інвесторам та принести фінансовий і/або соціальний ефект іншим учасникам інвестиційного процесу.

Зв'язок між елементами інвестиційного процесу відбувається через інвестування – процес безпосередньої або опосередкованої дії учасників інвестиційного процесу на об'єкт інвестицій, здійснюваний з метою зміни його властивостей.

У момент здійснення вкладення інвестор встановлює зв'язок з конкретним об'єктом і стає його учасником. Таке об'єднання в результаті дії інвестора спочатку приводить до зміни властивостей об'єкту інвестицій. Згодом змінені властивості у вигляді інвестиційного доходу впливають на інвестора, змінюючи при цьому його властивості, в першу чергу, збільшують ресурсний потенціал для майбутніх інвестицій. Зрештою, після припинення інвестиційного процесу суб'єкт і об'єкт починають існувати в новій якості. Таким чином, інвестиційний процес сприяє дифузії властивостей суб'єкта і об'єкту.

Тісний взаємозв'язок між внутрішніми елементами дозволяє існувати інвестиційному процесу як системі. Крім того, ці елементи є не тільки системоутворюючими, але й системозберігаючими. За умови зникнення або обмеження в діях одного з таких елементів система може не працювати.

Зовнішні системоутворюючі фактори – це зовнішні чинники середовища, що сприяють виникненню і розвитку систем. У першу чергу, це фактори економічної системи, елементом якої є інвестиційний процес.

На думку Т.В. Майорової, якщо розглядати економічну систему як «сукупність видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства» [15, с. 62], то до основних економічних факторів, які впливають на інвестиційний процес, можна віднести:

- стан та структуру продуктивних сил суспільства;
- рівень розвитку техніко-, організаційно- і соціально-економічних відносин;
- державне регулювання суспільного відтворення.

У той же час, стан та структура продуктивних сил напряму залежать від інвестиційної активності суб'єктів господарювання, таким чином, можна стверджувати про наявність тісного взаємозв'язку між економічною системою та інвестиційним процесом.

До зовнішніх системоутворюючих також відносяться і ті фактори, які формуються в інших системах – політичній, правовій, соціальній та екологічній. Фактори, що належать до цих систем, прямо або опосередковано впливають на функціонування інвестиційного процесу. Вони не можуть грати головну роль, вони випадкові, але будучи такими ці чинники можуть бути внутрішніми і необхідними в масштабі функціонування та розвитку інвестиційного процесу. Найвагомішими елементами цих систем є: політична нестабільність; неврегульованість та недосконалість законодавства; непередбачуваність і непрозорість державної політики; корупційність та криміналізація влади; рівень освіти населення; стан здоров'я та довголіття; стан екології і довкілля, рівень забезпечення природними ресурсами і т. д. Здебільшого всі зовнішні системоутво-

рюючі чинники є основними у процесі формування інвестиційного клімату в країні [14, с. 143-145].

Отже, фундаментальний аналіз та дослідження сутності інвестиційного процесу, що базуються на системному підході, дозволили дійти закономірного висновку, що поняття «інвестиційний процес» в розрізі економічної науки має використовуватись у двох напрямках:

1) на мікрорівні (як процес) – це закономірна сукупність послідовних дій суб'єктів інвестиційної діяльності, спрямована на зміну об'єкту інвестування або його розвиток, з метою отримання результату (доходу);

2) на макрорівні (як система) – це система економічних відносин, яка включає в себе сукупність взаємопов'язаних елементів однієї складної динамічної системи – інвестиційної сфери, яка перебуває в стані постійних змін під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх системоутворюючих факторів, направлених на перетворення інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання у нові доходні активи – фінансові, реальні та людські [14, с. 145-146].

Таким чином, у результаті комплексного дослідження виокремлено характерні ознаки інвестиційного процесу:

- 1) елемент економічної системи;
- 2) має всі ознаки окремої динамічної системи;
- 3) основна мета – розвиток продуктивних сил суспільства;
- 4) передбачає перетворення інвестиційних ресурсів у нові доходні активи;
- 5) процес безпосередньої або опосередкованої дії суб'єктів інвестиційної діяльності на об'єкт інвестицій;
- 6) перебуває в стані постійних змін під впливом внутрішніх і зовнішніх системоутворюючих факторів, які формують інвестиційний клімат;
- 7) є коливальним, динамічним та стохастичним процесом, який характеризується проходженням інвестиційних циклів;
- 8) процес, який інтегрує в собі всі фактори суспільного відтворення.

Базисні надбання Майорової Т.В. щодо сутності інвестиційного процесу, його структури, складових частин та організаційних елементів, а також його взаємодії з іншими системами та підсистемами дають можливість визначати стан, проблеми та шляхи розвитку інвестиційної сфери саме у контексті її взаємодії з іншими складовими суспільства.

З визнанням нагальної потреби активізації інвестиційних процесів на державному рівні актуального значення набуває поняття «інтенсифікація інвестиційних процесів». Інтенсифікація – це зростання виробництва, продуктивності праці, ефективності на основі раціонального використання всіх можливих ресурсів [5, с. 365].

Досягти підвищення ефективності виробництва можна лише за розширеного відтворення інтенсивного типу, яке також поліпшує регулювання кругообігу основних фондів і зменшує тривалість використання виробничих ресурсів. Максимальне скорочення розриву в часі між розробленням і впровадженням нової техніки, початком реалізації капітальних вкладень і введенням в експлуатацію основних фондів та виробничих потужностей, їх повним освоєнням забезпечує інтенсифікацію інвестиційних процесів [15, с. 16].

Сільське господарство як інвестиційне середовище має ряд специфічних, притаманних лише йому рис (особливостей), які виступають сталими характеристиками інвестиційного клімату та фактично визначають вміст інвестиційного процесу, а саме:

1) циклічність розвитку. Сезонний характер операційного циклу позначається на структурі інвестиційного капіталу, обумовлюючи фінансову залежність підприємств від бюджетних асигнувань та кредитних інструментів банку у періоди між витрачанням та отриманням коштів від реалізованого врожаю. Циклічний характер процесу виробництва, необхідність забезпечення безперервності та ефективності суспільного відтворення на основі кругообігу капіталу вимагає постійного розвитку кредитних відносин у сільському господарстві і визначає підвищену кредитомісткість аграрної сфери як інвестиційного середовища.

2) хиткий характер стану середовища. Висока залежність економічних процесів відтворення від несприятливих кліматичних умов і стихійних сил природи наряду з чутливістю комерційних результатів сільськогосподарської діяльності до передбачуваних цінових коливань на світовому та національному продовольчому ринках загалом пригнічують функції сільського господарства як інвестиційного середовища. Суттєвий внесок цінових та природно-кліматичних факторів у сукупний ризико-комерційний результат ускладнює використання механізмів внутрішнього та боргового фінансування. Пріоритет у відновленні пошкоджених функцій має належати прямій державній підтримці сільського господарства навіть у тому разі, коли інші інвестиційні механізми з об'єктивних причин спрацювати не можуть.

3) здатність до саморегуляції. Саме з цією характеристикою пов'язане питання принципової можливості середовища підтримувати відносну динамічну стабільність завдяки мобілізації внутрішніх резервів самоінвестування, а саме власних оборотних коштів, чистого прибутку та амортизаційного ресурсу. Так само, як необхідний обсяг власних інвестиційних ресурсів забезпечується активною господарською діяльністю, позитивні результати господарювання, у свою чергу, обумовлюють здатність середовища самостійно акумулювати, відтворювати, відшкодовувати та оновлювати авансований капітал.

4) відкритість. Відкритість галузі стосується насамперед можливостей сільськогосподарських товаровиробників конкурувати на зовнішніх ринках. Об'єктивно у цьому відношенні є присутність іноземного капіталу у тих сферах сільськогосподарського виробництва, які є джерелом конкурентоспроможного експорту. Набуття членства в СОТ може стати одним із чинників залучення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України [16, с. 33-34].

Використовуючи ґрунтовний науковий доробок Н. Мішеніної та І. Марехи щодо стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України, відобразимо у розрізі суб'єктного критерію основного предмету дослідження зазначених науковців особливості інвестиційного процесу у сільському господарстві.

Учасниками інвестиційного процесу в сільському господарстві виступають: держава, юридичні та фізичні особи, банківські та інші фінансові установи, підприємства аграрного сектору у розрізі самоінвестування та іноземні інвестори.

Державне інвестиційне забезпечення аграрного сектору України реалізується через механізми бюджетного фінансування. Дослідження, проведені Н. Мішеніною та І. Марехою, які зафіксували тісний зв'язок між бюджетним фінансуванням видатків сільського господарства і його валовим внутрішнім продуктом (ВВП), дозволили їм зробити важливий

соціально-економічний висновок: за відсутності бюджетного фінансування ВВП сільського господарства набуває від'ємного значення, що інтерпретовано як втрати, які несе суспільство України за браком державної підтримки аграрного сектору економіки. Визначальна роль держави як стратегічного інвестора сільського господарства підтверджується розрахунковим значенням коефіцієнта еластичності, який свідчить, що зі зростанням частки відповідних витрат на 1% ВВП сільського господарства збільшується на 2,36%. Натомість, починаючи з 2008 р., науковці констатують ослаблення фінансової присутності держави у сільському господарстві України та пояснюють це загальносвітовою тенденцією скорочення бюджетних інвестицій в аграрний сектор економіки усіх країн [16, с. 34-35].

Потужним зовнішнім системоутворюючим фактором державної інвестиційної політики в аграрну сферу є участь України в СОТ. Вимоги та обмеження СОТ, які прийняла на себе країна після вступу до цієї організації у 2008 р., визначають сучасний напрям державної внутрішньої підтримки сільського господарства. За класифікацією СОТ, усі заходи державного фінансування видатків сільського господарства мають бути віднесені до «зеленої», «жовтої» або «блакитної скриньки» за критеріями впливу на величину пропозиції сільськогосподарської продукції і вимогами щодо їх скорочення [17]. Звідси, «зелена» та «блакитна скринька» – це бюджетні видатки, до яких не застосовуються вимоги щодо їх скорочення, оскільки заходи «зеленої скриньки» не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та ціни, а «блакитна скринька» призначена для обмеження обсягів перевиробництва. Натомість заходи «жовтої скриньки» спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності аграріїв за ціною та обсягами виробництва, а тому стають предметом заперечень СОТ проти їх здійснення та підпадають під скорочення.

Структура бюджетних інвестицій в аграрний сектор України за класифікацією СОТ, яка була досліджена Н. Мішеніною та І. Марехою згідно діючих нормативних актів та класифікаційного переліку відповідних заходів, представлена двома стратегічними напрямками внутрішньої підтримки – «жовтою» та «зеленою скриньками» (Україна не приймала на себе зобов'язань щодо фінансування заходів «блакитної скриньки»).

Структурний аналіз заходів «зеленої скриньки» дає науковцям підстави стверджувати про певну соціально-економічну та екологічну спрямованість державних інвестицій у сільське господарство. Натомість економічна підсистема сільського господарства, відповідальна за забезпечення його прибутковості, підтримується заходами «жовтої скриньки».

Загальний аналіз інвестиційних заходів «жовтої скриньки» демонструє, що у 2010 році половина з них підпала під програму абсолютного скорочення. Перерозподіл коштів відбувався у напрямку надання прямих субсидій (98,6%) та державного кредиту (0,7%), а також здійснення фінансових інтервенцій (0,7%). Дослідники зауважують, що хоча частка державного кредиту кількісно і переважає у структурі бюджетних видатків, водночас вона виявляє стабільно низький рівень, адже різниця крайніх значень оцінок не перевищує і 1%. Вперше за десятирічну практику бюджетна підтримка сільського господарства супроводжувалася відсутністю непрямих субсидій, що загостило проблему дефіциту оборотних коштів у сільськогосподарських виробників і, у свою чергу, активізувало їх зацікавленість у високих комерційних результатах господарської діяльності [16, с. 35-36].

Таким чином, державна стратегія інвестиційно-го забезпечення аграрного сектору полягає у переорієнтації та трансформації механізмів бюджетної інвестиційної підтримки сільського господарства.

В умовах стабільно низького рівня бюджетного кредитування сільського господарства важливим учасником інвестиційного процесу виступають комерційні банки та інші фінансові установи.

Досліджені закономірності динаміки залучення банківських кредитів сільським господарством України за останнє десятиліття дозволяє дійти висновку про наявність певних прогресивних тенденцій. Важливими чинниками стабілізації процесу залучення кредитів стали: зниження процентної ставки комерційними банками; застосування державою протягом 2000-2009 років кредитних субсидій, які передбачають часткову компенсацію сільськогосподарським та іншим підприємствам АПК процентної ставки за кредитами комерційних банків [18].

Незважаючи на зниження вартості кредитних ресурсів, розмір позичкового процента для підприємств, які не скористалися кредитними субсидіями через низьку кредитоспроможність, залишався надто високим. Значне перевищення вартості кредиту над рівнем рентабельності сільськогосподарських підприємств фактично означає перерозподіл значної частини їх доходу на користь комерційних банків, зростання заборгованості, погашення якої призводить до «проїдання» капіталу, оскільки висока плата за кредит не компенсується одержаним прибутком. Очевидно, що високі ставки за користування кредитами є індикаторами підвищених інвестиційних ризиків, обумовлених дією еколого-економічних ризиків відтворення сільськогосподарської системи [19]. Дотепер інвестиції у сільське господарство займають незначну частку у структурі кредитного портфеля комерційних банків, що є свідченням низької інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки для банківського капіталу. У свою чергу, портфель банківських позик у сільському господарстві формується переважно за рахунок залучення короткострокових кредитів (83%), які спрямовуються на покриття сезонної потреби у фінансових ресурсах. Перспективи одержання банківських позик на довгостроковій основі погіршуються відсутністю ліквідної застави. А це, у свою чергу, свідчить про те, що оновлення основних засобів відбувається за рахунок власних фінансових ресурсів, які в силу своєї обмеженості не забезпечують формування необхідного обсягу активів [16, с. 36].

В контексті обмежувального характеру банківської інвестиційної стратегії з огляду на природно-кліматичну залежність галузі особливої актуальності набуває поєднання банківської та державної інвестиційних стратегій розвитку сільського господарства.

В умовах, коли еколого-економічні ризики відтворення сільськогосподарської системи стають бар'єром залучення інвестицій із зовнішніх джерел, а аргументи на користь активізації спільної присутності державного та банківського капіталу в аграрному секторі економіки носять переважно рекомендаційний характер, актуалізується необхідність мобілізації власного капіталу сільськогосподарських підприємств, який, по суті, виступає першоосновою формування стратегії самоінвестування. На думку Н. Мішеніної та І. Марехи, обґрунтування участі сільськогосподарських виробників у самоінвестуванні повинно будуватися на визначенні структурних пропорцій власного капіталу в системі сукупного фінансового капіталу аграрних підприємств. Необхідність

орієнтації на структуру фінансового капіталу, основними системоутворюючими складовими якої виступають власний та позиковий капітал, обумовлена її активним впливом на рівень фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств.

Аналіз змін в обсягах та структурі фінансового капіталу агроформувань дозволяє відмітити тенденції зменшення вартісної оцінки власного капіталу аграрних підприємств та зростання ціни позикового капіталу, що кардинальним чином погіршує перспективи підвищення рівня їх капіталізації. Подолання такого становища потребує застосування ефективних механізмів оптимізації структури фінансового капіталу. Оптимальна структура капіталу представляє собою достатній обсяг та певну рівновагу між власним і позиковим капіталом, за яких забезпечується фінансова стійкість аграрних підприємств і уможливується застосування ними стратегії самоінвестування.

Конкурентоспроможність аграрного сектору в масштабах глобальної економіки забезпечується, передусім, експортними можливостями сільськогосподарських товаровиробників. Об'єктивною у цьому відношенні є присутність іноземного капіталу у тих сферах сільськогосподарського виробництва, які є джерелом конкурентоспроможного експорту. Найбільш конкурентоспроможними на світовому ринку серед основних товарів експортної спеціалізації агропродовольчого комплексу України за рівнем фактичних порівняльних переваг є зерно (1,99), зернобобові (0,8) і олія (1,67) [16, с. 37].

Проте доцільність залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки не може пояснюватися виключно привабливістю товарної структури конкурентоспроможного експорту. Важливим чинником притоку іноземного капіталу та його довгострокової присутності на вітчизняному аграрному ринку виступають наступні конкурентні переваги України перед іншими державами світу як: родючі ґрунти, сприятливі кліматичні умови, вигідне географічне розташування тощо.

Основними іноземними інвесторами аграрної галузі України у розрізі країн-походження капіталу є: Кіпр, Великобританія, США, Данія, Швеція, Німеччина, Польща, Австрія.

Основними чинниками інвестиційної привабливості для іноземного капіталу в аграрному секторі України є: можливості нарощування прибутків за рахунок отримання дешевої сировини через механізми вертикальної інтеграції сільського господарства з промислово-переробним виробництвом; низька вартість робочої сили; низька орендна плата за земельні ділянки; низькі стандарти якості довкілля;

можливості одержання дотацій і субсидій з державного бюджету на розвиток аграрного сектору; можливості акумулювання значних земельних масивів через їх оренду, а в умовах функціонування ринку сільськогосподарських земель – шляхом придбання їх у власність [20].

Найбільш поширеною формою присутності іноземного капіталу в аграрному секторі України є прямі іноземні інвестиції. Аналіз тенденцій приросту прямих іноземних інвестицій у сільське господарство України демонструє їх суттєве скорочення у 2009 році на фоні посилення інвестиційної присутності у харчовій промисловості. Спираючись на основоположні принципи теорії відкритих господарських систем про те, що потоки зовнішніх інвестицій мігрують до країн-реципієнтів капіталу лише у тому разі, якщо такі вкладення гарантують отримання вищого прибутку за найнижчого рівня інвестиційного ризику, сільське господарство України можна охарактеризувати як ризикову та менш інвестиційно привабливу сферу для іноземних інвесторів, ніж промислово-переробне виробництво сільськогосподарської продукції. У контексті відкритості аграрного сектору традиційні еколого-економічні ризики відтворення національної сільськогосподарської системи доповнюються політичними, валютними, експортно-імпортними тощо [16, с. 37-38].

Висновки і пропозиції. Досліджені підходи до визначення інвестиційного процесу тією чи іншою мірою розкривають його комплексну природу, але загалом акцент ставиться на окремі складові інвестиційного процесу, що, звісно, звужує смислове навантаження цього складного економічного явища. Найбільш раціональними є погляди науковців, що визначають інвестиційний процес як економічну систему із властивою їй сукупністю ознак складових елементів.

Отже, інвестиційний процес в аграрній сфері можна визначити як закономірну сукупність дій суб'єктів інвестиційної діяльності (держави як стратегічного інвестора, банків та інших фінансових установ, безпосередньо самих агроформувань у розрізі їх самоінвестування, іноземних інвесторів), що діють з огляду на специфічні умови зазначеного інвестиційного середовища, а саме: циклічність розвитку, хиткий характер стану середовища, здатність до саморегуляції, відкритість галузі; спрямовану на зміну об'єкту інвестування або його розвиток з метою отримання результату (доходу).

Державна стратегія інвестиційного забезпечення аграрного сектору полягає у переорієнтації та трансформації механізмів бюджетної інвестиційної підтримки сільського господарства.

Список літератури:

1. Шарп У. Інвестиції / Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. ; [Пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – XII. – 1028 с.
2. Гитман Л. Основы инвестирования / Гитман Л., Джонк М.; [пер. с англ.]. – М.: Дело, 1999. – 1008 с.
3. Иванов Г.И. Инвестиции: сущность, виды, механизмы функционирования / Иванов Г.И. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 352 с.
4. Денисенко М. П. Основы инвестиційної діяльності: підручник для студентів / М. П. Денисенко. – К.: Алеута, 2003. – 338 с.
5. Федоренко В. Г. Инвестознавство: підруч. / Федоренко В. Г., Гойко А. Ф. – К.: МАУП, 2000. – 408 с.
6. Маренков Н. Л. Основы управления инвестициями: учеб. / Н. Л. Маренков. – М.: Едиториал, 2003. – 440 с.
7. Бикова А. Л. Нагромадження капіталу в процесі економічного розвитку (історія, форми, інститути): Монографія / Бикова А. Л., Івашина О. Ф. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007 – 167 с.
8. Колісник М. М. Механізми управління регіональною інвестиційною діяльністю: Авторефер. дис. к.н. держ. упр.: 25.00.02 / М. М. Колісник. – Х., 2008. – 20 с.
9. Губський Б.В. Інвестиційні процеси у глобальному середовищі. – К.: Наукова думка, 1998. – 396 с.
10. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
11. Черевик Е.Д. Инвестиционный процесс в развивающихся странах : [монография] / Е.Д. Черевик. – М.: Изд-во УДН, 1998. – 148 с.
12. Левчинський Д.Л. Суть та економічна природа інвестицій і інвестиційного процесу / Механізм регулювання економіки, 2011, № 2. – С. 131-139.

13. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
14. Майорова Т. В. Системний підхід у визначенні сутності інвестиційного процесу / Т. В. Майорова // Фінанси, облік і аудит [Електронний ресурс] : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. А. М. Мороз. – К.: КНЕУ, 2011. – Вип. 17. – С. 137–147.
15. Мойсеєнко І.П. Інвестування: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006 – 685 с.
16. Мішеніна Н. Стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України / Н. Мішеніна, І. Мареха // Економіст. № 1. Січень. 2011. – С. 33–38.
17. Бабко В.М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / В.М. Бабко // інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 7. – С. 79–81.
18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт» від 25.02.2000 р. № 398 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 9. – Ст. 337.
19. Скрипник А. Експортний потенціал та ризики аграрного сектору України / А. Скрипник, Т. Зінчук // Економіст. – 2009. – № 11. – С. 16–20.
20. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50–61.

Панкратьева Т.Л.

Херсонский государственный аграрный университет

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ЕГО ИНТЕНСИФИКАЦИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Освещаются и обобщаются основные подходы к определению понятия "инвестиционный процесс". В результате комплексного исследования выделены характерные признаки инвестиционного процесса. Определены специфические особенности сельского хозяйства как инвестиционной среды.

Ключевые слова: инвестиционный процесс, интенсификация инвестиционных процессов, инвестиционное обеспечение аграрного сектора, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, иностранный капитал.

Pankratyeva T.L.

Kherson State Agrarian University

INVESTMENT PROCESS AND HIS INTENSIFICATION IN AGRICULTURE: THEORETICAL ASPECT

Summary

The basic going are illuminated and summarized near determination of concept "investment process". As a result of complex research the characteristic signs of investment process are distinguished. The specific features of agriculture are certain as an investment environment.

Keywords: investment process, intensification of investment processes, investment providing agrarian to the sector, investment climate, investment attractiveness, foreign capital.

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ ЩОДО ДОХОДІВ, ВИТРАТ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Перчук О.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Розглянуто окремі аспекти та особливості формування облікової політики підприємств теплопостачання в частині обліку доходів, витрат та фінансових результатів. Обґрунтовано положення облікової політики, що впливають на формування інформації про ефективність діяльності підприємств теплопостачання.

Ключові слова: витрати, доходи, облікова політика, підприємств теплопостачання, принципи, фінансові результати.

Постановка проблеми. Ринкові процеси в економіці зумовили зміну концепції обліку. Концепція бухгалтерського обліку в житлово-комунальному господарстві сьогодні визначається зміною форми власності, особливостями тарифної політики, особливостями галузі ЖКГ, побудовою розрахунків, наявністю особливостей і пільг в оподаткуванні, нових форм господарювання.

Одночасне реформування бухгалтерського обліку та житлово-комунального господарства посилює актуальність проблем удосконалення організації обліку на підприємствах даної галузі. Регламентація бухгалтерського обліку на рівні підприємств передбачає можливість вибору підприємством облікової політики, щодо ступеню уніфікації якої існують різні погляди. Можливість використання декількох підходів до організації та ведення бухгалтерського обліку, з однієї сторони надає певну свободу підприємствам, а з іншої – викликає необхідність розробки кожним підприємством власних облікових правил, підходів, процедур.

Нормативне визначення терміну «облікова політика» наведене в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2], де зазначено, що облікова політика – це сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності. Основна мета облікової політики – забезпечити одержання достовірної інформації про майновий фінансовий стан підприємства, результати його діяльності, що є необхідною для всіх користувачів фінансової звітності з метою прийняття відповідних рішень.

Облік доходів, витрат та фінансових результатів, відіграє велику роль в інформаційному забезпеченні управління підприємством. Оскільки, розмір витрат та отриманих доходів впливає на розмір загального фінансового результату підприємства, та відповідно, на суму податку, що підлягає сплаті до бюджету, на рентабельність і самокупність підприємства та на зміцнення його конкурентоспроможності. Управління прибутком є важливою функцією економічного механізму кожного підприємства, тому облік витрат, доходів та фінансових результатів та управління ними займає чільне місце в системі бухгалтерського обліку підприємства.

Достовірність формування фінансового результату є основою принципів і правил бухгалтерського обліку, обов'язкове дотримання яких вимагає законодавча база. Діюча нормативно-правова база передбачає, що методика обліку в багатьох питаннях визначається обліковою політикою, яка обирається кожним підприємством самостійно. Тому від правильно сформованої облікової політики залежать кінцеві результати діяльності підприємства та стратегія його розвитку в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та реалізації облікової політи-

ки підприємств та організаційно-методологічні за-сади формування облікової політики підприємства та наявні проблемні питання щодо її реалізації в Україні висвітлені в наукових розробках вітчизняних вчених: М.Т. Білухи, І.А. Белобжецького, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, Г.Г. Кірейцева, П.Т. Саблука, В. Сопка, Л.К. Сук, С.А. Ніколаєва, В.Ф. Палія, В. Швеця та інших.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути особливості формування облікової політики на підприємствах теплових мереж в частині обліку доходів, витрат та фінансових результатів та обґрунтувати її оптимальний варіант з метою ефективного управління господарською діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Формування облікової політики щодо доходів, витрат та фінансових результатів здійснюється на підставі Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», Інструкції до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства, Листа Міністерства фінансів України «Про облікову політику».

Підприємство, обираючи конкретну облікову політику на поточний фінансовий рік, забезпечує організацію бухгалтерського (особливо аналітичного) обліку відповідно до показників форм річної фінансової звітності, знижує трудомісткість і тривалість формування фінансової звітності, забезпечує використання оптимальних методів облікових робіт із метою отримання очікуваних результатів фінансово-економічної діяльності підприємства [5].

Вибір конкретних методів щодо елементів облікової політики обумовлює те, що рівень фінансових результатів можна змінити через методи оцінки. У кінцевому підсумку це призводить до того, що на розмірі прибутку позначається суб'єктивний характер, оскільки він залежить від вибору процедур і методів обліку.

Принципи, як елемент облікової політики, є стандартними для всіх підприємств і є обов'язковими до застосування, проте і вони мають певну специфіку в ЖКГ, а також при оцінці та визначенні фінансових результатів кожен з принципів у більшій чи меншій мірі впливає на дану процедуру.

Згідно з принципом автономності, господарська одиниця визначається як суб'єкт, що здійснює контроль за ресурсами, бере на себе відповідальність за виконання зобов'язань та регулює свою діяльність, забезпечуючи її прибутковість.

Альтернативний підхід до даного принципу виділяє господарську одиницю як суб'єкт локальних

економічних інтересів, які є регулюючими факторами при здійсненні господарської діяльності, тобто основним інтересом підприємства є отримання прибутку, саме для цього воно і здійснює господарську діяльність. Саме цей підхід найбільш повно відповідає потребам користувачів фінансової звітності з точки зору повноти та релевантності інформації про фінансові результати діяльності. Він характеризує господарську одиницю не лише як засновану на взаємозв'язках внутрішнього походження, але й генеруючу множину взаємозв'язків зумовлених зовнішніми причинами, кількість яких повністю визначається ефективністю її діяльності, тобто досягнутими фінансовими результатами у звітному періоді.

Підприємство як відокремлена господарська одиниця залежно від політичного та економічного середовища, а також обраних організаційних форм існування, може мати більший чи менший ступінь свободи вибору при ухваленні певних економічних рішень.

Так, державні підприємства, як правило, мають обмежений ступінь свободи своєї діяльності, який часто регулюється директивами власника, тобто держави. Ці директиви досить часто не відповідають економічним інтересам підприємства, бо покликані забезпечити досягнення інтересів більш високого рівня.

Комунальні підприємства теплових мереж належать до систем центрального теплопостачання, які є важливою частиною інфраструктури міст. Таким чином, єдина тепломережа являє собою типову природну монополію. Отже, тут необхідним є державне регулювання. Місцевим органам виконавчої влади надано право на затвердження цін (тарифів) на житлово-комунальні послуги. Дані тарифи встановлюються для підприємств ЖКГ з урахуванням того фактору, що основними споживачами теплової енергії та інших послуг є бюджетні організації та населення, більша частина яких не в змозі заплатити реальну ціну. Тому підприємства тепломереж змушені продавати свої послуги за тарифами, які нижчі за собівартість цих послуг.

Таким чином, виходячи з принципу автономності, можна зробити висновок про те, що держані підприємства досить умовно відповідають здатності генерувати прогнозовані з високим ступенем ймовірності показники фінансових результатів діяльності, а отже забезпечувати відповідною інформацією користувачів фінансової звітності підприємства. Причиною цього явища є висока залежність підприємства від впливу зовнішніх регулюючих чинників, що продукуються в односторонньому порядку системою більш високого рівня ієрархії.

Причиною застосування принципу безперервності у бухгалтерському обліку є необхідність розмежування методологічних засад визначення прибутку та оцінки активів на діючому підприємстві та на такому, що має бути ліквідованим найближчим часом. Постійно діюче підприємство оцінює свої активи та зобов'язання за собівартістю, а тому й фінансовий результат такого підприємства визначається шляхом порівняння доходів від поточної діяльності, оцінених за поточною ринковою вартістю та за поточними витратами активів, оцінених за їх фактичною або історичною вартістю. Натомість, підприємства, що ліквідуються чи будуть ліквідовані найближчим часом, повинні застосовувати для оцінки фінансового результату ліквідації лише ліквідаційну вартість активів та зобов'язань.

Принцип безперервності діяльності певною мірою забезпечує співставність фінансових резуль-

татів діяльності при здійсненні їх горизонтального аналізу, але не дає можливості зробити висновок лише на основі порівняння правомірності перенесення тенденцій та закономірностей минулих періодів на майбутнє.

Принцип грошового вимірника означає, що в бухгалтерському обліку відображаються лише ті об'єкти, які мають грошове вираження. Узагальнюючий грошовий вимірник дає можливість об'єднати різні за своєю природою об'єкти обліку для визначення загального фінансового результату. Очевидно, що оцінка фінансового результату на базі поточного грошового вимірника призводить до певних похибок, умовностей та невідповідностей зроблених оцінок. Особливо це стосується господарських одиниць, що діють в гіперінфляційному економічному або навіть просто в економічному середовищі з відносно високим рівнем інфляції. Грошова оцінка в такому разі призводить до суттєвих помилок при агрегуванні відповідних показників, що мають неоднаковий момент визначення собівартості, а тому є неспівставними, а отже, не можуть бути використані для одержання будь-яких узагальнюючих показників.

У цьому випадку можливі два підходи до вирішення проблеми. По-перше, здійснення оцінки лише після перерахування всіх формуючих її показників у співставні ціни. По-друге, застосовувати для оцінки «тверді» валюти.

У будь-якому разі, застосування принципу грошового вимірювання господарськими одиницями, що діють в економічному середовищі з високим рівнем інфляції, суттєво обмежує дію принципу собівартості.

Принцип історичної (фактичної) собівартості полягає у тому, що активи підприємства слід оцінювати за їх собівартістю, яка склалася в момент придбання чи створення відповідних активів. Відображення в обліку та звітності господарських засобів за їхньою собівартістю пояснюється двома причинами. По-перше, оцінка засобів за ринковою вартістю супроводжується великими труднощами її визначення. Крім того, оцінка на основі ринкової вартості в будь-якому разі носить елемент суб'єктивності, тоді як собівартість здебільшого є категорією об'єктивною. По-друге, виходячи з принципу безперервності діяльності, підприємство не буде швидко реалізовувати контрольовані ним ресурси. Воно використовує ці ресурси для забезпечення своєї поточної діяльності. А тому немає необхідності знати ринкову вартість цих ресурсів на кожну дату складання фінансової звітності. Такий принцип собівартості можна вважати обґрунтованим в умовах фінансової стабільності функціонування економічної системи в цілому та її господарських одиниць.

Однак, вже зазначалось, в умовах фінансової нестабільності дія принципу собівартості є обмеженою часовими рамками, що визначають періоди відносної фінансової стабільності. Саме в таких рамках і виникають можливості для порівняння та горизонтального аналізу показників, що визначають фінансовий результат діяльності.

Принцип нарахування є одним із найважливіших допущень бухгалтерського обліку у міжнародній та вітчизняній обліковій практиці.

Визначення суми доходу від реалізації, що має бути відображеним, і належного облікового періоду, в якому дохід має реєструватися, іноді є важкою справою. Реалізація може здійснюватись за готівку або в кредит, і також включати обмін старого немонетарного активу на новий. Діяльність щодо реалізації може починатися в одному звітному періоді

і закінчуватись в іншому. Проблеми, пов'язані з обліком доходу від реалізації легше вирішити, якщо використовувати принцип нарахування.

Принцип нарахування, який дозволяє бухгалтеру приймати рішення про те, до якого звітного періоду віднести відповідні витрати і доходи. Метод нарахування передбачає, що доходи відносяться до того звітного періоду, в якому відповідна продукція була відвантажена (послуги надані) покупцю, навіть якщо грошові кошти ще не надійшли. Також витрати відображаються в тому звітному періоді, в якому вони виникли, незалежно від того оплачені вони підприємством в даному звітному періоді чи ні.

Таким чином, цей принцип регулює момент визнання доходів і витрат та відіграє вирішальну роль при визначенні фінансового результату діяльності.

При цьому необхідно розрізняти чотири поняття: затрати, видатки, витрати і виплати.

Затрати підприємства – зменшення активів або збільшення зобов'язань з виникненням видатків. Затрати періоду дорівнюють вартості всіх ресурсів, придбаних в даному обліковому періоді. Затрати здійснюються шляхом оплати грошовими коштами, виникнення кредиторської заборгованості, обміну іншого активу або сполучення перелічених трьох способів.

Затрати можуть бути віднесені або до активів, якщо від них очікується дохід в майбутньому періоді, або, в протилежному випадку, до витрат. Затрати поточного періоду стають витратами поточного періоду, якщо вони дають виручку від реалізації в поточному періоді.

Видатки – це ціна (грошовий вимір вартості) суми ресурсів фірми, що використовуються з певною метою. Всі витрати фірми є видатками, але не всі видатки є витратами.

Витрати – це видатки, що відносяться до поточного облікового періоду. Витратами є вартість ресурсів (активів), використаних для отримання виручки від реалізації протягом поточного періоду, тобто перенесена на реалізовані роботи, продукцію, послуги. Витратами періоду можуть бути видатки. Якщо вони не пов'язані з діяльністю фірми у поточному періоді та очікуваними доходами у будь-якому майбутньому періоді.

Виплати – це платежі грошовими коштами. Затрати, що здійснюються шляхом оплати грошовими коштами, є виплатами, як і будь-які платежі грошовими коштами, що виникають при оплаті рахунків, поверненні позик тощо.

Отже, в звітному періоді відображаються витрати, які обумовили отримання доходів цього звітного періоду, відбувається розмежування доходів і витрат між періодами. Це твердження є принципом відповідності в бухгалтерському обліку.

Якщо повернутись до методу нарахування, то слід відмітити, що він служить альтернативою касовому методу, згідно якого доходи і витрати підприємства відображаються в обліку лише в момент надходження чи оплати грошових коштів. В практиці бухгалтерського обліку Росії більшість підприємств відображає доходи по касовому методу, а витрати – по методу нарахування. Метод нарахування найбільш об'єктивно відображає фінансові результати діяльності підприємства.

Недівість принципу нарахування виявляється у випадку якщо виникають сумніви з приводу одержання компенсації за проданий товар (надані послуги) у термін і в повному обсязі. Оскільки одним з критеріїв визнання доходу є існування впевненості в тому, що в результаті операції відбудеться збільшення економічних вигод підприємства. Тому, в

цьому випадку варто керуватись принципом обачності і відображати дохід у міру надходження оплати за товар, щоб не допустити завищення оцінки доходів. Оскільки П(С)БО не пропонують бухгалтерам жодної програми дій, доведеться звернутися до світової практики. Виділяється два методи відображення доходу:

- метод збору коштів за реалізований товар частинами;

- метод відшкодування витрат.

Перший метод використовується у випадках, коли немає гарантії, що вся дебіторська заборгованість буде, зрештою, погашена і коли немає можливості достовірно оцінити розмір резерву сумнівних боргів. Згідно цього методу, дохід і витрати на реалізований товар реєструються на дату продажу, але валовий прибуток відкладається на ті періоди, коли будуть отримані кошти від продажу.

Метод відшкодування витрат використовується при проведенні дуже ризикових операцій. При його застосуванні спочатку відшкодовуються витрати і тільки потім показується прибуток.

Для підприємств теплопостачання доцільно використовувати перший метод. Відповідно до «Методичних вказівок про порядок встановлення та уніфікації тарифів на теплову енергію», діючих ще з 1978 року, оплата послуг розподілялась рівномірно на весь рік. Рівномірно протягом року здійснювалось нарахування доходів підприємства в бухгалтерському обліку. В той час фактичні витрати за спожиті підприємствами енергоносіями та фактичне надання послуг відбувалися протягом опалювального сезону. Внаслідок цього у підприємства виникали у міжопалювальний сезон прибутки до оподаткування, а в опалювальний сезон – збитки. З цієї ж причини в зимові місяці підприємства відчували дефіцит коштів для своєчасних розрахунків за використаними енергоресурси. Окрім того, при припиненні надання послуг підприємствами, або в ситуаціях, коли споживачі за наявності індивідуальних лічильників не споживали послуг, підприємства взагалі не отримували ніяких доходів для покриття постійних витрат. Вданому випадку також не спрацював принцип відповідності доходів та витрат.

З метою вирішення цих проблем підприємства почали впроваджувати двоставкові тарифи для розрахунку з населенням за надані послуги центрального опалення та сезонні тарифи на гаряче водопостачання. Двоставкові тарифи на послуги центрального опалення розраховуються відповідно до «Правил розрахунку двоставкового тарифу на теплову енергію та гарячу воду», затв. наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 08.09.2000 р. за № 191 та складаються з двох частин:

- умовно-постійної, або абонентської плати, яка нараховується щомісячно протягом року і відшкодовує витрати, пов'язані з необхідністю підтримання в робочому стані джерел теплової енергії, теплових мереж та теплоспоживальних установок;
- умовно-змінної, або плати за спожиту теплову енергію, яка повинна компенсувати витрати підприємству за використані енергоносії.

Тісно пов'язаний з принципом нарахування принцип реалізації, згідно з яким доходи від реалізації продукції, робіт, послуг визнаються у момент переходу права власності та ризиків покупцеві чи замовникові.

Практика застосування цього принципу на вітчизняних підприємствах свідчить про непослідовність спроб, а отже і недоліки в одержаних результатах. Річ у тому, що моментом визнання доходу

від реалізації раніше було відвантаження товару, незалежно від того став він власністю покупця чи ні. Така методологічна неточність у ряді випадків могла призвести до відчутних реальних збитків. Ситуація змінилась із прийняттям національних стандартів бухгалтерського обліку, згідно яких умовами визнання доходу від реалізації є передача значного ризику і винагороди від володіння товаром, підприємство не бере подальшої участі у володінні активом. Для підприємств тепlopостачання реалізація даного принципу забезпечується за умов розмежування надання послуг з тепlopостачання та постачання гарячої води, адже дохід від надання даних послуг може визнаватися за показниками лічильників за фактичні обсяги споживання та шляхом нарахування суми, що залежатиме від опалювальної площі та встановленого тарифу. При цьому, для споживачів, у яких встановлено прилади обліку теплової енергії, нарахування оплати (дохід) здійснюється за їх показниками.

Принцип консерватизму (обачності) також регулює моменти визнання доходів та витрат, обмежуючи можливості обліковців завищувати доходи чи недооцінювати витрати та втрати. Згідно із цим принципом доходи визнаються, коли можливість їх отримання стає цілком визначеною подією, тоді як витрати та втрати повинні відображатися в обліку, коли виникає ймовірність їх виникнення, тобто вони стають можливими.

Особливістю підприємств ЖКГ є наявність об'єктів цільового фінансування. Тому виникають труднощі із застосуванням принципу нарахування. В бухгалтерському обліку дохід від субсидій і пільг визнають при їх нарахуванні, від дотацій – при їх отриманні, від фінансування капітальних вкладень –

при нарахуванні амортизації на придбані основні засоби, від інших видів цільового фінансування – при витрачанні відповідних коштів.

Розвиток обліку здійснюється шляхом розробки відповідного нормативного забезпечення, яке поступово вдосконалюється після апробації його на практиці. Тому доцільно доповнити принципи бухгалтерського обліку принципом законності, тобто виконання суб'єктами господарювання вимог законодавства при взаємному впливі на нього, який має особливе значення в країнах з високим рівнем регламентації обліку та на підприємствах державного сектору економіки, до яких значною мірою належать підприємства ЖКГ.

Відповідно до Постанови КМУ від 01.06.2011 р. № 584 підприємства теплових мереж ведуть окремий облік доходів і витрат за кожним видом діяльності, що підлягає ліцензуванню [4].

Житлово-комунальні підприємства, як і всі інші підприємства, окремо визначають доходи від операційної, фінансової та іншої діяльності. Розглянемо, головним чином, доходи від основної діяльності і деякі специфічні доходи від іншої операційної діяльності. Облік інших доходів не відрізняється від обліку в інших галузях.

Доходи від операційної діяльності комунальних підприємств теплових мереж включають:

- 1) надходження від населення в оплату послуг тепlopостачання та гарячого водопостачання;
- 2) надходження від підприємств, установ, організацій за надані послуги;
- 3) субсидії малозабезпеченим категоріям громадян;
- 4) відшкодування пільг окремим категоріям громадян (ветеранам війн, особам, що постраждали від

Таблиця 1

Елементи облікової політики доходів, витрат та фінансових результатів

Елементи облікової політики	Альтернативні варіанти	Коментар
Методи оцінки ступеня завершеності операції з надання послуг	– вивчення виконаних робіт; – визначення питомої ваги обсягу послуг, наданих на певну дату, у загальному обсязі послуг, які мають бути надані; – визначення питомої ваги витрат, понесених підприємством у зв'язку з наданням послуг, у загальній очікуваній вартості таких витрат	Обираючи стратегію «максимізації прибутку», у розпорядчому документі про облікову політику варто передбачити елементи облікової політики, що забезпечують «зменшення» витрат підприємства та «максимізацію» доходів підприємства. «Збільшення» доходів на конкретну дату може бути досягнуте за рахунок «завищення» розміру наданих послуг. Вартісно-орієнтоване управління, спрямоване на «зростання» витрат підприємства та «зменшення» доходів. У кожному конкретному випадку ці способи у розпорядчому документі про облікову політику підприємства визначаються самостійно.
Методи калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг)	Самостійно обираються підприємством	
Перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг)	Самостійно обираються підприємством	
Перелік і склад змінних і постійних загальновиробничих витрат	Самостійно обираються підприємством	
База розподілу загальновиробничих змінних та розподілених постійних загальновиробничих витрат при фактичній потужності	– години роботи; – заробітна плата; – обсяг діяльності; – прямі витрати тощо	
База розподілу загальновиробничих витрат при нормальній потужності	– прямі витрати; – обсяги доходів; – прямі витрати на оплату праці; – відпрацьований будівельними машинами і механізмами час тощо	
Схема обліку витрат	Із використанням для обліку витрат рахунків: – 8 класу; – 9 класу; – 8 і 9 класів одночасно	
Періодичність визначення фінансових результатів	– щомісячно; – щорічно	

Чорнобильської катастрофи, суддям, військовослужбовцям, працівникам прокуратури тощо);

5) бюджетні дотації на покриття збитків, інколи – субвенції.

З метою ведення окремого обліку підприємства:

– прямі витрати, пов'язані з наданням послуг за кожним видом ліцензованої діяльності підприємства, відображають у бухгалтерському обліку в установленому порядку на окремих субрахунках рахунка «Витрати».

– загальновиробничі витрати розподіляють відповідно до облікової політики підприємства або пропорційно сумі прямих витрат;

– адміністративні витрати, витрати, пов'язані із збутом, фінансові витрати, інші витрати розподіляють між видами діяльності підприємства, у тому числі ліцензованими, пропорційно сумі прямих витрат, якщо неможливо забезпечити їх окремий облік за видами ліцензованої діяльності;

– амортизація необоротних активів (основних засобів, нематеріальних активів), які використовуються у разі провадження кількох видів діяльності, у тому числі здійснення виробничих процесів, технологічно пов'язаних з кількома видами діяльності, або прямі витрати розподіляють з використанням обраної підприємством бази розподілу, яка погоджується з органом, уповноваженим встановлювати тарифи;

– групування витрат здійснюється з урахуванням вимог порядків формування тарифів на виробництво теплової енергії, транспортування її магістральними та місцевими (розподільними) тепловими мережами, постачання теплової енергії, централізоване водопостачання та водовідведення;

– калькуляційною одиницею теплового господарства є 1 гікалорія тепла. Специфічними статтями витрат є: утримання територій санітарних зон, використання води на технологічні цілі (заповнення теплових мереж, промивка фільтрів тощо), витрати на енергоносії, на ремонт, промивку, наладку котлоагрегатів, теплових мереж тощо, на обстеження технічного стану теплових мереж, обладнання приладів обліку теплової енергії тощо;

– доходи за кожним видом ліцензованої діяльності підприємства відображають у бухгалтерському обліку в установленому порядку на окремих субрахунках рахунка "Доходи від реалізації". У разі отримання підприємством доходів за кількома видами ліцензованої діяльності однією сумою розподіл доходів здійснюється пропорційно встановленим тарифам.

Загалом, складовими облікової політики підприємства є організаційні, методичні та технічні аспекти (складові). Кожна складова облікової політики підприємства об'єднує відповідні об'єкти, за якими існують альтернативні варіанти – елементи (табл. 1).

Висновки і пропозиції. Отже, облікова політика в частині доходів, витрат та фінансових результатів має величезне значення для ефективної організації бухгалтерського обліку, тому що доцільність, обґрунтованість та деталізація процесу обліку доходів, витрат потрібна для ухвалення управлінських рішень, визначення результатів діяльності підприємства, виконання певних завдань структурними підрозділами, визначення фактичної ефективності організаційних заходів щодо розвитку й вдосконалення діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Будько О. Облікова політика як інструмент впливу на фінансові результати діяльності підприємства / О. Будько // Економічний аналіз. – 2010. – № 5. – С. 232–235.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14/print1350623992927488>
3. Коришко Н. Організація обліку фінансових результатів суб'єктів підприємницької діяльності / Н. Коришко // Економічний аналіз. – 2010. – № 6. – С. 84–86.
4. Про затвердження Порядку ведення окремого обліку доходів і витрат на підприємствах, які здійснюють виробництво, транспортування, постачання теплової енергії та надають послуги з централізованого водопостачання та водовідведення. Постанова КМУ від 01.06.2011 р. № 584: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/584-2011>
5. Ратушна М. Вплив елементів облікової політики на фінансові результати / М. Ратушна // Економічний аналіз. – 2010. – №5. – С. 323–324.
6. Станівчук Г.В. Організація обліку фінансових результатів діяльності підприємства / Г.В. Станівчук // Збірник Вінницького національного аграрного університету. – 2011. – С. 45–48.

Перчук О.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ДОХОДОВ, ЗАТРАТ И ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Аннотация

Рассмотрены отдельные аспекты и особенности формирования учетной политики предприятий теплоснабжения в части учета доходов, расходов и финансовых результатов. Обосновано положения учетной политики, влияющие на формирование информации об эффективности деятельности предприятий теплоснабжения.

Ключевые слова: затраты, доходы, учетная политика, предприятий теплоснабжения, принципы, финансовые результаты.

Perchuk O.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU after Grygoriy Skovoroda

FORMATION ACCOUNTING POLICIES HEATING ON INCOME, EXPENSES AND FINANCIAL RESULTS

Summary

This publication considers some aspects and features of the formation of accounting policies in the heat of the accounting of revenues, expenditures and financial results. The statement of accounting policies that affect the formation of information on the effectiveness of the heating enterprises.

Keywords: costs, revenues, accounting policies, enterprises heating, principles of income.

УДК 658.012

УМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ГАЛУЗЕВОМУ РИНКУ

Поліщук М.Ю.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проаналізовано зовнішні та внутрішні умови функціонування організації. Наведений аналіз цих факторів для підприємств металургійної галузі України. Визначені умови формування стратегічної поведінки металургійних підприємств.

Ключові слова: середовище функціонування фірми, стратегія, металургійна галузь.

Постановка проблеми. Металургійна галузь України – це системо утворююча галузь, яка формує переважну більшість валютних надходжень до бюджету. Спроби України значно розширити міжнародні зв'язки, залучити країну в міжнародний поділ праці, світовий ринок часто зіштовхуються з проблемами незнання або неусвідомлення зовнішніх та внутрішніх умов середовища функціонування підприємств. Перманентна мінливість ринкового середовища примушує підприємства безпосередньо передбачати та прогнозувати своє майбутнє. Для адекватної оцінки своєї конкурентної позиції, конкурентного середовища потрібно чітко визначити умови функціонування в даному середовищі для активізації позитивних тенденцій та мінімізації впливу негативних наслідків. Особливо це питання актуальне для металургійних підприємств в сучасний період – період трансформації ринкової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення сутності ринкової та стратегічної поведінки підприємства, визначення сутності та складу факторів функціонування фірми в конкурентному середовищі стосуються досліджень багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, таких як І. Ансофф, Г. Мінтцберг, М. Портер, К. Прахалад, Р.А. Фатхудинов, З.Є. Шершньова, А.П. Наливайко та іншими. Незважаючи на доволі вагомий внесок науковців в розвиток теорії стратегічного розвитку, недостатньо дослідженим є аспект стратегічної поведінки, особливо в прикладному аспекті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження, присвячені проблемам та перспективам розвитку підприємств металургійного комплексу, проводились багатьма вченими та практиками. Проте, узагальнення опрацьованої інформації не завжди проводилось, крім того цікавим є вивчення різного бачення на однакові проблеми. Тому, дана стаття присвячена саме узагальненню аналітичної інформації та приведенню теоретичних рекомендацій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження умов функціонування підприємств металургійної галузі в розрізі визначення внутрішніх та зовнішніх факторів середовища оточення.

Виклад основного матеріалу. Середовище функціонування будь-якого підприємства є складною динамічною структурою, яка формується з сукупності факторів, що мають різний ступінь впливу на діяльність підприємства та можуть класифікуватися за різноманітними ознаками. Таким чином, фактори середовища можуть поділятися на внутрішні та зовнішні, кількісні (які можна виміряти) та якісні (не мають кількісного виміру), загальні та специфічні, суб'єктивні та об'єктивні, постійні, тимчасові та випадкові, прості і складні, прямі і непрямі тощо. Класифікацій факторів середовища існування підприємства в сучасній науковій літературі існує безліч, тому цей ряд можна продовжувати, але для нашого дослідження зупинимось на найбільш розповсюдженному та прийнятному для нас поділі факторів середовища на дві великі групи – зовнішні та внутрішні.

Відомо, що зовнішні фактори існування підприємства є об'єктивними, перебувають поза фірмою та не залежать від неї, вони є неконтрольованими і впливають, або можуть вплинути, на діяльність підприємства, цей вплив може мати як позитивні, так і негативні наслідки. На зміни у зовнішньому середовищі підприємство не може вплинути, воно може лише пристосовуватись до них. Зміни, які відбуваються безпосередньо в процесі виробничо-господарської діяльності, для підприємства є внутрішніми. Внутрішні фактори залежать від внутрішнього середовища існування фірми, створюються і контролюються підприємством. Зовнішні та внутрішні фактори середовища підприємства тісно взаємопов'язані. Забезпечення стратегічної стійкості підприємства передбачає вивчення та прийняття факторів середовища функціонування підприємства для мінімізації негативного впливу та максимізації позитивного.

Як зазначалось, внутрішні та зовнішні фактори існування підприємства взаємозалежні – внутрішні

зміни в організації є реакцією на постійні зміни зовнішніх факторів конкурентного середовища (попиту, появу нових технологій, поведінку конкурентів тощо) та часто стають частиною її поточної діяльності. Дослідження рівня та якості впливу цих факторів на підприємство, можна визначитись з тим, яку конкурентну стратегію обрати. Тобто, ці фактори певним чином є умовами формування стратегічної поведінки підприємства. Проаналізуємо нашу гіпотезу на прикладі підприємств металургійної галузі України, яка є однією з базових галузей економіки та від якої значною мірою залежить рівень економічного зростання країни.

За даними світової асоціації сталі, станом на 1 липня 2014 року Україна займає десяту сходинку серед світових виробників чавуну та сталі та шосту у виробництві заліза, залишаючись одним з лідерів серед країн-виробників СНД [4]. Такі показники зумовлені потужною сировинною базою та відповідно наявністю у країні великих металургійних підприємств. Хоча металургія була і залишається провідною галуззю промислового виробництва України, не варто забувати про проблеми, які відомі широкому загалу серед яких високий ступінь спрацювання основних фондів, використання застарілих технологій та обладнання, високе ресурсо- та енергоспоживання тощо. Основними напрямками підвищення конкурентоспроможності металургійного підприємства можуть стати вдосконалення технології виробництва, підвищення кваліфікації працівників та ефективності управління персоналом, посилення зростання експортної складової, створення державою середовища, яке б стимулювало розробку, впровадження, виробництво та підтримку збуту на зовнішніх ринках матеріалів і продукції високотехнологічного машинобудування, а не сировини тощо.

Згідно з Концепцією Державної цільової науково-технічної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2020 року, яка була запропонована у 2010 році Мінпромполітики України, розвиток ГМК передбачено проводити за такою стратегією:

– орієнтація на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть отримати протягом короткого часу конкурентні переваги, спираючись на внутрішні сприятливі умови національної економіки;

– більш повне використання національних науково-технічних розробок, новітніх результатів фундаментальних і прикладних досліджень за широкого залучення переваг, які відкривають процеси інтеграції та глобалізації;

– поглиблення потенціалу промислово-технологічної переробки та створення умов для вдосконалення відтворювальної структури провистості за технологічними укладами вищого рівня;

– державне стимулювання випереджаючого розвитку виробництва продукції переробних галузей, насамперед наукоємних і високотехнологічних виробництв, сприяння розробленню та впровадженню у виробництво нових видів продукції, матеріалів та технологій;

– стимулювання виробників до змін моделі ресурсоємного виробництва, впровадження стандартів системи управління навколишнім природним середовищем;

– орієнтація на досягнення ефективного масштабу й розширення складу перспективних технологій, особливо на серединних і завершальних стадіях технологічного циклу, що забезпечують зростання доданої вартості первинних ресурсів;

– створення інституційно-правових основ для запровадження державної підтримки розвитку високотехнологічного та промислового експорту з визначення відповідного фінансування у Державному бюджеті України [3].

Враховуючи сучасний стан та перспективи розвитку підприємств металургійної галузі України, умови зовнішнього та внутрішнього середовища існування, узагальнивши класифікацію факторів середовища функціонування підприємства що наведена вище, наведемо внутрішні та зовнішні фактори діяльності підприємств металургійної галузі

Таблиця 1

Зовнішні та внутрішні фактори функціонування підприємств металургійної галузі України

Внутрішні фактори		«+»/ «-»	Зовнішні фактори		«+»/ «-»
Організаційні	- визначення стратегії, місії та цілей підприємства;	«+»	Галузеві	- постачальники, клієнти, конкуренти, посередники, споживачі;	«+/-»
	- організаційна культура;	«+/-»		- техніко-технологічні нововведення, інноваційна активність в галузі;	«+/-»
	- соціальна ефективність;	«+/-»		- рівень розвитку галузевого ринку (етап життєвого циклу, ємність та потенціал ринку тощо);	«+/-»
	- імідж підприємства;	«+/-»		- розвиток галузевої інфраструктури	«-»
	- кадровий потенціал;	«+»			
	- мотиваційний механізм;	«-»	Національні	- нестабільна політична та економічна ситуація;	«-»
	- фінансова стійкість;	«-»		- несприятливий інвестиційний клімат;	«-»
	- розмір підприємства/масштаб виробництва;	«+»		- високий рівень тінізації економіки;	«-»
	- логістика;	«+»		- високий темп інфляції;	«-»
	- організаційна структура;	«+/-»		- високий рівень безробіття;	«+/-»
- стиль управління;	«+/-»	- нестабільне правове поле;	«+/-»		
- соціальні фактори;	«+/-»	- соціальні фактори:			
- маркетингова діяльність;	«+»	- низький рівень доходів населення,	«-»		
- наукові дослідження та розробки;	«+»	- негативні демографічні тенденції.	«-»		
- оперативність реагування підприємства на зовнішні загрози;	«-»				
- гнучкість та адаптивність підприємства.	«-»				
Виробничі	- екологічність виробництва;	«-»	Глобальні	- високий рівень міжнародної економічної конкуренції;	«+/-»
	- рівень організації виробництва;	«+»		- не конкурентоспроможність вітчизняної продукції;	«-»
	- низька ефективність виробництва;	«-»		- підписання міждержавних угод;	«+»
	- недосконалий техніко-технологічний стан;	«-»		- глобалізація ринку, економіки;	«+/-»
	- гнучкість виробництва.	«-»		- високий рівень розвитку світового фінансового ринку;	«+»
		«-»	- глобальні проблеми людства.	«-»	

та визначимо характер їх впливу – позитивний (+) чи негативний (–) (табл. 1).

Таким чином, ми можемо бачити, що деякі фактори носять як позитивний, так і негативний характер. Наприклад, високий рівень безробіття можна розглядати як негативний фактор для суспільства, проте підприємство може його використати для себе в позитивному аспекті – високий рівень безробіття дозволить саме підприємству обирати кращих серед багатьох претендентів на робочі місця, при цьому маючи можливість диктувати умови праці. Високий рівень міжнародної економічної конкуренції також має двоїстий характер – з одного боку, вітчизняним виробникам буде важко конкурувати на глобальному ринку, а з іншого боку – боротьба за конкурентну позицію може позитивно вплинути на рівень якості продукції, технології тощо. В цілому, звичайно, в середовищі функціонування металургійних підприємств України більше факторів, які несуть негативний вплив, але головним завданням керівництва є дослідження та знання цих факторів та створення заходів щодо мінімізації негативного впливу.

Для того, щоб розробити ефективну і дієву програму розвитку металургійної галузі, слід визначитись з позицією підприємств галузі відносно світового виробництва у контексті її ефективності, ступенем міжнародної інтеграції і глобалізації, можливістю створення додаткової вартості. Це дозволить сформулювати «портфель галузі» і порівняти

його з існуючими стратегічними цілями і баченням держави у майбутньому [1].

На нашу думку, головним резервом для підвищення конкурентоспроможності металургійних підприємств України є визначення та активізація їх внутрішніх резервів, адже всі умови для цього створені – унікальна сировинна база, потужний кадровий потенціал, сформована інфраструктура, наукові розробки, що дозволяють зменшити використання ресурсів у виробництві в декілька разів тощо. Стратегічними цілями повинні стати вихід на світові не сировинні ринки, а ринки готових виробів. Це створить додаткові робочі місця в галузі машинобудування, знизить вартість виробів, підвищить авторитет України в світовій спільноті. Тому саме зараз потрібно формувати стратегічну поведінку, яка враховує всі переваги та недоліки сучасного стану металургійних підприємств та чітко притримуватися зазначеного напрямку розвитку.

Висновки і пропозиції. Отже, загальне розуміння зовнішніх та внутрішніх умов функціонування підприємства, його можливостей та загроз, спростить процес стратегічного планування на підприємстві, розробки стратегічної лінії поведінки. До цього аналізу потрібно підходити ґрунтовно та дещо творчо – знаходити заходи перетворення недоліків на переваги, а загроз на можливості. Подальшого дослідження повинні набути вдосконалення процедур розробки та реалізації стратегічних програм підприємств.

Список літератури:

1. Громова Я.А. Стратегічне маркетингове позиціонування металургійної галузі України на світовому ринку перспективи її розвитку // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5(143). – С. 72-82.
2. Дьолог Т.І. Стратегічний аналіз середовища підприємства // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 15. – С. 46-48.
3. Концепція державної цільової науково-технічної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу України на період до 2020 року від 27.04.2010 // Міністерство промислової політики // www.industry.kmu.gov.ua
4. World Steel Association [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.worldsteel.org>

Полищук М.Ю.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОТРАСЛЕВОМ РЫНКЕ

Аннотация

В статье проанализировано внешние и внутренние условия функционирования организации. Приведен анализ этих факторов для предприятий металлургической отрасли Украины. Определены условия формирования стратегического поведения металлургических предприятий.

Ключевые слова: среда функционирования фирмы, стратегия, металлургическая отрасль.

Polishchuk M.Yu.

Kyiv National Economic University named by Vadym Hetman

FORMATION OF STRATEGIC BEHAVIOR METALLURGICAL FIRMS AT INDUSTRIAL ORGANIZATION

Summary

In this article analyzes the internal and external conditions of operation of the organization. Analysis of these factors for the metallurgical industry in Ukraine. The conditions of formation of the strategic behavior of steel companies

Keywords: conditions for the functioning of the company, strategy, metallurgical industry.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ РИНКУ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ УКРАЇНИ)

Рак Ю.А.

Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена розробці та застосуванню Методики оцінки рівня розвитку конкуренції. Обґрунтовано практичне значення комплексного підходу до оцінки ринкового середовища. Розглянуто напрями поглиблення аналізу ринкових процесів та явищ.

Ключові слова: методика, аналіз ринкового середовища, конкуренція, ринок кондитерських виробів, комплексний індекс конкуренції.

Останнім часом було випущено кілька творів, у віршах і прозі, в яких ніхто не виявив би ні найменших слідів піднесеного і прекрасного, якби автори, керуючись любов'ю та співчуттям до публіки, не дали нам з цього приводу ґрунтовних вказівок.
Джонатан Свіфт

Актуальність та постановка проблеми. Циклічний характер економічних процесів та явищ зумовлює необхідність моніторингу ринків. Проведення якісної оцінки ринкового середовища потребує постійного удосконалення інструментарію комплексної оцінки розвитку конкуренції на ринку. Розробка покровоного алгоритму, ґрунтовних методичних вказівок до здійснення глибокого аналізу ринку дозволить уникнути прогалин або так званих «білих плям, які спотворюють кінцевий результат дослідження.

Аналіз останніх досліджень щодо визначення проблеми. Шляхи удосконалення методичних підходів до вивчення ринкового середовища розглядали відомі вчені: Ж. Біккер, Л. Рой, Й. Росс, А. Спіфанов, В. Масленнікова, Г. Самойлова та інші. Особливості ринку кондитерських виробів вивчали в своїх працях такі вітчизняні науковці, як: О. Галушко, І. Лазебна, Ю. Макогон, О. М'яло, С. Пашин, Н. Теницька та інші.

Невирішені частини загальної проблеми. В процесі дослідження ринкових процесів та явищ важливою проблемою залишається врахування багатфакторності та багаторівневості ринку як системи. Крім того, виникає потреба не просто прослідкувати зміну явищ та процесів в часі, а й зробити конкретні висновки щодо майбутньої поведінки досліджуваного об'єкта.

Мета статті. Застосування, розробленої автором Методики оцінки рівня розвитку конкуренції на прикладі ринку кондитерських виробів України.

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямів удосконалення методів аналізу ринку є розробка методичних рекомендацій щодо його проведення¹. Нами було узагальнено результати, отримані в процесі проведених нами тривалих досліджень², і розроблено Методику оцінки рівня ринкової конкуренції на основі кореляційно-регресійного аналізу (далі Методика). Запропонована нами Методика дозволяє поглибити аналіз ринкових явищ та процесів, дослідити напрями розвитку ринкової конкуренції.

Вихідними даними для застосування зазначеної Методики є: статистичні дані щодо обсягу ринку, часток фірм, що діють на цьому ринку та ін.; нормативно-правові акти, що регулюють відносини між учасниками досліджуваного ринку та ін.

Використання Методики має на меті вирішення таких завдань: вивчення основних тенденцій розвитку конкуренції на досліджуваному ринку, виявлення слабких та сильних сторін в структурі ринку, аналіз особливостей попиту на продукцію, що представлена на ринку, дослідження поведінки покупців та продавців, аналіз цінової ситуації на ринку, виявлення перспектив та надання рекомендацій щодо майбутнього розвитку ринку. Інструментарій для здійснення розрахунків та визначення залежностей між змінними: вбудовані засоби McExcel, комп'ютерна програма Model Expert, статистичний пакет Statistica 6.1. Застосування Методики передбачає здійснення наступних кроків.

1. Проведення аналізу поля діяльності фірм

Об'єктом дослідження ринок кондитерських виробів. Кондитерські вироби – це продукти харчування, які характеризуються значним вмістом цукру, відрізняються приємним смаковими і ароматичними якостями, привабливим зовнішнім виглядом. На ринку кондитерських виробів працюють близько 850 підприємств. Рис. ілюструє розподіл ринку між його основними гравцями.

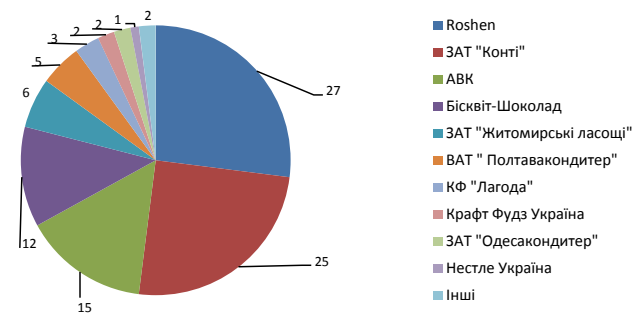

Рис. Гравці ринку кондитерських виробів України
Джерело: [8]

Як бачимо, ринок кондитерських виробів України має чітко визначених лідерів. Їх сумарна частка складає майже 80% усього ринку. Це говорить, про значний ступінь концентрації ринкової вдали на ринку кондитерських виробів України.

2. Проведення аналізу взаємодії між учасниками ринку

На цьому етапі потрібно дослідити ринок на рівні трьох підсистем: «фірма-клієнт», «фірма-фірма», «фірма-держава» [4]. В процесі аналізу ринкового середовища на рівні «фірма-клієнт» ми спиратимемося на дані звіту «Діагностика сектору кондитерських виробів» [8], узагальнені результати якого, наведені в наступній таблиці 1.

З метою одержання ефективних результатів дослідження ринкового середовища та проведення системного аналізу; на наш погляд, ефективно

¹ Методика досліджень – це сукупність підходів, способів, методів та прийомів проведення наукового дослідження.

² Ознайомитись з результатами досліджень можна в працях [2-5].

Таблиця 1

Провідні гравці ринку кондитерських виробів України

Назва фірми	Roshen	АВК	Полтавакондитер	Київ-Конті	Бісквіт-Шоколад
Характеристика діяльності	Спеціалізується на випуску продукції всіх сегментів. Ринками збуту є ринки таких країн, як: Росія, Казахстан, Молдова, Естонія, Литва, США, Канада, Німеччина, Ізраїль	Виробництво високоякісної продукції в цінових категоріях «середня» та «вище середньої». Ринками збуту є Росія, Казахстан, Німеччина, Монголія, США	Виробляється висококонкурентне печиво та шоколад. Ринками збуту є ринки таких країн, як: Росія, Казахстан, Литва, Азербайджан, Литва, Молдова, Грузія	Виробництво продукції всіх сегментів. Ринками збуту є ринки таких країн, як: Росія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, країни Балтії	Виробництво борошняних та цукристих кондитерських виробів. Ринками збуту є ринки таких країн, як: Росія, Казахстан, Киргизстан, Монголія, США, Канада, Ізраїль
Конкурентні переваги	Довіра та лояльність споживачів, відомість та сила брендів, якість продукції, інвестиції в обладнання, власні розробки, висококваліфікований персонал, сучасний маркетинг та технології, агресивна реклама тощо	Український та іноземний капітал, інвестування в розробку нових продуктів для українського ринку, регіональні традиції кондитерського виробництва, якість продукції тощо	Іноземні інвестиції, інвестування в розробку нових продуктів для українського ринку, якість продукції, сучасний маркетинг та реклама, створення брендів, професійний персонал тощо	Внутрішні інвестиції, сучасний менеджмент, чітке позиціонування на ринку, модернізація виробничих потужностей, сертифікат ISO тощо	Відомість бренду, точне позиціонування на ринку, традиції виробництва в сегменті борошняної продукції, лояльність споживачів, висока зацікавленість робітників – власників акцій підприємства тощо

Джерело: побудовано автором на основі зведення даних [8]

застосувати методи комплексної оцінки. На основі класичного детермінованого методу геометричної середньої нами побудовано комплексний показник оцінки рівня розвитку конкуренції на ринку [4]:

$$ACI = \frac{1}{\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i}}, \text{ при } 0 \leq k_i \leq 1,$$

де ACI – (aggregate competition index) авторський комплексний індекс оцінки рівня розвитку конкуренції на ринку.

$$1 \leq ACI \leq \infty;$$

n – кількість показників оцінки рівня розвитку конкуренції;

k_i – нормалізоване значення i-го показника, взяте за модулем.

Чим вищим є значення індексу, тим вищим є рівень конкуренції на ринку.

Проаналізуємо конкурентне середовище ринку кондитерських виробів України, використовуючи розроблений нами показник. Результати розрахунків наведено в наступній таблиці 2.

Таблиця 2

Аналіз конкурентного середовища ринку кондитерських виробів України

Роки	Обсяги виробництва, тис. т.	ННІ	Дисперсія часток	АСІ
2006	1056,4	1751	0,65789474	1,60
2007	1088,2	1753	0,67114094	2,95
2008	915,1	1782	0,67114094	9,07
2009	1064,5	1799	0,67567568	9,19
2010	1108,2	1801	0,68493151	3,74
2011	1182,1	1806	0,68965517	2,57
2012	1175,8	1806	0,68965517	2,57

Джерело: розраховано автором на основі [4, 8]

Отже, аналізуючи дані Таблиці 2, можна сказати, що ринок кондитерських виробів України є помірно концентрованим. При цьому ступінь ринкової концентрації зростає. Індекс ринкової конкуренції [4] дозволяє припустити, що на ринку існує монополістична конкуренція, але те, що лідери ринку (згідно

даних табл. 1) займають близько 80%, говорить про те, що для ринку кондитерських виробів України характерні олігополістичні тенденції. Розрахунки, наведені в табл. 3 доводять це припущення.

Зростання значення індексу Лінда свідчить про наявність ядра. Межі олігополістичного ядра визначаються зниженням показника. Як бачимо з даних Таблиці 3 на ринку наявне олігополістичне ядро. Його формують три фірми: Roshen, ЗАТ «Конті», та ЗАТ «Житомирські ласощі», що доводить розрахунок індексу Лінда. Проаналізуємо рівень розвитку ринкової конкуренції на основі наступних показників: індекс Ханна-Кея, U-індекс, індекс Хауса. Результати наведені в Таблиці 4.

Як бачимо з таблиці, визначальним на ринку кондитерських виробів України є вплив великих фірм; нерівномірність розподілу найбільш негативно впливає на рівень розвитку ринкової конкуренції, а імовірність змови на досліджуваному ринку досить висока.

3. Аналіз показників рівня розвитку конкуренції.

Проведемо дослідження наступних залежностей з метою оцінки впливу обраних факторів на рівень розвитку конкуренції. В якості результатуючих змінної розглядається низка показників рівня конкуренції на ринку (в нашому випадку: індекс Херфіндала-Хіршмана та індекс конкуренції); в якості незалежних змінних – m факторів x_i (i=1,2...m), які представлені в Таблиці 5.

Використовуючи вбудовані інструменти пакету Statistica 6.1, ми дійшли висновку, що найбільш визначальний вплив на значення індексу Херфіндала-Хіршмана мають такі фактори як: інвестиції в основний капітал та чисельність населення. Інвестиції розглядаються як чинник, що стимулює загальний розвиток національної економіки, а приріст чисельності населення сприяє зростанню обсягів реалізації кондитерських виробів. На основі проведених розрахунків ми отримали модель впливу факторів на індекс Херфіндала-Хіршмана, що має вигляд:

$$ННІ = 3632 - 0,960x_1 + 0,997x_2 - 1,10x_4 + U_1$$

Тепер проаналізуємо вплив факторів на індекс конкуренції. Модель впливу факторів на комплексний індекс конкуренції має вигляд:

$$ACI = 2,505 + 1,646x_5 - 2,326x_6 + U_2$$

Аналізуючи наведену модель за допомогою пакету Statistica 6.1, слід зазначити, що ВВП у розрахунку на одну особу відображає суспільний добробут. Його позитивна динаміка визначає і одночасно

визначається рівнем розвитку ринкової конкуренції, якщо розглядати конкуренцію як ринкову структуру, що забезпечує найбільш оптимальне задоволення потреб споживачів. Інфляція – макроекономічне явище, що негативно впливає на розвиток ринкового середовища і знаходиться в оберненій залежності з комплексним індексом конкуренції. Отже, ріст інфляції спричиняє зниження ринкової конкуренції.

Таблиця 3

Аналіз ринку кондитерських виробів України в 2013 р.

Фірма-виробник	Частка на ринку, %	ННІ	Дисперсія	Індекс Лінда [5]	
Roshen	27	1806	1,46		
ЗАТ «Конті»	25			108	для 2-х фірм
АВК	15			479	для 3-х фірм
Бісквіт-Шоколад	12			252	для 4-х фірм
ЗАТ «Житомирські ласощі»	6				
ВАТ «Полтавакондитер»	5				
КФ «Лагода»	3				
Крафт Фудз Україна	2				
ЗАТ «Одесакокондитер»	2				
Нестле Україна	1				
Інші	2				

Джерело: розраховано автором

Таблиця 4

Застосування показників рівня розвитку ринкової конкуренції для ринку консалтингових послуг України в 2013 році

Показник	Межі зміни	Параметри	Особливості показника	Значення показника
Індекс Ханна-Кея (НКИ)	$1/s_i \leq \text{НКИ} \leq n$	$b = 0,05$	Показує ступінь впливу маленьких фірм	0,09
		$b = 0,5$		0,119
		$b = 5$	Показує ступінь впливу великих фірм	0,216
		$b = 10$		0,238
U-Індекс (U)	$1/n \leq U \leq \infty$	$\alpha = 0,05$	Визначає вплив кількості фірм	0,002
		$\alpha = 0,5$		0,014
		$\alpha = 5$	Визначає вплив нерівності розподілу фірм	94168320,3
		$\alpha = 10$		$4,9 \cdot 10^{18}$
Індекс Хауса (Hm)	$0 \leq H_m \leq 1$	$\beta = 0,05$	Відповідає ринкам з високою імовірністю змови	0,858
		$\beta = 0,5$		0,218
		$\beta = 5$	Відповідає ринкам з низькою імовірністю змови	0,171
		$\beta = 10$		0,171

Джерело: розраховано автором на основі [10]

Таблиця 5

Вибірка факторів впливу на показники конкуренції для ринку кондитерських виробів України

Загальна кількість, млн. осіб	Кількість випускників ВНЗ III-IV рівнів акредитації, млн. чол	Обсяг наукових досліджень, млн. грн	Інвестиції в основний капітал	ВВП у розрахунку на одну особу, млн. грн.	Індекс інфляції
X1	X2	X3	X4	X5	X6
50,8741	0,1479	1111,7	78	0,001595	139,7
50,4	0,1557	1263,4	12401	0,001842	110,1
49,9735	0,1867	1269	13958	0,00204	120
49,5448	0,2143	1578,2	17552	0,002614	119,2
49,115	0,2403	1978,4	23629	0,003436	125,8
48,6636	0,2736	2275	32573	0,004195	106,1
48,2409	0,3128	2496,8	37178	0,004685	99,4
47,8231	0,3567	3319,8	51011	0,005591	108,2
47,4421	0,4166	4112,4	75714	0,007273	112,3
47,1005	0,3162	4818,6	93096	0,009372	110,3
46,7491	0,3724	5354,6	125254	0,01163	111,6
46,4656	0,4136	6700,7	188486	0,015496	116,6
46,1921	0,4684	8538,9	233081	0,020495	122,3
45,9633	0,5052	8653,7	151777	0,019832	112,3

Джерело: [8]

Досліджуючи підсистему «фірма-держава» потрібно зазначити, що існуюча система державного регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини, що здійснюється уповноваженими державними органами – це декларування відповідності харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів; сертифікація харчових продуктів, продовольчої сировини, супутніх матеріалів, запровадження систем контролю якості та безпеки виробництва цих продуктів, сировини, матеріалів.

4. Аналіз процесів ціноутворення (для ринків диференційованого продукту). На цьому етапі, користуючись методами кореляційно-регресійного аналізу³, необхідно дослідити такі функції: дві пов'язані моделі, в основу яких покладена економічна модель гедонічних цін Розена [7]:

$$\ln P = \mu_0 + \mu_j x_j + \dots + \mu_r x_r + U_2$$

З метою аналізу впливу якісних характеристик на ціну кондитерських виробів, проведемо дослідження на прикладі одного з видів борошняних кондитерських виробів – печива. Нами було обрано

печиво провідних виробників кондитерських виробів в Україні.

Таблиця 6

Вибірка зразків печива

Продукція	Фірма-виробник
Печиво «Есмеральда» шоколадна зі шматочками шоколадної глазури»	Roshen
Печиво «Belvita. Добрий ранок!»	Крафт Фудз Україна
Печиво «Зерновий мікс»	Бісквіт-Шоколад
Печиво «Поцілунчики»	ДЕЙ-СОН Логіст Продакшн Компані
Печиво «Ракушечка Конті»	Конті
Печиво «Тортано з ванільним смаком»	Житомирські ласощі
Печиво «Лагода з ароматом пряженого молока»	Лагода

Джерело: побудовано автором

Таблиця 7

Результати органолептичної оцінки показників печива

Показники	Печиво «Есмеральда» шоколадна зі шматочками шоколадної глазури»	Печиво «Belvita. Добрий ранок!»	Печиво «Зерновий мікс»	Печиво «Поцілунчики»	Печиво «Ракушечка Конті»	Печиво «Тортано з ванільним смаком»	Печиво «Лагода з ароматом пряженого молока»	Вимоги ДСТУ
Органолептичні показники								
Форма	3	3	2	2	2	2	2	Відповідає назві печива, без вм'ятин, краї рівні чи фігурні, без пошкоджень.
Поверхня	3	3	3	2,5	3	2,5	2	Не підгоріла, без здутин, пухирців, що лопнули, і вкраплень крихт. Оздоблення поверхні повинно відповідати рецептурі.
Колір	2	2	2	2,5	2	2	2	Властивий печиву цієї назви, різних відтінків, рівномірний. Допускається темніше забарвлення рельєфного малюнку.
Смак та запах	3	2	4	2,5	2,2	2,5	2	Властиві печиву цієї назви, без сторонніх запахів та присмаків.
Вигляд у розломі	2,4	4	2	2,5	2,4	3	2	Рівномірно-пористий без порожнин. Пропечене.
Разом	13,4	14	13	12	11,6	12	10	

Джерело: Розраховано автором на основі підходу, запропонованого в публікації [1, с. 320-324]

Таблиця 8

Якісні характеристики, що визначають гедонічну ціну печива

Продукція	Фірма-виробник	Середня роздрібна ціна за 100 гр., грн.	Якісні характеристики		
		ln P	Органолептичні властивості, бали	Поживність, ккал/100 г	Тривалість зберігання, днів
Печиво «Есмеральда» шоколадна зі шматочками шоколадної глазури»	Roshen	7,1	13,4	495	180
Печиво «Belvita. Добрий ранок!»	Крафт Фудз Україна	8	14	435	300
Печиво «Зерновий мікс»	Бісквіт-Шоколад	4,7	13	484,5	90
Печиво «Поцілунчики»	ДЕЙ-СОН Логіст Продакшн Компані	5,2	12	512	30
Печиво «Ракушечка Конті»	Конті	4,5	11,6	420	60
Печиво «Тортано з ванільним смаком»	Житомирські ласощі	5,3	12	497	60
Печиво «Лагода з ароматом пряженого молока»	Лагода	3,5	10	477	240

Джерело: Розраховано автором на основі підходу, запропонованого в публікації [1, с. 320-324]

³ Алгоритм проведення кореляційно-регресійного аналізу наведено в [3].

У всіх зразках зазначено назву, склад продукту, калорійність, умови зберігання, виробника, дату виготовлення, номер партії, масу нетто. Серед органолептичних показників визначались: форма, стан поверхні, колір, смак та запах, вигляд у розломі. Для оцінки органолептичних показників якості печива була розроблена бальна шкала, яка наведена в таблиці 7. В залежності від балів печиво можна поділити на: 13-15 балів – відмінної якості; 10-12,9 – дуже доброї; 7-9,9 – доброї; 4-6,9 – задовільної; 1-3,9 – незадовільної.

Таким чином, за органолептичними показниками всі види печива відповідають вимогам ДСТУ. Як бачимо з Таблиці 7, три види печива отримали відмінну оцінку, а чотири – на рівні «дуже добре». Отже, обране для дослідження печиво виготовляється на належному рівні і відповідає основним вимогам, що висувається до такого виду випічки. Визначимо фактори, що, на наш погляд, є визначальними для ціни печива. Органолептичні властивості визначають зовнішній вигляд печива, його запах, смак. Поживність печива підвищується за рахунок додавання інгредієнтів, що також впливає на ціну печива. Тривалість зберігання як показник якості є досить вагомим, оскільки відображає склад печива. Чим більшою є тривалість зберігання печива, тим менше натуральних речовин використовувалось у його виробництві. Результати ілюструє Таблиця 8.

Використовуючи вбудовані інструменти статистичного пакету Statistica 6.1, нами було побудовано модель залежності ціни від якісних характеристик. Отже, досліджувана модель має вигляд:

$$\ln P = -8,066 + 0,824x_1 + 0,047x_2 + 0,299x_3 + U_3$$

Найбільш впливовим є чинник – органолептичні властивості. Смак, запах і зовнішній вигляд – це те, на що споживач звертає свою увагу в першу чергу. Поживність печива та тривалість його зберігання ще не стали визначальним чинником для встановлення ціни. Це викликано частково необізнаністю споживача, рівнем життя і добробуту населення. Проведення даного дослідження на основі кореляційно-регресійного аналізу за допомогою наведеної вище Методики дає змогу проаналізувати конкуренцію на ринку в комплексі.

Висновки з даного дослідження. Таким чином нами було застосовано розроблену Методику оцінки ринкового середовища до ринку кондитерських виробів України. Отже, підбиваючи підсумки, слід зазначити: ринок кондитерських виробів України є ринком монополістичної конкуренції з досить високим ступенем концентрації ринкової влади. На ринку є чітко виокремлені лідери, прослідковуються тенденції формування олігопольного ядра; ринок є загальнодержавним, розгалуженим; по суті, споживачем кондитерської продукції в тій чи іншій мірі є кожна людина. Розвиток ринку визначається приростом населення, оскільки розширення кола споживачів сприяє розширенню ринку; важливу роль для розвитку конкуренції на ринку відіграє рівень добробуту населення, а тоді як інфляційні процеси його гальмують; споживачі звертають увагу на органолептичні властивості виробу, саме вони є визначальними в процесі формування ціни продукції; державне регулювання зводиться до регулювання якості продукції. Ринок потребує більш ґрунтовного державного регулювання, враховуючи зазначені вище, притаманні йому олігопольні тенденції.

Список літератури:

1. Дудла І. О. Дослідження якості кондитерських виробів / І. О. Дудла, А. М. Кучинська // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. – Чернігів : ЧДТУ, 2010. – № 42. – С. 320-324. – (Серія «Технічні науки»).
2. Гриценко Е.Г. Особенности конкуренции на рынке консалтинговых услуг Украины / Е.Г. Гриценко, Ю.А. Рак // Современная конкуренция. – С. 53-72.
3. Гриценко О.Г. Модель впливу основних чинників на сукупний обсяг реалізації на ринку консалтингових послуг України / О.Г. Гриценко, Ю.А. Рак // Банківська справа. – Київ. – 2012. – № 2(104). – С. 28-42.
4. Гриценко О.Г. Оцінка рівня розвитку ринкової конкуренції / О.Г. Гриценко, Ю.А. Рак // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – № 1. – 2012. – С. 29-36.
5. Жигун Л.А. Методические основы оценки динамических состояний конкуренции / Л.А. Жигун, Н.А. Третьяк // Современная конкуренция. – 2008. – № 4 – С. 18-29.
6. Рак Ю.А. Дослідження процесів ціноутворення на ринку консалтингових послуг України за допомогою методів економетричного моделювання / Ю.А. Рак // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – № 3. – 2012. – С. 33-34.
7. Rosen S. Hedonic Prices and Implicit Markets: Product Differentiation in Pure Competition [Електронний ресурс] / S. Rosen // The Journal of Political Economy, 82, January/February 1974. Режим доступу: <http://www.jstor.org>
8. Режим доступу до даних: Дані Державного комітету статистики // www.ukrstat.gov.ua
9. Режим доступу до даних: Інтернет-сервер БІЗПРО (Звіт «Діагностика сектору кондитерських виробів») // www.bizpro.org.ua
10. Режим доступу до даних: Огляди ринку кондитерських виробів // www.marketing.vc

Рак Ю.А.

Київський національний торгово-економічний університет

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНЦИИ (НА ПРИМЕРЕ РЫНКА КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ УКРАИНЫ)

Аннотация

Статья посвящена разработке и применению Методики оценки уровня развития конкуренции. Обосновано практическое значение комплексного подхода к оценке рыночной среды. Рассмотрены направления углубления анализа рыночных процессов и явлений.

Ключевые слова: методика, анализ рыночной среды, конкуренция, рынок кондитерских изделий, комплексный индекс конкуренции.

Rak Iu.A.

Kyiv National University of Trade and Economics

METHODOLOGY OF ASSESSING THE LEVEL OF COMPETITION (CONFECTIONERY MARKET OF UKRAINE CASE STUDY)

Summary

The article is devoted to the elaboration and application of Methods for assessing the level of competition. There was substantiated practical importance of comprehensive approach to the assessment of the market environment. Also were considered directions of deepening the analysis of market processes and phenomena.

Keywords: methods, analysis of the market environment, competition, confectionery market, aggregate competition index.

УДК 332.12

СИСТЕМА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Салівончик О.М.

Луцький національний технічний університет

У статті наведено систему державно-приватного партнерства в сфері розвитку соціальної інфраструктури регіону. Визначені основні напрямки удосконалення інституційних механізмів державно-приватного партнерства в Україні.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, соціальна інфраструктура, інституції, регіон.

Постановка проблеми. Базовою передумовою успішної реалізації проектів державно-приватного партнерства у різних секторах економіки та соціальної сфери є створення відповідного інституційного та нормативно-правового середовища. В Україні основні інститути такого середовища проходять сьогодні етап формування та розвитку. Існує нагальна потреба у дослідженні формування системи державно-приватного партнерства та визначення можливості його адаптації до особливостей розвитку різних секторів економіки та соціальної сфери України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу проблемам і перспективам становлення державно-приватного партнерства у сфері розвитку соціальної інфраструктури приділяли зарубіжні та вітчизняні вчені В.Г. Варнавський, В.М. Гесць, Р.С. Грінберг, В.В. Гуменюк, М.А. Дерябіна, В.В. Івантер, Т.І. Єфименко, М.В. Клінова, І.В. Запатріна, К.В. Павлюк, А.В. Кузнєцов, О.В. Мартякова, Ю.М. Пахомов, С.Є. Півоваров, Є.Л. Черевиков, А.А. Чухно, А.Н. Шохін, Є. Г. Ясін та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існують серйозні проблеми, що суттєво гальмують впровадження державно-приватного партнерства в практичну діяльність, а саме:

- брак висококваліфікованих і авторитетних спеціалістів-практиків на регіональному і місцевому рівнях та нерозробленість відповідної інформаційної політики стосовно просування соціально-економічних переваг державно-приватної взаємодії;
- необхідність зрушень в організації управління державно-приватним партнерством, розуміння нового розподілу ролей та прийняття його інституціональних засад;
- відсутність Закону України «Про державно-приватне партнерство».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних напрямків формування інституційних механізмів розвитку державно-приватного партнерства у сфері соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Однією з передумов розвитку соціальної інфраструктури регіонів

держави, формування її оптимальної територіальної організації, надання високої якості соціальних послуг виступає виважене інституційне забезпечення, що полягає як мінімум в синхронізації дій та узгодженості рішень на кожному рівні управління. Неефективна система інституційного забезпечення призводить до нездатності об'єктів соціальної інфраструктури в повній мірі задовольнити соціальні потреби населення, формує нерациональну територіальну організацію об'єктів соціальної інфраструктури, що призводить до порушення соціальної безпеки регіонів держави. На мою думку, формування виваженої системи управління розвитку соціальної інфраструктури повинно здійснюватися шляхом реалізації таких завдань, виконання яких забезпечить ефективну функціональну організацію виконавчої влади на центральному і регіональному та місцевому рівнях, де владна ієрархічна вертикаль зобов'язана підпорядковуватися оптимальному алгоритму управління розвитком соціальної інфраструктури між центральними і регіональними органами влади, в зв'язку із цим побудова системи державно-приватного партнерства в сфері розвитку соціальної інфраструктури регіону. Держава повинна залишити за собою ключову роль зі збереженням державної форми власності об'єктів соціальної інфраструктури та контролем за станом соціальної безпеки, цілісності майнового комплексу та стратегічної значимості соціальних об'єктів. В умовах обмеження державних фінансових ресурсів розвиток соціальної інфраструктури регіонів може бути забезпечений на основі державно – приватного партнерства.

Сучасні реалії вимагають формування нових механізмів реалізації влади і організації суспільного життя, що потребує нових форм співпраці держави, бізнесу і громадськості, яку пропонується називати державно-приватним партнерством. Як вдало зазначає Гесць В.М., «...необхідно забезпечити ідентифікацію в соціоекономічному вимірі партнерства держави і бізнесу. Їх ресурси (як людські, так і фінансові) дають підстави для успіху такого партнерства, оскільки на сьогодні має бути соціальна

спрямованість і соціальна відповідальність і держави, і корпорацій та корпоративного управління перед своїми працівниками і місцевим населенням, де розташована компанія та її підприємства, і суспільства в цілому» [2]. Тому необхідно забезпечити ефективний взаємозв'язок та взаємовідносини між державою, бізнесом та громадськістю. Система державно-приватного партнерства повинна передбачати наявність та дотримання філософії та етики бізнесу, ставлення держави до підприємництва в сфері розвитку соціальної інфраструктури, в економічних та політичних умовах, які держава створює для бізнесу для громадськості, ступінь довіри громадськості до держави, суспільства в цілому. Партнерство держави та бізнесу повинне охоплювати інфраструктурні проекти щодо будівництва доріг, залізниць, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, культурних заходів тощо. Водночас, держава повинна визначити перелік тих соціальних послуг, які вона надаватиме особисто і їх контролюватиме і координувати і ті соціальні послуги, які будуть в розпорядженні приватного бізнесу. Держава фінансуватиме лише ті соціальні послуги та соціальні програми, які визначені на законодавчому рівні і закріплені у відповідних нормативно-правових актах. Регіональні та місцеві органи влади повинні забезпечити та створити максимально сприятливі умови для розвитку соціальної інфраструктури.

Таким чином, основні напрями партнерства між державою, бізнесом та громадськістю спрямовані на:

- договори про партнерство між бізнесом та державою (владою);
- підтримка розвитку соціальної інфраструктури з боку держави;
- спільні конкурси соціальних проектів;
- реструктуризацію об'єктів соціальної інфраструктури (приведення в порядок об'єктів соціальної інфраструктури, комерціалізація соціальних об'єктів);
- реалізацію корпоративних соціальних програм (навчання кадрів, допомога в розв'язанні житлових проблем, оздоровлення тощо).

В основі державно-приватного партнерства лежить ефективний розподіл ризиків між сторонами. Так, держава зацікавлена передати приватному сектору ті ризики, якими він більш ефективно зможе управляти. За собою держава має залишити ризики, якими вона зможе управляти сама [1]. Таким чином, держава мінімізує власні ризики перекладаючи їх на бізнесові структури.

Отже, під спільною діяльністю держави та бізнесу розуміється часткова передача об'єкта соціальної інфраструктури у приватну власність. Така модель передбачає спільну діяльність щодо проекту. В цих проектах обидві сторони мають здійснювати інвестиції, але повний контроль щодо управління залишається за приватною стороною. Участь держави у таких проектах може мати різні форми, наприклад, надання пільгових кредитів, субсидій, передача активів тощо. Головні вимоги до спільної діяльності наступні: приватна сторона має бути обрана на конкурсних засадах; контроль залишається за приватною стороною; частка держави має бути чітко визначена; витрати повинні компенсуватися безпосередньо через стягнення плати зі споживачів

послуг; розподіл ризиків та прибутків має бути чітко визначений та узгоджений заздалегідь [4].

Також необхідно обрати інструменти інституційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури регіону. Під інструментами інституційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури будемо розуміти сукупність засобів впливу на об'єкти соціальної інфраструктури, ефективність яких визначає якість наданих соціальних послуг населенню. Інституційні інструменти, в залежності від поставленої мети (трансформація чи корекція інститутів, ліквідація інститутів, введення нових інститутів), забезпечують впровадження інституційного механізму регіональної економічної політики засобами адміністративних, економічних, інформаційних та громадських важелів управління. В якості таких інструментів виступатимуть ціноутворення, бюджетна кредитування, реструктуризація, персоналіфікація відповідальних осіб за розвиток соціальної інфраструктури регіону, укладення договорів співпраці на різних етапах державно-приватного партнерства у сфері розвитку соціальної інфраструктури регіону, створення венчурних фондів, податкові «канікули» в перші роки функціонування об'єкта соціальної інфраструктури, громадський моніторинг, експертиза виконання програм розвитку соціальної інфраструктури тощо [7].

Задля забезпечення прозорості та доступності інформації усіма зацікавленими особами (як державних, так і регіональних, місцевих органів влади, окремих суб'єктів господарювання) про стан та перспективи розвитку соціальної інфраструктури регіону, постійного моніторингу за рівнем її розвитку вважаємо за необхідне створити єдину інформаційну мережу «Соціальна інфраструктури регіону» [3]. В основі інформаційної мережі буде покладено принцип уніфікації інформаційних ресурсів стосовно потреб регіону у тих чи інших об'єктах соціальної інфраструктури; соціальних послугах; стану соціальної безпеки регіону; проблем, які виникають на різних рівнях управління, шляхів вирішення цих проблем тощо [5]. Така мережа дозволить на різних рівнях управління оперативно та мобільно реагувати на зміни, що відбулися у розвитку соціальної інфраструктури, здійснювати моніторинг розвитку кожного об'єкта соціальної інфраструктури, і на цій основі – розробляти виважену державну регіональну політику розвитку соціальної інфраструктури [6].

Отже, запропонований процес інституційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури регіону дозволить підвищити відповідальність державних та регіональних органів влади щодо надання якісних соціальних послуг населенню регіону, забезпечити координацію функцій управління розвитком соціальної інфраструктури як по вертикалі так і по горизонталі на засадах державно-приватного партнерства.

Висновки і пропозиції. Запропонована модель державно-приватного партнерства у соціальній сфері регіону, що дозволить підвищити відповідальність за надання якісних соціальних послуг на усіх рівнях управління. Перспективи подальших досліджень у даному напрямі можуть стосуватися розроблення механізму забезпечення державно-приватного партнерства у сфері розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Список літератури:

1. Гець В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Гець; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с. – С. 242.
2. Гець В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Гець; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с. – С. 258.
3. Гець В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Гець; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с. – С. 259.
4. Євдокименко В.К. Інституційне забезпечення економічної євроінтеграції західних регіонів України: монографія / Євдокименко В.К., Ворошан А.Д. – Чернівці: Прут, 2010. – 292 с. – С. 50.
5. Государственно-частное партнерство: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / В. Г. Варнавский. – Режим доступа : <http://news.liga.net/pr/NR080293.html>
6. Государственно-частное партнерство: новые возможности для развития инфраструктуры в странах с переходной экономикой : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 21-22 окт. 2008 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://veb.ru/ru/PPP/pppconfi.html>
7. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг : монографія / О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, М. Д. Василенко та ін. ; за ред. Ю. П. Лебединського. – Ужгород : Патент, 2003. – 192 с.

Саливончик Е.Н.

Луцкий национальный технический университет

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация

В статье приведена система государственно-частного партнерства в сфере развития социальной инфраструктуры региона. Определены основные направления совершенствования институциональных механизмов государственно-частного партнерства в Украине.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, социальная инфраструктура, институты, регион.

Salivonchik O.M.

Lutsk National Technical University

SYSTEM OF PUBLIC-PRIVATE OF PARTNERSHIP IN THE SPHERE OF SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

Summary

This article presents a system of public-private partnership in the development of social infrastructure in the region. The main directions of improving the institutional mechanisms of public-private partnership in Ukraine.

Keywords: public-private partnerships, social infrastructure, institutions, region.

CAPITAL FORMATION OF ENTERPRISES BREAD INDUSTRY

Sviridova S.S., Tomashaytis D.D.
Odessa National Polytechnic University

This article examines the process of reorganization of public and private joint stock companies in Ukraine and Odessa area. Investigate sources of the formation of public joint stock company on the example PJSC «Odeskyi Korovai». The directions of the company's capital structure optimization are proposed to ensure its stable work and improved efficiency.

Keywords: PJSC, joint stock company, capital formation, capital sources, Odessa region, bread industry.

Darstellung des Problems. Es ist bekannt, dass ein Unternehmen für Aufnahme jeglicher Tätigkeit Startkapital benötigt. In der Regel wird es für die Organisation der Tätigkeit des Unternehmens verwendet, für den Erwerb, den Bau und die Anmietung von Verwaltungs- und Produktionsräumen usw. Besonders wichtig ist diese Frage für Aktiengesellschaften.

Die Analyse der letzten Forschungen und der Publikationen. Die Spezifik der Kapitalbildung in Unternehmen betrachteten in ihren Werken solche prominente Wissenschaftler: O. Avramenko, M. Bilyk, I. Blank, V. Kovalev, A. Podderyohin, M. Rupnyak, L. Solyanik, A. Sheremet u.a. Ihre Arbeiten sind ein sehr wichtiges Element bei der Schaffung der Forschung zu diesem Thema geworden. Doch bis heute hat dieses Problem keine ausreichende Beachtung gefunden. Das Fehlen spezieller Arbeiten, die dem Brot- und Backwarenmarkt gewidmet sind, verweist ebenfalls auf die Dringlichkeit der Angelegenheit.

Ziel des Artikels ist die Untersuchung von Methoden der Kapitalbildung der öffentlichen Aktiengesellschaft. Die Regelung möglicher Richtungen der Kapitalstrukturverbesserung der APM Bäckerei-Bereich.

Hauptmaterial der Studie. Heute, in einer Marktwirtschaft, funktionieren die Unternehmen und Organisationen der verschiedenen Organisationsformen, die zu staatlichem, kollektivem oder privatem Eigentum gehören. Am häufigsten ist in der Ukraine eine solche Form von Wirtschaftsunternehmen, die von der bürgerlichen Gesetzgebung vorgesehen sind, wie die Aktiengesellschaft zu sehen.

In den Jahren 2011–2012 vollzog sich ein Prozess der Reorganisation von offenen und geschlossenen Aktiengesellschaften (die Publikumsgesellschaft und geschlossene AG) in öffentlich und privat (PJSC und PrJSC), was mit der Anwendung des Gesetzes der Ukraine «Über die Aktiengesellschaften» verbunden ist. Entsprechende Umgestaltungen erforderten angespannte Arbeit der Aktiengesellschaften in diesem Bereich (Tabelle 1) [1].

Die Anzahl der Aktiengesellschaften von der Stadt und der Region Odessa sank im Jahr 2013 im Vergleich zum Jahr 2012 um 5% (2012 – 834 Aktiengesellschaften). Dieser Trend wird mit der allmählichen Reorganisation der Aktiengesellschaften in andere Organisations – und Rechtsformen erklärt.

So stellen laut Stand vom 01.01.2014 den Fondsmarkt der Odessaer Region 791 Aktiengesellschaften, davon 220 offene Aktiengesellschaften, 167 geschlossene Aktiengesellschaften, 178 öffent-

liche Aktiengesellschaften, 226 private Aktiengesellschaften [2].

Heutzutage gibt es in der Region Odessa über 125 Unternehmen, Hersteller von Backwaren, sowohl große als auch kleine private Bäckereien. Davon sind etwa 25 Hersteller in der Stadt und 100 Hersteller in der Region Odessa, von denen sich folgende deutlich abheben: die GmbH «Odesskaya palyanitsa», die GmbH «Odessa – Brot», die GmbH «Neue Sache», die GmbH «Ilart» (Brotfabrik № 3), GmbH «Belgorod-Dnistrovskaya Palyanitsa» sowie die GmbH «Kotovskij Khlibozavod» [3].

Also gibt es in letzter Zeit einen Trend hin zu einer schrittweisen Reduzierung der Gesamtzahl von Aktiengesellschaften. Diese Tendenz wird durch die allmähliche Reorganisation der Aktiengesellschaften in andere Rechtsformen, vor allem in Gesellschaften mit beschränkter Haftung, und die Unfähigkeit der Unternehmen, die im Laufe der Privatisierung oder Korporatisierung geschaffen wurden und diese komplexe Form der Unternehmensorganisation unterstützen, erklärt.

Nach dem Gesetz der Ukraine «Über Aktiengesellschaften» ist eine Aktiengesellschaft ein Geschäftsunternehmen, dessen Grundkapital auf eine bestimmte Zahl der Aktien des gleichen Nominalwertes verteilt ist, die die Gesellschaftsrechte absichern [4].

Public Joint Stock Company (PJSC, öffentliche Aktiengesellschaft) ist die am meisten verbreitete Form der Aktiengesellschaft, deren quantitativer Aktionärsbestand 100 Personen überschreiten kann. Dabei werden die Handlungen einer solcher Organisation offen gelegt und veröffentlicht.

Eine große Rolle in der wirtschaftlichen Entwicklung dieser Unternehmen spielt die Eigenkapitalbildung und seine effiziente Nutzung. Das Eigenkapital des Unternehmens ist eine Reihe von Finanzeinlagen und der Kosten, Investitionen und Ausgaben, die für den Erwerb von Rechten und Privilegien für die Erfüllung ihres Geschäfts notwendig sind. [5]

Somit ist das Kapital ein Teil der Finanzmittel, die in der Gesellschaft verwendet werden, um Umsatz zu machen und Einkommen zu generieren. Es ist die Grundlage für eine wirksame und ununterbrochene Tätigkeit jedes Unternehmens.

Die Quellen der Bildung von Eigenkapital der Gesellschaft können unterschiedlich sein. Meistens wird Eigenkapital auf Kosten der Gründer des Unternehmens gebildet. Am Anfang der Tätigkeit entwickelt sich das Eigenkapital von PJSC auf Kosten von Beiträgen der Aktionäre zum Grundkapital und hängt

Tabelle 1

Die Zahl der Aktiengesellschaften der Ukraine in 2010–2012

Das Jahr	Publikumsgesellschaft	Geschlossene AG	PJSC	PrJSC	Insgesamt
2010	8 611	18 725	564	718	28 618
2011	5 761	15 798	2 161	2 911	26 631
2012	3 949	13 714	3 314	4 294	25 271

weitgehend von dem Wert und der Anzahl der ausgegebenen Aktien ab.

Das Gesetz «Über die Wirtschaftsgesellschaften» legt den Mindestbetrag des Grundkapitals fest, der angibt, dass es zu der Zeit der Gründung des Unternehmens nicht weniger als das Äquivalent von 1250 minimalen Gehältern sein soll.

Das Eigenkapital umfasst folgende Hauptelemente: Grundkapital, zusätzliches Kapital, Reservekapital und thesaurierter Gewinn (Abb. 1).

Zusätzliches Kapital ist das Kapital, das zusätzlich zum statutengemäßen herangezogen wird. Die Größe dieses Kapitals (wie auch des Eigenmittelfonds) wird in der Bilanz Verbindlichkeiten als Teil des Eigenkapitals dargestellt und ändert sich nur im Falle von einigen Aktivitäten im Rahmen des Statuts.

Reservekapital ist das Kapital, das gebildet wird, um mögliche Verluste zu finanzieren. Durch die Entscheidung der Eigentümer und Manager für die Tätigkeit der PJSC unter den Bedingungen der Krisensituationen können Reservefonds geschaffen werden, deren Finanzierungsquellen der Reingewinn ist. Solche Fonds sollten in den von den Gründungsunterlagen der Gesellschaft bestimmten Mengen gebildet werden. Laut den Forderungen der ukrainischen Ge-

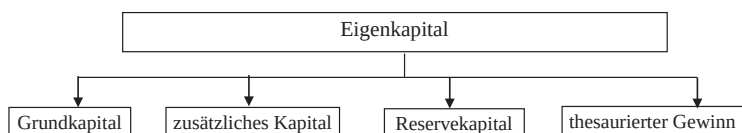

Abb. 1. Eigenkapitalstruktur der Aktiengesellschaft [6]

setzgebung ist Reservekapital für alle Unternehmen obligatorisch. Sein Umfang soll mindestens 25% des Grundkapitals betragen. Es wird durch jährliche Beiträge an den Fonds in einer Menge von nicht weniger als 5% des Reingewinns des Unternehmens gebildet.

Der thesaurierte Gewinn ist der Gewinn, der nach der Auszahlung von Steuern, Zinsen und Dividenden an den Gläubiger und Aktionäre verbleibt. Er wird sowohl auf Kosten des Gewinns gebildet, der nach diesen Zahlungen übrig ist, als auch durch den Rest des ungenutzten Gewinns aus den vergangenen Jahren. Der thesaurierte Gewinn wird für die Schaffung von Mitteln zur Rückzahlung von Fremdkapital, den Erwerb von Anlagevermögen und Umlaufkapitalvermögen, die Bezahlung von Forderungen, Investitionen (langfristige und kurzfristige Anlagen) und die Bildung von Wirtschaftsstimulierungsfonds usw. verwendet.

Eine wichtige Rolle bei der Bildung von Kapital des Unternehmens spielt auch Fremdkapital – Geld-

Tabelle 2

Dynamik der Kapitalbildungsquellen von PJSC «Odeskyi Korovai» während der Jahre 2011-2012

Parameter	Jahr		Absolute Zunahme, Tausend UAH	Zuwachsrate, %
	2011	2012	2012-2011	2012/2011
Eigenkapital	23510	26011	2501	10,64
Fremdkapital	350205	230977	-119228	-34,05
Insgesamt	373760	262128	-111632	-31,23

Tabelle 3

Dynamik der Eigenkapitalstruktur von PJSC «Odeskyi Korovai» während der Jahre 2011-2012

Artikel	2011	2012	Abweichung	
	Absolute Kennziffer, Tausend UAH	Absolute Kennziffer, Tausend UAH	Absolute Zunahme, Tausend UAH	Wachstumsquote, %
Grundkapital	11722	11722	0	100
Anderes Zusatzkapital	44172	43630	-542	98,773
Reservekapital	2038	2163	125	106,133
Thesaurierter Gewinn	-34422	-31504	2918	91,523
Insgesamt	23510	26011	2501	110,638

Tabelle 4

Dynamik der Fremdkapitalstruktur von PJSC «Odeskyi Korovai» während 2011-2012 Jahre

Artikel	2011		2012		Abweichung	
	Absolute Kennziffer, Tausend UAH	Relative Abweichung, %	Absolute Kennziffer, Tausend UAH	Relative Abweichung, %	Absolute Abweichung, Tausend UAH	Wachstumsquote, %
Langfristige Verbindlichkeiten	122357	34,934	140599	59,546	18242	114,909
Laufende Verbindlichkeiten, einschl.:	227848	65,053	90378	38,277	-137470	39,67
- kurzfristige Kredite der Banken	42500	12,134	0	0,000	-42500	0,00
- laufende Verschuldung	635	0,181	20271	8,585	19636	3192,28
- Kreditorenverschuldung	11778	3,363	11394	4,826	-384	96,74
- laufende Verbindlichkeiten hinter den Berechnungen	99113	28,298	8742	3,702	-90371	8,82
- andere laufende Verbindlichkeiten	73822	21,077	49971	21,164	-23851	67,69
Versorgung der zukünftigen Kosten und Zahlungen	45	0,013	5140	2,177	5095	114,909
Zusammen	350250	100,000	236117	100,000	-114133	67,41

капитал, das zu Bedingungen der Rückzahlung, Dringlichkeit für die Nutzung in Unternehmerzielen geliehen wird. Es wird mobilisiert, um das Unternehmen zusätzlich zu den vorgesehenen Mitteln durch Eigenkapital zu finanzieren.

Fremdkapital teilt sich in zwei Teile: langfristige Verbindlichkeiten und kurzfristige Schulden. Verbindlichkeiten des Unternehmens sind Schulden, die als Ergebnis der vorangegangenen Ereignisse entstanden sind und deren Rückzahlung zu einem Rückgang der Vermögenswerte führen sollte. Kurzfristige Verbindlichkeiten sind Schulden mit einer Laufzeit bis zu einem Jahr, langfristige – solche von mehr als einem Jahr.

Den Mechanismus der Bildung von Kapital der öffentlichen Aktiengesellschaft betrachten wir am Beispiel der PJSC «Odeskyi Korovai» und zeigen Wege zur Verbesserung und Optimierung der Kapitalstruktur dieses Unternehmens auf. Die Berechnungen sind in den Tabellen 2, 3 und 4 zusammengefasst.

Vor allem ist im Jahr 2012 die Höhe des Eigenkapitals im Vergleich zu 2011 um 10,64% gewachsen und die Höhe der Schulden wurde um 119.228 Tausend UAH bzw. 34,05% verringert, was positiv ist.

Laut der Tabelle 2 kann man schlussfolgern, dass in diesem Zeitraum solche Finanzierungsquellen des Unternehmens wie Eigen- und Fremdkapital benutzt wurden. Lassen Sie uns im Detail jeden dieser Parameter in den Tabellen 3 und 4 analysieren.

Ausgehend von der Tabelle 3 kann man die Schlussfolgerung ziehen, dass das Grundkapital im Berichtszeitraum unverändert geblieben ist (11722 Tausend UAH, bestehend aus 46886392 Stück der einfachen Namensaktien, mit dem nominellen Wert 1 Stück – 0,25 UAH); anderes Zusatzkapital wurde um 542 Tausend UAH verringert; das Reservekapital ist im Jahr 2012 um 125 Tausend UAH im Vergleich zu 2011 (6,13% Zunahme) gewachsen; der thesaurierte Gewinn ist um 2918 Tausend UAH gesunken, was von der großen Geschäftstätigkeit des Unternehmens zeugt.

Im Jahr 2012 hat der Anteil langfristiger Verpflichtungen um 18242 Tausend UAH zugenommen, und der Anteil laufender Verpflichtungen ist dagegen um 137470 Tausend UAH gesunken (Tabelle 4), – eine Erhöhung des Risikos für den Verlust der Finanzstabilität.

So sind die Veränderungen in der Kapitalbildungsquellen von PJSC «Odeskyi Korovai» eingetreten auf Kosten von: der Erhöhung des Eigenkapitals um 2501 Tausend UAH; der Erhöhung der langfristigen Verpflichtungen um 18242 Tausend UAH; der Abnahme laufender Verpflichtungen um 137470 Tausend UAH.

Die Optimierung der Struktur der Kapitalstrukturquellen spielt eine ziemlich wichtige Rolle in der

Entwicklung der Aktiengesellschaften, da sich der reale Wert des Eigentums, mit dem die Kreditoren als Versorgung für Verpflichtungen der Unternehmen rechnen können, durch den Umfang des Vermögens bestimmt wird, d. h. Vermögenswerte durch Eigenkapital generiert. Somit erhöht die Zunahme des Eigenkapitalwertes die Bonität der Aktiengesellschaft, was im Folgenden ermöglicht, die Kapitalstruktur durch die Ausgabe von langfristigen Obligationen und langfristigen Krediten in der Bank zu optimieren.

Für die Finanzierung der Tätigkeit der PJSC «Odeskyi Korovai» passen langfristige Anleihen, da sie eine sichere Finanzierungsquelle sind, die keine Krise der finanziellen Stabilität und Liquiditätsverschlechterung verursacht. Jedoch im Folgenden muss man die fristgerechte Rückzahlung von Darlehen auf Kosten der erhaltenen Gewinne gewährleisten und die Entstehung von zu vielen kurzfristigen Verbindlichkeiten vermeiden.

Eine mögliche Maßnahme ist auch gewinnbringende Tätigkeit und strikte Kostenkontrolle des Unternehmens zu gewährleisten, damit die Bruttokapitalrendite ein Niveau oberhalb der Darlehenszinsen erreichen wird.

Schlussfolgerungen und Vorschläge. Für die moderne Marktwirtschaft ist die Aktiengesellschaft die beste Art von Geschäft, das die komplette Funktion Zentralisation des Kapitals zur Verfügung stellt.

Die Bestimmung der Quellen für die Kapitalbildung von PJSC ermöglicht finanzielle Leistungsfähigkeit der Aktiengesellschaft zuverlässig zu berechnen und gewährt die Möglichkeit für effektive Management-Entscheidungen.

Der Zustand der Aktiengesellschaften bleibt heutzutage ungewiss. Fast die Hälfte aller industriellen, landwirtschaftlichen und anderen Branchen ist weiterhin unrentabel; den meisten Unternehmen fehlt eine gute Entwicklungsstrategie. Aufgrund der Art und des Inhalts der Hauptprobleme in der Organisation und Finanzierung von Aktiengesellschaften kann man eine Liste von dringenden Maßnahmen vorschlagen, die zur Verbesserung der Funktionsweise von Aktiengesellschaften in der Ukraine im Allgemeinen beitragen werden. Darunter:

- Regelung des Rechtsrahmens, um Rechte der Aktionäre zu schützen;
- Aktivierung des Aktienmarktes und auf seiner Grundlage Bildung des Systems der Indikatoren für reale Marktwerte der Aktiengesellschaft;
- normative Festlegung des obligatorischen Gewinnanteils, der für die Zahlung von Dividenden bestimmt ist;
- Anhebung des Ausbildungsniveaus von Führungskräften und Herausbildung eines Eigentümerbewusstseins bei den Aktionären usw.

References:

1. Річний звіт за 2012 рік: «Інновації для розвитку ринку» [Електронний ресурс] / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – К.: НКЦПФР, 2013. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf – Річний звіт НКЦПФР за 2012 рік: «Інновації для розвитку ринку».
2. Звіт за 2012 рік [Електронний ресурс] / Одеське територіальне управління – Режим доступу: http://ssmc.odessa.gov.ua/web_for-all/arhiv/27.01.14/5.docx – Річний звіт за 2013 рік – Одеське територіальне управління.
3. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України SMIDA [Електронний ресурс] / SMIDA – <http://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/26910/156/templ> – Регулярна інформація (XML).
4. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. – № 514-VI. // Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
5. A.N. Zhilkina. Management finance. Financial analysis of the enterprise: textbook / A. N. Zhilkina. – M.: INFRA-M, 2009. – 332 p.
6. Навчальний посібник/ Курс фінансів В.П.Кудряшов К. 2008.

Свірідова С.С., Томашайтіс Д.Д.

Одеський національний політехнічний університет

ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ХЛІБНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація

У статті розглянуто процес реорганізації відкритих і закритих акціонерних товариств України та Одеської області. Досліджуються джерела формування капіталу публічного акціонерного товариства на прикладі ПАТ «Одеський коровай». Пропонуються напрямки оптимізації структури капіталу підприємства для забезпечення його стабільної роботи і підвищення ефективності.

Ключові слова: ПАТ, акціонерне товариство, формування капіталу, джерела капіталу, Одеська область, хлібна галузь.

Свиридова С.С., Томашайтис Д.Д.

Одесский национальный политехнический университет

ФОРМИРОВАНИЕ КАПИТАЛА КОМПАНИЙ ХЛЕБНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

В статье рассмотрен процесс реорганизации открытых и закрытых акционерных обществ Украины и Одесской области. Исследуются источники формирования капитала публичного акционерного общества на примере ПАО «Одесский каравай». Предлагаются направления оптимизации структуры капитала предприятия для обеспечения его стабильной работы и повышения эффективности.

Ключевые слова: ПАО, акционерное общество, формирование капитала, источники капитала, Одесская область, хлебная область.

УДК 658.15 (045)

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ В АНТИКРИЗОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

Скібіцька Л.І.

Національний авіаційний університет

Уточнені поняття фінансово-економічної стійкості підприємств до негативних проявів наслідків кризи, визначені головні зовнішні причини, які впливають на діяльність підприємств та основні внутрішні фактори, які визначають стан фінансової стійкості підприємств України, проаналізовані існуючі методики оцінки ефективності діяльності підприємства та забезпечення їх стійкості, окреслені перспективи подальших розробок у даному напрямку.

Ключові слова: криза, антикризовий менеджмент, фінансова стабільність, економічна стійкість, рівновага виробничої структури, показники фінансової стійкості підприємства, показники оцінки ефективності розвитку підприємства.

Постановка проблеми. Кожна країна й окреме підприємство в процесі свого розвитку намагається досягти економічної (фінансової) стабільності та стійкості для свого розвитку і зростання конкурентоздатності.

В теорії антикризового управління економічна стійкість підприємства досліджується як економічна категорія, яка вимагає ґрунтовного вивчення з огляду на незавершеність опрацювання наукової проблематики щодо забезпечення стабільності діяльності підприємств у кризових умовах і мінливого зовнішньому середовищі, оскільки наразі відсутня єдність поглядів як на сутність самого поняття, так і на структуру антикризової стійкості.

Для оцінки економічної стійкості підприємства в науковій літературі та в практичній діяльності використовується ціла низка методик, які в сукупності дозволяють комплексно оцінити діяльність підприємства та міру досягнення цілей. Проте, слід зауважити, що на сьогодні в науковій літературі не існує єдиної визнаної методики оцінки ефективності діяльності господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку теорії та методології економічної стійкості підприємств знайшли своє відображення в працях багатьох вчених: Ареф'євої О.В., Коби В.Г., Баранівської Х.С. [7], Барвінської Є.С., Марцін В.С.

[2], Любченко Н.Л. [3], Перетятко А.В. [4], Лотоцької С.В. [5], Фещур Р.В. [7], Василенко А.В. [8], Лапіна Є.В. [9] тощо.

Більшість авторів розглядають структуру економічної стійкості (в першу чергу фінансової стабільності і ліквідності) з позицій функціональної структури підприємства, оскільки загальновизнана залежність загальної стійкості підприємства від стійкості його функціональних підрозділів. Так, практика антикризового менеджменту доводить, що економічна стійкість для антикризового функціонування, запобіганням кризам або пом'якшення їхніх наслідків, досягається тільки в результаті активного реагування всіх структурних підрозділів підприємства на зміни середовища господарювання, тобто на вплив дестабілізуючих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які несуть загрозу зміні стабільного стану підприємства.

В економічній науці існують багато визначень фінансової стійкості підприємств, які відрізняються від конкретної їхньої специфіки.

Метою статті є уточнення поняття фінансово-економічної стійкості підприємств до негативних проявів наслідків кризи, визначення головних зовнішніх причин, які впливають на діяльність підприємств та основних внутрішніх факторів, які визначають стан фінансової стійкості підприємств

України, аналіз існуючих методик оцінки ефективності діяльності підприємства та забезпечення їхньої стійкості, окреслення перспектив подальших розробок у даному напрямку, що й являє певну наукову новизну даної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза, переживана економіками пострадянських держав, проявляється не тільки в падінні виробництва, але й у деградації накопиченого економічного, людського і науково-технічного потенціалу. Економічна криза зачепила і високотехнологічні, наукоємні й соціально-орієнтовані області, в яких були зайняті найбільш висококваліфіковані кадри. Кризовий стан окремих підприємств у ринкових умовах викликаний головною причиною цього явища – грубими прорахунками керівників, низьким рівнем менеджменту. В цьому зв'язку дуже важливо визначити концепцію антикризового управління як економікою країни, галуззю, регіоном, так і конкретним підприємством. При цьому, основними категоріями, якими треба оперувати в антикризовому менеджменті, з нашої точки зору, мають бути: ліквідність підприємства (активів), ринкова вартість підприємства, конкурентоздатність його продукції та головне – економічна стійкість.

Поняття «економічної стійкості» підприємства не є новим в теорії та практиці економічної науки. На основі деталізованого дослідження поглядів вчених було здійснено узагальнення існуючих трактувань та зроблено висновок про те, що економічна стійкість підприємства найчастіше трактується як:

- а) стан системи, при якому зберігається його цілісність та незмінність;
- б) як стан системи, який забезпечує ефективність її діяльності;
- в) як стан системи, який дозволяє протистояти зовнішнім і внутрішнім негативним впливам;
- г) як незмінність матеріального, трудового та фінансового забезпечення підприємства.

Отже, економічна стійкість – це стан функціонування підприємства, який характеризується наявністю внутрішнього потенціалу розвитку, ресурсною базою і здатністю забезпечити певний рівень ефективної діяльності і стабільного розвитку на основі зростання прибутковості і капіталу, при збереженні рівня платоспроможності та кредитоспроможності в умовах мінливого зовнішнього середовища та допустимого рівня ризиків [1, 5].

Таким чином, економічна стійкість підприємства за визначенням вчених, – це такий стан функціонування підприємства, що характеризується його потенційними можливостями, ресурсною базою і здатністю забезпечити певний рівень ефективної діяльності і стабільного розвитку на основі зростання прибутковості і капіталу, при збереженні рівня платоспроможності та кредитоспроможності в умовах мінливого зовнішнього середовища та допустимого рівня ризиків [3].

Спираючись на широту і багато-аспектність поняття прийнято розрізняти 8 типів фінансово-економічної стійкості:

1. статичну;
2. динамічну;
3. структурну;
4. результуючу;
5. стійкість траєкторії;
6. стійкість за початковим становищем (положенням);
7. стійкість інваріантної множини;
8. стійкість атрактору.

Ринкова динаміка, постійні загрози настання криз в економіці, вимагає від підприємств щоден-

ної кропіткої роботи, спрямованої на вдосконалення своєї діяльності, а саме:

- перехід на принципово нові, екологічно чисті, безвідходні технології;
- конструювання, технічна підготовка й освоєння випуску нових видів продукції;
- знаходження нових способів використання існуючих ресурсів, зниження матеріалоємності й енергоємності продукції;
- забезпечення фінансової стійкості підприємства в умовах і при загрозі кризи.

В антикризовому управлінні оперують поняттям стійкості господарської структури, яка визначається як спроможність підприємства забезпечити незмінність результатів функціонування виробничо-економічної системи, стратегії її поведінки в умовах спонукального впливу ринкового середовища через несприятливі кризові тенденції як в економіці галузі, країни, глобальні в світі в цілому, так і окремого підприємства (тобто, спроможність господарської структури відповідати якомога більшій різноманітності зовнішнього середовища) [1].

Оскільки наразі немає чіткої класифікації видів стійкості, остільки з позицій системного підходу. Для підприємства можна розглядати наступні види стійкості:

Дослідники розглядають загальну стійкість підприємства, виділяючи при цьому стійкість: техніки, технологічну, організаційну, зовнішніх зв'язків, соціально-психологічну, фінансову, екологічну, організаційно-економічну, роботи персоналу, комунікаційну, інноваційну, структурну [2].

Як відомо, з поняттям стійкості підприємства пов'язано поняття стабільності його функціонування. В економічній літературі дуже часто ці два поняття ототожнюються або використовуються як ідентичні [4].

Проте, економічна стійкість підприємства на відміну від таких поняття «стабільність» – передбачає гнучке реагування на зміни в зовнішньому оточенні ті внутрішні обставини для запобігання збурюючим впливам та їхнє використання для розвитку (вдосконалення, зростання). При цьому чинниками економічного зростання є: фінансова стійкість, науково-технічний прогрес, капітал, інвестиції.

Так, стійким вважається таке підприємство, яке розвиватиметься у відповідності до сформованих цілей, а негативні наслідки зовнішнього впливу будуть нейтралізуватися за рахунок створених резервів та запасів [5].

В економічних системах часто ототожнюються й такі поняття, як «стійкість» та «рівновага системи». Як правило, під рівновагою розуміють такий стан системи, який характеризується сталістю параметрів, тобто має встановлену структуру, режим функціонування, а параметри її входів та виходів зберігаються.

Стан рівноваги, залежно від поведінки системи, може бути стійким (стаціонарним) або хитким (нестійким), коли зміни параметрів системи породжують подальші зміни у тому самому напрямі та посилюються з плином часу [6].

Отже, стан рівноваги характерний для систем, які не мають взаємодії з оточенням (закритих систем), тоді як для відкритих систем (до яких належить і людина, і суспільство, і національна економіка, і підприємство) рівновага можлива лише як мить у процесі постійних змін [7].

Деякі вчені розглядають рівновагу підприємства як рівність попиту та пропозиції в системі усіх ресурсів підприємства [8, 9].

Основними чинниками забезпечення фінансової стійкості підприємства є: якість і конкурентоспро-

можність продукції (послуг); інвестиційна привабливість; ліквідність; висока ринкова вартість і порівнянні з конкурентами аналогічного масштабу.

Фінансова стійкість — це основна умова функціонування будь-якої фірми, яка визначається забезпеченістю її потреб у фінансових ресурсах для перевищення доходів над витратами з ціллю впровадження інновацій для оновлення і розширення виробництва продукції/послуг [3].

До головних зовнішніх причини, які впливають на діяльність підприємств та їхню фінансову стійкість слід віднести:

- наявність стійкого ділового партнерства;
- стан зовнішньоекономічних відносин країни із зовнішніми ринками;
- географічна структура зовнішньоекономічних відносин;
- участь країни в міжнародному туристичному обміні;
- свобода міждержавного пересування населенням;
- стан купівельної спроможності населення України;
- стан міждержавного урегулювання політики міжнародних авіа польотів;
- ступінь відкритості ринку та легкість доступу на ринок авіаційних перевезень;
- законодавчі вимоги України щодо доступу на ринок авіаційних перевезень;
- стан конкуренції на ринку;
- кількість перевізників, що обслуговують визначені маршрути;
- обсяг пасажиропотоку тощо.

Основними внутрішніми факторами, які визначають стан фінансової стійкості вітчизняних підприємств, є:

- ефективність управління та адекватність прийнятих управлінських рішень ринковій ситуації та стану розвитку підприємства;
- цінова політика підприємства;
- кількість та стан технічного парку підприємства;
- політика управління грошовими потоками;
- стан заборгованості підприємства;
- професіоналізм менеджменту підприємства;
- здатність власників до розробки фінансової, маркетингової, операційної стратегії підприємства та контролю за її виконанням тощо.

Слід зупинитися на сутності поняття стратегії та визначити, що стратегія розвитку підприємства — це вибір керівництвом ключових напрямів його розвитку, постановка генеральної мети та шляхів її досягнення. Оскільки в основі реалізації кожної із стратегій розвитку підприємства лежать особисті інтереси власників, які уособлюються у зростання прибутку або зростання ринкової вартості корпорації. Однак, дослідженнями доведено, що в силу існування зовнішніх чинників (податковий тиск на прибуток підприємства, відсутність зовнішнього контролю за процесом формування прибутку, конкуренція тощо) чистий прибуток не виконує функції показника ефективності діяльності підприємства. Основною метою діяльності підприємства виступає прибуток (дохід від реалізації продукції/послуг). Виходячи з цього, основним показником оцінки стратегії розвитку підприємства є її ефективність, яка розраховується як відношення доходу від її реалізації до витрат, необхідних для її реалізації.

Основними стратегіями можуть бути стратегії зростання доходів або (та) стратегії зростання ефективності. Стратегія зростання доходів передбачає розширення джерел їх отримання. Основним напрямом зростання доходів підприємства є екстенсивні заходи, пов'язані з диверсифікацією її послуг.

Стратегія ефективності — це стратегія інтенсифікації діяльності, в основу якої покладено комплекс заходів, направлених на зростання ефективності розвитку компаній. Такими заходами на сьогодні можуть бути: формування позитивного іміджу підприємства, зростання рівня сервісу, оптимізація структури бізнес-процесів шляхом їх реінжинірингу, зростання кваліфікації працівників, запровадження принципів корпоративного управління на всіх рівнях управлінської вертикалі, організація діяльності підприємства на принципах стратегічного планування та прогнозування, передбачення ризиків діяльності та розробка управлінських заходів по їх нейтралізації, ліквідація невідповідностей між цілями структурних підрозділів тощо.

Тобто, треба створювати динамічно врівноважену цілісну систему, яка б самостійно визначала свій вектор розвитку на перспективу, оскільки стратегічне управління априорі є антикризовим управлінням, адже економічна стабільність підприємства досягається у випадку збалансованого узгодження інтересів між чотирма блоками: вхідні ресурси, внутрішні можливості підприємства, кадровий потенціал підприємства, вихідні ресурси (результати діяльності), які можуть конфліктувати між собою, тобто, — повинна бути забезпечена збалансованість інтересів між пропозицією продукції підприємства та попитом на продукцію.

Оцінку такої узгодженості прийнято здійснювати за допомогою розрахунку показників фінансової статистики, проте, показники фінансової статистики розраховуються на основі показників бухгалтерської звітності, які відображають стан ресурсів підприємства на певний момент часу, а, отже, не можуть характеризувати результативність роботи підприємства за визначений період. Тим більше, що в умовах мінливості зовнішнього середовища та зростання випадковостей в діяльності підприємства, моментні показники не відображають результатів реалізації управлінських рішень щодо ліквідації негативних, потенційно кризових наслідків їх впливу.

Наразі можна зробити висновок про відсутність єдиного інтегрованого підходу до оцінки діяльності підприємства, а відповідно і неможливість комплексної оцінки здатності підприємства розвиватися на засадах стійкості.

Існуючі методики оцінки ефективності діяльності підприємства базуються на використанні наступних методів: експертному, методу коефіцієнтів, економічного аналізу тощо. На основі використання існуючих методів дослідження в науковій літературі широко представлені методики, які оцінюють визначені сторони діяльності підприємства.

Найбільша кількість методик присвячена оцінці ефективності процесного підходу до організації виробництва та управління підприємством («Піраміда ефективності», Квантовий вимір досягнень, Вимір досягнень підприємства «Ернст & Янг», «ДжАй-Кей», «Картепіллар», Концепція внутрішнього ринку «Хьюлетт-Паккард», BSC-модель Нортон-Каплана, BSC-модель Мейсела, Призма ефективності) [8-12].

Значна кількість методик оцінює фінансовий стан підприємства («Піраміда ефективності», «Ділове вікно керування», «Картепіллар», BSC-модель Нортон-Каплана BSC-модель Мейсела, Призма ефективності).

Основним показником фінансової стійкості підприємства в зазначених методиках є коефіцієнт покриття, який характеризує здатність підприємства ліквідними активами покрити свої поточні зобов'язання.

Разом із тим, основним показником оцінки ефективності розвитку підприємства є задоволення потреб клієнтів, яке оцінюється показником частки ринку. Стійкість розвитку клієнтської бази підприємства запропоновано оцінювати шляхом порівняння темпів зростання чистого доходу та темпів зростання її пасажиропотоку, що дозволяє оцінити ефективність залучення пасажиропотоків [1].

Бізнес-процес представляє собою систему послідовних, цілеспрямованих і регламентованих видів діяльності, в яких з допомогою управлінського впливу і з допомогою ресурсів входи процесу перетворюються у виходи та результати процесу, які є цінністю для споживачів. Ефективність внутрішніх бізнес-процесів для підприємства запропоновано оцінювати на основі зростання прибутковості операційної діяльності з використанням співвідношень між темпами зростання прибутку операційної діяльності та витрат операційної діяльності.

Показником оцінки технічної складової організаційно-економічного механізму є фондодвідач як обсяг чистого доходу на 1 грн. вартості основних засобів. Стійкість технічно-технологічного стану підприємства забезпечується у випадку випереджаючого зростання чистого доходу над зростанням вартості основних засобів.

Для оцінки ефективності використання персоналу в теорії та практиці управління персоналом використовується показник чистого прибутку на одного працюючого. Стійкість підприємства досягається у випадку забезпечення прибутковості персоналу або зростання чистого прибутку порівняно зі зростанням кількості працюючих.

Висновки.

1. Кризовий стан окремих підприємств у ринкових умовах викликане головною причиною цього явища – грубими прорахунками керівників, низьким рівнем менеджменту. У цьому зв'язку дуже важливо визначити концепцію антикризового управління.

2. Стратегічне антикризове управління повинне починатися не з аналізу балансу підприємства й здійснення надзвичайних заходів по запобіганню неплатоспроможності (банкрутства) і санації, а з моменту вибору місії підприємства, створення концепції і встановлення цілей його діяльності, формування й підтримки на достатньому рівні стратегічного потенціалу. Основним профілактичним антикризовим заходом на нашу думку є апріорне інвестування інновацій.

3. Узагальненої класифікації видів економічної (в першу чергу фінансової) стійкості підприємств наразі не існує.

4. Економічну стійкість підприємства необхідно досліджувати з позицій системного підходу, аналізуючи такі підсистеми підприємства, як: фінансову, кадрову, організаційну, технічну, виробничу, управлінську, соціальну. При аналізі необхідно враховувати взаємодію елементів системи (ресурсних, ринкових, соціальних, екологічних, внутрішньої стійкості). Також необхідно враховувати інформаційну стійкість підприємства, яка є складовою економічної.

5. В оцінці стійкості підприємства пріоритет має надаватися фінансовій стійкості для розрахунку обсягу поточних зобов'язань для досягнення нормативної стійкості. Отже, це дозволить визначити напрямки зниження понаднормативних зобов'язань.

6. Аналіз існуючих методик вказує на їхнє направлення на аналіз короткострокової стійкості підприємств і слабкий аналіз перспектив і тенденцій їхнього розвитку. Система взаємодії з контрагентами та державними інституціями визначають ефективність довгострокової стійкості підприємств.

7. Для оцінки економічної стійкості підприємства необхідно використовувати методичні підходи, які базуються на порівнянні темпів зростання показників ефективності та темпів зростання обсягів ресурсів, залучених на досягнення ефективності [1].

8. Отже, конкурентні переваги не є вічними, вони завойовуються й зберігаються тільки за умов ефективного фінансової та інвестиційно-інноваційної політики й належної організації всієї господарської діяльності на підприємстві, які покликані не допустити банкрутства підприємств і зменшити негативні наслідки кризових тенденцій.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку. Забезпечення стійкості підприємств до кризових проявів вимагає подальших досліджень, оскільки сама категорія стійкості не має однозначного трактування, не визначені методичні підходи до її оцінки, особливо в умовах зростання кризових проявів.

Необхідне подальше опрацювання методичних підходів для оцінки можливостей довгострокової стійкості підприємств, адже дана проблема пов'язана з оцінкою впливів кожного фактору невизначеності зовнішнього середовища, які впливають на фінансову стійкість підприємства. Такі збурення в оточенні (макро- і мікросередовищі) підприємств може ускладнювати стосунки між підприємствами та покупцями/споживачами їхніх товарів/послуг.

Список літератури:

1. Марченко В.М. / В. М. Марченко, В. О. Новак, С. В. Лотоцька, В. В. Матвеев, Е. І. Данілова. Економічна стійкість підприємства: форми та методи забезпечення : Моногр.- К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 300 с.
2. Марцін В.С. Надійність, платоспроможність та фінансова стійкість – основні складові оцінки фінансового стану підприємства / В. С. Марцін // Економіка, фінанси, право. – 2008. – № 7(75). – С. 26-29.
3. Любченко Н.Л. Механізм забезпечення економічної стабільності промислових підприємств [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Н.Л. Любченко. – Хмельницький, 2010. – 22 с.
4. Перетятко А. В. Дослідження сутності поняття економічна стабільність промислового підприємства [Електронний ресурс] / А. В. Перетятко. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Suek/2011_3/Peret.pdf
5. Лотоцька С. В. Управління економічною стійкістю авіакомпаній України [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / С.В. Лотоцька. – К.: НАУ, 2012. – 207 с.
6. Коренченко Р. А. Общая теория организации / Р. А. Коренченко. – М. : Юнити – ДАНА, 2003. – 286 с.
7. Фещур Р. В. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису / Р. В. Фещур, Х. С. Баранівська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми економіки та управління. – 2010. – № 684. – С. 75-86.
8. Василенко А. В. Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография / А. В. Василенко. – К. : Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.
9. Лапін С. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління [Текст]: автореф. дис. .. здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.07.01 / С. В. Лапін; [Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»]. – 2006. – 36 с.

10. Нілі Е. Призма ефективності. Карта збалансованих показників для виміру успіху в бізнесі та управління ними / Е. Нілі, К. Адамс, М. Кеннерли – Дніпропетровськ, 2003. – 203 с.
11. Редченко К. І. Стратегічний аналіз в бізнесі / К. І. Редченко – Львів : «Новий світ 2000», 2003. – 272 с.

Скибицкая Л.И.

Национальный авиационный университет

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТОЙКОСТЬ В АНТИКРИЗИСНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Аннотация

Уточнены понятия финансово-экономической стойкости предприятий к негативным проявлениям последствий кризиса, определены главные внешние причины, которые влияют на деятельность предприятий и основные внутренние факторы, которые определяют состояние финансовой стойкости предприятий Украины, проанализированные существующие методики оценки эффективности деятельности предприятия и обеспечение их стойкости, очерчены перспективы дальнейших разработок в данном направлении.

Ключевые слова: кризис, антикризисный менеджмент, финансовая стабильность, экономическая стойкость, равновесие производственной структуры, показатели финансовой стойкости предприятия, показатели оценки эффективности развития предприятия.

Skibitska L.I.

National Aviation University

FINANCIAL AND ECONOMIC STABILITY IN CRISIS MANAGEMENT

Summary

Specified concepts of financial-economic firmness of enterprises to the negative displays of consequences crises, certain the existent methods of estimation of efficiency of activity of enterprise and providing of their firmness, outlined prospects of subsequent developments in this direction are analysed. Identified major external forces that affect the activity of enterprises and the main internal factors that determine the state of the financial sustainability of Ukraine, analyzed existing methods for evaluating the effectiveness of the company and ensure their sustainability, outlining prospects further developments in this direction.

Keywords: crisis, crisis management, financial stability, economic stability, the balance of the production structure, indicators of financial stability of the enterprise performance evaluation of the effectiveness of the enterprise.

УДК 336.225

УТОЧНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

Трайтлі В.Ю.

Державна фінансова інспекція України

У статті розглянуто держаний фінансовий аудит виконання бюджетних програм за класифікаційними ознаками. Досліджено існуючі визначення державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм в нормативно-правових актах та проаналізовано погляди учених. Запропоновано авторське бачення щодо виокремлення форм, видів та методів державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм та уточнено його економічний зміст.

Ключові слова: державний фінансовий аудит, державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм, аудит ефективності, фінансовий аудит, аудит відповідності, форма, вид, метод.

Постановка проблеми. Становлення в Україні державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм нерозривно пов'язано з процесом становлення та розвитку системи державного фінансового аудиту та державного фінансового контролю.

Для того, щоб осмислити економічний зміст державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (далі – ДФАВБП), доцільно дослідити сутність цього поняття та його місце в системі державного фінансового аудиту, завдяки чому можна буде окреслити його інструментарій та напрями подальшого вдосконалення його елементів, модернізувати основи діяльності контролюючих органів, їх взаємодію, що сприятиме ефективності контрольних за-

ходів. З огляду на викладене, питання правильності класифікації ДФАВБП, зокрема за формами та видами, на даний час є доволі важливим і актуальним в економічній науці та має не лише наукове (теоретичне), але і прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення, сутність та роль державного фінансового аудиту досліджувались у працях низки дослідників і практиків як вітчизняних так і зарубіжних: Дікань Л., Кирія С., Стефанюк І., Рубан Н., Немченко В., Слободяник Ю., Сауніна А. Зокрема, питання організації діяльності контролюючих органів, що здійснюють державний фінансовий аудит, достатність та ефективність нормативно-правового забезпечення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, поряд з широкою гамою досліджень, залишаються нерозкритими науково-теоретичні аспекти функціонування системи державного фінансового аудиту та державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, зокрема правильність та обґрунтованість класифікації.

Мета статті полягає в уточненні економічного змісту державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм, зокрема через його форми, види та методи.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що концепція розбудови єдиної та збалансованої системи ДФАВБП на даний час відсутня, а напрямки модернізації системи ДФА не підкріплено належним рівнем наукового дослідження. Тому, враховуючи його новизну, важливість і відсутність тривалої практики застосування в Україні, одним із важливих завдань є визначення економічного змісту та проблематики ДФАВБП, зокрема за допомогою його класифікації за видами, формами, методами та принципами. Крім того, запровадження та уніфікація класифікації ДФАВБП має не лише наукове (теоретичне) значення, для розкриття його сутності, але і прикладне.

Однак, поверхневість досліджень та плюралізм наукових підходів щодо сутності, призначення та класифікації державного фінансового аудиту (далі – державного фінансового аудиту) та його елементів (форм, видів), зокрема державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (далі – ДФАВБП) наразі не сприяє уніфікації його в системі державного фінансового контролю (далі – ДФК).

Так, на думку одних вчених, ДФА є методом ДФК. Зокрема, на думку Шевчук О.Д. державний фінансовий аудит – це не вид, а метод фінансового контролю [8, с. 231].

Інші вчені, вважають, що ДФА є формою ДФК. Зокрема, Немченко В.В. вважає, що державний фінансовий аудит – це форма державного фінансового контролю, спрямована на сприяння бюджетним установам, державним підприємствам, а також суб'єктам господарювання, які отримують державні кошти, у запобіганні фінансовим порушенням, ефективному використанні бюджетних коштів державного та комунального майна, правильності ведення бухгалтерського обліку та складання достовірної фінансової звітності [3, с. 55].

Деякі вчені вважають, що ДФА є функцією державного управління, зокрема, на думку Піхоцького В.Ф. державний фінансовий аудит – одна з найважливіших функцій державного управління, спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності й ефективності управління фінансовими ресурсами та іншою державною власністю, а за наявності таких відхилень – на своєчасне вжиття відповідних коригувальних і запобіжних заходів. Від ефективності державного фінансового аудиту залежить економічне, і, значною мірою, політичне благополуччя нації [4, с. 78].

Проте, на нашу думку, найраціональніше хоча і не повно визначено сутність ДФА в нормативно-правових актах. Зокрема, згідно з ст. 363 Господарського кодексу України [1] та ст. 3 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю» [5] ДФА є різновидом ДФК і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Систематизувавши наукові підходи до уніфікації сутності «державного фінансового аудиту» та врахувавши чинне нормативно-правове забезпечення, на нашу думку, доцільно дати наступне визначення, державний фінансовий аудит – це вид державного фінансового контролю, спрямований на перевірку законності та ефективності формування та управління державними ресурсами (коштами, майном, іншими активами, тощо), оцінку правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю та аудиту.

Слід зауважити, що сутність і мета ДФА краще осмислюються і розкриваються за допомогою його класифікаційних ознак, зокрема за видами.

Дікань Л.В. вважає, що ДФА поділяється на такі види: фінансовий аудит відповідності/правильності (regularity audit) та аудит ефективності (performance audit) [2].

Ми не погоджуємось з даним твердженням, на нашу думку, найраціональніше державний фінансовий аудит класифікувати за наступними видами, які ефективно апробовані в практиці роботи Державної фінансової інспекції України:

- державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм, порядок проведення якого затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 № 1017 «Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм»;

- державний фінансовий аудит діяльності суб'єктів господарювання – постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2006 № 361 «Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання»;

- державний фінансовий аудит виконання місцевих бюджетів – постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 № 698 «Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання місцевих бюджетів»;

- державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ – постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.2004 № 1777 «Про затвердження Порядку проведення органами державної контролю-ревізійної служби державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ».

Крім того, слід зауважити, що деякі науковці ототожнюють вид і форму ДФА. Зокрема, Немченко В.В. ототожнює ДФАВБП з аудитом ефективності, на її думку, суть фінансового аудиту виконання бюджетних програм – аудит ефективності, полягає у визначенні ефективності використання бюджетних коштів для реалізації запланованих цілей та встановлення факторів, які цьому перешкоджають, та який здійснюється з метою розроблення обґрунтованих пропозицій щодо підвищення ефективності використання коштів державного та місцевого бюджетів у процесі виконання бюджетних програм [3, с. 60].

Аналогічно, чинним законодавством державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм ототожнюється і обмежується поняттям «аудит ефективності», зокрема згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 № 1017 «Про затвердження Порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм (аудит ефективності) – це

форма державного фінансового контролю, яка спрямована на визначення ефективності використання бюджетних коштів для реалізації запланованих цілей та встановлення факторів, які цьому перешкоджають. Аудит ефективності здійснюється з метою розроблення обґрунтованих пропозицій щодо підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів у процесі виконання бюджетних програм.

На нашу думку, ототожнення виду і форми є некоректним. Адже передуючи подальшому дослідженню, ДФАВБП є видом ДФА та може здійснюватись у формі аудиту ефективності, фінансового аудиту, аудиту відповідності, тощо.

Крім того, доцільно зауважити, що поняття «державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм», не слід розглядати виключно роблячи акцент на слові фінансовий аудит та розуміючи під цим законність діяльності державної влади та достовірність фінансової звітності та бухгалтерського обліку, а доцільно розглядати з позиції аудита управління державними фінансами у програмному форматі.

Тому, виходячи з вищевикладеного, державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм – це вид державного аудиту, спрямований на незалежну перевірку законності та ефективності управління державними та місцевими ресурсами (коштами, кадрами, майном, тощо) при формуванні та виконанні програм (державних, бюджетних, регіональних та місцевих) органами державної влади, адміністративної діяльності та стану внутрішнього контролю і аудиту.

Слід зауважити, що на даний час в економічній літературі та правовій базі відсутня єдина класифікація видів, форм та методів ДФАВБП. Однак, проблематика даного питання практично не досліджувалась і не піднімалась науковцями, в зв'язку з тим, що більше уваги приділяється сутності однієї з його форм – аудиту ефективності, а не сутності цього виду ДФА загалом. Проте, на нашу думку, сутність ДФАВБП доцільніше розглядати не фрагментарно, а системно та комплексно, що сприятиме досконалості теоретичного підґрунтя з окресленої проблематики.

На нашу думку, перш за все потрібно визначити та окреслити сутність понять «вид», «форма» та «метод» ДФАВБП.

Категорія «вид» у філософському розумінні означає складову, якій притаманні особливі, незмінні характеристики. Це підпорядковане поняття, що володіє всіма властивостями більш загального, але має певні специфічні, так звані «видові», характеристики, що відрізняють його від інших складових даного поняття [7, с. 69].

Ми будемо розглядати та класифікувати види ДФАВБП з урахуванням вищезазначеного та за суб'єктом, що його здійснює, зокрема поділяючи його на зовнішній і внутрішній.

Під формою ДФАВБП, на нашу думку, слід розуміти, конкретну формалізацію прояву зовнішнього або внутрішнього ДФАВБП та спосіб проведення і організації. Зокрема, формами ДФАВБП є фінансовий аудит, аудит відповідності/правильності та аудит ефективності.

Під методами ДФАВБП, слід розуміти, сукупність засобів і способів дослідження, в основі яких лежить певна система правил, прийомів та стандартів, для вирішення поставленої мети. Тобто, на нашу думку, метод державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм – це сукупність інструментів, способів і прийомів, за допомогою яких суб'єкт ДФАВБП проводить аналіз теоретичного і практичного стану предмета і об'єкта ДФАВБП та оцінку адміністративної діяльності підконтрольного суб'єкта ДФАВБП в процесі «життєвого циклу» програм.

Зокрема, для реалізації функцій ДФАВБП на даний час використовують загальнонаукові і власні методичні прийоми пізнання, зокрема:

– загальнонаукові: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, аналогія, моделювання, системний підхід;

– власні: аналіз нормативно-правових актів, планових розрахунків та обґрунтувань, методичних документів, видань і публікацій; аналіз результатів раніше здійснених контрольних заходів; аналіз показників статистичної, фінансової та оперативної звітності; інтерв'ювання, анкетування (процес опитування учасників бюджетної програми та користувачів її продукту з метою встановлення проблемних питань, результати якого фіксуються письмово); одержання інформації від юридичних осіб [6, с. 126].

З урахуванням результатів дослідження ДФАВБП доцільно класифікувати за наступними ознаками, що відображено на рисунку 1.

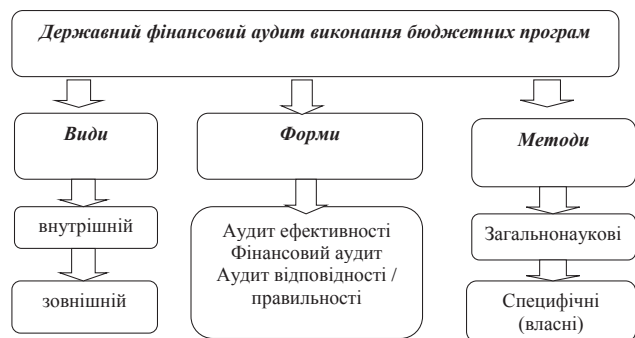

Рис. 1. Економічний зміст державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм

Джерело: авторське бачення

Висновки і пропозиції. Отже, окреслення класифікаційних ознак ДФАВБП є одним із важливих напрямів модернізації теоретичного (наукового) та правового підґрунтя для розбудови системи та уніфікації ДФА в умовах модернізації державного фінансового контролю.

Наукова новизна даного дослідження полягає в уточненні та окресленні в статті авторського бачення економічного змісту ДФАВБП в умовах модернізації державного фінансового аудиту.

Однак, слід зауважити, що теоретичне узагальнення та визначення економічного змісту ДФАВБП залежить не лише від обґрунтування його класифікаційних ознак, зокрема виду, методу та форми, але не менш важливим є визначення переліку та трактування змісту принципів організації ДФАВБП, що є перспективою подальших досліджень.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Дікань Л.В. Державний аудит: навч. посіб. / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна; за ред. проф. Л.В. Дікань. – К.: Знання, 2011. – 503 с.
3. Немченко В. В Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту). / За ред. проф. Немченко В. В., Редько О.Ю., Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 540 с.
4. Піхоцький В. Ф. Удосконалення і розвиток державного фінансового контролю та аудиту за надходженням коштів Державного бюджету України та їх використанням / В. Ф. Піхоцький // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 75-83.
5. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 16.10.2012 № 5463-VI – Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>
6. Рубан Н. І. Державний фінансовий аудит: навч. посіб. / Н. І. Рубан, О. Г. Рябчук; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2012. – 284 с.
7. Слободяник Ю. Б. Правовий статус аудиту в системі державного фінансового контролю // Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2008. – № 54(3). – 181 с. – С. 66-69.
8. Шевчук О. Д. Особливості проведення державного аудиту в Україні // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. – 2012. – № 4(70). – Том 2. – С. 230-234.

Трайтли В.Ю.

Государственная финансовая инспекция Украины

УТОЧНЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО АУДИТА ВЫПОЛНЕНИЯ БЮДЖЕТНЫХ ПРОГРАММ

Аннотация

В статье рассматривается государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ по классификационным признакам. Исследованы существующие определения государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ в нормативно-правовых актах и проанализированы взгляды ученых. Предложено авторское видение относительно выделения форм, видов и методов государственного финансового аудита выполнения бюджетных программ и уточнено его экономическое содержание.

Ключевые слова: государственный финансовый аудит, государственный финансовый аудит выполнения бюджетных программ, аудит эффективности, финансовый аудит, аудит соответствия, форма, вид, метод.

Traitli V.Y.

State Financial Inspection of Ukraine

CLARIFICATION OF ECONOMIC SUBSTANCE AUDIT OF PUBLIC FINANCIAL OF THE EXECUTION OF BUDGETARY PROGRAMS

Summary

The article considers the state financial audit of the execution of budgetary programs for classification criteria. Investigated the existing definitions of public financial audit of the execution of budget programs in the normative-legal acts and analysed the views of the scientists. Author's vision regarding the allocation of the forms, kinds and methods of public financial audit of the execution of budgetary programs and the adjusted its economic content.

Keywords: public financial audit of public financial audit of the execution of budget programs, performance audit, financial audit, compliance audit, shape, form, method.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Турчак В.В., Чижинська С.Д.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Визначено сутність категорії «фінансовий потенціал». Досліджено практичні й методичні аспекти оцінки фінансового потенціалу підприємства та умов його формування. Узагальнені показники оцінки фінансового потенціалу. Складено профіль фінансового потенціалу на прикладі ДП «Новоушицьке лісове господарство».

Ключові слова: фінансовий потенціал, методика оцінки фінансового потенціалу, фінансовий стан, експрес-аналіз, рівні фінансового потенціалу.

Постановка проблеми. Сьогодні технології, за допомогою яких підприємство може оцінювати свій поточний стан і виробляти ефективні та результативні стратегії майбутнього розвитку, зазнають суттєвих змін. У зв'язку з цим різко постає питання про вибір інструментарію оцінки фінансового потенціалу підприємства, що дозволить оперативно виявляти внутрішні потенційні можливості і недоліки підлеглої господарської одиниці, виявляти приховані резерви з метою підвищення ефективності її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням методики аналізу й діагностики фінансового потенціалу підприємства присвячено наукові праці багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких слід виділити наукові розробки: М.І. Баканова, С.Б. Барнгольца, І.А. Бланка, Я.Г. Берсуцького, О.Д. Василика, В.М. Гриньової та інших. На сучасному етапі розвитку економіки проблема ефективного використання фінансового потенціалу продовжує зберігати свою актуальність, проте єдиної методики його аналізу й оцінки досі не розроблено.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковому та практичному значенню праць вітчизняних і зарубіжних авторів, необхідно підкреслити, що певне коло завдань концептуального, методологічного та методичного характеру залишилось недостатньо розвинути. Багато проблем на сьогодні лишаються дискусійними й недостатньо розробленими, що не дозволяє ефективно здійснювати управління фінансовим потенціалом підприємств. Так, насамперед, потребують уточнення наукові положення та методичні рекомендації щодо трактування сутності фінансового потенціалу як економічної категорії; виникає необхідність у подальшому дослідженні практичних й методичних аспектів оцінки фінансового потенціалу підприємства та умов його формування.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування та апробація на прикладі державного підприємства «Новоушицьке лісове господарство» методики оцінки фінансового потенціалу, спрямованої на формування й ефективне використання фінансових ресурсів в управлінні його діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи публікації стосовно визначення поняття «фінансовий потенціал» більшість авторів концентрується на наступних аспектах:

- сукупність фінансових ресурсів підприємства;
- можливості підприємства щодо залучення та ефективного управління фінансовими ресурсами;
- забезпечення досягнення тактичних і стратегічних цілей підприємства [1, с. 268; 2, с. 278; 3].

Узагальнюючи вищевикладені підходи, фінансовий потенціал можна розглядати як сукупність власних і залучених фінансових ресурсів підприємства та можливості системи щодо їх ефективного управління для досягнення загальностратегічних цілей.

Варто зазначити, що у літературі досить багато уваги акцентується на термінологічному та класифікаційному аспектах проблеми, але недостатньо уваги відводиться методичному забезпеченню оцінювання потенціалу. При цьому майже відсутні конкретні розробки стосовно ідентифікування рівня потенціалу підприємства як необхідної передумови прийняття управлінських рішень перспективного характеру. На прикладі державного підприємства «Новоушицьке лісове господарство» буде доцільним дослідження та застосування методики оцінки фінансового потенціалу підприємства (ФПП). Для визначення рівня ФПП пропонується провести експрес-аналіз основних показників, що характеризують ліквідність, платоспроможність і фінансову стійкість підприємства, а також визначення порогових значень показників з метою віднесення їх до того чи іншого рівня ФПП (табл. 1).

Керуючись розрахунками відповідних фінансових показників, можна зробити аналіз деяких аспектів фінансового стану підприємства. У 2011 році активи підприємства було забезпечено власними коштами на 93%, що свідчить про високий рівень фінансової незалежності підприємства. Протягом наступних років коефіцієнт фінансової незалежності майже не змінився. Такі дані свідчать про достатньо стабільний стан для інвесторів і кредиторів. В даному випадку ризик кредиторів зводиться до мінімуму, адже продавши майно, сформоване за рахунок власного капіталу, підприємство зможе погасити свої боргові зобов'язання.

Коефіцієнт загальної ліквідності, що відображає достатність ліквідних ресурсів підприємства для погашення його поточних зобов'язань [4, с. 82], за розрахунками має 14,7 – 24,9, що характеризує лісове господарство як підприємство з дуже високим рівнем ліквідності ресурсів. Нормативне значення коефіцієнта – 1,0-2,0. Коефіцієнти швидкої та абсолютної ліквідності підприємства знаходяться в межах нормативних значень. Це свідчить про можливість своєчасної оплати боргів підприємством. Рентабельність власного капіталу відображає ефективність використання активів, створених за рахунок власних коштів, тобто скільки прибутку приносить кожна гривня власного капіталу [5]. Згідно з результатом фінансового показника, підприємство має дуже низьку рентабельність власного капіталу.

Для визначення рівня фінансового потенціалу за фінансовими показниками порівнюємо отримані

Таблиця 1

Експрес-аналіз фінансових показників ДП «Новоушицьке лісове господарство» за 2011-2013 роки

№	Назва показника	Розрахунок	2011	2012	2013
1	Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	Власний капітал / Валюта балансу	0,93	0,95	0,93
2	Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	Оборотні активи / Поточні зобов'язання	24,6	24,9	14,7
3	Коефіцієнт термінової ліквідності	Оборотні активи – Виробничі запаси/ Поточні зобов'язання	21,1	1,99	0,87
4	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Кошти та їх еквіваленти + поточні фінансові інвестиції/Поточні зобов'язання	0,54	0,75	0,15
5	Рентабельність усіх активів	Чистий прибуток/ середньорічна вартість активів	0,001	0,005	0,006
6	Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток/ Власний капітал	0,001	0,006	0,007
7	Ефективність використання активів для виробництва продукції	Чистий дохід / Валюта балансу	0,97	1,02	1,15
8	Частка заборгованості в загальній сумі джерел	Поточні + довгострокові зобов'язання / Валюта балансу	0,02	0,02	0,07
9	Коефіцієнт забезпечення боргів (заборгованості)	Власний капітал/ Залучений капітал	40,9	40,2	13,5

Джерело: складено та розраховано авторами

значення фінансових коефіцієнтів із рекомендованими даними рейтингової оцінки (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтингова оцінка ФПП за фінансовими показниками

Показник	Рівень ФПП		
	високий	середній	низький
1. Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	> 0,5	0,3-0,5	< 0,3
2. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	> 2,0	1,0 – 2,0	< 1,0
3. Коефіцієнт термінової ліквідності	> 0,8	0,4-0,8	< 0,4
4. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	> 0,2	0,1- 0,2	< 0,1
5. Рентабельність усіх активів	> 0,1	0,05-0,1	< 0,05
6. Рентабельність власного капіталу	> 0,15	0,1-0,15	< 0,1
7. Ефективність використання активів для виробництва продукції	> 1,6	1,0-1,6	< 1,0
8. Частка заборгованості в загальній сумі джерел	< 0,5	0,7-0,5	> 0,7
9. Коефіцієнт забезпечення боргів (заборгованості)	> 0,26	0,1-0,26	< 0,1

Джерело: [6]

На основі наявних розрахунків побудуємо криву фінансового потенціалу ДП «Новоушицьке лісове господарство» за 2013 рік (табл. 3).

Отже, оцінюючи рівень фінансового потенціалу ДП «Новоушицьке лісове господарство» за фінансовими показниками, варто відмітити, що значення деяких розрахованих коефіцієнтів не відповідають рекомендованим даним рейтингової оцінки. Підприємство має низький рівень ФПП за таким показником як рентабельність, що є досить негативним явищем у його діяльності. Підприємству необхідно знайти шляхи підвищення ефективності використання основних виробничих фондів, що дасть змогу покращити прибутковість, а отже, і фінансовий стан в цілому.

Таблиця 3

Крива ФПП ДП «Новоушицьке лісове господарство» за фінансовими показниками

Показник	Рівень ФПП		
	високий	середній	низький
1. Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	*		
2. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	*		
3. Коефіцієнт термінової ліквідності	*		
4. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	*		
5. Рентабельність усіх активів			*
6. Рентабельність власного капіталу			*
7. Ефективність використання активів для виробництва продукції	*		*
8. Частка заборгованості в загальній сумі джерел	*		
9. Коефіцієнт забезпечення боргів	*		

— — — — — рекомендовані дані;

— — — — — дані «Новоушицького лісового господарства»

Джерело: розроблено авторами

Наступний етап – оцінка ФПП за критерієм «Можливість залучення додаткового капіталу». Можливості забезпечення реалізації найбільш ефективних форм вкладення капіталу, спрямованих на розширення економічного потенціалу підприємства, залежать від інвестиційної привабливості підприємства, яка є системою економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу ефективного розвитку бізнесу та підтримки конкурентоспроможності за рахунок внутрішніх та зовнішніх інвестиційних джерел. Отже, рівень ФПП за цим критерієм визначається мірою привабливості підприємства для потенційних інвесторів. Визначення інвестиційної привабливості для оцінки ФПП зводиться до визначення комерційної репутації підприємства. Коефіцієнт комерційної репутації підприємства визначається за формулою:

$$KKRP = \sum_{i=1}^n KKR_{i, \text{част}}, \quad (1)$$

де $KKR_{i, \text{част}}$ – часткові коефіцієнти комерційної репутації підприємства;

n – кількість коефіцієнтів комерційної репутації підприємства, що розглядаються.

Пропонується методика розрахунку коефіцієнта комерційної репутації підприємства на основі виділення дев'яти показників, кожен з яких оцінюється від 0 до 1 бала експертним шляхом. Таким чином, максимальне значення $KKRP$ складає 9 балів, а мінімальне – 0. Для оцінки комерційної репутації ДП «Новоушицьке лісове господарство» було проведено

Таблиця 4

Розрахунок одиничних коефіцієнтів комерційної репутації ДП «Новоушицьке лісове господарство»

Назва одиничного коефіцієнта якості управління	Оцінка одиничного коефіцієнта комерційної репутації підприємства	Бал
1. Філософський аспект	«Новоушицький лісгосп» орієнтується здебільшого на середньострокове та короткострокове планування. Пріоритетні задачі фірми підтримують усі співробітники, що свідчить про високий рівень сформованості корпоративної культури. Конфлікти існують на різних рівнях, однак ефективно вирішуються.	0,8
2. Поведінковий аспект	Підприємство підтримує зв'язок із пресою. Надає інформацію про розвиток, розширення асортименту продукції у районні видання, одне з них «Наддністрянська правда». Основна інформація про підприємство міститься в Інтернет-ресурсах. Продукція підприємства користується середнім попитом. Підприємство співпрацює з органами місцевого самоврядування.	0,7
3. Інформаційний аспект	Підприємство досліджує ринок, шукає нові канали збуту, має постійно оновлювані бази за всіма складовими виробничо-господарської діяльності (дебітори, кредитори, постачальники, споживачі, конкуренти і т.д.).	0,7
4. Аспект принципу дії	Лісове господарство проводить комплексний аналіз своєї діяльності, залучає для оцінки аудиторські фірми	0,7
5. Аспект диференціації	Підприємство освоює нові ринкові ніші, а також зміцнює зв'язки з існуючою клієнтською базою.	0,8
6. Організаційний аспект	Діє організаційна структура управління. Рівень гнучкості управління досить високий. Періодично здійснюються нововведення, що роблять позитивний вплив на діяльність підприємства в цілому.	0,7
7. Соціальний аспект	Виробнича діяльність підприємства вносить свою частку в забезпечення екології навколишнього середовища. Соціальний захист працівників підприємства на рівні вище середнього.	0,8
8. Аспект управління персоналом	Підприємство забезпечене великою кількістю спеціалістів, більшість працівників має вищу та професійно-технічну освіту, досвід роботи.	0,8
9. Аспект ключової фігури в керівництві	Керівник підприємства володіє значним досвідом, кваліфікацією, має важливі зв'язки у сфері бізнесу, готовий до виправданого ризику, саморозвиток особистості вважає найголовнішою рисою.	0,9
ККІР		6,8
Рівень ФПП		Середній

Джерело: розроблено за даними [6]

опитування серед його працівників та розраховано одиничні коефіцієнти з врахуванням думок експертів (табл. 4).

Таким чином, підприємство за критерієм оцінки «залучення додаткового капіталу» має середній рівень фінансового потенціалу (можливість залучення капіталу, в обсязі необхідному тільки для поповнення оборотного капіталу).

Наступний етап – оцінка ФПП за критерієм «Наявність ефективної системи управління фінансами». Під ефективною системою управління фінансами розуміють, як правило, технологію складання скоординованого за усіма підрозділами чи функціями плану роботи організації, який базується на комплексному аналізі прогнозів змін зовнішніх та внутрішніх параметрів та отриманні шляхом розрахунків економічних та фінансових індикаторів діяльності підприємства [7]. Цей вид оцінки проводиться експертним шляхом на підставі значущості кожної складової та передбачає віднесення підприємства до того чи іншого рівня ФПП за наступними принципами:

- високий рівень ФПП – наявність системи бюджетного планування;
- середній рівень ФПП – наявність системи планових звітів;
- низький рівень ФПП – наявність на підприємстві системи планування коефіцієнтним методом.

Отже, оцінюючи ФПП за розробленою методикою, слід зазначити, що підприємство має середній рівень фінансового потенціалу. Діяльність під-

приємства прибуткова, але фінансова стабільність суттєво залежить від змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Варто враховувати, що підприємство діє у досить специфічній сфері, де результативність та фінансові можливості залежать не лише від внутрішніх чинників, але й від підтримки з боку держави.

Висновки і пропозиції. Оцінка фінансового потенціалу підприємства – необхідний етап стратегічного аналізу та управління. Запропонована методика розрахунків охоплює всі основні внутрішньофірмові процеси, які відбуваються в різних функціональних сферах внутрішнього середовища. У результаті забезпечується системний підхід до оцінки підприємства та його потенціалу, який дозволить виявити сильні та слабкі сторони, а також створити на цій основі комплексний план перспективного розвитку. З цією метою можна запропонувати підприємству сформулювати власну стратегію управління фінансовим потенціалом. Це може бути як стратегічний чи виробничий фінансові плани (на місяць, півроку або будь-який інший часовий відрізок) – план доходів та витрат, балансовий план; так і бюджетування, що є елементом оперативного фінансового планування. Отже, фінансовий потенціал – найважливіша характеристика ефективності фінансово-господарської діяльності та надійності підприємства. Він визначає конкурентоспроможність підприємства та його потенціал у ділових стосунках, є основою ефективної реалізації фінансових інтересів усіх учасників господарської діяльності.

Список літератури:

1. Белінська О.В. Сутність фінансового потенціалу підприємства // Вісник ХНУ. Економічні науки. – 2012. – № 4. – С. 267-274.
2. Толпежников Р.О. Сутність та методика оцінювання фінансового потенціалу підприємства // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 2. – Т. 1. – С. 277-282.
3. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Діагностика потенціалу підприємства // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 155-166.
4. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2005. – 352 с.
5. Маслак О.І. Особливості оцінювання фінансового потенціалу промислового підприємства // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Випуск 6(77). – С. 124-129.
6. Фомин П.А. Особенности оценки потенциала промышленных предприятий / Фомин П.А., Старовойтов М.К. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/manufact/manufact_potential.shtml
7. Руда Р.В. Збалансована система оцінки фінансового потенціалу підприємства // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4. – С. 170 – 17.

Турчак В.В., Чижинская С.Д.

Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ВЕДЕНИЯ ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Определено сущность категории «финансовый потенциал». Исследовано практические и методические аспекты оценки финансового потенциала предприятия и условий его формирования. Обобщены показатели оценки финансового потенциала. Составлен профиль финансового потенциала на примере ДП «Новоушицкое лесное хозяйство».

Ключевые слова: финансовый потенциал, методика оценки финансового потенциала, финансовое состояние, экспресс-анализ, уровни финансового потенциала.

Turchak V.V., Chyzhynska S.D.

Vinnitsa Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

METHODS OF ENTERPRISE FINANCIAL POTENTIAL ASSESSMENT IN THE CONTEMPORARY ECONOMY

Summary

The essence of the category "financial potential" is defined. Practical and methodological aspects of enterprise financial potential assessing and the conditions of its formation are considered. Indicators of assess the financial potential are generalized. The financial potential profile on the example of SE "Novoushitzky forestry" is prepared.

Keywords: financial potential, methods of the financial potential assessment, financial condition, express analysis, levels of the financial potential.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ХЛІБОПЕКАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Федорова Т.В.

Херсонський державний аграрний університет

Досліджено наукові підходи щодо управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств на стратегічній основі. Обґрунтовано необхідність розробки механізму управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств. Визначено основні напрями розвитку підприємств хлібопекарської галузі для посилення конкурентної позиції на регіональному ринку хлібу та хлібобулочних виробів.

Ключові слова: стратегічне управління, конкурентоспроможність підприємства, хлібопекарські підприємства, конкурентні переваги, механізм управління, стратегія.

Постановка проблеми. У складних динамічних умовах функціонування сучасних підприємств, різко підвищилося значення стратегічної поведінки, яка дозволить підприємствам вижити у конкурентній боротьбі в довгостроковій перспективі. Наведені тенденції не оминули й підприємства хлібопекарської галузі та визначили ключові проблеми, від яких залежить доходність підприємства, здатність утримувати та посилювати свою конкурентну позицію, а саме підвищення рівня конкурентоспроможності хлібопекарської продукції зокрема та підприємства у цілому. Цей показник виступає головною умовою успішної конкуренції підприємства на ринку хліба та хлібобулочних виробів.

Проблема управління конкурентоспроможністю регіональних виробників набуває особливого значення з моменту розвитку інтеграційних процесів у хлібопекарській галузі, а саме об'єднання хлібопекарських підприємств у холдинги, які контролюють великі сегменти ринку та витісняють місцевих виробників хлібопродуктів. Саме розробка системи стратегічного управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств призначена для підтримки та вирішення проблем організаційно-виробничої діяльності регіональних виробників, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить обґрунтовано питання управління конкурентоспроможністю підприємств дослідили в свої працях зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме: І. Ансофф, М. Портер, Р. Фатхутдінов, Р. Мансуров, Ю. Іванов, С. Гаркавенко, О. Градов, Л. Балабанова, М. Галелюк, Н. Тарнавська, В. Павлова, І. Соловійов, О. Миколюк, Я. Обідіна, Ю. Самойлик та інші. Серед існуючих підходів до визначення управління конкурентоспроможністю підприємства слід звернути увагу на приведені у таблиці 1 наукові підходи.

З одного боку, погляди науковці на дане поняття дещо відрізняється, проте з іншого, спільним є стратегічний підхід до його визначення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на вагомий внесок та цінність отриманих результатів досліджень зазначеними науковцями, питання стратегічного управління конкурентоспроможністю залишається актуальним для переробних підприємств, у тому числі і для виробників хлібу та хлібобулочних виробів.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є формування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств та визначення факторів, що впливають на неї.

Виклад основного матеріалу. Процес управління конкурентоспроможністю має охоплювати всі сфери діяльності підприємства з метою формування сталих конкурентних позицій на ринку та забезпечення стратегічної конкурентоспроможності. Тенденції розвитку управління підприємством, викликані науково-технічним прогресом, соціально-культурними змінами, економічними умовами, визначають розвиток і характер змін, що відбуваються. Саме вони визначають вимоги до системи, механізму і процесу управління на стратегічній основі для забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності хлібопекарських підприємств, які наведені у табл. 2.

Також необхідно зазначити, що тільки інтеграція системи, механізму і процесу стратегічного управління в результаті синергетичного ефекту може забезпечити конкурентоспроможність підприємств хлібопекарської галузі [4, ст. 39]. Встановлено, що не зважаючи на те, що хлібопекарські підприємства виробляють продукт першої необхідності щоденного вжитку, вони повинні постійно вдосконалювати виробничі процеси, організаційні системи, відносини з постачальниками та споживачами хлібопекарської продукції, налагоджувати зв'язки з на-

Таблиця 1

Сучасні наукові підходи до визначення управління конкурентоспроможністю підприємства на стратегічній основі

Автор	Визначення
Балабанова Л.В.	Це управління, що спирається на трудовий потенціал як основу підприємства, орієнтує комерційну діяльність на потреби споживачів, гнучко реагує і проводить своєчасні зміни в підприємствах, що у сукупності дає можливість підприємствам виживати у довгостроковій перспективі, досягаючи при цьому своїх стратегічних конкурентних цілей
Мансуров Р.Є.	Діяльність, спрямована на формування ряду управлінських рішень, які, відповідно, мають бути спрямовані на протистояння можливим зовнішнім впливам для досягнення лідерства відповідно до стратегічних завдань
Іванов Ю.Б.	Це певна система, що складається з безперервно взаємодіючих факторів і характеризує ступінь реалізації потенційних можливостей підприємства зі створення та утримання впродовж тривалого періоду часу конкурентної переваги.

Джерело: [1; 2; 3]

Вимоги до системи, механізму та процесу стратегічного управління на хлібопекарських підприємствах

Система стратегічного управління	Механізм стратегічного управління	Процес стратегічного управління
- Гнучкість, адаптованість - Прості та складні організаційні структури з невеликою кількістю ієрархічних ланцюгів високої автономності - Диверсифікація - Ступінь неформального управління	- Стратегічна орієнтація та стратегічне мислення - Мотивація орієнтована на розвиток інновацій - Інтеграція з цінностями професіоналізму - Ініціативність - Колективізм з орієнтацією на результат спільної діяльності - Науковий пошук та дослідження	- Оперативність прийняття управлінських рішень - Критерії якості управлінських рішень - Швидке реагування на зміни ситуації - Рациональне використання ресурсів - Оцінка досліджень рішень та стратегічних альтернатив

Джерело: розроблено автором за даними [1; 4]

уково-дослідними установами з метою розширення асортименту хлібопекарської продукції та технології її виробництва, щоб виробляти й реалізувати якісний продукт оперативніше ніж конкуренти та забезпечити вигідну позицію на ринку хліба та хлібобулочних виробів.

У процесі реалізації хлібопекарської продукції, підприємства мають за мету: досягнення максимального прибутку (цінова конкуренція) і забезпечення високої якості основного соціального продукту (нецінова конкуренція). Оскільки, товаровиробник не повинен нехтувати соціальною відповідальністю перед споживачем у гонитві за прибутком та завжди турбуватися про безпечність продукту, що він виробляє.

Систематизація поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців щодо зв'язку між рівнем впровадження маркетингу в діяльність підприємства і його конкурентоспроможності дозволило зробити наступне припущення, що хоча між даними параметрами існує пряма залежність, низький рівень впровадження маркетингу підприємства хлібопекарської галузі, які працюють в умовах нестабільної економіки, пояснюється неринковими бар'єрами входу й функціонування на ринку хліба та хлібобулочних виробів, через що господарюючі суб'єкти не мають особливих потреби у розвинутій маркетинговій діяльності. При зміні ситуації на ринку хлібопродуктів, появи конкурентів із сусідніх областей, дестабілізують позиції регіональних виробників. З огляду на сучасні тенденції виникає потреба у розширенні традиційної вітчизняної маркетингової практики просування даної продукції.

Тому нами запропоновано схематизоване відображення основних факторів маркетингового середовища, що впливають на конкурентоспроможність хлібопекарських підприємств (рис. 1), встановлено основні резерви її підвищення з позиції маркетингу.

Маркетинговий підхід до державного регулювання хлібопекарської галузі передбачає підтримку маркетингового інструментарію хлібозаводів та створення умов для виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції: покращенню іміджу галузі, стимулювання інноваційної, реінвестиційної діяльності підприємств, сприяння розвитку вертикально інтегрованих організацій регіонального рівня, налагодження взаємозв'язків між ланками створення товарної пропозиції, оптимізації заготівельної та виробничо-збутової діяльності. на основі логістичного підходу, удосконалення організаційно-економічного механізму підприємства.

Основними засобами вирішення ключових проблем є вдосконалення та практичне застосування науково-інноваційного та кредитно-інвестиційного механізмів [5, ст. 22]. Також, слід відмітити, що рівень конкурентоспроможності хлібопекарського підприємства знаходиться у прямій залежності від рівня конкурентоспроможності галузі до якої він належить та рівня конкурентоспроможності продукції, що він виробляє.

Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства охоплює наступні функціональні системи: планування управління конкурентоспроможністю, стратегічної організації і мотивації управління конкурентоспроможністю, стратегічного управління конкурентними перевагами та стратегічного контролю (рис. 2).

Інтеграція між окремими підсистемами, компонентами системи управління конкурентоспроможністю, забезпечується поглибленням кооперацією взаємозв'язків між ними та формуванням єдиної узгодженої інформаційної системи. Завдяки функціонуванню інформаційної системи, можливо накопичувати необхідну інформацію, спеціальні знання і управлінський досвід для здійснення розробки конкурентної стратегії, тактики, програми конкурентних дій тощо.

Стратегічне управління конкурентоспроможністю має спиратися на передбачення можливих загроз та ризиків, аналіз конкурентних ситуацій в хлібопекарській галузі та на ринку хліба та хлібобулочних виробів, визначати стратегічну конкурентну позицію, розробку заходів щодо зниження негативних наслідків конкурентної боротьби й реалізацію корегуючих дій для подальшого розвитку хлібопекарських підприємств.

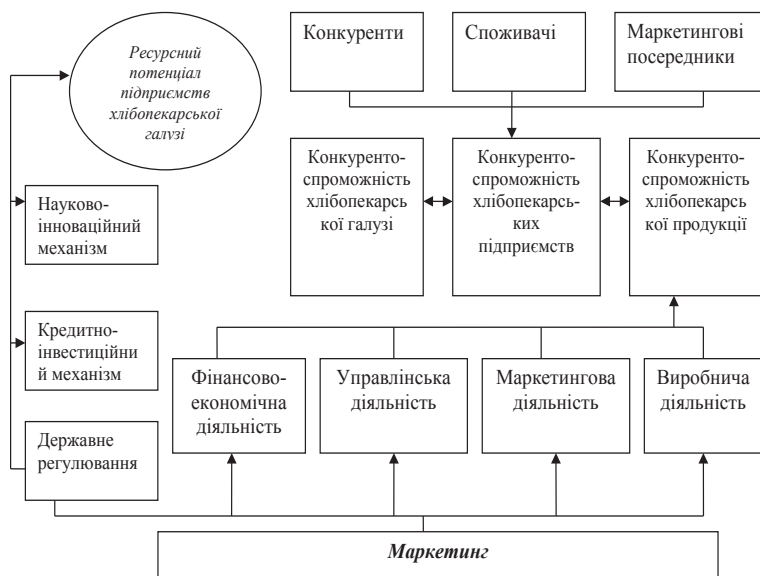

Рис. 1. Фактори, що впливають на конкурентоспроможність хлібопекарських підприємств

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Формування стратегічного управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств є досить складним творчим процесом, що потребує високої кваліфікації менеджерів та фахівців-маркетологів. Передусім, воно базується на прогнозуванні різних напрямів діяльності хлібопекарських підприємств (організаційна, фінансово-економічна, виробництва, маркетингова, логістично-збутова, інвестиційно-інноваційна діяльність та інші). Складність даного процесу зумовлюється розширеним пошуком та оцінкою альтернативних варіантів стратегічних управлінських рішень, які найбільш повно відповідають місії та цілям підприємства. Певну складність стратегічного управління конкурентоспроможністю становить те, що вона не є незмінною, а потребує періодичної корекції з урахуванням змін умов зовнішнього середовища та виникаючих нових можливостей для розвитку підприємства.

Висновки і пропозиції.

1. Згруповано сучасні наукові підходи до визначення управління конкурентоспроможністю підприємства на стратегічній основі;

2. Встановлено вимоги до системи, механізму та процесу стратегічного управління на хлібопекарських підприємствах, які в результаті синергетичного ефекту можуть забезпечити конкурентоспроможність підприємств хлібопекарської галузі;

3. Визначено основні фактори маркетингового середовища, що впливають на ефективність діяльності хлібопекарських підприємств та встановлено резерви підвищення конкурентоспроможності з позицій маркетингу;

4. Сформовано схему стратегічного управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств, яка охоплює наступні функціональні системи: планування управління конкурентоспроможністю, стратегічної організації і мотивації управління конкурентоспроможністю, стратегічного

Рис. 2. Схема стратегічного управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств

Джерело: розроблено автором за даними [1; 6; 7]

управління конкурентними перевагами та стратегічного контролю.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств хлібопекарської галузі.

Список літератури:

1. Балабанова Л.В., Холод В.В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств. Навчальний посібник. – К.: «Професіонал». – 2006. – 448 с.
2. Мансуров Р.Е. Об экономической сущности понятий «конкурентоспособность предприятия» и «управление конкурентоспособностью предприятия» / Р. Е. Мансуров // Маркетинг в России и зарубежом. – 2006. – № 2(52). – С. 91-94.
3. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночной экономики: Монография./ Ю.Б. Иванов.- Х.:ХГЕУ. – 1997. – 246 с.
4. Лепьохін О.В. Концепція ефективного менеджменту конкурентоспроможності підприємств / О.В. Лепьохін // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 3. – С. 37-39.
5. Курбацька Л.М., Ільченко Т.В., Кожушко І.Г. Маркетинговий механізм забезпечення конкурентоспроможності продовольчого ринку / Л.М.Курбацька, Т.В.Ільченко, І.Г. Кожушко // Економіка АПК. – 2009. – № 15. – С. 20-23.
6. Самойленко Ю.В. Економічний механізм формування стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства / Ю.В. Самойленко// Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2010. – № 3(53). – С.94-98.
7. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти. Монографія./ О.І. Драган / – К.: ДАКК.М, 2006. – 160 с.

Федорова Т.В.

Херсонский государственный аграрный университет

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ХЛЕБОПЕКАРСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Исследованы научные подходы к управлению конкурентоспособностью хлебопекарных предприятий на стратегической основе. Обоснована необходимость разработки механизма управления конкурентоспособностью хлебопекарных предприятий. Определены основные направления развития предприятий хлебопекарной отрасли для усиления конкурентной позиции на региональном рынке хлеба и хлебобулочных изделий.

Ключевые слова: стратегическое управление, конкурентоспособность предприятия, хлебопекарные предприятия, конкурентные преимущества, механизм управления, стратегия.

Fedorova T.V.

Kherson State Agricultural University

STRATEGIC MANAGEMENT OF MECHANICAL BAKERIES COMPETITIVENESS

Summary

Scientific approaches concerning the management of mechanical bakeries competitiveness on the strategic basis were studied. The necessity of management mechanism development in the sphere of mechanical bakeries competitiveness was grounded. The basic directions of mechanical bakery enterprises development for competitive position at the bakery market were determined.

Keywords: strategic management, enterprise competitiveness, mechanical bakery enterprises, competitive superiorities, management mechanism, strategy.

УДК 339.1, 339.37

ВЛАСНІ ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ ПРОТИ БРЕНДІВ: РОЗВИТОК, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Шевченко О.Л.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Статтю присвячено дослідженню особливостей використання власних торговельних марок та їх конкурентних позицій відносно брендів у сфері роздрібної торгівлі. Проаналізовано основні напрями виникнення і розвитку власних торговельних марок на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду. Досліджено тенденції, перспективи та потенціал впровадження в діяльність учасників ринку.

Ключові слова: власна торговельна марка, бренд, виробник, роздрібний продавець, роздрібна торгівля, торговельні мережі.

Постановка проблеми. З яких би сторін ми не вивчали взаємовідносини між товаром і споживачем, в кінцевому підсумку їх об'єднує сфера споживання. Як тільки ми відходимо від даного контексту, об'єкт нашої уваги перестає бути товаром і набуває статусу звичайного факту історії, елементу культури чи частини оточуючого середовища. Бренд, що має складну структуру і включає як матеріальні, так і нематеріальні складові, представляє собою конотативну надбудову знакової системи товарів. Використовуючи дану властивість, бренд звільняється від контексту споживання в рамках якого може існувати товар. Бренд пропонує поглянути на ситуацію набагато ширше. При цьому зміст бренду, використовуючи людину як формальний привід, поширюється на систему його життєвих цінностей, соціальних ролей, вірувань, уподобань. В цьому сенсі бренд є соціальним міфом і, як міф, трансформує першочергові значення, що закладені у товарі. Об'єктом «споживання» уже стає не сам товар, не бажання чи потреба, яку надає даний товар, а взаємовідносини, які викликані контекстом споживання. Продукт в даному випадку стає символом цих значущих для людини взаємовідносин.

У наш час споживачу пропонується величезна кількість всіляких товарів і послуг, і він їх якимось чином обирає. Яким же способом йому краще всього обрати найкращий варіант серед усіх інших? Уявимо собі, що він робить це на основі порівняння. В такому випадку звичайне відвідування супермаркету займе шалену кількість часу і моральних зусиль. Звичайно, що це робиться набагато простіше. Внаслідок комунікаційного впливу, у споживачій свідомості виникає певна стереотипізація про те, чи підходить даний продукт для нього чи ні. Ця думка або зберігається і продукт обирається на основі нього, або під впливом тих же комунікацій, вона руйнується і замінюється іншою. Тобто споживач не просто обирає продукти, він порівнює власні уявлення і стереотипи, і схиляється до оптимального варіанту. Даний погляд є справедливим майже для всіх ринків, що орієнтовані на кінцевого споживача.

Традиційно ми звикли до того, що торговельну марку чи бренд, має певний виробник, що виготовляє відому і якісну продукцію. Однак представники торгівлі, сфери обслуговування, ресторанного бізнесу, туризму внесли деякі корективи в даний погляд, створюючи власні бренди на базі або небрендової продукції, або замінюючи торговельну

марку виробника на свою власну. Така заміна є доцільною в тому випадку, коли бренд роздрібної торгівлі за певними параметрами сильніше торговельної марки виробника в місцях реалізації даного товару. Частіше всього це є характерним для великих торговельних мереж з впізнаним брендом і гарною діловою репутацією. Відповідно виникає питання стосовно оптимального поєднання обох підходів у реаліях створення і просування товарів і брендів до кінцевих споживачів. Для цього необхідно дослідити основні тенденції використання власних торговельних марок у виробництві і торгівлі, актуальність і перспективи даного процесу, принципи споживчої поведінки і відношення до брендів і небрендівих товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На заході питання створення, просування і використання власних торговельних марок мають широке практичне застосування, що підтверджується успішним досвідом великої кількості компаній. В Україні даний напрям тільки починає набирати обертів і знаходити позитивні риси у плані поліпшення споживчого вибору і оптимізації структури товарного асортименту. Теоретичне і прикладне обґрунтування вказаної сфери діяльності є недостатньо глибоким. Здебільшого висвітленням питань даної тематики займаються періодичні видання, хоча останнім часом можна зустріти ряд фундаментальних робіт під авторством теоретиків і практиків маркетингу. Зокрема, варто відмітити роботи В. Тамберга та А. Бад'яна, а також А. Чернишової, С. Логунова, Г. Бутковської, О. Молдаванової, А. Пипіна, О. Шарпавої, Ю. Медведєвої.

Метою статті є дослідження і обґрунтування основних теоретичних і практичних положень по використанню власних торговельних марок у боротьбі за споживача в реаліях українського ринку.

Виклад основного матеріалу. У сфері роздрібної торгівлі існують свої правила створення брендів і представлення їх споживачам. Широкого розповсюдження тут набули торговельні марки роздрібних мереж або власні торговельні марки (privatelabels). Таке явище, як бренд роздрібної торгівлі, з'явилося багато років назад. Ще у 1969 році він був створений французькою компанією Sainsbury's. А в 1929 році компанія Соар стала першим роздрібним продавцем, що офіційно зареєстрував свій бренд у Франції. Це були зонтічні бренди, які належали виключно роздрібному продавцю і поєднували ряд товарів в рамках однієї категорії (бакалійні товари, товари по догляду за будинком і косметика). Основне призначення цих брендів полягало у функції інструментів захисту роздрібних торговців від початальників, які не належним чином виконували свою роботу.

У 1976 році завдяки французькій компанії Carrefour з'явився новий тип роздрібного бренду, відомий як «прапорний бренд» (bannerbrand). В Carrefour цей бренд називали «товарами свободи» (freedomproducts). Прапорний бренд, який групує у своїх межах велику кількість товарів, являв собою зонтічний бренд. Він пропонувався в універсальній упаковці без зображувальних елементів і був виконаний в одному кольорі. На товарах цього бренду не було ніяких надписів, тільки гарантія, що була представлена у візуальній формі і у вигляді емблеми або аббревіатури бренду.

Як бачимо з назви, «прапорний бренд» уособлював стратегію наступу, що була спрямована проти брендів виробників. Це давало можливість всебічного оновлення комунікаційних стратегій для тих мереж гіпермаркетів, які таким чином могли рекламу-

вати своє бачення і конкурентоспроможність через підтримку з боку специфічних товарів. Таким чином компанія Carrefour отримала можливість представити себе як захисника споживача. Позиціонування її бренду було дуже простим: «такий же гарний, як національні бренди, і більш дешевий». Отже, такі «прапорні бренди» дозволяли надати нове обличчя роздрібним продавцям, а для деяких з них поклали начало формування відмінних особливостей. Вони відійшли від такого типу комунікації, як «ціна-вибір-якість-обслуговування», і почали заявляти про свою культуру, мотивацію і смак. Такі товари були корисними для ведення конкурентної боротьби між дистриб'юторами, вони виявляли зацікавленість тим, що схилялися до свого боку суспільну думку, а це необхідний чинник конкуренції, яка мала б виникнути між дистриб'юторами і виробниками в майбутньому [1].

Зростання конкуренції привело до появи на полицях супермаркетів множини немарочних товарів вони відрізнялись більш низькою якістю, ніж національні бренди, але коштували на 30-40% дешевше. Ці товари випускались без яких-небудь вичурних елементів, як правило в простій білій упаковці, на яку не наносилось нічого крім короткого описання товару (наприклад, цукор, олія і т. д.). В результаті цього у свідомості споживачів виникла певна плутанина у відмінності між дешевими немарочними товарами і «прапорними брендами». Виникла загроза протилежного ефекту і руйнування іміджу брендів. В даній ситуації Carrefour припинила продаж своїх товарів із «лінії свободи» і переклосилась на практику корпоративного брендингу, яка полягала у розміщенні на товарах власної назви магазину. Цей підхід не був новим. Подібна політика застосовувалась компаніями Швейцарії і США.

Активне застосування світовими компаніями політики власних торговельних марок (VTM або PL (privatelabels)) з другої половини минулого сторіччя. Створюючи приватні марки, компанія отримує більший контроль над виробництвом, якістю товару, ціноутворенням і розподілом.

VTM – це локальні бренди торговельної мережі, під якими пропонуються товари, що вироблені різними виробниками, але з якістю, що контролюється торговельною мережею і гарантується нею. До того ж на VTM встановлюються більш низькі ціни, ніж на аналогічні брендові товари, за рахунок зниження витрат на дистрибуцію, упаковку і просування. Низькі витрати на рекламу і маркетинг на базі просування товару на місці продажу значно знижують собівартість. Як наслідок, більш низька ціна на товари власних марок у порівнянні з конкурентними аналогами.

VTM створюються з орієнтацією на сегмент покупців конкретної роздрібної мережі, і завдяки знанню особливостей своєї аудиторії компанія більш гнучко реагує на запити споживачів [2].

Існують відмінності між традиційними стратегіями брендингу виробників і підходами, що мають місце у роздрібній мережі (табл. 1). Виробники, насамперед, не можуть копіювати один одного так активно як бренди-наслідувачі, і не тільки тому що підробка протизаконна, але й з причини того, що виробники без усіляких коливань подають до суду один на одного. За рідким виключенням роздрібний торговець має, окрім усього іншого, вертикально інтегрований процес виробництва, назва реального виробника VTM є прихованою і не може бути перевірена. Це створює проблеми з проведенням сертифікації роздрібних брендів за якістю, так як час від часу їх виробник може змінюватися [1].

Вибір стратегії брендингу торговельної мережі визначається не тільки основними функціями бренда, але й багатьма іншими параметрами:

– вибір залежить від цінності назви торговельної мережі. Якщо ВТМ використовує назву магазину, то це передбачає, що назва – потенційний гарант і дозволяє отримати вигоду від схожості і дружніх відносин.

– стратегія також залежить від рівня цінності конкретного товару. Різні товари мають неоднакове значення для покупців, деякі з них є більш важливими, інші носять другорядний характер.

– визначальним фактором може бути мотивація дистриб'ютора. Доволі поширеною є хибна думка, що бренд-менеджмент для торговельної мережі являє собою графічну майстерність і креативність, і обмежується пошуком відповідного імені і належної упаковки. Однак, насправді, дана сфера діяльності передбачає орієнтацію на покупця і використання людських і фінансових ресурсів для аналізу ринку та особливостей споживачів, здійснення досліджень і розробок для формування і підтримки клієнтської бази, постійного контролю якості і, що найголовніше, створення потужностей для розробки нових товарів.

Таблиця 1

Функції брендів виробників та роздрібних продавців

Основне призначення бренда	Власник бренда	
	виробник	роздрібний торговець
Завоювання покупців цільового бренда	—	Контр-бренд Бренд-наслідувач
Індивідуалізація товару	Товарний бренд	Власна торговельна марка
Включення товару в число інших	Бренд товарної лінії Асортиментний бренд	Власна торговельна марка
Ідентифікація походження товару	Зонтичний бренд Вихідний бренд Підтримувальний бренд	(Прапорний бренд) Бренд, що носить назву роздрібногo торговця
Позначення виробника	Корпоративний бренд	—

Аналізуючи дані параметри можна зрозуміти, чому одні торговельні мережі не хочуть ставити власні імена на товари, в той час як інші роблять це достатньо часто, а ще більша кількість займається цим постійно. Цей вибір відображає оцінку обмежень і відмітних особливостей різних продавців.

ВТМ, їх структура і стратегія просування мають свої особливості у кожній торговельній мережі. Зазвичай торговельна мережа має власний портфель private labels, які можуть бути диференційовані: 1) за ціновими параметрами (економ, середній чи преміям сегменти); 2) за видами товарних груп (продукти харчування, напої, товари для побуту тощо); 3) за призначенням (товар для ресторанів і громадського харчування, для готелів тощо) і т. д.

Важливо зауважити, що використання ВТМ є вигідним як мережевим операторам, так і споживачам. Досвід зарубіжних компаній свідчить, що значна частка ВТМ у товарообігу дозволяє збільшити рентабельність на 3-5%. Також можливо за рахунок продукції під ВТМ розширити асортимент, що, у свою чергу, сприяє збільшенню обсягу про-

даж. Споживачі отримують більш широкий вибір продукції, і, зазвичай, доступну ціну. Однак, як засвідчує досвід, завоювати покупця не так вже й просто. Звертаючись до досвіду західних компаній, ВТМ використовують переважно для найбільш поширених категорій товарів: молочні продукти, риба і морепродукти, бакалія, безалкогольні напої, непродовольчі товари широкого вжитку.

Ринок ВТМ для України – відносно нове явище. В середині 2000-х років провідні національні роздрібні мережі почали підготовку до запуску перших товарів під ВТМ. В 2006-2007 роках такі товари вперше з'явилися на полицях вітчизняних супермаркетів. З тих пір вітчизняний ринок ВТМ розвивається доволі динамічно.

У порівнянні із західними країнами, українські показники використання ВТМ є достатньо низькими. За усередненими показниками у світовому роздрібному товарообігу частка ВТМ складає 17%. Однак, у ряді західних країн цей показник сягає 30-40%, а в деяких західних мережах майже вся продукція представлена під private labels.

Лідером ринку ВТМ в Україні, як за асортиментом, так і по товарообігу, є ЗАО «FozzyGroup» (мережі «Сільпо», «Фора», «Фоззи»). Наразі компанія має чотири зареєстровані торговельні марки, що представлені в трьох цінових сегментах – середньому (ТМ «Премія»), економ-сегменті (ТМ «Повна чаша»), високому (ТМ «Премія Select»). Першопрохідцем ринку ВТМ можна назвати торговельну марку «Премія», перша продукція якої з'явилась на полицях супермаркетів в кінці 2006 року [3, 5, 6].

Компанія «АТБ-маркет» використала дещо інший шлях. На базі використання близько 23 торговельних марок, продукція пропонується у різних категоріях: «Веселая ферма» – молоко і молочні продукти, «Рыбный день» – риба і морепродукти, «Про запас» – мука і крупи тощо. З боку як мережі, так і покупців така диференціація є обґрунтованою з точки зору торговельної пропозиції і наповнення продуктами ВТМ під різними брендами.

Аналогічний підхід використовує мережа магазинів «Еко-маркет»: «Холодная линия» – заморожені напівфабрикати, «Повницька» – ковбасні вироби, «Помогайка» – непродовольчі товари.

Мережа супермаркетів «Фуршет», навпаки, застосовує єдину торговельну марку для представлення товарів під ВТМ. В даному випадку йде розрахунок на високу лояльність покупців до даного бренду, враховуючи, що купівлі вони здійснюють саме в цій мережі. На даний момент продукція під ВТМ «Фуршет» пропонується в різних цінових сегментах у достатньо широкому асортименті [6, 7].

Національна мережа магазинів «велика кишеня» теж доволі успішно розвиває напрям ВТМ. Першою ВТМ даної мережі став у 2007 «Хит продукт» (крупи, цукор, напої, непродовольчі товари). В 2007 році з'явилась нова ВТМ «№ 1 – чесна ціна» (бакалія, морепродукти, побутова хімія). 2009 рік увійшов в історію появою марки «Щедрое застольє» (ковбасні вироби).

Продукція ВТМ, як правило, представлена в різних цінових сегментах. Середній ціновий сегмент – найбільш привабливий сегмент для широкого впровадження продукції ВТМ. Як свідчить досвід країн Західної Європи, обсяги товарообігу в середньому новому сегменті вище, ніж в низькому або високому. Наголос у високому ціновому сегменті робиться на якості продукції і впізнанні бренда. Саме впізнання бренда – та перепона, яка не дозволяє вітчизняним компаніям більш активно діяти в даному сегменті.

Дуже важливим питанням у створенні і використанні власних торговельних марок є вибір постачальника продукції. Необхідно усвідомлювати, наскільки суттєвим для компанії є знаходження оптимальних виробників продукції для ВТМ, які у змозі гарантувати належну якість, безперебійні поставки в необхідних обсягах і прийнятну ціну. Під однією і тією ж торговельною маркою в мережі може пропонуватися широкий асортимент продукції, і якщо якість хоча б однієї позиції не відповідає споживчим очікуванням, це автоматично і підсвідомо переноситься на всю продукцію.

Конкурентами продукції під ВТМ є і брендовані, і небрендовані товари, що представлені у даній мережі. Як правило, це відомі торговельні марки, з гарною репутацією, що перевірені часом. Вони вже мають достатню ринкову частку і актуальність серед споживачів. З іншого боку покупець завжди приваблює нижча ціна, під якою може пропонуватися продукт ВТМ у випадку прийнятної якості. Це стосується зазвичай товарів раціонального споживчого вибору. Необхідно зауважити, що виробники продукції ВТМ не заперечують, якщо виникає потреба посунути на полиці продукцію під власними брендами. Виробник все одно залишається у виграші за рахунок загального обсягу виробництва, навіть при незначній частці ВТМ у загальному виробництві. За даними одного з вітчизняних виробників олії, компанії «Кернел-трейд», частка брендів компанії складає менш ніж 40% від загального обсягу виробництва, решту формує продукція ВТМ [4, 7].

При виборі виробника продукції під ВТМ необхідно враховувати наступні чинники:

- репутацію партнера;
- відповідність потужності виробника потенціалу замовника;
- наукову і маркетингову підтримку;
- можливість мати доступ до нових розробок;
- можливість використовувати наукову базу виробника;
- зручність логістичних операцій;
- сервісне обслуговування;
- забезпечення контрольних функцій щодо виконання замовлень;
- реагування на рекламації;
- співпрацю з конкурентами

Невід'ємною умовою успіху по просуванню ВТМ є імідж торговельної мережі. Це і обслуговування споживачів, і зважена маркетингова політика, і тотальний контроль якості продукції, особливо власної. Чим більше категорій продуктів продукції представлено під ВТМ, тим складніше її контролювати.

Переваги ВТМ в тому, що вона вигідна для усіх, крім власників брендів, для яких ВТМ є конкурентом нерівних позицій. Для інших, як торговельних мереж, виробників і споживачів, ВТМ є привабливими. ВТМ майже не рекламуються. Для деяких з них рекламою і гарантом якості є назва мережі, під якою вони випускаються. Якщо ж власні марки мають не пов'язані з мережею імена, то їх просування у більшості випадків обмежується мерчандайзингом. Як свідчить практика, грамотного мерчандайзингу достатньо для того, щоб товар під ВТМ продавався. В деяких випадках проводять акції стимулювання збуту або ВТЛ акції.

Стосовно виробників, для них випуск продукції ВТМ для торговельних мереж є вигідним. Ресурси виробника по відношенню до обсягів виробництва не завжди дозволяють ефективно підтримувати і просувати власний портфель брендів, оскільки це потребує не лише виробництва якісних товарів, але й ефективної роботи з брендингу власної продукції,

входу у роздрібні мережі та інших сфер діяльності, які не завжди співвідносяться з грошовими і часовими витратами. Виробництво продукції ВТМ у даній ситуації є панацеєю для підприємства, що гарантує канал збуту та збільшення завантаженості виробничих потужностей, а відповідно пільгові ціни. Концентруючись на виробничому процесі, створюється можливість для його більш легкого і швидкого вдосконалення, збільшення потужностей і вдосконалення якості продукції. Іноді торговельні мережі вкладають значні суми у модернізацію виробничого підприємства, якому збираються довірити виробництво власних марок. Навіть для найуспішнішого виробника дуже важливим є завантаження виробництва, а нині, підприємств із повним завантаженням потужностей дуже мало.

Проблеми, пов'язані з широким розповсюдженням ВТМ на вітчизняному, криються в особливостях сприйняття українського споживача. В переважній кількості випадків така продукція сприймається як низькоякісна. Насправді торговельні мережі ретельно відслідковують якість своєї продукції, так як вона впливає на імідж всієї мережі. Завданням маркетологів і бренд-менеджерів є подолання вказаного стереотипу.

Власні торговельні марки ніколи не витиснуть бренди. У багатьох товарних категоріях, вибір споживача обумовлюють виключно емоційні чинники, але активна конкурентна боротьба у товарних категоріях середнього і низького цінового сегменту стосовно продуктів раціонального вибору збільшує актуальність і економічний сенс використання ВТМ. Наприклад, динаміка зростання ВТМ у вітчизняній роздрібній торгівлі продуктів харчування перевищує темпи розвитку мережевої роздрібної торгівлі удвоє. За останній рік продаж в продуктових мережах збільшився на 19%, а ВТМ – на 37%. За словами аналітика консалтингової компанії GTPartners Ukraine Александра Мілянчука, в грошовому вираженні обсяг ринку ВТМ вперше поборов мільярдну позначку [7].

Напрямки по впровадженню ВТМ на разі розвиває лише третина українських мереж, а порядку 60% ринку припадає на дві компанії – «АТБ-маркет» і FozzyGroup. Середні і дрібні суб'єкти мережевої торгівлі до них лише придивляються. Як було зазначено вище, на заході цей показник істотно вищий. Наприклад, у Великобританії кількість товарів, введених під ВТМ в минулому році вперше перевищила кількість брендів, сягнувши 54% в категорії продуктів харчування і напоїв.

Генезис розвитку ВТМ на світових ринках можна охарактеризувати наступними етапами:

- 1) ВТМ представлені переважно брендами-генереками (бренди з функціональними атрибутами і відносно застарілими технологіями у порівнянні з брендом-лідером в категорії);
- 2) широко використовуються стратегії квазі-брендів (у кожній категорії вводяться бренди-імітатори лідерів категорій);
- 3) активно впроваджуються зонтичні бренди або під маркою мережі або за принципом сортування і групування продуктових категорій;
- 4) створення справжніх брендів, що спроможні конкурувати на рівних з лідерами (А-брендами) у своїх категоріях [5, 8].

Частка ВТМ в Україні продовжить своє зростання. У плани усіх мереж

входить запуск нових ВТМ і нарощування продажу існуючих. За даними останніх п'яти років більша частина мереж вивела на полиці власні тор-

говельні марки в найбільш популярних категоріях товарів. Переважно, це продукція повсякденного попиту без яких-небудь особливих характеристик: крупа, цукор, молоко, кондитерські вироби тощо. Подібну стратегію будуть використовувати прийнятно до всіх товарів повсякденного попиту, які технологічно нескладними і універсальними.

В Україні мережі резервують для своєї продукції до 25% полиць, витискаючи таким чином інші бренди. Зберегти свої позиції можуть тільки найбільш популярні торговельні марки. Довести ж суб'єктивність підходу в процесі прийняття рішення про співробітництво з певним товаровиробником, а тим більше розмістити на полицях мережі товари конкретного виробника, дуже складно. Як коментують експерти дану ситуацію, ймовірно, мережі не хочуть ускладнювати взаємовідносини з конкурентами, якими являються транснаціональні компанії, що представлені в багатьох сегментах.

Висновки. Призначення бренда полягає у створенні формалізованого уявлення про те, для чого споживачу потрібний товар під визначеною торговельною маркою, чому він хоче придбати даний продукт і що він уособлює. Власна торговельна марка подібною ідеологією не володіє, але її не так важко сформулювати. В деяких сферах життя споживачам майже все одно, який бренд обирати, тому вони реагують на головну перевагу ВТМ, а саме нижчу ціну продукту за прийнятною якістю. В Україні ВТМ мають усі шанси стати справжніми брендами, як це відбулося з багатьма марками у провідних країнах світу. У відносно неконкурентних категоріях товарів гарна ідея і правильне позиціонування можуть створити з власними марками справжнє диво. ВТМ стимулюють впровадження інновацій, підтримують місцевих виробників, допомагають прибрати з полиць низькосортні товари, завойовують лояльність споживачів при значній прибутковості для суб'єкта роздрібної торгівлі.

Список літератури:

1. Капферер Ж.-Н. Бренд навсегда : создание, развитие, поддержка ценности бренда – М.: Вершина, 2007. – 448 с.
2. Тамберг В., А. Бадьин. Бренддинг в розничной торговле. Алгоритм построения «с нуля». – М.: Эксмо, 2008. – 224 с.
3. Собственные торговые марки розничных сетей FMCG России. Аналитика рынка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: marketing.rbc.ru/download/research/demofile_562949979789644
4. Работа с Private Label: частная марка в розничной сети / Д. Баленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.plam.ru/bislit/roznichnye_seti_sekrety/p8.php
5. Частная торговая марка в современном бизнесе / В. Галкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vadimgalkin.ru/articles/private-label-in-modern-business/>
6. Private Label: мировая и украинская практика / О. Соловей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://commercialproperty.ua/analytics/top/detail.php?IBLOCK_ID=11&ID=40457
7. Собственные торговые марки (СТМ) украинских ритейлов / Г. Яремчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svoy-style.com.ua/article_007.php
8. Зачем продвигать товары Private Label / И. Рыжжина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trademaster.ua/articles/1357>

Шевченко Е. Л.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

СОБСТВЕННЫЕ ТОРГОВЫЕ МАРКИ ПРОТИВ БРЕНДОВ: РАЗВИТИЕ, ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей использования собственных торговых марок и их конкурентных позиций относительно брендов в сфере розничной торговли. Проанализированы основные направления происхождения и развития собственных торговых марок на основе зарубежного и отечественного опыта. Исследованы тенденции, перспективы и потенциал внедрения в деятельность участников рынка.

Ключевые слова: собственная торговая марка, бренд, производитель, розничный продавец, розничная торговля, торговые сети.

Shevchenko O.L.

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman

PRIVATE LABELS AGAINST BRANDS: DEVELOPMENT, TRENDS, PROSPECTS

Summary

The paper devotes to researches of particulars in using of private labels and their competitive positions according to brands in retail business. The main directions of private labels etiology and development based on foreign and native experience have been analyzed. The trends, prospects and opportunities of application in market participants activity are researched.

Keywords: private labels, brand, producer, retailer, retail trade, trading network.

ХАРИЗМАТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Шевченко Ю.В., Сівашенко Т.В.
Національний авіаційний університет

Визначено феномен лідерства в управлінні потенціалом підприємств у кризових та посткризових умовах функціонування. Проаналізовано співвідношення харизми і еталонної влади в управлінні персоналом підприємства. Розкриті проблеми аддиктивності до влади.

Ключові слова: харизма, харизматичне лідерство, еталонна влада, аддиктивність влади, нарцисизм, агресія.

*Лідерство – це функція,
притаманна групі і формується у групі.*

Р. Стогділл

Постановка проблеми. Вплив економічної кризи на діяльність всіх без виключення галузей народного господарства як України так і світу в цілому, призвів до ускладнення і раніше постійно зростаючої складності умов функціонування господарюючих суб'єктів та завдань для їхнього персоналу. Функціонування підприємств у кризовий і посткризовий період, вимагають врахування особистості керівника (власника), його харизми в скрутних кризових ситуаціях.

У процесі антикризового управління ситуації, що стрімко змінюються в зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства, вимагають окрім вивчення теорії, ще й дослідження практики менеджменту.

Україна зараз переживає часи кардинальних змін, і представники радянського та пострадянського періоду, які знаходяться «у керма», приймають рішення, які не завжди є гнучкими та не відповідають вимогам суспільства.

«Криза керівного апарату» – цей термін можна віднести якщо не до всіх, то до дуже великої кількості структур влади нашої країни. Вбачається, що в державі має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального розвитку освіти і науки, виробництва і культури, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сил особистості, які забезпечують її самоствердження і самореалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стогділл досліджує людського потенціалу досить вірогідно, що лідерство, мотивація і конфліктологія в антикризовому менеджменті виявляються самими популярними темами. Огляд наукових праць із менеджменту показав, що питання управління людськими ресурсами в антикризовому менеджменті все частіше стають предметом наукових досліджень.

Найповніше ці питання розглядаються у роботах таких провідних економістів, як: К. Бланшар, Дж. Максвелл, А. Менегетті, Б. Трейси, Дж. Брайан, Дж. Фейворс, Р. Шарма, Р. Ділтс, Р. Дез, П. Деарлав, Т. Пітерс, А. Діанін-Хавард, Р. Акі, Ф. Хессейльбайн, А. Мінделл, Т. Шрайтер, А. Менегетті, В. Шеклтон та росіяни: Чернышев А.С., Горшкова Е.Г., Бухаркова О.В., Козлов Н.І., Вагін Ігор, Потьомкіна О.Ф., Сельченко К.В., Євтихов О.В., Кондрашов А.П. тощо. Особливо треба відзначити дві роботи Манфреда Ке де Врі «Містика лідерства. Розвиток емоційного інтелекту» та «Лідери та шахраї. Все на тему психології лідерства» [2, 3].

Метою статті є визначення феномену харизматичного лідерства в управлінні людським потенціалом підприємств у кризових і посткризових умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження. Багатьох називають керівниками тому, що вони

очолюють команди або знаходяться на верхівці адміністративної піраміди. Але перебуванням нагорі визначає лише видимість керування, а не його сутність. Представляється, що увага до феномену лідерства не випадкова, оскільки у більшому або меншому ступені володіти мистецтвом лідерства в кризових умовах функціонування та хоча б основами психології управління наразі виступає необхідною якістю менеджера.

Психологія управління – це «міждисциплінарна» галузь науки, яка вивчає закономірності управлінської діяльності, роль людського та психологічного фактора в управлінні, оптимальний розподіл професійних та соціальних ролей, процеси інтеграції та зміцнення стосунків між його членами, психологічні механізми прийняття управлінських рішень [8].

Довгий час психологи й представники соціальних наук вивчали лідерство, у тому числі політичне, і пов'язаний з ним феномен харизми.

За всіх часів існували чоловіки й жінки, яких можна назвати харизматичними людьми. Вони могли надихати людей, вести за собою цілі групи, релігійні організації й навіть цілі нації. Іноді за ними люди йшли навіть на смерть. Й. Сталін, О. Македонський, А. Гітлер, В. Черчилль, М. Ганді, Мати Тереза – от лише деякі особистості, відомі усьому світу й варті уваги [1].

Лідер береться за справу сам, або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг проявити ініціативу. Це людина, яка конкретно бачить мету та шлях її досягнення, а також має достатньо сил і можливостей це зробити [6].

Харизма в перекладі з грецької мови означає «дарунок, даний зверху», або «божий дар». Харизма – це своєрідна реакція послідовників, яка обумовлена характеристиками особистості лідера і його поведінкою в якійсь конкретній ситуації.

Макс Вебер ще в 1940 році досліджував це поняття. А сьогодні воно привертає увагу психологів, які цікавляться організаційним лідерством.

Дуже серйозно це питання обговорювалося в літературі з психології. Фахівці намагалися з'ясувати, як харизма пов'язана з рисами характеру конкретної особистості. З'ясувалося, що лідерів від «не-лідерів» відрізняють множинні риси: досягнення, честолюбство, енергія, завзятість, ініціатива, чесність і прямота, упевненість у собі, здатність упорядкувати й інтерпретувати великі обсяги різноманітної інформації, знання бізнесу. Але, щоб бути ефективним лідером, треба мати всю низку вищевказаних рис. Більшість фахівців вважає, що харизму слід розглядати як взаємодію або особливий тип відносин між лідером і послідовниками.

Харизматичне лідерство – це здатність змусити звичайних людей поводитись екстраординарно в екстремальній ситуації [5].

Наразі існує три теорії харизматичного лідерства, і кожна з них має свої умови, пропонує свої дані досліджень. До них належать:

1. теорія харизматичного лідерства Хауса,
2. теорія атрибуції Конгера – Канунго,
3. теорія «Я-Концепції» Шаміра.

При цьому практично всі з них ставляться до харизматичного лідерства як до процесу ідеалізації.

Поведінка харизматичного лідера припускає, в першу чергу, управління враженням. Лідер діє часто спеціально, щоб створити враження про свою компетентність у своїх послідовників (або підлеглих), причому враження це не обов'язково носить позитивний характер. Виражається це в таких формах поведінки, як розмова про минулі успіхи, прояв упевненості в собі й зменшення значення невдач, надання особистого позитивного прикладу [3].

Риси харизматичного лідера включають сильну потребу у владі, високу впевненість у собі, переконаність у своїх власних уявленнях. Навряд чи без цих рис з'явиться справжня харизматична особистість.

Часто харизматичні лідери використовують нетрадиційні методи реалізації свого бачення, що приводять до успіху. Після їхнього використання лідери приписують виняткові майстерність і вміння. Також лідери вміють ризикувати не тільки своєю репутацією, але й статусом в організації. Взагалі, харизматичні лідери – люди неординарні, морально стійкі, морально сильні [5].

Розглянемо харизматичні характеристики лідера:

- енергійність; у оточуючих створюється відчуття, що керівник випромінює енергію;
- поважна, впливова зовнішність, обов'язкова привабливість;
- незалежність характеру;
- гарні ораторські здібності, вміння переконливо говорити, спілкуватися з іншими людьми;
- адекватне сприйняття похвали щодо своєї особи; харизматичні особи не обтяжуються від захоплення з боку оточуючих, але при цьому не стають гордовитими або егоїстами;
- упевнена манера триматися в різних (у тому числі несприятливих) ситуаціях;
- гідні та впевнені манери поведінки.

Лідер – це людина, яка береться за справу сама або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг проявити ініціативу, це людина, яка конкретно бачить мету та шлях її досягнення, а також має достатньо сил і можливостей це зробити.

Харизматичні особи справляють великий вплив на інших людей, при чому цей вплив стійкий. Якщо керівник помилився, зменшиться віра в його знання, а зрештою і сила впливу. Крім того, формування експертної влади вимагає багато часу [9]. Влада харизми і її вплив поширені у практиці управління.

В принципі, керівник може використати будь-який з розглянутих видів, хоча кожен з них і має певні недоліки. Так, влада, заснована на примусі, призводить тільки до тимчасової покорі працівників і може спричинити такі небажані наслідки, як скованість, страх, неприязнь до цілей і цінностей підприємства. Недоліком використання влади, заснованої на винагороді, є обмеженість спроможності керівника винагороджувати підлеглих.

Обмеженість законної влади як влади, заснованої на традиції, полягає в тому, що традиції можуть протидіяти цілям організації. Наприклад, традиція виплати винагород залежно від стажу роботи може перешкоджати впровадженню системи стимулювання, заснованої на індивідуальних результатах праці. Що стосується влади прикладу і експертної

влади, то їх реалізація вимагає наявності у керівника певних якостей [7].

До недоліків еталонної влади можна віднести амонітність керівника та ймовірність відмови від застосування інших видів влади.

Отже, у класичному розподілі дефініції існує декілька типів лідерів, а саме:

1. Представник – це людина, яка відповідає за свої рішення та вчинки перед вищим керівництвом.
2. Виконавець (особистість) – це конкретна людина, яка є керівником, тобто лідером на певний час.
3. Під-лідер – це людина, яка має певну незалежну владу, але вона є представником групи та відповідальна перед цією групою.
4. Дійсний лідер – це людина, рішення якої матимуть певні наслідки у майбутньому, яка організує та керує роботою [16].

Виявити потенційних лідерів можна декількома шляхами:

По-перше, це пряме спостереження за особистістю та вивчення думки оточуючих її людей – якщо вона вміє організовувати їх, то безперечно вона – лідер.

По-друге – це тестування. Але, працюючи з тестами, треба зважати на те, що результати тут завжди відносні і суб'єктивні і не можна робити певні висновки, спираючись лише на них. Усі тести ґрунтуються на певному уявленні про те, що таке ідеальний лідер. Скільки тестів, стільки і уявлень. Також тести мають недолік виявляти дрібні несуттєві особливості характеру людини. Так, наприклад, якщо тест показує, що людина асоціальна або невротик, то це може завадити успішному процесу її формування, оскільки тестувальник буде звертати увагу саме на ці риси, хоча насправді – вони були актуальні лише на момент тестування – наприклад, погані настрій або самопочуття.

Висновки.

1. Успішне вирішення проблем управлінських людським потенціалом вимагає застосування адекватних стилів управління, чи їх комбінацій. Вдосконалення у менеджерів харизматичних рис.

2. Існують основні фактори, що детермінують реальний стиль лідерства. На відміну від думки, яка просувається численними теоріями лідерства, про те, що лідера висуває сукупність об'єктивних обставин, сучасна практика лідерства говорить про домінування особистості лідера й формування ним основи для успіху бізнесу.

Ідеалістичні уявлення про соціально відповідального, людяного, що служить високим цілям і розділяє загальноприйняті людські цінності лідера, вкрай рідко відповідають образу реального малосимпатичного, жорсткого, егоїстичного й прагматичного лідера сучасних успішних компаній. Низка сучасних досліджень аргументовано підтверджують цю тезу.

Лідер, відповідний до привабливих концепцій типу «ідеальний лідер», у край рідко приводить на практиці бізнес до успіху навіть у середньостроковій перспективі. Навпроти, у сучасній турбулентному (погано передбачуваному) середовищі бізнесу «ідеальні» лідери часто призводять компанії до краху притому, що їхні вкрай «несимпатичні» колеги-конкуренти домагаються істотних і незаперечних успіхів навіть в умовах перманентної кризи.

Сучасна практика бізнесу нерідко спростовує широко розповсюджену оману про необхідність яскравого лідера для успіху компанії, хоча, безумовно, об'єктивна потреба в талановитих лідерах існує.

Портрет реальних успішних лідерів, описуваний підлеглими цих лідерів, найчастіше ви-

глядає антиподом устояним ідеалам, створеним у головах дослідників, які винайшли численні теорії лідерства.

Аналіз історій бізнес-успіхів і невдач підтверджує зазначені тези сучасними реальними ефективними лідерами практично в усіх областях діяльності: у бізнесі, політиці, мистецтві. Портрети й біографії цих людей чи навряд викличуть симпатії в більшості людства.

3. Розвиток освіти та особистості є стратегічним ресурсом подолання кризових процесів, покращення людського життя, затвердження національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені. Вона є однією з найголовніших умов прориву нашого інтелектуального і виробничого потенціалу на світовий ринок високих технологій. Сучасне суспільство усвідомлює, що основним джерелом науково-технічного і соціального прогресу стає творча особистість, харизматичний лідер.

4. Проблема аддиктивності до влади є набагато складнішою, ніж це зазвичай прийнято вважати.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку. Стосовно до особистості найбільш імовірними напрямками психології управління є розвиток теорій лідерства і мотивації до лідерства, як вважає Манфреда Ке де Врі автор книги «Мистика лідерства. Розвиток емоційного інтелекту» [2].

Феномен харизматичного лідерства залишається ще не мало дослідженими. Наразі втрачені ілюзії щодо канонізованого портрета сучасного лідера. Реальний дієвий лідер – інший. Наразі необхідна демістифікація лідерства. Наразі наука менеджменту опрацювала декілька теорій лідерства, проте необхідні дослідження їх застосування в кризовій управлінській ситуації. Необхідне уточнення ролі лідера в розбудові корпоративної культури в цілому та конкретному етапі життєвого циклу підприємства зокрема.

Отже, для відповіді на це питання необхідно уявляти проблемне поле лідерства.

Таким чином, на організаційному рівні найбільш актуальними для розробки напрямками теорії лідерства є уточнення ролі лідера в побудові корпоративної культури і управлінні нею, а також залежність стилю лідерства від етапу життєвого циклу організації.

Ці проблеми окреслені в книзі Е. Шайна «Організаційна культура і керівництво», проте, ряд питань поки не знайшов переконливих відповідей [17].

Вбачаються також перспективними дослідження наукових обґрунтувань стратегії прискореного, випереджувального розвитку освіти і науки, виробництва і культури, фізичних, інтелектуальних, моральних, харизматичних та інших якостей менеджерів (як особистостей), які забезпечать її самоствердження і самореалізацію.

Список літератури:

1. Бушуев С. Д. Динамическое лидерство в управлении проектами: Монография. – 2-е изд. / С. Д. Бушуев, В. В. Морозов. – К.: Укр. ассоциация управления проектами, 2000. – 368 с.
2. Ке де Ври Манфред. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / The Leadership Mystique: A User's Manual for the Human Enterprise / М. Ке де Ври. – М.: Издательство «Альпина Бизнес Букс», 2007. – 276 с.
3. Ке де Ври Манфред. Лидеры и мошенники. Эссе на тему психологии лидерства: пер. с англ./ М. Ф. Р. Кете де Вриес. – М.: Акварининова книга, 2008. – 184 с.
4. Скібіцька Л. І. Конфліктологія: Навчальний посібник / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2007.
5. Скібіцька Л. І. Лідерство та стиль роботи менеджера: Текст лекцій / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 192 с.
6. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера: Навчальний посібник / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2009.
7. Скібіцька Л. І. Організаційна культура та корпоративний імідж підприємства. Навчальний посібник / Л. І. Скібіцька, Т. О. Дяченко. – К.: Освіта України, 2011.
8. Скібіцька Л. І. Роль лідера команди в управлінні людським потенціалом організації у кризових умовах / О. М. Скібіцький, Л. І. Скібіцька // Управлінські інновації (збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету). – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 328 с. – С. 48-58.
9. Адлер Альфред. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека. – К.: «Наука жить», 1997.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / Перевод А. М. Татлыбаевой. – СПб.: Евразия, 1999.
11. Ницше Фридрих. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: «REFL-boog», 1994. – 352 с.
12. Фрейд З., Буллит У. М. Представления о мотивах и личности в психоанализе. – М.: ИГ «Прогресс», 2000. – С. 22-48.
13. Альтман Г. Х. Звездные часы лидерства. Лучшие стратегии управления в мировой истории: Пер. с нем. – М.: АО «Интерэксперт», 1999. – 272 с.
14. Адизес И. Развитие лидеров. Как понять свой стиль управления и эффективно общаться с носителями иных стилей. – М.: Изд-во «Альпина Паблишер», – 2012.
15. Яхонтова Е. С. Социальные технологии оптимизации потенциала управленческого лидерства: диссертация ... доктора социологических наук : 22.00.08. – Москва, 2004. – 397 с. : ил. РГБ ОД.
16. Warren Bennis. Reinventing Leadership. – Cambridge, 1992. – С. 46-60.
17. Schein, Edgar. Organizational Culture and Leadership, N.Y., 1992.
18. Райгородский Д. Я. Психология и психоанализ власти. Т. 2. Хрестоматия / Д. Я. Райгородский- Самара: Издательский Дом "ВАХРАХ", 1999. – 576 с.
19. Канджеми Дж. П., Ковальски К. Дж. Психология современного лидерства: Американские исследования / Дж. П. Канджеми, К. Дж. Ковальски. – М.: Издательство: Когито-Центр, 2007. – 288 с.

Шевченко Ю.В., Сивашенко Т.В.
Национальный авиационный университет

ХАРИЗМАТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО В АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Определен феномен лидерства в управлении потенциалом предприятий в кризисных и посткризисных условиях. Проанализировано соотношение харизмы и эталонной власти в управлении персоналом предприятия. Раскрыты проблемы аддиктивности к власти.

Ключевые слова: харизма, харизматическое лидерство, эталонная власть, аддиктивность власти, нарциссизм, агрессия.

Shevchenko Yu.V., Sivashenko T.V.
National Aviation University

CHARISMATIC LEADERSHIP IN CRISIS MANAGEMENT ENTERPRISE POTENTIAL

Summary

Certain the phenomenon of leadership in the management of enterprises potential in crisis and after it. The correlation of charisma and standard power in the HR- management of enterprise is analysed/ The problems of addictivity to power are exposed.

Keywords: charisma, leadership, standard power, addictivity to power, narcissism, aggression.

УДК 330.1:37.014.3

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Шестаковська Т.Л.

Чернігівський державний інститут економіки і управління

У статті автор звертає увагу на необхідність функціонування системи економічної безпеки закладів освіти в умовах транскордонного співробітництва. Розглянуто основні завдання та принципи функціонування системи економічної безпеки закладів освіти в контексті транскордонного співробітництва, які передбачають особливості функціонування системи економічної безпеки держави та діяльності закладів освіти в сучасних ринкових умовах господарювання. Обґрунтовано проблеми розвитку ринку освітніх послуг та необхідність розробки організаційно-економічного механізму забезпечення освітніх послуг в умовах функціонування системи економічної безпеки закладів освіти. Запропонований організаційно-економічний механізм, перш за все, передбачає структуру фінансової складової, як основу функціонування будь-якої організації.

Ключові слова: система освіти, економічна безпека, транскордонне співробітництво, економічна безпека освіти, ресурсне забезпечення.

Постановка проблеми. Функціонування ринкових відносин у системі освіти потребує нових підходів до формування розвинутого і безпечного ринку освітніх послуг, який повинен сприяти кадровому забезпеченню економіки країни в умовах транскордонного співробітництва. Перебуваючи в постійній динаміці, освітні послуги реагують на зміни в зовнішньому середовищі, адаптуючись до її мінливих потреб, і разом з тим, активно впливають на стан самого середовища. Роль освіти в цілому, і професійної освіти зокрема, дуже значна в забезпеченні розвитку економіки та стабілізації транскордонних відносин. У цьому контексті освіта розглядається як необхідна умова соціальної, економічної та національної безпеки.

Держава продовжує виступати гарантом загальнодоступності освіти, свободи, демократизму управління і автономності освітніх установ, що відображено в законодавчих та нормативних актах, які формують державну політику в сфері освіти. Однак, зниження ефективності державного регулювання системи освіти, недофінансування потреб освітніх установ, падіння престижу педагогічної праці і відтоку кваліфікованих кадрів призвели до

слабкості формування ринку освітніх послуг і підвищення рівня загроз в його розвитку. Такий стан спонукає до зниження соціальної захищеності учнів та погіршення умов організації освітнього процесу, а також до обмеження можливостей громадян на рівний доступ до освіти. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки ринкових і державних механізмів зниження загроз економічній безпеці в умовах включення національної освіти в світовий ринок освітніх послуг, налагодження транскордонного співробітництва та розвитку цього ринку в країні. Тим більше, коли в країні теоретичні проблеми формування ефективної системи забезпечення економічної безпеки ринку освітніх послуг ще недостатньо розроблені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної теми, з різним ступенем глибини, досліджувалися багатьма зарубіжними і вітчизняними економістами, соціологами, філософами. Проте більшою мірою проблеми освіти в Україні довгий час були предметом педагогічної науки. Це було природним наслідком такого функціонування освітніх установ, адже питання економіки вирішувалися окремо від досліджува-

ної системи. Економічним проблемам системи освіти були присвячені наукові праці В.С. Баженова, Н.П. Гибало, І.С. Каленюк, А.К. Ключова, В.І. Лукашина, В.І. Марцинкевича, В.А. Носкова, В.І. Тамбовцева, В.М. Філіппова, Н.І. Холявко та ін. Питання загальної теорії економічної безпеки представлені в працях І.Ф. Бінько, А.Д. Бурикіна, З.С. Варналія, О.С. Власюк, О.Є. Користін, І.Г. Мішина, В.Т. Шлемко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблема забезпечення економічної безпеки ринку освітніх послуг у вітчизняній науковій літературі досліджена недостатньо. У зв'язку з цим сучасний стан ринкових відносин у країні вимагає подальшого дослідження ринку освітніх послуг, оскільки забезпечення його економічної безпеки за допомогою прогнозування і виявлення загроз у цій сфері ще не були об'єктом комплексного дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі проблем забезпечення економічної безпеки і розвитку ринку освітніх послуг в контексті транскордонного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Ринкові перетворення національної економіки охопили всі сторони життєдіяльності суспільства. Процес усунення негативних наслідків системної кризи економіки країни спрямований на перехід до ринкових умов господарювання, позначився на зниженні ефективності державного регулювання системи освіти і науки. Неефективність механізмів державного регулювання є наслідком недофінансування потреб освітніх установ, падіння престижу педагогічної праці і відтоку кваліфікованих кадрів із сфери послуг в іншу – з освіти в торгівлю. Таке становище суттєво вплинуло на рівень економічної безпеки системи освіти і країни в цілому.

Створення системи економічної безпеки у сфері надання освітніх послуг і організація її успішного функціонування повинні спиратися на методологічні основи наукової теорії безпеки. Виходячи з вищевикладеного визначимо цілі функціонування системи економічної безпеки навчального закладу: що потрібно здійснити, чого слід домогтися; які задачі необхідно вирішити для досягнення поставленої мети; якими є основні функції системи економічної безпеки освітньої установи [4, с. 182].

Метою функціонування системи економічної безпеки є своєчасне виявлення, запобігання як зовнішніх, так і внутрішніх небезпек та загроз, забезпечення захищеності діяльності закладів освіти, досягнення ними своїх цілей. Досягти поставленої мети можна на основі вирішення цілого комплексу завдань. До найбільш значущих з них можна віднести:

- виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз;
- розробка способів запобігання загроз, послаблення або ліквідації наслідків їх впливу;
- використання засобів, необхідних для забезпечення економічної безпеки виробництва освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва;
- організація взаємодії з правоохоронними та контролюючими органами для запобігання правопорушень, спрямованих проти інтересів освітніх закладів;
- створення власної служби економічної безпеки навчального закладу тощо [2, с. 34].

Система безпеки закладів освіти покликана виконувати певні функції. До найбільш значущих слід віднести:

- прогнозування, виявлення, попередження, ослаблення небезпек і загроз;

- забезпечення захищеності діяльності закладів освіти та їх персоналу;
- створення сприятливого конкурентного середовища на ринку освітніх послуг;
- ліквідація наслідків завданих збитків тощо [1, с. 127].

Система економічної безпеки закладів освіти будується на певних принципах, проаналізуємо деякі з них:

1. Комплексність, або системність. Цей принцип передбачає створення такої системи економічної безпеки, яка здатна забезпечити захист навчального закладу, його майна, персоналу, інформації, різних сфер діяльності від різних небезпек і загроз, форс-мажорних обставин. Складові елементи, сили, засоби системи безпеки, повинні бути достатніми, щоб забезпечити економічну, екологічну, науково-технічну, кадрову, пожежну та інші види безпеки. У забезпеченні безпеки закладів освіти мають брати участь штатні співробітники, і спеціальні служби, і практично всі співробітники установи. Організаційною формою комплексного використання сил і засобів повинна стати програма забезпечення безпеки навчального закладу.

2. Пріоритет заходів попередження (своєчасність). Система економічної безпеки має бути побудована таким чином, щоб вона могла на ранніх стадіях виявляти різні деструктивні фактори, вживати заходи щодо запобігання їх шкідливого впливу і нанесення збитку закладам освіти. Реалізація даного принципу економічно значно вигідніше, ніж усунення завданої шкоди.

3. Безперервність. Система безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона діяла постійно, захищаючи інтереси навчального закладу в умовах ризику та протидії зловмисникам.

4. Законність. Вся робота по забезпеченню безпеки організації у сфері освіти повинна здійснюватися на основі чинного законодавства і не суперечити йому. Ті заходи безпеки, які розробляються в самому навчальному закладі, також повинні проводитися в рамках чинних правових актів.

5. Плановість. Даний принцип передбачає організованість у функціонуванні системи економічної безпеки. Він дозволяє кожному учаснику освітнього процесу діяти послідовно, строго виконуючи покладені на них обов'язки і вирішуючи поставлені завдання. Діяльність щодо економічної безпеки організовується на основі єдиної мети, передбаченої в комплексній програмі і конкретних планах за окремими напрямками.

6. Економічність. Система безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб витрати на її забезпечення були економічно доцільними, а вартість оптимальною і не перевищувала той рівень, при якому втрачається економічний сенс їх застосування.

7. Взаємодія. Для забезпечення економічної безпеки навчального закладу необхідно, щоб зусилля всіх його учасників, підрозділів, служб були скоординовані. Всі суб'єкти – учасники даного процесу повинні взаємодіяти один з одним. Від узгодженості в діяльності всіх учасників залежить кінцевий результат і досягнення поставленої мети. Принцип взаємодії передбачає також встановлення тісних зв'язків та узгодження дій із зовнішніми організаціями (правоохоронними органами, місцевими або районними службами безпеки, органами влади і т.д.), здатними надати необхідну допомогу в забезпеченні економічної безпеки освітньої установи.

8. Поєднання гласності та конфіденційності. Система основних заходів безпеки має бути відома всім співробітникам навчального закладу, і з метою за-

безпечення економічної безпеки її вимоги повинні виконуватися. Це дає можливість більш ефективно боротися як з внутрішніми, так і з зовнішніми загрозами, своєчасно запобігати нанесенню збитків закладам освіти.

9. Компетентність. Питання забезпечення безпеки навчального закладу є не другорядним, а життєво важливим. У результаті передбачуваних дій зловмисників, недобросовісної конкуренції, прийняття катастрофічно ризикованих рішень діяльності закладів освіти може бути завдано непоправної шкоди [5, с.186; 6, с. 73].

У зв'язку з цим метою політики реформування системи освіти в середньостроковій перспективі є забезпечення економічної безпеки ринку освітніх послуг та підвищення конкурентоспроможності виробництва цих послуг в країні. На цій основі необхідно забезпечити умови для задоволення потреб громадян, суспільства та ринку праці в якісній освіті шляхом створення нових інституційних механізмів регулювання в сфері освіти, оновлення структури і змісту освіти, розвитку фундаментальності та практичної спрямованості освітніх програм, формування системи безперервної освіти. Основною умовою підвищення політичної та економічної ролі держави в світовому господарстві та поліпшення добробуту її населення є забезпечення економічного зростання та конкурентоспроможності країни. У сучасному світі здатність швидко адаптуватися до умов міжнародної конкуренції стає найважливішим фактором успішного і стійкого розвитку. При цьому головна конкурентна перевага будь-якої країни пов'язана з можливістю розвитку її людського потенціалу, яка багато в чому визначається станом системи освіти. Саме в цій сфері знаходиться джерело забезпечення сталого економічного зростання країни в довгостроковій перспективі.

Використання механізму освітньої діяльності полягає не тільки в забезпеченні конкурентоспроможності країни на світовому рівні, а й у досягненні лідируючих позицій в окремих галузях економіки, включаючи текстильне виробництво, енергетику і будівництво, що неможливо здійснити без належного розвитку системи освіти, що є основним кадровим ресурсом, забезпечує розвиток трудомістких, енергоємних, а також наукомістких галузей народного господарства.

Поряд з формуванням системи безперервної освіти, необхідно орієнтуватися на створення відповідних структур щодо стимулювання здібностей до самоосвіти особистості та реалізації її здібностей у науково-інноваційній діяльності на всіх етапах безперервної освіти. Це стане гарантом стабільного відтворення кадрів у науковому, освітньому та інноваційному середовищі.

Досягнути поставленої мети можливо при достатньому ресурсному забезпеченні, ефективних методах вирішення проблем контролю якості діяльності та результатів ринку освітніх послуг. Для цього необхідно впровадити в систему освіти і науки нові організаційно-економічні механізми, які повинні забезпечувати: ефективне використання наявних ресурсів і сприяти залученню додаткових коштів; підвищення якості освіти на основі оновлення його структури, змісту та технологій навчання; залучення в сферу освіти кваліфікованих фахівців; підвищення інноваційного потенціалу та інвестиційної привабливості закладів освіти.

Для досягнення мети реформування системи освіти мають бути вирішені стратегічні завдання, кожне з яких носить комплексний характер і спрямовані на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку освітньої системи країни. Рішення стратегічних

завдань повинні забезпечуватися за рахунок реалізації програмних заходів відповідно до пріоритетних напрямків розвитку освітньої системи України. У тому числі:

- вдосконалення змісту і технологій надання освітніх послуг;
- підвищення якості освітніх послуг;
- підвищення ефективності управління в системі освіти;
- розробка механізмів щодо забезпечення економічної безпеки виробництва освітніх послуг на ринку;
- вдосконалення економічних механізмів у сфері освіти.

Сучасна ринкова економіка ставить перед системою освіти завдання активної участі в здійсненні державної політики у галузі освіти через збереження єдиного освітнього простору країни, розвиток транскордонного співробітництва та врахування своєрідних економічних, національних, демографічних умов країни, що повинно відповідати системі забезпечення економічної безпеки. Процес формування організаційної системи надання освітніх послуг та забезпечення економічної безпеки спрямований на забезпечення соціального розвитку держави через ефективну діяльність середніх і вищих навчальних закладів, і повинен прямо впливати на підвищення якості життя населення, шляхом надання все більш широкого і різноманітного кола професійно-освітніх та культурно-просвітніх послуг, пов'язаних з підготовкою та перепідготовкою, підвищенням кваліфікації працівників, з урахуванням розвитку ринкових відносин, стану економіки, соціальної сфери, структури та рівня зайнятості населення [3, с. 95].

Форми організації освітніх процесів в країні тісно пов'язані з особливостями концентрації та розміщення населення. Таким чином, можна відзначити високу концентрацію населення та кадрового потенціалу у великих містах, а також значну частку населення що проживає в сільських місцевостях в цілому. Це зумовлює два моменти, що стосуються процесу утворення. По-перше, висока частка сільського населення визначає слабку затребуваність освіти (вищої, середньої спеціальної, додаткової). По-друге, зосередженості освітніх установ у великих містах. Наступним фактором є рівень доходів населення, що сприяє стабільному зростанню попиту на освітні послуги в країні.

Джерелом фінансування всієї освітньої, виробничої, наукової, господарської діяльності, соціального і економічного розвитку освіти є бюджетні та позабюджетні кошти, у тому числі кошти самих засновників та інші джерела. Держава щорічно виділяє кошти для функціонування системи освіти. Освітнім закладам надається фінансова і господарська самостійність у межах виділених коштів, що надійшли з інших джерел. Освітня установа має право залучати в порядку встановленому законодавством України, додаткові фінансові кошти за рахунок надання платних додаткових послуг та іншої діяльності передбаченої його статутом, а також за рахунок благодійності та цільових внесків фізичних і юридичних осіб. Додатковими джерелами фінансування освітніх установ можуть бути:

- доходи від реалізації продукції, виконання робіт і послуг навчально-виробничих установ;
- надходження від виконання робіт, послуг наукового та науково-методичного характеру;
- підготовка, вдосконалення кваліфікації та перепідготовка кадрів в державних освітніх установах на основі договору;

– комерційно-виробничої діяльності в ході навчального процесу та інші форми діяльності, не заборонені законодавством країни, якщо вони не йдуть на шкоду діяльності освітньої установи;

– добровільні благодійні внески та інші кошти, що надходять від державних, недержавних, громадських організацій та окремих осіб.

Норми фінансування недержавних, в тому числі приватних, освітніх установ не можуть бути нижче норм фінансування державних освітніх установ на відповідній території. На рис. 1 представлена структура фінансування системи освіти в рамках організаційно-економічного механізму.

Дана схема не повністю відображає організаційно-економічний механізм формування ринку освітніх послуг в країні. До даного механізму необхідно додати інституційну основу формування такого ринку в Україні, так як «престиж» освіти, особливо вищої професійної, більшою мірою залежить не тільки від фінансових механізмів, а й враховує поведінку споживачів ринку освітніх послуг. Більшість споживачів зацікавлені в отриманні диплома, а не знань як таких, що призводить до прагнення фінансувати освіту по «престижу» диплома. Більш конкурентоспроможні навчальні заклади можуть отримати додаткові джерела фінансування.

Процес і порядок використання коштів недержавних, у тому числі приватних, освітніх установ, що надходили з джерел, не заборонених законодавством України, визначаються відповідно до статуту та іншими установчими документами відповідної установи. Держава або місцеві органи державної влади можуть у фінансовому відношенні підтримати недержавні освітні установи, що пройшли державну акредитацію, в межах видатків на навчальні потреби.

Висновки і пропозиції. Одним з основних завдань розвитку ринку освітніх послуг є поліпшення його фінансового становища. У зв'язку з цим, необхідно удосконалювати процеси виробництва та споживання освітніх послуг з метою формування в Україні стійкої тенденції економічного зростання інноваційного характеру, основним фактором якого

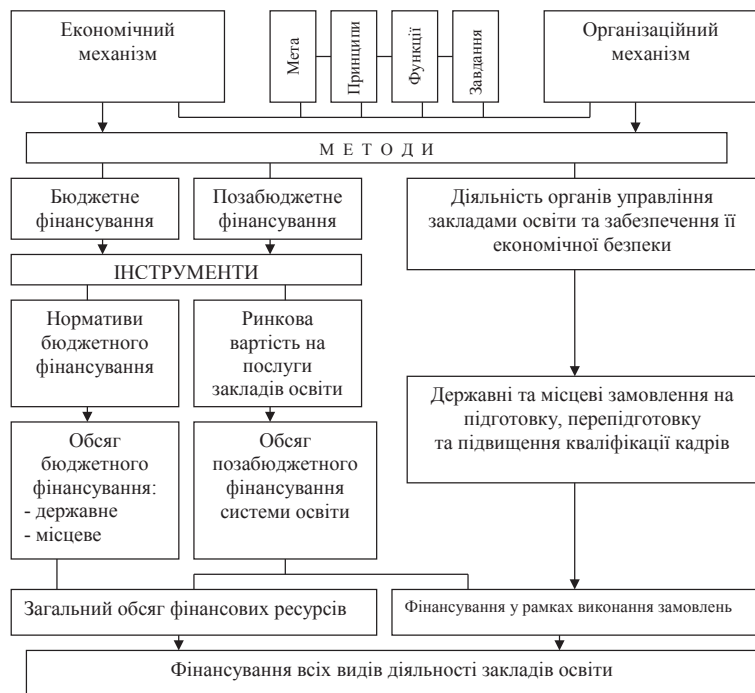

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм забезпечення освітніх послуг в умовах функціонування системи економічної безпеки закладів освіти

є ефективна реалізація науково-освітнього потенціалу суспільства та розвиток транскордонних відносин. Також необхідно розробити систему забезпечення економічної безпеки виробництва освітніх послуг, елементами якої є виявлення, попередження та послаблення небезпек і загроз, а також створення сприятливого конкурентного середовища на ринку освітніх послуг.

Організаційно-економічний механізм забезпечення економічної безпеки ринку освітніх послуг повинен охоплювати не тільки саму систему освіти, але і безпеку освітніх установ та їх персоналу. Таким чином, організаційно-економічний механізм функціонування освітніх послуг, з урахуванням трансформаційних процесів, дозволить створити умови для більш повного забезпечення висококваліфікованими фахівцями, які відповідають потребам суспільства, що в кінцевому підсумку, зробить вплив на зниження безробіття і бідності, а також покращить якість людського капіталу в Україні.

Список літератури:

1. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: Монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, С.О. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при РНБОУ, 2008. – 48 с.
3. Гонта О.І. Основні ризики економічної безпеки функціонування освітніх закладів в умовах транскордонного співробітництва держави / О.І. Гонта, Т.Л. Шестаковська // Економіка країни: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування. – Тернопіль, 2014. – 98 с. – С. 94-95.
4. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. Никитенко П.Г., Булавко В.Г.; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009. – 394 с.
5. Користін О.Е. Економічна безпека / О.Е. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін. – К.: «Правова єдність», 2010. – 368 с.
6. Кондрат И.Н. Экономическая безопасность производства образовательных услуг и ее институциональное обеспечение / И.Н. Кондрат // Из-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 136 с.

Шестаковская Т.Л.

Черниговский государственный институт экономики и управления

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация

В статье автор обращает внимание на необходимость функционирования системы экономической безопасности учебных заведений в условиях трансграничного сотрудничества. Рассмотрены основные задачи и принципы функционирования системы экономической безопасности учебных заведений в контексте трансграничного сотрудничества, предусматривающие особенности функционирования системы экономической безопасности государства и деятельности учебных заведений в современных рыночных условиях хозяйствования. Обоснованно проблемы развития рынка образовательных услуг и необходимость разработки организационно-экономического механизма обеспечения образовательных услуг в условиях функционирования системы экономической безопасности учебных заведений. Предложенный организационно-экономический механизм, прежде всего, предусматривает финансовую структуру, как основу функционирования любой организации.

Ключевые слова: система образования, экономическая безопасность, трансграничное сотрудничество, экономическая безопасность образования, ресурсное обеспечение.

Shestakovska T.L.

Chernihiv State Institute of Economics and Management

FEATURES OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF ESTABLISHMENTS OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF TRANSFRONTAL COLLABORATION

Summary

In the article the author pays regard to the necessity of functioning of the system of economic security of establishments of education in the conditions of transfrontal collaboration. The basic tasks and principles of functioning of the system of economic security of establishments of education are considered in the context of transfrontal collaboration, which foresee the peculiarities of functioning of the system of economic security of the state and the activity of establishments of education in the modern market conditions of menage. The problems of development of the market of educational services and the necessity of working out the organizationally economic mechanism of providing educational services in the conditions of functioning of the system of economic security of establishments of education. The offered have been grounded organizationally economic mechanism, foremost, foresees the structure of financial constituent, as the basis of functioning of any organization.

Keywords: system of education, economic security, transfrontal collaboration, economic security of education, resource providing.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПОМИЛУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПРОБАЦІЮ

Дем'янчик В.В.

Державна пенітенціарна служба України в Кіровоградській області

У статті розкрито суть помилування осіб засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі Розкрито недоліки законодавства в процедурі реалізації помилування. Висунуто ідею по вдосконаленню законодавства про здійснення помилування в Україні.

Ключові слова: пробація, акт помилування, засуджений, злочин, покарання, суд, кримінально-виконавча інспекція, Президент України.

Постановка проблеми. Правовий інститут помилування в Україні досліджували багато вчених, пропонували свої моделі його реалізації, але ніким до тепер не були роз'яснені правові механізми подачі, та розгляду клопотань про помилування осіб засуджених до покарань які виконує кримінально-виконавча інспекція. Тому в даній статті ми запропонуємо власні погляди на проблеми які існують на даний час та запропонуємо власну модель порядку здійснення помилування в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою здійснення помилування щодо осіб, які відбувають покарання на підставі обвинувальних вироків судів, займаються вже давно і досить широко, зокрема, Ч. Беккарія, А. Музика, П. Ромашкін, Ю. Саженков, С. Школа, М. Сірий та Г. Москаль, А. Шиян, О. Посімбайло, В. Гончаренко, Є. Письменський, М. Романов, Т. Ніколаєнко, та інші. Дослідженню правових механізмів реалізації права помилування були присвячені дисертаційні роботи вчених С. Школи та О. Чепелюк, а також монографії А. Музики.

В своїх дослідженнях автор В. Гончаренко пропонує скасувати інститут помилування, як прояв образливої для людської гідності феодально-монархічної необмеженої влади. На що Є. Письменський заперечує проти цієї думки та пропонує, що правові механізми реалізації помилування повинні бути вдосконалими. Також автори А. Шиян та Т. Ніколаєнко в своїх роботах досліджували застосування акту помилування як підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Метою статті є комплексна кримінально-правова характеристика звільнення від відбування покарання осіб засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі на підставі акту про помилування та визначити шляхи вирішення проблем пов'язаних з прогалинами в законодавстві та запропонувати шляхи їх вирішення.

Для досягнення окресленої мети сформульовано такі завдання:

1. визначити рівні нормативного врегулювання інституту помилування, процедури його здійснення;
2. сформулювати науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення правового регулювання і застосування інституту помилування на території України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 13 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України) на кримінально-виконавчу інспекцію покладено виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, а також кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років [2]. На разі кримінально-виконавча інспекція пе-

ребує на шляху до пробації та в майбутньому з прийняттям Закону України «Про пробацію», особи засуджені до вищевказаних видів покарань матимуть статус клієнтів пробації.

Правовий інститут помилування, як система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин врегульовує питання помилування не лише засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний термін, обмеження волі, арешту, а й осіб, які відбувають покарання не пов'язані з позбавленням волі таких як:

1. позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
2. виправні роботи.

Тому особи засуджені до покарань, які виконує кримінально-виконавча інспекція клопотання про помилування Президенту України подають через кримінально-виконавчу інспекцію.

Звільнення від відбування покарання на підставі акту помилування осіб засуджених до громадських робіт та осіб звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років спільним Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ № 270/1560 від 19.12.2003 р. (далі Наказ) – не передбачено.

Можливо Ви запитаете – чому така дискримінація? Чому до повноважень кримінально-виконавчої інспекції входить виконання перелічених видів покарання та здійснення контролю за поведінкою осіб звільнених від відбування покарання з випробуванням та звільнених від відбування покарання вагітних жінок чи жінок які мають дітей віком до трьох років, а клопотання про помилування можуть подати лише засуджені до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та засуджені до виправних робіт? А тому що ця обставина не має жодного юридично обґрунтування та чіткого нормативного закріплення.

Але ми спробуємо роз'яснити чому засуджені до громадських робіт та особи звільнені від відбування покарання з випробуванням та звільненні від відбування покарання вагітні жінки чи жінки які мають дітей віком до трьох років не те що не мають права звернутися з клопотанням про помилування, а тому що це право фактично їм не потрібно, зараз пояснимо, чому? Оскільки покарання у виді громадських робіт відповідно до ст. 56 Кримінального кодексу України (далі КК України) встановлюються на строк від шістдесяти до двісті сорока годин, а тому залежно від призначеної кількості громадських робіт термін відбування даного покарання в середньому становитиме від трьох тижнів до трьох місяців [1]. Тобто засуджений може просто відбутися строк призначеного судом покарання до початку розгляду Президентом клопотання про його помилування.

Стосовно звільнених від відбування покарання з випробуванням згідно ст. 75 КК України та звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок які мають дітей віком до трьох років в порядку передбаченому ст. ст. 79 та 83 КК України. Якщо одним з найголовніших принципів кримінального права є принцип прояву гуманізму, тому з боку держави в обличчі судді звільнення від відбування покарання з випробуванням є проявом гуманізму, звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням суд врахував особу засудженого, тяжкість вчиненого злочину, причини вчинення злочину, наявність каяття, визнання вини та інші обставини наявності яких дає судді впевненість в тому що виправлення засудженого в період іспитового строку є цілком можливим. А тому помилувати і звільнити від покарання або призначити більш м'яке покарання тому хто і так його не відбуває є цілком недоречним [1].

П. 2 Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» № 902 від 16.09.2010 р. (далі Положення) передбачені види помилування, а саме: 1) заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; 2) повного або часткового звільнення від відбування покарання як основного, так і додаткового; 3) заміни покарання або невідбутної його частини більш м'яким покаранням [4].

Як помилування можна реалізувати на практиці, наприклад: громадянин К. – є професійним водієм працює перевізником в ПП «Кабріолет», з його вини трапилася дружньо-транспортна пригода та у висновку К. був засудженим за ст. 286 КК України.

Кримінальним кодексом України в ч. 4 ст. 52 передбачено, що – за один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених цим Кодексом [1].

Тому громадянину К. було призначено покарання у виді 2 (двох) років виправних робіт та позбавлений права керувати транспортними засобами строком на 2 (два) роки. Після звернення вироку до виконання розпочинається стандартна процедура виклику засудженого та роз'яснення йому умов і порядку відбування покарання. В п. 4 Положення чітко зазначено, що клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а при розгляді справи в касаційному порядку – після прийняття рішення відповідним судом [4]. Тобто саме на стадії ознайомлення засудженого з порядком та умовами відбування покарання, інспектор кримінально-виконавчої інспекції уповноважений роз'яснити засудженому К. його право звернутися до Президента України з клопотанням про помилування, також необхідно роз'яснити засудженому про застосування якого саме виду помилування він може клопотати.

У випадку з громадянином К. перший вид помилування ми розглядати не будемо оскільки виконання покарання у виді довічного позбавлення волі до компетенції кримінально-виконавчої інспекції не відноситься. Натомість громадянин К. має право клопотати перед Президентом про застосування до нього одного із двох інших видів помилування. Якщо громадянину К. призначено основне та додаткове покарання, то засуджений може звернутися до Президента України з клопотанням звільнити його від основного та додаткового покарань. А також громадянин К. має право клопотати про заміну йому невідбутну частину основного покарання більш м'яким

(наприклад штрафом). Вид помилування про який громадянин К. може клопотати нічим не обмежується тобто вибір за самим засудженим.

Проблема постає також ось в чому, жодним з нормативних актів які регулюють порядок здійснення помилування не передбачено який саме строк покарання засуджений повинен відбути для того щоб подати клопотання. Наприклад в суміжному інституту помилування правовому інституті дострокового звільнення особи від відбування покарання, а саме ст. 81 КК України це питання врегульовано набагато краще [1]. Ми хочемо наголосити на тому, що норми Положення суперечать самі собі, наприклад в п. 4 Положення вказано, що клопотання може бути подано одразу після вступу вироку в законну силу, а вже в п. 9 цього ж таки Положенні вказано, що під час розгляду клопотання про помилування враховується: ступінь тяжкості вчиненого злочину; строк відбутого покарання; особа засудженого; щире каяття та інші відомості [4]. Тобто Комісія вимагає відомості яким фактично ще не володіє кримінально-виконавча інспекція.

Після опрацювання нормативної бази ми дійшли висновку, що необхідно прийняти відповідний Закон, який буде регулювати питання здійснення помилування в Україні та сам порядок здійснення помилування ні в якому разі не повинен бути звуженим навпаки його необхідно розширити, тому ми висуваємо ідею про доцільність розділення процедури помилування на дві стадії а саме: 1) судовою стадією – здійснення помилування на стадії, коли судово провадження закінчено, вирок набрав законної сили та звернений до виконання, але інспекція ще не володіє достатніми характеристиками ми даними про засудженого; 2) виконавчою стадією – здійснення помилування після звернення вироку до виконання, відмові в задоволенні клопотання на першій стадії та якщо засуджений пропустив строк подачі клопотання про помилування до відповідного суду.

Судова стадія буде характерна тим, що повноваженнями підготовки та направлення матеріалів по заявленню клопотанням Президенту України після вступу вироку в законну силу слід наділити суд. Ми наголошуємо на необхідності доповнити ст. 376 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) нормою яка закріпила право засудженого подавати клопотання про помилування протягом одного місяця від дня набрання вироком законної сили до суду який виніс рішення [3].

І така стадія може цілком себе виправдати, якщо для розгляду клопотання про помилування для Комісії є важливими вже раніше перелічені обставини, то відомості, які потрібні Комісії і якими ще не володіє кримінально-виконавча інспекція, але володіє суд під час здійснення судового провадження по справі разом з клопотанням засудженого може направити суд який виніс рішення.

В свою чергу затримувати направлення вироку на виконання чи призиупиняти виконання вироку не варто. Ми обґрунтовуємо це тим, що відповідно до п. 15 діючого Положення, а саме у разі відхилення Комісією клопотання про помилування повторне клопотання щодо особи, засудженої до покарання у виді довічного позбавлення волі, за відсутності нових обставин, що заслуговують уваги, може бути внесено на розгляд Комісії не раніше як через п'ять років, а щодо інших осіб – не раніше як через рік. Тобто, коли в задоволенні клопотання буде відмовлено. Засуджений через рік зможе повторно звернутися з клопотанням через кримінально-виконавчу інспекцію. Також у випадку, коли засуджений протягом

місяця від дня набрання вироком законної не звернувся до суду з клопотанням про помилування, то після сплину цього часу засуджений може звернутися з клопотанням про помилування через кримінально-виконавчу інспекцію і саме тут починається виконавча стадія здійснення помилування [4].

Висновки та пропозиції реалізація правового інституту помилування в Україні негайно потребує врегулювання на законодавчому рівні оскільки

Президент України має право законодавчої ініціативи відповідно до ст. 93 Конституції України є, але єдиним законодавчим органом нашої держави є Верховна Рада України. Керуючись вищевказаними положеннями впливає, що Президент відповідно до п. 27 ст. 106 Конституції України наділений повноваженням милувати але в демократичній державі Президент не наділений правом регулювати порядок здійснення помилування.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – С. 131.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України // ВВР України. – 2004. – № 3-4. – С. 21.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР України. – 2012. – № 9,10,11,12,13. – С. 88.
4. Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/902/2010>

Демянчик В.В.

Государственная пенитенциарная служба Украины в Кировоградской области

ПОМИЛОВАНИЕ ЛИЦ, КОТОРЫЕ ОТБЫВАЮТ ПРОБАЦИЮ

Аннотация

В статье раскрыта суть помилования лиц, осужденных к наказаниям не связанным с лишением свободы. Раскрыты недостатки законодательства в процедуре реализации помилования. Выдвинута идея по совершенствованию законодательства об осуществлении помилования в Украине.

Ключевые слова: пробация, акт помилования, осужденный, преступление, наказание, суд, уголовно-исполнительная инспекция, Президент Украины.

Demyanchik V.V.

Penitentiary Service of Ukraine in Kirovograd Region

CLEMENCY OF PERSONS ON PROBATION

Summary

In article the essence of clemency persons sentenced to a punishment not related to imprisonment Revealed the shortcomings of the legislation in the process of implementation of clemency. Concept on improving the legislation on the implementation of clemency in Ukraine.

Keywords: probation, act of clemency, the condemned, court, crime, punishment, criminal and executive inspection, President of Ukraine.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРВИННІСТЬ ДЕРЖАВИ ЧИ ПРАВА

Лебедева О.В.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Стаття присвячена питанню про первинність держави чи права. Автором наводяться та аналізуються думки видатних мислителів та вчених з приводу означеного питання. Робиться висновок про те, що право є первинним, оскільки воно передує державі у часі.

Ключові слова: держава, право, суспільство, верховенство права.

Люди протягом декількох тисячоліть живуть в умовах державно-правової дійсності. Існує безліч вчень, кожне з яких певною мірою доводять та пояснюють причини походження держави і права. В основі цього явища покладено безліч факторів, до яких слід віднести: час зародження вчення; ідеологія, яка на той час переважала; характер економічних відносин; внутрішня та зовнішня політика; характер віросповідання тощо.

Необхідно зазначити, що метою вивчення будь-якого суспільного явища полягає в пізнанні його сутності. Вона досягається за допомогою застосування різних методів пізнання і завжди носить пізнавальний характер. Результати дослідження знаходять своє застосування не тільки в теорії, але й на практиці. Пліуралізм думок завжди дозволяє більш повно і об'єктивно вивчити суть досліджуваного питання, уникнути помилок сьогодні та у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як: С. Алексєєв, А. Головістікова, Ю. Дмитрієв, О. Зайчук, І. Льїн, Н. Коркунов, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Червонюк та інші.

Так що ж виникло першим – держава чи право? Шляхом аналізу думок видатних вчених і мислителів, спробуємо відповісти на це питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі міста засновані або корінними мешканцями, або чужоземцями. Перші – розсіяні на безліч дрібних груп, не можуть жити в безпеці, тому що не здатні окремо витримати напад ворогів; поєднатися ж при наближенні ворога для захисту їм вже ніколи, але якби вони і встигли з'єднатися, то їм довелося б покинути велику частину своїх домівок і надати їх у здобич ворогам: щоб уникнути цієї небезпеки, вони за власним чи або за рішенням тих, хто користується між ними владою, вирішують жити, з'єднавшись в якомусь обраному місці, де зручніше жити і яке легше захищати [11, с. 10-20].

Державна влада, що визнає право і, водночас, обмежена ним, на думку стародавніх мислителів вважається справедливою державністю. Арістотель: «Там, де відсутня влада закону – немає місця і якійсь формі державного ладу» [12, с. 25-30].

М. Ціцрон говорить про державу як «про справу народу», «про правове спілкування», «загальний правопорядок» [18, с. 23-45].

Відповідно до теорії Г. Гроція існує право природне і право волевстановлене. Джерелом природного права є природа людини, людський розум. Волевстановлене право походить від держави, воно має відповідати принципам природного права. Мета держави, на думку Г. Гроція, – охорона приватної власності правовстановленими засобами, що забезпечували б кожній людині вільне користування своїм надбанням за згодою усіх. Народ сам обирає форму правління держави [3].

Б. Спіноза теоретично обґрунтував демократичну державу, яка зв'язана законами, забезпечує права і свободи людини. Держава могутня, якщо воно гарантує не тільки збереження життя, а й задоволення інтересів громадян [16].

Т. Гоббс – захисник абсолютної монархії, який розробив ряд прогресивних положень про панування права в громадському житті (формальна рівність перед законом, непорушність договорів) [7, с. 152-167].

Дж. Локк – класичний представник правових уявлень. На його думку, свобода людей в правовій державі полягає в непорушному правилі для всіх, суть його виражається у свободі слідувати власним бажанням у всіх випадках, коли це не заборонено законом, не бути залежним від невизначеної волі інших людей [10].

Ш. Монтеск'є пояснював встановлення правової державності необхідністю політичної свободи в громадянському суспільстві. Політична свобода означає встановлення законності і безпеки, а досягається це шляхом поділу влади [13].

Д. Дідро правові начала державної влади обґрунтовує її суверенністю, побудованої на суспільному договорі. Таким чином, державна влада виникла в результаті договору, тобто державна влада заснована на волі народу. «... Справжній законодавець – народ, воля його – джерело політичної влади ... Народ істинний суверен» [17].

Т. Джефферсон – заперечує монархію, проголошує принцип народного суверенітету, існування невідчужуваних прав людини, для забезпечення яких створюється держава [14].

І. Кант – теорії правової держави характерна філософська основа, де центральне місце займає людина. Найважливіший принцип публічного права – прерогатива народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку шляхом прийняття Конституції, яка виражає його волю [8].

На думку Г. Гегеля держава це теж право, але найбільш розвинене і змістовно багате, оскільки вона включає в себе ознаки всіх інших прав особистості, сім'ї, суспільства. Г. Гегель доводить, що буття держави передує розвитку громадянського суспільства. К. Маркс вважав це головним недоліком гегелівської концепції. Цінність даної концепції в тому, що примусова, насильницька функція в ній відіграє не досить важливу роль [1].

К. Маркс розглядає державу і право виходячи з класової теорії суспільного розвитку. Відповідно до його теорії держава і право зникнуть разом із зникненням класів при переході до суспільства без класів; законодавство тільки фіксує вимоги, які диктуються економічними відносинами [6, с. 516-522].

Видатний російський вчений Н. Коркунов зазначав, що серед різних форм людського буття первинне значення повинно бути беззаперечно визнано за державою [9].

І. Ільїн зауважував, що існує старе вчення, відповідно до якого будь-яка держава заснована на «суспільному договорі», на договорі усіх громадян між собою [5].

Зауважимо, що держава і право з'явилися на певному етапі розвитку людства і відтоді безперервно розвиваються. Перші державні утворення в історії людства виникли близько 5 тис. років тому. Поняття «держава» в сучасному світі дано безліч визначень. Якщо звернутися в глиб століть, то держава – це, перш за все, форма об'єднання людей, добровільно обмежують свободу своєї поведінки для набуття інших благ.

Що ж стосується поняття «право», то воно у свідомості людини з'являється тільки з появою держави як критерій дійсних можливостей в межах встановлених норм. Але право на ранніх стадіях розвитку державності носило досить умовний характер з огляду на те, що механізми забезпечення реалізації та захисту права знаходилися в зародковому стані. Право ж як система юридичних норм і пов'язаних з ними правових відносин виникає на тому етапі розвитку держави, коли стало можливим осмислення устрою суспільства на науковому та філософському рівні разом з достатнім механізмом регулювання суспільних відносин. Також підтримка державою звичаїв, що склалися в період становлення стародавніх цивілізацій, привела до створення одного з найважливіших джерел права стародавніх держав – правового звичаю і звичаєвого права.

У сучасному суспільстві правова наука і практика йде шляхом закріплення рівних прав за кожною людиною, незалежно від її статі, расової приналежності та інших ознак, тобто на шляху до демократичної держави і громадянського суспільства [2, с. 76].

Як зазначає В. Нерсисянц, звичайне право з'являється раніше держави, сприяє, а іноді протидіє його освіті і впродовж тривалого часу не просто співіснує з публічною владою і судами, а й працює разом з ними, слугує їм, часто вимушено, пристосовується до нових політичних інститутів [15, с. 102].

Держава виникає не раптом, вона виникає з суспільства. Саме суспільство протягом досить тривалого часу зазнає еволюцію, в ньому відбуваються такі зміни, які об'єктивно викликають до життя появу держави. Отже, суспільство є матір'ю держави і права [19, с. 60].

Таким чином, проаналізувавши вищевикладене можна констатувати, що поняття «держава» і

«право» тісно взаємопов'язані між собою. В основі взаємозв'язку держави і права лежить інституціональний характер буття права. Співвідношення, характер і зміст держави і права розкривають принцип первинності і верховенства права.

Принцип первинності права по відношенню до держави можна розкрити через два взаємопов'язані аспекти. Перший аспект – історичний. Первинність права зумовлена його природою. Будучи атрибутом будь-якого соціального суб'єкта, воно ніким не дається і ніким не може бути відчужене. Право виникає одночасно з виникненням соціальної взаємодії, тобто із суспільством. Держава ж утворюється лише на певному етапі розвитку останньої. Отже, право є первинним, оскільки воно передує державі в часі.

Другий аспект – функціональний. Вторинність держави виявляється в тому, що держава обумовлена, зумовлена правом, постає не просто пізніше права, а з його потреб як орган, який має надати праву загальнообов'язкову форму і забезпечити його функціонування.

Відношення первинності права по відношенню до держави в історичному і функціональному плані одночасно вказує і на верховенство права по відношенню до держави, а отже, на залежність держави від права. Насправді ж часто має місце порушення цього принципу. Держава всупереч її об'єктивного призначення наділяється функцією творця права. У даному випадку право і держава так би мовити змінюються місцями: держава виступає джерелом права, а право постає як вторинний інструмент для обслуговування державних інтересів. Таким чином, базуючись на реальній дійсності громадянам, соціальним групам і нації надаються права і свободи, які є свого роду «даром» держави. В такому випадку, то держава може здійснювати дозування права взагалі або позбавити цього дару, що на практиці неодноразово й успішно здійснювалося [4].

Отже, на сьогодні суперечки про те, що первинне, а що вторинне: держава чи право, не мають під собою ні наукового, ні практичного підґрунтя. Відомо, що право як явище суспільного життя, як мірило свободи і справедливості в людських відносинах, сформувалося набагато раніше ніж держава. З виникненням держави право набуває лише нову якість, воно стає правом, яке охороняється державою, її примусовою силою. Однак, право не втрачає своїх об'єктивних ознак як регулятор суспільних відносин, але набуває нових властивостей, які є наслідком його нерозривного зв'язку з державою.

Список літератури:

- Гегель Г. О Государстве и праве / Г. Гегель. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=36&r=21>
- Головистикова А.Н. Проблемы теории государства и права: [учебник] / А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 832 с.
- Гроций Г. О государстве и праве / Г. Гроций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=37&r=19>
- Держава і право. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-filosof.ru/filosofija-prava/74/776-derzhava-i-pravo>
- Ильин И.А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России / И.А. Ильин. – М.: МП «Пагор», 1992. – 234 с.
- История политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. В.С. Нерсисянца]. – [2-е изд.]. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 736 с.
- История политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. О.Э. Лейста]. – М.: Зерцало, 2000. – 688 с.
- Кант И. О государстве и праве / И. Кант. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=35&r=21>
- Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. – [4-е изд.]. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова, 1897. – 364 с.
- Локк Дж. О государстве и праве / Дж. Локк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=40&r=19>
- Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с.

12. Макуев Р.Х. Теория государства и права: [учебник] / Р.Х. Макуев. – Орел: Изд-во ОРАГС, 2006. – 300 с.
13. Монтескье Ш. О государстве и праве / Ш. Монтескье. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studyaw.narod.ru/ipru/ipru_7_4.htm
14. Политико-правовые взгляды Т. Джефферсона и их воплощение в Декларации независимости США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studyaw.narod.ru/ipru/ipru_8_1.htm
15. Проблемы общей теории права и государства: [учебник] / [под общ. ред. В.С. Нерсесянца]. – М.: Норма, 2008. – 832 с.
16. Спиноза Б. О Государстве и праве / Б. Спиноза. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=38&r=19>
17. Учение Дидро о государстве и праве / А.И. Казарин. – М.: Госюриздат, 1960. – 115 с.
18. Цицерон М.Т. Диалоги: о государстве; о законах / М.Т. Цицерон; [сост.: Веселовский И.Н., Горенштейн В.О., Утченко С.Л.; отв. ред.: Утченко С.Л.]. – М.: Наука, Ладомир, 1994. – 223 с.
19. Червонюк В.И. Теория государства и права: [учебник] / В.И. Червонюк. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 704 с.

Лебедева Е.В.

Институт государства и права имени В.М. Коретского
Национальной академии наук Украины

К ВОПРОСУ О ПЕРВИЧНОСТИ ГОСУДАРСТВА ИЛИ ПРАВА

Аннотация

Статья посвящена вопросу о первичности государства или права. Автором приводятся и анализируются мнения выдающихся мыслителей и ученых по поводу отмеченного вопроса. Делается вывод о том, что право является первичным, поскольку оно предшествует государству во времени.

Ключевые слова: государство, право, общество, верховенство права.

Lebedeva E. V.

Institute of State and Law of the V.M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine

TO THE QUESTION ABOUT PRIORITY OF THE STATE OR LAW

Summary

The article is sanctified to the question about priority of the state or law. Opinions over of prominent thinkers and scientists are brought an author and analyses concerning the marked question. Drawn conclusion that a law is primary, as it is preceded to the state in time.

Keywords: the state, law, society, supremacy of law.

ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕСВОЄЧАСНЕ ВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Новицький Г.В.

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Розглядаються питання реалізації принципу свободи договору при застосуванні норм про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань в частині обмеження розміру пені (відповідальності) за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань.

Ключові слова: свобода договору, грошове зобов'язання, відповідальність, штраф, пеня.

Багато років в Україні серед теоретиків цивілістів та практикуючих юристів точиться дискусія щодо обмеження розміру пені (відповідальності) за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань.

Згадане питання в контексті реалізації принципу свободи договору досліджували О.В. Дзера, М.І. Брагинський, Н.С. Кузнецова, В.М. Коссак, В.В. Луц, М.М. Сибільов, О.А. Беляневич, В.В. Вітринський та інші.

Однак, в жовтні та листопаді 2011 року Верховний Суд України виніс постанови від 24.10.2011 року № 3-114гс11 та від 7 листопада 2011 року № 3-121гс11 якими фактично визнав, що у разі прострочення виконання грошового зобов'язання, з боржника може бути стягнута пеня у розмірі, який не перевищує подвійної облікової ставки Національного банку України. Такий висновок суперечить правовій позиції згаданих авторів. Тому, спробуємо проаналізувати аргументи «за» і «проти» позиції Верховного Суду України, адже питання важливе не тільки з точки зору теорії, а і практики правозастосування з урахуванням положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» відповідно до якого рішення ВСУ, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, набули статусу прецеденту.

На початку відзначимо, що дискусія розгорнулася в «трикутнику» між окремими положеннями Цивільного, Господарського кодексів України та Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». З позиції теорії цивільного права вирішується питання про співвідношення договору та актів цивільного законодавства.

Обґрунтовуючи свою правову позицію, ВС України у згаданих справах виходить з наступного.

Відповідно до ч. 6 статті 231 ГК України штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Згідно з ч. 2 статті 343 ГК України платник грошових коштів сплачує на користь одержувача цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, але не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Стаття 1 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»

передбачає, що платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін.

Стаття 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» визначає, що розмір пені, передбачений статтею 1 цього Закону, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Далі ВС України робить висновок, що договірні правовідносини між платниками і одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань врегульовано Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань».

ВС України вважає, що яким би способом не визначався в договорі розмір пені, він не може перевищувати той розмір, який установлено законом як граничний, тобто за прострочення платежу за договором може бути стягнуто лише пеню, сума якої не перевищує ту, що обчислено на підставі подвійної облікової ставки Національного банку України.

Тут, виникають сумніви. Так, ГК України у ч. 1 ст. 231 прямо вказує на те, що законом тільки **щодо окремих видів зобов'язань** може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається. В усіх інших випадках розмір штрафних санкцій може бути визначений за погодженням сторін. Але ж, скажуть опоненти, Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» якраз і визначає таке обмеження саме для грошових зобов'язань, як окремого виду зобов'язань.

Дійсно, в теорії цивільного права має місце класифікація зобов'язань на грошові і не грошові, але що з цього приводу каже Закон? Так, ЦК України містить розділ III, який має назву «**Окремі види зобов'язань**» і в цьому розділі грошові зобов'язання не визначені як окремий вид зобов'язань.

У цьому контексті абсолютно логічно виглядають положення ч. 2 ст. 343 ГК України, якою визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається лише при порушенні зобов'язань у сфері фінансової та банківської діяльності. Це пояснюється тим, що ст. 343 ГК України розміщена в параграфі 1 глави 35 ГК України, які й називаються «Фінанси і банківська діяльність» та «Особливості правового регулювання фінансової діяльності» відповідно.

Тому, на думку автора, необґрунтованим є посилення на ч. 2 ст. 343 ГК України, як на одну з норм, що обмежує розмір пені за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань, які виникають з усієї сукупності господарських правовідносин. Згадана норма

поширюється виключно на господарські правовідносини, які виникають у сфері фінансової та банківської діяльності.

Щодо Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». В преамбулі до Закону зазначено, що цей Закон регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань.

Разом з цим, відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України, якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. У другому абзаці ч. 2 ст. 551 ЦК України прямо вказано, що розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Отже, сторонам надано право самостійно встановлювати відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань.

Аби не вдаватись в дискусію щодо понять «відповідальність за порушення грошових зобов'язань», «неустойка» як різновид способу забезпечення виконання згаданих зобов'язань, відзначимо, що відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Як бачимо, і ця норма надає сторонам право самостійно визначати розмір процентів (відповідальності) за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань.

На перший погляд, між положеннями Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» та ч. 2 ст. 551, ч. 2 ст. 625 ЦК України існує протиріччя. Вирішення згаданої приріччя полягає у пошуку відповіді на питання про те, у якому саме випадку Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами грошових коштів.

У цьому контексті важливою, на думку автора, є правова позиція, яка міститься в рішенні Конституційного Суду України № 7-рп/2013 [1] у справі за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». Конституційний Суд України виходить з того, що вимога про нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту, яка є явно завищеною, не відповідає передбаченню у пункті 6 статті 3, частині третій статті 509 та частинах першій, другій статті 627 ЦК України засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим елементам загального конституційного принципу верховенства права. Наявність у кредитора можливості стягувати зі споживача надмірні грошові суми як неустойку створює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання неустойка перетворюється на несправедливо непомірний тягар для споживача та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків кредитором. Конституційний Суд України вважає, що з огляду на приписи частини четвертої статті 42 Конституції України участь у договорі споживача як слабкої сторони, яка підлягає особливому правовому захисту у відповідних правовідносинах, зводить до принципу рівності цивільно-правових відносин та свободи договору, зо-

крема у договорах про надання споживчого кредиту щодо сплати споживачем пені за прострочення у поверненні кредиту.

В цю логіку Конституційного Суду України вписується запропоноване автором розуміння положень ст. 343 ГК України, як такої, яка діє лише у сфері фінансової та банківської діяльності, адже так само як у договорі споживчого кредиту, суб'єкти господарювання, які отримують кредити для господарської діяльності фактично також є слабкими сторонами, які підлягають особливому правовому захисту у відповідних правовідносинах.

Таким чином, у сфері фінансової та банківської діяльності, з урахуванням згаданої правової позиції Конституційного Суду України щодо споживчих кредитів, неустойка не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня. Вказане обґрунтовується положеннями ст. 343 ГК України щодо суб'єктів господарювання та положеннями ЦК України і законодавства про захист прав споживачів щодо фізичних осіб (споживчих кредитів). Тобто, щодо сфери фінансової та банківської діяльності Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», на думку автора, не може бути застосований оскільки, з одного боку, він не застосовується до відносин де однією з сторін є фізична особа, з іншого, щодо суб'єктів господарювання, існує спеціальна норма (ст. 343 ГК України), яка регулює вказані правовідносини.

Враховуючи правову позицію Конституційного Суду України висловлену у рішенні N 7-рп/2013, виникає питання про застосування Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» щодо, наприклад, договору поставки – хто є слабкою стороною, яка підлягає особливому правовому захисту у цих правовідносинах? Боржник, який, домовившись про відстрочку оплати не розраховується за поставлену продукцію? Чи дійсно наявність у постачальника можливості стягувати з покупця надмірні (більші ніж передбачені Законом) грошові суми як неустойку створює її правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання неустойка, у цьому випадку, перетворюється на несправедливо непомірний тягар для покупця та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків постачальником?

На думку автора, в умовах кризи, саме постачальник є слабкою стороною, яка потребує особливого правового захисту. В усякому разі, суб'єкт господарювання, який вважає договірну неустойку несправедливою і не маючи обігових коштів завжди може взяти кредит за справедливими відсотками і розрахуватись з постачальником. На сьогодні ж в господарських відносинах склалась ситуація, коли недобросовісні покупці розглядають невиконання своїх зобов'язань з послідуочною виплатою «законної» неустойки, як спосіб дешевого кредитування, де кредитором виступає не банк, а постачальник.

Усестороннє дослідження цього питання не можливе також без дослідження співвідношення договору та актів цивільного законодавства.

Найбільш детально та аргументовано згадане питання, на думку автора, досліджено у роботі професора М.М. Сібільова «Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України».

Дослідивши питання про співвідношення актів цивільного законодавства і договору професор

М.М. Сибільов доходить висновку, що в договірній сфері закон перестає вважатися істиною в останній інстанції, сторони мають право відступати від його положень, коригуючи його до своїх інтересів. Таким є загальне правило. З нього є й виключення, відповідно до якого сторони не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства за наявності однієї з трьох обставин, закріплених у ч. 3 ст. 6 ЦК України. Першою такою обставиною є наявність в акті цивільного законодавства прямого застереження щодо неможливості сторін відступати від його конкретного імперативного положення. Друга обставина має місце тоді, коли в акті цивільного законодавства хоч і не міститься прямого застереження щодо неможливості сторонам відступати від його конкретного імперативного положення, але із змісту зазначеного акта випливає обов'язковість його конкретного положення через визнання ним нікчемного характеру такого відступу. Третя обставина сформульована в ст. 6 ЦК України таким чином, що сторони не можуть відступати від імперативних положень актів цивільного законодавства навіть тоді, коли у самому акті немає ні прямого застереження про це і це не випливає із змісту цього акта, але впливає із суті відносин між сторонами.

Зазначене співвідношення між актами цивільного законодавства і договору, на думку професора М.М. Сибільова надало можливості закріпити на законодавчому рівні в ст. 628 ЦК правила щодо змісту договору. Згідно з цією статтею, професор М.М. Сибільов пропонує розрізняти два види умов договору, які складають його зміст. Йдеться про ініціативні умови, тобто про умови, визначені самими сторонами на свій розсуд і погоджені ними та про обов'язкові умови, тобто про умови, обов'язковість яких передбачена актами цивільного законодавства, але з урахуванням правил, що вміщені в ст. 6 ЦК щодо співвідношення актів цивільного законодавства і договору і можливості сторін відступати від імперативних положень зазначених актів.

Відповідно до викладених правил про співвідношення актів цивільного законодавства і договору, професор М.М. Сибільов виокремлює дві базові моделі правового регулювання договірних відносин – внутрішнє регулювання (саморегулювання) та зовнішнє (імперативне, державне регулювання).

Суть першої моделі полягає в тому, що сторони можуть скористатися наданою їм можливістю саморегулювання і обмежити коло умов договору лише ініціативними умовами. Це може мати місце, коли акти цивільного законодавства щодо типу (виду) договору, що уклали сторони, взагалі не передбачають кола обов'язкових умов, а також і тоді, коли такі умови хоча і передбачені, але не містять прямого застереження про неможливість відступу від цих вимог.

Суть другої моделі полягає в тому, що сторони можуть відмовитися від наданої їм можливості саморегулювання і погодитися на регулювання договірних відносин на підставі імперативних приписів, вміщених в актах цивільного законодавства щодо типу (виду) договору, укладеного ними. Безумовно, другою моделлю охоплюється ситуація, при якій акти цивільного законодавства щодо типу (виду) договору, що уклали сторони, не тільки передбачають коло обов'язкових умов договору, а й містять застереження про неможливість відступу від їх вимог [2, с. 59].

Наведена правова позиція професора М.М. Сибільова, яку підтримують і інші вчені [3], на думку автора, знову ж такі повністю кореспондує з положеннями ч. 1 ст. 231 ГК України, яка фактично

вказує на те, що актами цивільного законодавства щодо конкретного типу (виду) договору, що уклали сторони, може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

Між тим, Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» не визначає конкретних типів (видів) договорів і як, було сказано вище, не визначає передбачених ЦК України «окремих видів зобов'язань» щодо яких передбачається обмеження розміру пені.

Звідси питання – так коли ж саме і за яких умов мають застосовуватися положення Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»?

Вважаємо, що згаданий Закон має застосовуватися тоді, коли сторони, в частині відповідальності за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання, як зазначає професор М.М. Сибільов, обрали другу модель правового регулювання договірних відносин – зовнішнє (імперативне, державне регулювання), яка полягає у тому, що сторони можуть відмовитися від наданої їм можливості саморегулювання і погодитися на регулювання договірних відносин на підставі імперативних приписів, вміщених в актах цивільного законодавства.

Така модель, але в більш чіткій формі ніж в законодавстві України, сформульована в ЦК Російської Федерації. Так, в ст. 395 «Відповідальність за невиконання грошового зобов'язання» вказано, що за користування чужими коштами внаслідок їхнього неправомірного утримання, відхилення від їхнього повернення, іншого прострочення в їхній сплаті або безпідставного отримання або заощадження за рахунок іншої особи підлягають сплаті відсотки на суму цих коштів. Розмір відсотків визначається існуючою у місці проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, в місці його перебування обліковою ставкою банківського відсотка на день виконання грошового зобов'язання або його відповідної частини. При стягненні боргу в судовому порядку суд може задовольнити вимогу кредитора, виходячи з облікової ставки банківського відсотка на день пред'явлення позову або на день винесення рішення. Ці правила застосовуються, якщо інший розмір процентів не встановлений законом або договором.

Тобто, положення статті 395 ЦК РФ щодо розміру пені застосовуються, якщо інше не визначено законом або договором.

Враховуючи зазначене, автор вважає, що положення Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» щодо розміру пені мають застосовуватися у випадку, якщо інше не визначено актом цивільного законодавства щодо конкретного типу (виду) договору, що уклали сторони, або передбаченого ЦК України виду зобов'язань, або договором сторін.

Інакше кажучи, якщо сторони у договорі не визначили розмір пені за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань, то вони фактично погодились з тим, що у випадку несвоєчасного виконання грошових зобов'язань, сторона, яка допустила невиконання свого зобов'язання несе відповідальність у порядку визначеному Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». Тобто, сторони, в цій частині договору обрали другу модель правового регулювання договірних відносин – зовнішнє (імперативне, державне регулювання).

У цьому контексті виникає питання щодо статті 1 Закону України «Про відповідальність за не-

своєчасне виконання грошових зобов'язань», де вказано, що платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін.

Наведена правова позиція автора дозволяє, стосовно вище вказаної норми, зробити висновок, що у випадку, коли у договорі сторони не визначили розмір пені, то, у разі несвоєчасного виконання

грошових зобов'язань, Закон надає сторонам право визначити розмір пені за згодою між ними. Однак, у такому випадку (коли попередньо у договорі сторони не визначили розмір пені), розмір узгодженої між сторонами пені не може перевищувати розміру пені встановленого у ст. 3 згаданого Закону, тобто подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Список літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 № 7-рп/2013 «У справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань"» // Офіційний вісник України. – 2013. – № 57(06.08.2013). – Ст. 2062.
2. Сібілов М. М. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4(12) – С. 59 (С. 56–61).
3. Беяневич О.А. Принцип свободи договору за цивільним та господарськими кодексами України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 60-62. – С. 64-68.

Новицкий Г.В.

Бердянський університет менеджмента и бизнеса

ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА СВОБОДЫ ДОГОВОРА В КОНТЕКСТЕ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕСВОЕВРЕМЕННОЕ ВЫПОЛНЕНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация

Рассматриваются вопросы реализации принципа свободы договора при применении норм об ответственности за несвоевременное выполнение денежных обязательств в части ограничения размера пени (ответственности) за несвоевременное выполнение денежных обязательств.

Ключевые слова: свобода договора, денежное обязательство, ответственность, штраф, пеня.

Novitsky G.V.

Berdiansk University of Management and Business

PRACTICAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF CONTRACT IN THE CONTEXT OF THE APPLICATION OF THE RULES ON LIABILITY FOR DELAY IN PERFORMANCE OF MONETARY OBLIGATIONS

Summary

The questions of the principle of freedom of contract in the application of the rules on liability for failure to perform financial obligations of the size limit of the penalty (of responsibility) for failure to perform liabilities.

Keywords: freedom of contract, bond, liability, fine.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УКРЕПЛЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ

Турченко О.Г.

Донецкий национальный университет

В условиях глобализационных процессов, изменения международной системы, изменения характера угроз трансформируется и современная система всеобщей безопасности. Пространство безопасности трансформируется из преимущественно военного в «комплексное», включающее в себя элементы из сопредельных предметных областей мирового взаимодействия. Все сильнее актуализируется потребность обобщенного изучения отдельных аспектов тех или иных функций государства. В первую очередь, имеется ввиду аспект безопасности, который напрямую связан с обеспечением не только развития государства, а и с сохранением его суверенитета как такового. В статье исследуются современные подходы к укреплению безопасности.

Ключевые слова: безопасность, глобальная безопасность, международная безопасность, международное право, суверенитет.

Постановка проблемы. Необходимость безопасности в меру развития человека постепенно становилась масштабнее и многообразнее. Безопасность охватывала не только жизнь человека, его имущество, но и общество, потом государства, а также различные сферы деятельности и человека, и общества, и государства.

В условиях глобализационных процессов, изменения международной системы, изменения характера угроз трансформируется и современная система всеобщей безопасности. Пространство безопасности трансформируется из преимущественно военного в «комплексное», включающее в себя элементы из сопредельных предметных областей мирового взаимодействия. Как отмечает О.Л. Хилько, на сегодняшний день возрастает понимание всеми элементами международной системы взаимозависимости мира и, в частности, необходимости взаимодействия безопасности, преодоления разделительных линий и «вакуума безопасности» на мировом, европейском, евразийском пространствах.

В свою очередь, современные реалии мирового развития заставляют принципиально по-новому подходить и к изучению целого ряда базовых функций государства. Все сильнее актуализируется потребность обобщенного изучения отдельных аспектов тех или иных функций государства. В первую очередь имеется ввиду аспект безопасности, который напрямую связан с обеспечением не только развития государства, а и с сохранением его суверенитета как такового. В этом смысле, как указывается в монографии «Государственный суверенитет: теоретико-правовые проблемы» (2010 г.), в условиях глобализации экономической системы, мировых финансовых рынков, активной международной деятельности ТНК и т.д. становится крайне важным понимание аспектов безопасности сохранения суверенитета [1, с. 248]. В этом смысле, во-первых, уже нельзя говорить об отдельных элементах системы государственной безопасности (экономической, финансовой, оборонной, политической и т.д.), каждый из которых рассматривается сам по себе и реализуется относительно собственной отраслевой стратегии, поскольку речь идет о системе национальной безопасности в целом, включающей в себя внешнюю и внутреннюю безопасность, безопасность государства, общества, индивида, основ конституционного строя. Во-вторых, как отмечает В.Вольнец, можно говорить о появлении новой специфической функции современного государства – функции безопасности, и при этом в рамках каждой функции государства выделять «составляющую безопасности» [2, с. 10, 12].

Анализ последних исследований и публикаций. На сегодняшний день имеется значительно-го количества научных публикаций, посвященных различным аспектам становления и развития европейской, международной систем безопасности (М. Баймуратова, А. Георгицы, В. Денисова, А. Делинского, С. Кульчицкого, Л. Тимченко, С. Толстова, М. Черкеса и др.).

При этом при изучении концепции безопасности необходимым представляется согласиться с мнением С. Мартынюк [3], В. Кирьян [4, с. 102] о необходимости принципиального изменения антологической парадигмы – перехода от монизма в пояснении соотношения материального и духовного, как составляющих универсума к плюрализму, позволяющему представлять любое явление как органическое объединение и диалектическое сообщение материального и идеального, когда при определенных условиях имеет место приоритетное развитие одного из них.

Такая позиция позволяет обосновать необходимость формирования и превалирования в обществе новой концепции всеобъемлющей «широкой» безопасности, при которой среда, в которой находится объект, позволит ему принимать и реализовывать решения согласно своим целям, направленным на прогрессивное развитие.

Цель статьи – изучить современные подходы к укреплению безопасности и определить, что означает укрепление безопасности с точки зрения международного права в современных условиях.

Изложение основного материала. Современные исследования мира и конфликтов пытаются определять безопасность на основании многогранного подхода. Используя определение безопасности, подобное определению общей безопасности, предусматривающей необходимость исключения всех типов насилия, исследователи в конце 1960-х годов предложили первую теорию структурного насилия – теорию непрямого насилия, способного причинить вред индивиду в результате несправедливости экономических и политических структур, которые снижают жизненные надежды индивида за счет недостаточного обеспечения материальных потребностей.

В.В. Гордиенко, рассматривая понятие глобальной безопасности, определяет ее как состояние цивилизации, при котором за счет внутренних механизмов развития, опосредованных функционированием различных межгосударственных и национальных институтов, сохраняется ее стойкое состояние и развитие, обеспечиваются условия для реализации интересов личности, наций и государства (как совокупности лиц и наций), и одновре-

менно их защищенность (при наличии осознания ее людьми) от глобальных угроз уголовного, социального, естественного и техногенного характера.

Необходимо отметить, что проблема расширения пространства безопасности достаточно давно привлекает внимание представителей различных направлений – экономистов, юристов, международных, историков и т.д. Так, Кулагин В. отмечает, что в современных условиях следует говорить «...не только о «международной безопасности» в ее межгосударственной ипостаси, а о явлении с более широким набором действующих лиц, которое по этой причине более корректно было бы именовать «мировой безопасностью» [5].

В свою очередь, сторонник «широкого» толкования предметного поля безопасности, известный экономист, профессор Эмма Ротшильд определяет расширение пространства мировой безопасности в четырех измерениях. Первое касается расширения безопасности «вниз от государств к индивидуумам». Второе – воплощает видение «вверх от государств к биосфере». Третье касается горизонтального аспекта безопасности – «от военной к политической, экономической, социальной, экологической безопасности, или безопасности человека». Четвертое измерение предполагает политическую ответственность за обеспечение безопасности, которая «распыляется» во всех направлениях – от государств «вверх к международным институтам, вниз к региональным и местным властям, а также к неправительственным организациям, общественному мнению и прессе, абстрактным силам природы или рынка» [6, с. 55]. Кроме того, в условиях развития информационного общества все чаще поднимается вопрос о необходимости расширения горизонтального аспекта безопасности и включения в него информационной безопасности.

Как правило, безопасность определяется через состояние защищенности.

Хусаинов З.Ф. предлагает следующее понятие: «безопасность» – это процесс по обеспечению состояния защищенности (достаточной?) жизненно важных интересов объектов безопасности – личности, общества и государства, их субъектами от общественно опасных деяний и иных деструктивных явлений социального, техногенного и природного характера посредством использования системы мер, средств и способов, предусмотренных законом [7, с. 44].

Аналогично через состояние защищенности жизненно важных интересов определяют понятие безопасности (в контексте национальной безопасности) и российские исследователи Д. Ирошников, В. Назаров, Б. Чернышов.

Определяя безопасность, Штукин В.В., в свою очередь, отмечает, что это такое состояние субъекта (объекта), которое означает, что вероятность нежелательного изменения каких-либо качеств субъекта (объекта), параметров принадлежащей ему собственности и затрагивающей его внешней среды невелика (т.е. меньше его предела). В зависимости от того, каково сочетание параметров жизнедеятельности субъекта является для него желательным, будет меняться и конкретное наполнение понятия «нежелательные изменения». В общем случае к ним относятся те, которые отдаляют субъект (объект) от его желаемого состояния.

Отражение ситуации с безопасностью в сознании субъекта (физического или юридического лица) определяет его оценки безопасности, которые могут существенно отличаться от реальности, в зависимости от полноты и глубины знаний о ситуации, о формах и силе влияния изменений на состояние и т.п. [8, с. 9]

Оценки безопасности, которыми располагает субъект, т.е. его знания, полученные им либо самостоятельно на основе опыта и интуиции, либо специально вырабатываемые на базе исследования ситуации, в том числе с помощью специалистов, определяют его чувство безопасности (опасности), которое, в свою очередь, или побуждает субъекта к поиску (разработке) путей повышения безопасности, или же позволяют переключить его активность и ресурсы на иные цели.

В соответствии с п.3 Астанинской Декларации 2010 года «Навстречу обществу безопасности» безопасность каждого государства-участника неразрывно связана с безопасностью остальных стран-участниц. Соответственно, обеспечение внутренней безопасности государства может быть осуществлено лишь на основании понимания взаимных интересов отдельных государств и мирового сообщества в целом [9, с. 5], поддержание международного мира и безопасности – через обеспечение внутренней безопасности отдельного государства путем вмешательства мирового сообщества в процесс решения интрагосударственных конфликтов [10, с. 7]. Что выступает одним из условий построения стойких межгосударственных систем безопасности и весомым аргументом в интересах создания модели безопасности на основе сотрудничества.

Но, не приуменьшая роль международного права, нужно отметить, что международное сообщество, международные союзы не могут претендовать на поглощение индивидуального государства; как отмечал В. Даневский, международный союз вырос на общих интересах всех государств и существуют для достижения их интересов и содействия их развитию, независимости.

Система европейской безопасности на базе Европейского Союза еще не сформирована, однако концепция безопасности на базе сотрудничества в Договорах ЕС существенной мерой присутствует.

Как отмечает О.Л. Хилько [11, с. 588], члены ЕС организованы вокруг общих либерально-идеологических ценностей, ЕС пользуется всеми факторами, которые, по Коэну и Михалке, должны учитывать государства, которые создают систему безопасности на базе сотрудничества (государства-члены ЕС связаны между собой всеми элементами архитектуры безопасности, имеется общая согласованная внешняя политика и политика безопасности). При этом ч. 2 ст. 4 Договора о Европейском Союзе в 1992 г. (в редакции Лиссабонского договора 2007 года) определяет, что национальная безопасность остается в единоличной ответственности каждого государства.

При этом четко прослеживается взаимосвязь между изменениями в понимании «безопасности» и трансформации понятия «суверенитет».

Х. Дриер утверждал, что уже в XX веке рост взаимных обязательств объективно привел к бесплодности концепции суверенитета и «утрате монолитности суверенитета». Практически аналогично высказывается и Л. Вильдхабер: «Суверенитет должен быть ослаблен потребностями взаимозависимости. Суверенитет является относительным понятием, которое изменяется со временем, приспосабливается к новой ситуации и новым потребностям» [11].

На сегодняшний день все больше государств склонны толковать суверенитет государства как обязанность, а не право. Соответственно, суверенитет государства является его обязанностью в пределах распространения его юрисдикции обеспечивать основные права и свободы человека, а государство видится как субъект, ответственный за сохранение достояний мирового сообщества на его территории.

При этом сохранение и укрепление государственного суверенитета не означает изоляцию страны от международного сообщества, а наоборот создает благоприятные предпосылки для динамичного развития ее отношений с миром в соответствии с общепризнанными нормами международного права и собственным восприятием и пониманием своих национальных интересов, на принципах взаимовыгодного сотрудничества и безопасности.

Выше указанное позволяет сделать следующие **выводы**:

– с точки зрения международного права укрепление безопасности отдельного государства означает одновременное укрепление безопасности в общемировом масштабе. Государства поддерживают международную безопасность, поддерживая национальную правомерными средствами;

– суверенитет государства – это мера ответственности во внутренней сфере за свой народ и каждого, за их безопасность, во внешней сфере – за международный мир и безопасность.

Список литературы:

1. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми Монографія / За ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка; НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування, Нац. акад. прав. Наук України. – Х.: Право, 2010. – 272с.
2. Волинець В. Функція гарантування національної безпеки в контексті державно-правового розвитку сучасної України // Юридична Україна. – 2013. – №1. – С.9-16.
3. Мартинюк С.Є. Генезис інформаційної цивілізації: Дис. ... канд. філософ. наук. – Запоріжжя, 2001. – 187с.
4. Кірюх В. Парадигмальна трансформація концепцій інформаційного суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – №5. – С.102-104.
5. Кулагин В. Глобальная или мировая безопасность // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2007. – Том 5. – №2(14). – май-август. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.intertrends.ru.
6. Rothschild E. What is Security? // Daedalus. – 1995. – 124:3. – P.53-98.
7. Хусаинов З.Ф. Обеспечение экономической безопасности в условиях рынка как главное функциональное назначение Российского государства // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2012. – №3. – С.41-47.
8. Штукин В.В. Федеративная функция государства // Государственная власть и местное самоуправление. – 2003. – №5. – С.9-11.
9. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: Автореф. ... канд. юрид. наук / 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – К.: Київ. Нац. унів. внутр. справ., 2006. – 18с.
10. Теличкін О.О. Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки: організаційно-правові засади: Автореф. ... канд. юрид. / 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Х.: Нац. універ. внутр. справ., 2004. – 36с.
11. Хилько О.Л. Сучасні концептуальні підходи в забезпеченні європейської безпеки // Держава і право. – 2011. – Вип. 52. – С. 583-591.
12. Wildhaber L. Sovereignty and International Law / L. Wildhaber // R.St.J. Macdonald and Douglas M. Johnston, eds. The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory. – Dordrecht, Netherlands: Nijhoff, 1986. – P. 440-441.

Турченко О.Г.

Донецький національний університет

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІЦНЕННЯ БЕЗПЕКИ

Анотація

В умовах глобалізаційних процесів, зміни міжнародної системи, зміни характеру погроз трансформуються і сучасна система загальної безпеки. Простір безпеки трансформуються з переважно військового в «комплексне», включаючи елементи з суміжних сфер світової взаємодії. Все сильніше актуалізується потреба узагальненого вивчення окремих аспектів тих або інших функцій держави. Насамперед, це стосується аспекту безпеки, який безпосередньо пов'язаний із забезпеченням не лише розвитку держави, а і із збереженням її суверенітету як такого. У статті досліджуються сучасні підходи до зміцнення безпеки.

Ключові слова: безпека, глобальна безпека, міжнародна безпека, міжнародне право, суверенітет.

Turchenko O.G.

Donetsk National University

MODERN APPROACHES TO SECURITY STRENGTHENING

Summary

Under the conditions of globalization processes, the changes in the international system, as well as in nature of threats, the modern system of general security is also being transformed. Security space is transformed from a primarily military in the «complex», which includes elements from the neighboring subject areas of world interaction. In this connection there is an expansion of security space and alignment of priorities in different areas of the so-called «general security». As regards international law, strengthening the security of an individual state means simultaneous strengthening security worldwide. States support international security by supporting national security by legal means. Sovereignty of a state is a measure of the state's responsibility for the people living in it, and for each person's safety internally, and responsibility for international peace and security externally.

Keywords: security, general security, international security, international law, sovereignty.

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ (ЗАКОНОДАВЧОЇ) ТЕХНІКИ ТА ЇХ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В ЗАКОНОПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чорнолуцький Р.В.

Маріупольський державний університет

Досліджено принципи юридичної (законодавчої) техніки та їх роль і значення в законопроектній діяльності. Показано, що юридичну техніку треба розуміти як правове явище особливої властивості, бо вона є інтегрованим і системним явищем та являє собою єдність наукового і практичного (власне технічного). Тому принципи юридичної техніки також носять інтегрований характер, бо є відбиттям принципів права, що транспонуються в сферу правових технологій.

Ключові слова: держава, законотворення, законопроектна діяльність, юридична техніка, принципи права, принципи юридичної техніки

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку демократичної правової державності особого значення набуває соціальне управління, що здійснюється за допомогою права на основі нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких регулюють значимі суспільні відносини, що мають значення для невизначеного кола неперсоніфікованих суб'єктів. Особлива роль у врегулюванні таких суспільних відносин належить закону, що займає вищу сходинку у системі нормативно-правових актів держави. Відомий конституціоналіст XIX століття Б.М. Чичерін відмічав, що державний закон є сукупністю юридичних норм, що визначають устрій і діяльність держави. Саме ним визначаються як устрій і діяльність урядових влад, так і права громадян [1].

Звідсіля, враховуючи особливе значення закону для врегулювання суспільних відносин в державно організованому соціумі, випливає значення юридичної (законодавчої) техніки, що спрямована на розробку законопроектів, їх прийняття та реалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремим загальнотеоретичним і практичним аспектам законопроекткування присвячені праці вітчизняних і зарубіжних авторів: С. С. Алексєєва, Л. Ф. Апта, Ю. Р. Арзамасова, Н. В. Артїкуци, В. М. Баранова, І. Л. Брауде, Ж.-Л. Бержелю, Дж. Бейтса, Р. К. Бержерона, О. В. Богачової, А. В. Богачова, Н.А. Власенко, О. А. Гаврілова, Т. В. Губасової, Ж. О. Дзейко, Т. О. Дідича, О. В. Зайчука, Р. Герінга, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, О. Л. Копиленка, Л. Мадера, Д. А. Монастирського, А. Нашиць, М. П. Недюхи, Н. М. Оніщенко, А. С. Піголкина, С. А. Погорелової, П. М. Рабіновича, А. О. Селіванова, В. Ф. Сиренка, О. Ф. Скакун, І. С. Терлецької, А. Ф. Ткачука, Ю. О. Тимохіна, Д. В. Чухвичева, М.В. Цвіка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, слід наголосити, що вказані автори, не дивлячись на глибоке опрацювання онтологічних, методологічних, аксіологічних і практико-методологічних проблем профільного характеру, основну увагу в своїх роботах все ж таки приділяли дослідженню загальних аспектів проектування законодавчих і інших нормативно-правових актів, опускаючи найважливіші і різноманітніші характеристики законопроекткування і взагалі законопроектної діяльності, як своєрідного соціального, багатого в чому переднормативного, інтелектуального, політичного і політологічного феномена, організаційного і процесуально-процедурного блоку питань, навколо якого «крутиться» та обертається вся нормпроектна, в тому числі й законотворча діяльність в державі і, отже, технологічне, в тому числі й процесуальне її забезпечення, супроводження за ра-

хунок принципів, прийомів, методів юридичної (законодавчої) техніки.

Тому метою даної статті є дослідження принципів юридичної (законодавчої) техніки та їх ролі і значення в законопроектній діяльності.

Викладення основного матеріалу. Початок дослідження слід розпочати з встановлення його термінологічного апарату.

Необхідно зазначити, що розуміння юридичної (законодавчої) техніки існує лише на доктринальному рівні. Це обумовлено тим, що така діяльність носить технічний (технологічний, процесуальний) характер по відношенню до розробки проектів нормативно-правових актів, і, на жаль, законодавець, все ж визнаючи її значення і роль в процесі нормпроектної роботи у деяких нормативно-правових актах, навіть законодавчого рівня, та методичних рекомендаціях, все ж не надає дефінітивного визначення такої діяльності і не закріплює його на рівні закону.

На думку академіка права М. В. Цвіка, під законодавчою технікою треба розуміти сукупність юридичних засобів, прийомів і правил розробки, оформлення, опублікування і систематизації нормативно-правових актів [2].

Вважаємо, що наведена дефініція відображає поняття й юридичної техніки, бо, по-перше, її автор розуміє таку профільну діяльність досить широко, розповсюджуючи її на всі нормативно-правові акти; по-друге, законодавча техніка є практично основним видом юридичної техніки та володіє всіма її ознаками, будується на її принципах та використовує її організаційні форми.

Онтологічне навантаження юридичної техніки, є безумовним. Її підтвердженням є такі положення:

– воля держави, спрямована на врегулювання суспільних відносин, як відомо, об'єктивно виражається через систему правових норм. Тлумачитися і реалізовуватися в їх «чистому», ідеальному вигляді норми самостійно не можуть – для цього вони повинні придбати деяку суттєво сприйнятну форму, бути зафіксованими таким чином, щоб державна воля, виражена в них, могла зберігатися і доводитися до відома всіх зацікавлених суб'єктів (зовнішній вираз у відповідній формі з метою інформації для невизначеного кола неперсоніфікованих суб'єктів – Авт.);

– для досягнення зазначених властивостей необхідно закріплення результатів волевиявлення держави в акті-документі, який у загальному вигляді може розглядатися як свідчення про волевиявлення, доказ скоєння акту, що легалізує волевиявлення. У зв'язку з цим зазначається: «акт-документ фіксує волевиявлення, служить формою його змісту і закріплення. Таким чином, говорити про відсутність взаємозв'язку акта-дії (волевиявлення) і

акта-документа (фіксації волевиявлення, його результатів) немає підстав. Актів-документів без волевиявлення, тобто без актів-дій, ... не буває» [3];

– тому мета точної, недвозначної і адекватної фіксації результатів волевиявлення держави в акті-документі ставиться до найбільш актуальних і постійних телеологічних домінант (цілей), що стоять перед правотворцем всіх держав і всіх часів;

– досягненням цієї мети займається особлива галузь правового знання – юридична техніка;

– від дотримання правил юридичної (законодавчої) техніки залежить рівень досконалості законодавства і всього нормативного матеріалу, доступність нормативних актів для тлумачення, стабільність, високий рівень обліку й систематизації нормативного матеріалу. Саме в цьому вбачається аксіологічне «навантаження» та змістовність юридичної техніки.

Разом з тим, слід зазначити, що ґносеологія юридичної техніки страждає на відповідну невизначеність. Бо, по-перше, для з'ясування сутності юридичної техніки, насамперед, має бути вирішена проблема місця досліджуваного явища в системі юридичного знання, іншими словами, віднесення його до практичної чи теоретичної області. А, по-друге, єдиного підходу до цієї проблеми серед вітчизняних і зарубіжних дослідників до цих пір не існує.

Така відсутність стабільності знаходить свій прояв у розкіді наявних доктринальних позицій з даного питання, який є надзвичайно широким. Однак, з часткою деякої схематизації, всі наявні доктринальні підходи можна об'єднати в три великі групи: 1) суто практичний (праксеологічний), 2) суто науковий (доктринальний), 3) науково-практичний (методологічний).

Суто практичний підхід передбачає розгляд юридичної техніки виключно як практичної діяльності, спрямованої на вироблення тексту нормативно-правового акту. Наприклад, Л. М. Бойко, розмірковуючи про поняття законодавчої техніки (яка є вид техніки юридичної), пише: «Нам видається, що під законодавчої технікою слід розуміти чисто технічні моменти підготовки проектів нормативних актів, тобто все, що стосується методики складання правових актів, їх оформлення» [4]. Такий підхід ми вважаємо контрпродуктивним, бо він, по-перше, робить цю діяльність суто механістичною та примітивною, а, по-друге, фактично нівелює і виключає з неї інтелектуальну складову. Разом з тим, слід звернути увагу на термінологічну зв'язку «методика складання правових актів», що має у підсумку не тільки обслуговуючий аспект, а й спирається на відповідну методологію, як сукупність методів пізнання, а це вже гарантує залучення відповідних інтелектуальних зусиль, вмінь та навичок.

Слід зазначити, що аналогічної позиції дотримується і Х. Є. Бахчисарайцев, що визначає юридичну техніку лише як «правила і прийоми складання тексту акту» [5]. Але тут також є можливість виявити інтелектуальну складову, бо без неї немає можливості скласти саме текст документу, наприклад, без належного знання і використання правил орфографії, пунктуації, знання глосарію документу тощо.

Позиція Є. І. Астрахана, який вважав, що законодавча техніка позбавлена власної наукової бази, а її питання «відносяться до науки загальної теорії радянського права» [6], також не виглядає беззаперечною. Бо відношення до науки загальної теорії радянського права вже припускає наявність доктринальних позицій та їх інтелектуальний аналіз і використання. Крім того, представляється, що застосування суто праксеологічного підходу до

розуміння юридичної техніки суттєво збіднює цей феномен та надає йому не тільки переважно механістичний і утилітарний характер, але й перекреслює відповідну долю інтелектуальної праці, яка в ньому є об'єктивно присутньою.

Суто науковий (доктринальний) підхід, згідно з яким юридична техніка є наука і тільки наука, також не належить до числа панівних. У своєму завершеному вигляді він був виражений тільки в монографії Л. Успенського (1927 р.), який вважав, що юридична техніка повністю поглинає собою предмет загальної теорії права [7]. Такий підхід, по великому рахунку, є безпідставним – бо наявність абстрактних знань, що не спираються на прагматичні виходи, не веде до реалізації творчої функції науки.

Разом з тим, слід зазначити, що в більш пізніх наукових працях профільного характеру різних авторів робиться спроба диференціації юридичної техніки *per se* (лат. – само по собі) і науки юридичної техніки, яка фактично наближає її до методологічного підходу в розумінні. Так, на думку А. А. Ушакова, юридична техніка, з одного боку, повинна розглядатися як практична діяльність по оптимізації законодавства, з іншого боку, як наукова дисципліна, що вивчає таку діяльність [8]. В іншій роботі А. А. Ушакова міститься наступне твердження: «У більш вузькому сенсі у завдання юридичної техніки входить вивчення (інтелектуальний момент – Авт.) правил, способів втілення правової ідеї в конкретну матеріальну правову оболонку» [9].

На думку А. С. Піголкіна, «наука про юридичну техніку повинна відмежовуватися від загальної теорії права» [10]. Описаний підхід до проблеми онтологічної сутності юридичної техніки найбільш близько стоїть до підходу, який можна визначити як методологічний.

Особлива значимість методологічного підходу, що на нашу думку робить його безальтернативним, міститься в тому, що юридичну техніку як правове явище особливої властивості не можна зводити ані до виключно практичної діяльності з оформлення проектів правових актів, ані до суто теоретико-доктринальної проблематики – бо вона є інтегрованим і системним явищем та являє собою єдність обох елементів, тобто єдність наукового і практичного (власне технічного).

Тому вважаємо обґрунтованим розглядати співвідношення технічного і наукового в юридичній техніці з загальнометодологічних позицій співвідношення науки і техніки.

Системний аналіз такого співвідношення, насамперед, виокремлює роль і значення технічних норм у становленні юридичної техніки, що дають відповідні опорні знання для існування і реалізації цього феномену. Виокремлюючи саме технічну (технологічну, процесуальну) складову в юридичній техніці, слід зазначити наступне:

– у найзагальнішому вигляді норми поділяються на соціальні та технічні. Це найбільш загальний розподіл, що має як би первинне, початкове значення;

– правознавці як гуманітарії не займаються технічними нормами це не їхнє завдання – вони стикаються з ними лише остільки, оскільки це необхідно у своїй галузі;

– сама назва технічні норм говорить про їх специфічний зміст, про те, що вони діють у сфері техніки, у сфері виробничої діяльності людини, в сфері впливу людини на природу, предмети зовнішнього світу;

– щоб стати нормою, технічне правило повинно набути рис правила загального характеру, має ста-

ти мірою поведінки не окремого індивіда, а колективу людей;

- на відміну від об'єктивних законів природи і суспільства, що діють незалежно від волі і свідомості людини, технічні норми, перш ніж скластися, проходять через її свідомість, виникаючи у вигляді думки, судження про належну поведінку по відношенню до природи і до інших предметів зовнішнього світу;

- об'єктивна доцільність технічних норм повинна перетворитися в людському мозку в переконання доцільності, корисності технічної норми і лише в цьому випадку вона буде підтримувати виконання технічної норми;

- до технічних норм в широкому сенсі відносять норми: санітарно-гігієнічні, науково-технічні (в цьому контексті треба тлумачити й юридичну техніку – Авт.), екологічні, правила виконання будівельних робіт, інструкції з експлуатації машин і механізмів, норми витрати сировини палива, електроенергії і т.д.;

- технічні норми це телеологічні (цільові) правила загального характеру – регламентуючи тим чи іншим способом поведінку людей у сфері їх виробничо-технічної діяльності, у сфері техніки, технічні норми і відображають узагальнений виробничий досвід, закон природи і властивості речовини природи, що лежать в основі техніки створеної людиною;

- у підсумку можна сказати, що рівень розвитку техніки, рівень досягнень, відкриттів природничих наук, рівень знань і навичок безпосередніх виробників і визначають характер і зміст технічних норм на тій чи іншій ступені суспільного виробництва [11].

Підтвердженням таких настанов є позиція С. С. Алексєєва, який вважав, що за своїм змістом юридична техніка складається з двох елементів: а) технічних засобів і б) технічних прийомів. Він вважав, що тут можна провести аналогію з матеріальною технікою, де теж, з одного боку, виділяються засоби техніки, тобто машини, устаткування, а з іншого – методи, прийоми їх використання, тобто технологія. В області права технічними засобами є, зокрема, юридичні конструкції, термінологія; правовою технологією – способи викладу норм, система відсилань [12].

Великою долею методологічного потенціалу володіє позиція С. С. Алексєєва про те, що юридична техніка відрізняється багатогранністю, багатоаспектністю [13].

Виходячи з цього, на його думку вона має три основних прояви, три форми існування [14].

А. Юридична техніка виступає як сукупність засобів і прийомів нематеріального, технічного характеру.

Засоби і прийоми тут є технічними, тому що є, так би мовити, зовнішніми інструментами і способами організації правового матеріалу. Як і все технічне, вони з однаковим успіхом використовуються при виробленні, оформленні та систематизації багатьох і різних актів. Їх значення по відношенню до змісту права є службовим. У той же час ці засоби і прийоми мають нематеріальний характер. Вони виражені у певних ідеологічних явищах і категоріях (юридичних конструкціях, прийомах викладу норм та ін.) (у раціональних уявленнях – Авт.). Тобто, даний автор прямо стверджує про наявність праксеологічних і інтелектуальних (раціональних, ідеальних) засад в юридичній техніці, про їх взаємодію та інтеракцію.

Б. Юридична техніка виражається в правилах (нормах), відповідно до яких вона і використовується. Її засоби і прийоми діють не самі по собі, не автоматично. Правильне і доцільне використання

технічних засобів і прийомів закріплюється в правилах юридичної техніки, які відносяться до особливого різновиду технічних норм, що стосуються галузі правового регулювання. Вони можуть бути виражені в нормативних актах, у тому числі особливих інструкціях з підготовки та оформлення законопроектів (нормативна основа юридичної техніки – Авт.). Тоді вони виступають в якості техніко-юридичних норм, що пред'являють законодавцю, іншим суб'єктам суспільних відносин певні вимоги, від дотримання яких залежить досконалість актів (прямий зв'язок між застосуванням технічних норм і якістю нормативного акту – Авт.).

Далі С.С. Алексєєв стверджує, що використання засобів і прийомів юридичної техніки зовні виражається головним чином в застосуванні відповідних правил (стандартизація і нормативізація вже самої юридичної техніки – Авт.). Ось чому на практиці, а іноді і в теорії вона розуміється як сукупність правил найбільш раціонального складання та правильного викладу правових актів (що, однак, не можна визнати достатньо точним). Разом з тим, вказаний автор шляхом використання термінологічних зв'язок «сукупність правил найбільш раціонального складання та правильного викладу правових актів» вказує на наявність, зв'язок і взаємодію праксеологічного та ідеального (раціонального) факторів. Таким чином, можна сказати, що юридична техніка виступає атрибутивною та іманентною ознакою народження нормативно-правових актів.

Правила юридичної техніки виробляються насамперед у практичній роботі з підготовки та оформлення правових актів. Вирішальна роль у виробленні скоєних правил юридичної техніки належить правовій науці [15]. Високий технічний рівень законодавства та індивідуальних актів може бути досягнутий тільки на основі перевірених життям і теоретично відпрацьованих наукових рекомендацій. Рівень юридичної техніки залежить і від даних неюридичних наук (зокрема, прийоми викладу нормативних актів у письмових документах побудовані значною мірою на даних наук, що займаються законами мови і стилі викладу) (лінгвістична складова – Авт.). Таким чином, можна погодитись з С. С. Алексєєвим, що висока юридична техніка є одним з тих юридичних інструментів, через які дані науки перетворюються на своєрідну, в межах правової надбудови продуктивну силу [16].

В. Юридична техніка зовні матеріалізується в рівні досконалості правових (нормативних) актів в якості форми права (рефлексований зв'язок між рівнем розвитку і досконалості юридичної техніки і якості форми /джерела/ права – Авт.). Як тільки засоби і прийоми юридичної техніки реально втілюються в правових актах, вони стають властивістю даної системи законодавства (інтегративна властивість юридичної техніки – Авт.). Рівень юридичної техніки в тій чи іншій країні визначається насамперед по реальному використанню технічних засобів і прийомів у законодавстві, у правових актах. Таким чином, можна стверджувати, що високий рівень технологічності законодавства – запорука не тільки реальному використанню технічних засобів і прийомів у законодавстві, але й запорука його відповідної якості.

Вказані положення, що були запропоновані академіком С. С. Алексєєвим, носять не тільки явний ідентифікаційний для юридичної техніки характер, але й мають суттєве методологічне навантаження. Більш того, вони володіють відповідними засадничими властивостями, що демонструють причинно-наслідковий зв'язок між юридичною технікою і

нормативними актами, юридичною технікою і системою законодавства, юридичною технікою і якістю законодавства. І це, на нашу думку, по-перше, робить їх відповідними принципами юридичної техніки. А по-друге, підвищує їх особливу, стратегічну, структуроутворюючу і системну роль в законопроектній діяльності.

Дійсно, в основі будь-якої усвідомленої діяльності людини лежать певні принципи. Семантичне значення слова «принцип» в українській мові – «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.», а також «особливість покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось» [17].

Законодавство, будучи соціальним явищем, створюваним людьми з метою юридичного закріплення нормативно-правових приписів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, також засноване на певних принципах.

У юридичній літературі предметом наукового дослідження зазвичай стають принципи права. Наприклад, С. С. Алексєєв під принципами права розумів виражені в праві вихідні нормативно-керівні засади, що характеризують його створення, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [18]. Зауважимо, що ця проблема в юридичній літературі досить добре досліджена. Принципи права є основні ідеї, вихідні положення або провідні початки процесу його формування, розвитку і функціонування.

Разом з тим, принципи юридичної техніки мають дещо інший характер. Це детерміновано тим, що сама юридична техніка є симбіоз технічних засобів і раціональної діяльності, про що ми говорили вище. Звідси й принципи юридичної техніки носять більш прагматичний, й одночасно більш складний характер.

Це підтверджується дефінітивною характеристикою зазначених принципів, що пропонується вітчизняними дослідниками-авторами навчального посібника «Курс лекцій з питань законотворчості». Вони вважають, що принципами застосування правил і засобів законодавчої техніки – є визначальні ідеї, які реалізує законодавець при використанні і дотриманні правил та засобів законодавчої техніки з метою створення і систематизації законів [19].

Вважаємо, що такий підхід має своє обґрунтування. По-перше, суб'єктом, що застосовує правила і засоби законодавчої техніки визначений саме законодавець.

По-друге, основною метою застосування таких принципів є створення і систематизація законів.

По-третє, основним інструментальним засобом використання таких принципів є використання і дотримання правил та засобів законодавчої техніки.

По-четверте, систематичне тлумачення цієї дефініції дає змогу виявити й стратегічні цілі застосування правил і засобів законодавчої техніки – законотворення, з метою та в межах реалізації принципів права. Тобто, можна стверджувати, що принципи застосування правил і засобів законодавчої техніки можуть бути безпосередньо закріплені у нормах законів (нормативна ознака таких принципів – Авт.), втілюватися у їх змісті (змістовна ознака таких принципів – Авт.) та зумовлюватися загальними принципами права (субординаційна ознака таких принципів – вони реалізуються та детермінуються загальними принципами права – Авт.).

Таким чином, можна стверджувати, що, з одного боку, має місце підлеглий, субординаційний характер таких принципів застосування правил і

засобів законодавчої техніки, а з іншого – їх глибокий взаємозв'язок з принципами права, що має стратегічне та онтологічне значення для нормопроектної (законопроектної) діяльності, бо формує відповідну управлінську парадигму нормопроекування – правила і засоби юридичної техніки застосовуються в контексті реалізації принципів права з метою їх закріплення і реалізації в нормативно-правових актах.

Найважливішими принципами застосування правил і засобів законодавчої техніки є: принципи верховенства права, конституційності, демократизму, гуманізму, комплексності, системності, логічності, оптимального збалансування дозволів, заборон та зобов'язань, оптимального ступеня конкретизації норм права, узгодженості, доцільності, науковості, професіоналізму, незалежності суб'єктів проведення правової експертизи проектів законів та ін.

Розглянемо декілька з вказаних принципів для підтвердження наших теоретичних висновків щодо їх взаємозв'язку з принципами права.

Так, наприклад, застосування *принципу верховенства права* законодавцем для створення і систематизації законів передбачає використання ним правил і засобів законодавчої техніки відповідно до права, а значить й до принципів права, результатом чого має стати розробка закону (проекту закону – Авт.), зміст і форма якого повинні відповідати праву, яке є мірою свободи і справедливості.

В процесі реалізації зазначеного принципу законодавцю слід враховувати не тільки те, що конституційні принципи верховенства права і верховенства закону (правового закону – Авт.) не протиставлені один одному, але й те, що вони потребують їх системного застосування. В цьому аспекті є слушною думка В. Селіванова, який зазначав, що «сутність діалектичної взаємодії» цих конституційних принципів «полягає насамперед у тому, що вона є проявом загального і особливого в праві» [20]. При цьому принцип верховенства права як прямо закріплений у Конституції України (ч. 1 ст. 8), так і втілюється у її змісті. Принцип верховенства закону закріплений у її нормах через визнання найвищої юридичної сили за Конституцією України (ч. 2 ст. 8), прямої дії норм Конституції (ч. 3 ст. 8), визначення єдиного органу законодавчої влади (ст. 75), сфер виключного регулювання законів (ст. 92), а також втілюється у її змісті тощо.

Разом з тим, не можна погодитися із твердженням В.С. Ковальського про те, що принцип верховенства права «адресується у першу чергу правозастосовнику і суб'єктам виконавчої та судової влади» [21]. Цей принцип носить фактично абсолютний характер – і тому адресується невизначеному колу неперсоніфікованих суб'єктів, тобто усім суб'єктам права однаково, оскільки у нормах Конституції України не передбачено тих чи інших переваг чи обмежень щодо будь-якого органу державної влади. Отже, принцип верховенства права проявляється, перш за все, у застосуванні законопроектувальним органам правил і засобів законодавчої техніки, призначенням яких є створення правових законів.

Принцип конституційності, на думку авторів навчального посібника «Курс лекцій з питань законотворчості» [22], передбачає застосування правил і засобів законодавчої техніки відповідно до Конституції України. Цей загальний висновок ґрунтується на тому, що серед норм Конституції України дійсно є норми, які стосуються засад застосування при створенні і систематизації законів правил і засобів законодавчої техніки. К таким нормам можна віднести, що містяться в нормі ст. 8, у якій закріплено

принцип верховенства права, що, як зазначалося вище, зумовлює необхідність застосування законодавчих правил і засобів законодавчої техніки відповідно до права. Так, це стосується юридичних конструкцій конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина як найвищої соціальної цінності у державі (ст. 3), компетенції органів державної влади та ін. У ст. 92 Конституції визначаються сфери виключного регулювання за-конів, що слугує орієнтиром для законодавця для визначення предмету законодавчого регулювання та ін. Крім того, у цій статті прямо не передбачена можливість визначення у законах питань законодавчої техніки. Втім прийняття таких законів є можливим і необхідним, оскільки не суперечать змісту Конституції України. Отже, принцип конституційності має застосовуватися законодавцем з метою закріплення у законах норм права відповідно до Конституції України.

Систематичний аналіз тільки двох наведених принципів законодавчої техніки, демонструє, що вони фактично є принципами права, що потім транспоновані у принципи законодавчої техніки шляхом їх тлумачення та пристосування до технологічних, процесуальних потреб законотворення.

Висновки та пропозиції. Резюмуючи, можна діяти наступних висновків:

- існування розуміння юридичної (законодавчої) техніки лише на доктринальному рівні обумовлено тим, що така діяльність носить технічний (технологічний, процесуальний) характер по відношенню до розробки проектів нормативно-правових актів, і, на жаль, законодавець, все ж визнаючи її значення і роль в процесі нормопроектної роботи у деяких нормативно-правових актах, навіть законодавчого рівня, та методичних рекомендаціях, все ж не надає дефінітивного визначення такої діяльності і не закріплює його на рівні закону;

- юридичну техніку треба розуміти як правове явище особливої властивості, бо вона є інтегрованим і системним явищем та являє собою єдність на-

укового і практичного (власне технічного);

- правила юридичної техніки відносяться до особливого різновиду технічних норм, що стосуються галузі правового регулювання та від їх належного застосування напряду залежить якість нормативно-правового акту;

- принципами юридичної техніки є визначальні ідеї, які законодавець реалізує при використанні і дотриманні правил та засобів законодавчої техніки з метою створення і систематизації законів, тобто: суб'єктом їх застосування виступає сам законодавець; основною метою їх застосування є створення і систематизація законів; основним інструментальним засобом їх реалізації є використання і дотримання правил та засобів законодавчої техніки; стратегічними цілями застосування принципів правил і засобів законодавчої техніки – є законотворення, з метою та в межах реалізації принципів права;

- можна стверджувати, що, з одного боку, має місце підлеглий, субординаційний характер принципів застосування правил і засобів законодавчої техніки, а з іншого – їх глибокий взаємозв'язок з принципами права, що має стратегічне та онтологічне значення для нормопроектної (законопроектної) діяльності, бо формує відповідну управлінську парадигму нормопроектування – правила і засоби юридичної техніки застосовуються в контексті реалізації принципів права з метою їх закріплення і наступної реалізації в нормативно-правових актах;

- принципи юридичної (законотворчої) техніки відіграють важливу технологічну, процесуальну, нормативно-процесуальну роль у організації та реалізації законопроектної роботи, виступаючи по відношенню до неї у вигляді філософського співвідношення «форма-зміст»;

- для підняття рівня законопроектної роботи потребує легалізації дефінітивна характеристика юридичної техніки, що буде об'єктивно сприяти інтенсифікації її розвитку та оформленню і інституціоналізації нових її принципів, правил і засобів.

Список літератури:

1. История русской правовой мысли. – М.: Из-во Остожье, 1998. – С. 43.
2. Загальна теорія держави і права/ За ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченко, проф. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/38-tsvik/92-s-4-----html>
3. Васильев Р.Ф. О понятии правового акта/ Р. Ф. Васильев // Вестник Моск. ун-та. – Серия 11, Право. – 1998. – № 5. – С. 25.
4. Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития советского общества/ Л. М. Бойко. – Ташкент, 1988. – С. 10.
5. Бахчисарайцев Х.Э. О законодательной технике и о языке нормативных актов/ Х.Э. Бахчисарайцев // Правоведение. – 1960. – № 4. – С. 3.
6. Астрахан Е.И. Вопросы законодательной техники/ Е.И. Астрахан // Уч. зап. ВНИИСЗ. – Вып. 16. – М., 1969. – С. 3.
7. Див.: Успенский Л. Очерки по юридической технике/ Л. Успенский. – Ташкент, 1927. – С. IV.
8. Див.: Ушаков А.А. Содержание и форма в праве и советское правотворчество: Автореф. дис. ... д.ю.н./ А. А. Ушаков. – Свердловск, 1970. – С. 12-13.
9. Ушаков А.А. О понятии юридической техники и ее основных проблемах/ А. А. Ушаков// Уч. зап. Пермского гос. ун-та. Юридические науки. – Т. 19. – Вып. 5. – Пермь, 1961. – С. 77.
10. Пиголкин А.С. Теоретические проблемы правотворческой деятельности в СССР: Автореф. дис. ... д.ю.н./ А. С. Пиголкин. – М., 1972. – С. 20.
11. Див.: Философия техники: история и современность/ Ответственный редактор: В. М. Розин. – М.: Институт философии Российской академии наук, 1997. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3369>
12. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т., Т. 2/ С. С. Алексеев – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 267.
13. Там само. – С. 268.
14. Там само.
15. Пиголкин А.С. Вказ. твір. – С. 17.
16. Алексеев С.С. Вказ. твір. – С. 268.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 941.
18. Алексеев С.С. Теория права/ С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 2000. – С. 32.
19. Курс лекцій з питань законотворчості: Навчальний посібник/ За ред. О. Л. Копиленка, О. В. Богачової. – К.: «МП Леся», 2011. – С. 285.

20. Селиванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону» // Право України. – 1997. – № 6. – С. 13.
21. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади/ В. С. Ковальський, І. П. Козінцев – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 16.

Чернолуцкий Р.В.

Мариупольский государственный университет

ПРИНЦИПЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ (ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ) ТЕХНИКИ И ИХ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ В ЗАКОНОПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Исследованы принципы юридической (законодательной) техники и их роль и значение в законопроектной деятельности. Показано, что юридическую технику надо понимать как правовое явление особого свойства, потому что она является интегрированным и системным явлением и представляет собой единство научного и практического (собственно технического). Поэтому принципы юридической техники также носят интегрированный характер, потому что являются отражением принципов права, транспонированных в сферу правовых технологий.

Ключевые слова: государство, законотворчество, законопроектная деятельность, юридическая техника, принципы права, принципы юридической техники.

Chernolutskiy R.V.

Mariupol State University

PRINCIPLE OF LEGAL (LEGISLATIVE) TECHNIQUES AND THEIR ROLE AND IMPORTANCE IN LAWMAKING ACTIVITIES

Summary

Principles of law (legislative) techniques and their role and importance in the lawmaking work. It is shown that the legal machinery should be understood as a legal phenomenon unique qualities, because it is an integrated and systemic phenomenon and represents the unity of scientific and practical (on site maintenance). The principle of legal technique also carry integrated nature because there is a reflection of the principles of law that transportation in the field of legal technology.

Keywords: government, law, legislative drafting, lawmaking, legal technology, principles of law, the principles of legal technique

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЧАТКОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ

Гаран М.С.

Херсонський державний університет

Стаття присвячена аналізу стану математичної освіти в початковій школі на сучасному етапі її розвитку. Визначено істотні зміни у змісті математичної освіти, які мають бути враховані під час підготовки майбутніх учителів. Окреслено деякі особливості змісту початкової математичної освіти в контексті реалізації ідей розвивального навчання молодших школярів.

Ключові слова: початкова математична освіта, молодші школярі, розвивальне навчання, майбутній вчитель початкових класів, освітня галузь «Математика».

Постановка проблеми. Математична освіта є поліфункціональною. Вона сприяє розвитку інтелекту особистості, формуванню культури мислення, вихованню волевих якостей, умінь долати труднощі та здатності оцінити красу наукових утворень і радість одержання нового знання. Окрім розвитку особистісних якостей людини, математична освіта орієнтує її на здійснення спеціалізованої діяльності з раціонального використання математичного апарату. Першою ланкою в системі безперервної математичної освіти є початковий курс математики, що виступає підґрунтям, на основі якого формується подальше сприйняття математики як науки та безпосереднє формування відповідних компетентностей. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення якості й ефективності початкової освіти за рахунок оновлення та вдосконалення фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів. Мета якої полягає у формуванні їх професійно-методичної компетентності, що, перш за все, передбачає ознайомлення із напрямками та тенденціями розвитку початкової математичної освіти. Сучасні процеси розбудови початкової математичної освіти, хоч і мають свої особливості, невіддільні від процесів оновлення національної педагогічної та математичної освіти в Україні. Це зумовило потребу проаналізувати стан початкової математичної освіти на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом початкової математичної освіти, проблемами та пошуком шляхів їх вирішення переймаються багато як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, методистів та практикуючих вчителів. Так, дослідженню реалій початкової математичної освіти та порівнянню її з європейською присвячені роботи Л. Коваль, О. Локшиної. До питання оновлення змісту навчання математики в початковій школі долучалися вітчизняні науковці й методисти – М. Богданович, О. Гайштут, Л. Коваль, М. Козак, Я. Король, О. Корчевська, Л. Кочина, М. Левшин, Н. Листопад, С. Логачевська, О. Митник, С. Сковрцова та ін. Відповідно до Національної рамки кваліфікацій та нової редакції Державного стандарту (ДС) початкової загальної освіти авторами С. Сковрцовою, О. Онопрієнко та Н. Листопад розроблено нову базову навчальну програму з математики, яка відповідає вимогам сучасного етапу розвитку початкової освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу до проблеми початкової математичної освіти, пошук шляхів підвищення ефективності математичної підготовки молодших школярів потребує більш детального та ґрунтовного аналізу її стану на сучасному етапі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення науково-теоретичного аналізу сучас-

ного етапу розвитку математичної освіти в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Навчання математики в початкових класах має будуватися відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти, який розроблено відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб молодших школярів. Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно-зорієнтованого та компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти [1, с. 2].

Згідно цього документу, зміст освітніх галузей може бути реалізований через окремі навчальні предмети. Освітня галузь «Математика» реалізується в курсі початкової школи через навчальний предмет – математику. Метою освітньої галузі «Математика» є формування предметної математичної і ключових компетентностей, необхідних для самореалізації учнів у швидкозмінному світі [1, с. 14].

Відповідно до базового навчального плану, що міститься у ДС, освітня галузь «Математика» відноситься до інваріантної складової з 4-годинним щотижневим навантаженням учнів [1].

В освітній галузі «Математика» виділено такі змістові лінії: числа, дії з числами; величини; математичні вирази, рівності, нерівності; сюжетні задачі; просторові відношення, геометричні фігури; робота з даними. За змістовими лініями зазначено мінімальний комплекс математичних знань, навичок і вмінь, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи відповідно до цього мінімуму. Між тим, динаміку розгортання змістовних ліній освітньої галузі «Математика» та вимог до рівня їх опанування учнями по роках навчання подано у новій навчальній програмі для 1-4-х класів [4]. Слід зазначити, що змістова частина нової редакції Державного стандарту (освітня галузь «Математика») та нової навчальної програми зазнала істотних змін, які висвітлені у низці публікацій С. Сковрцової. Загалом, нововведення в навчальній програмі з математики, як зазначає автор, «забезпечують наступність між дошкільною та початковою освітою, дозволяють створити підґрунтя для виявлення учнями компетентності, враховувати навчальні можливості й пізнавальні потреби учнів» [5]. Крім того, важливо відмітити, що зазначенні нововведення готують учнів безпосередньо до застосування набутих логіко-математичних знань та вмінь до реальних життєвих ситуацій.

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у новій навчальній програмі сформульовані відповідно до рівнів засвоєння компетенцій, що ґрунтуються на таксономії педагогічних цілей у пізнавальній сфері Б. Блума: І рівень – знання;

II рівень – розуміння; III рівень – застосування; IV рівень – аналіз, синтез та оцінка. Рівні засвоєння компетенцій проєктуються на рівні навчальних досягнень учнів: початковий (I рівень), середній (II рівень), достатній (III рівень) і високий (IV рівень), якісна характеристика яких для усних відповідей та письмових робіт подана у орієнтовних вимогах до оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти з предметів інваріантної складової навчального плану, що затверджені Наказом МОН № 1222 від 21.08.13.

Міністерство освіти і науки України, розробляючи нове покоління освітніх стандартів передбачає існування базових навчальних програми, а також варіативних програм і підручників.

Розробці та удосконаленню програм та методичного забезпечення курсу початкової математики присвячені дослідження М. Бантової, Г. Бельтюкової, М. Богдановича, П. Ердієва, Н. Істоміної, Я. Король, Л. Кочиної, Л. Коваль, Н. Листопад, Л. Петерсон, С. Скворцової та ін.

На сучасному етапі розвитку початкової математичної освіти в Україні активно відбувається модернізація її змісту з урахуванням досвіду, який існує в країнах Європейського Союзу. Так, зокрема, порівняння цілей та завдань вивчення математики в початковій школі, свідчить про їх злагоженість з вимогами, що існують у країнах ЄС. О. Локшина зазначає, що досвід шкільної початкової освіти та спеціальні наукові дослідження, які проводяться останнім часом у країнах Європейського Союзу привели європейських учених до висновку, що без математичних знань неможливо розв'язати жодної глобальної проблеми людства, а процеси модернізації, які відбуваються на рівні початкової школи, поширюються на осучаснення знань традиційних складових змістової моделі навчання та запровадження нових. Історично склалося так, що математична складова є однією з базових для формування основ грамотності у молодших школярів. Проте, під впливом викликів сучасності математична складова перетворилась на математично-технологічну, окрім традиційної математики, яка вивчається в усіх країнах Європейського Союзу з 1-го класу, вона збагачується на такі предмети або теми, як технології та ІКТ [3, с. 174].

В усіх країнах ЄС, як стверджує Л. Коваль, математика є окремим предметом у розкладі початкової школи, на яку відводиться 3-4 години на тиждень; акцент при навчанні робиться на трансляції таких понять, як число, форма, величини та на формування прикладних навичок застосування теоретичних знань [2].

ІКТ-грамотність розглядається європейськими державами як необхідний інструмент для подальшого успішного навчання кожного учня. Так, при включенні цього предмета до стандарту початкової освіти, знання та вміння ІКТ можуть транслюватися учням як у форматі окремого навчального предмета, так і при навчанні інших предметів. Дослідники зазначають, що в більшості країн Європейського Союзу ІКТ використовуються як засіб навчання передусім базових умінь читання, письма та лічби [3, с. 149].

Так, аспекти науково-методичного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес початкової школи України досліджено О. Гарячевим, С. Колесниковим, Г. Ломаковською, Л. Макаренко, Н. Морзе, М. Овчинниковою, Й. Рівкінд, В. Шевченко, О. Шиман, Б. Хантер.

Враховуючи нові світові тенденції та прийняту нову редакцію Державного стандарту загальної по-

чаткової освіти України, варто розглянути основні шляхи модернізації змісту початкової математичної освіти в контексті реалізації ідей розвивального навчання [2].

Положення про можливість і доцільність навчання, орієнтованого на розвиток дитини в зоні найближчого розвитку, було обґрунтоване ще в 1930-ті рр. видатним російським психологом Л. Виготським. На теоретичному рівні цю ідею поділяють майже у всьому світі. Проте, в її практичній реалізації дослідники вбачають проблему у визначенні цієї зони та технології навчання для забезпечення максимально розвивального ефекту. Тобто науковцями обґрунтовано доцільність математичного розвитку молодших школярів, але недостатньо розроблено процесуальні механізми її реалізації, та й самі вчителі виявилися не готові до впровадження базових постулатів теорії розвивального навчання, зокрема до їх реалізації під час опрацювання початкового курсу математики [2].

На сучасному етапі розвитку освіти широкого застосування набувають альтернативні дидактичні системи. Зокрема найвідомішими серед них є: технології розвивального навчання Л. Занкова; технології особистісно-розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова; технології раннього навчання М. Зайцева; та комплексна програма розвитку дітей «Росток». Всі ці системи ґрунтуються на ідеях розвивального навчання Л. Виготського, та спрямовані на практичну їх реалізацію.

Так, Л. Занков практично реалізував ідеї розвивального навчання у 50-60-ті роки XX ст., під його керівництвом було створено нову дидактичну концепцію початкового навчання, спрямовану на загальний розвиток дітей. У своїй основі ця технологія базується на положеннях Л. Виготського про те, що навчання базується не тільки на завершених циклах розвитку дитини, а перш за все на тих психічних функціях, які ще не визріли. Згідно з цією концепцією загальний розвиток трактувався як розвиток здібностей учнів. Основними критеріями при визначенні його рівня були розвиток спостережливості, абстрактного мислення та практичних дій.

Л. Занков обґрунтував основні дидактичні принципи розвивального навчання, суттєво відмінні від принципів традиційної дидактики. Зокрема, такі принципи як: навчання на високому рівні складності; навчання швидким темпом; принцип провідної ролі теоретичних знань; принцип усвідомлення процесу навчання; принцип цілеспрямованої і систематичної роботи над розвитком всіх дітей, в тому числі і слабких. При розв'язуванні задач в умовах даної дидактичної системи також можна помітити низку особливостей, зокрема: розв'язування аналогічних задач подається з проміжком у декілька днів; більше уваги приділяється тому, як учні розбираються в життєвій ситуації, що розглядається в задачі; чергуються задачі, які розв'язуються різними способами; використовуються співставлення різних видів задач.

В основу особистісно-розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова покладена теорія змістовного узагальнення. На думку науковців, навчання узагальненим способом розумових дій внутрішньо пов'язано з формуванням в учнів абстракцій і узагальнень, із засвоєнням ними теоретичних знань. Теоретичне мислення (на відміну від емпіричного, яке не сприяє проникненню у сутність явищ) відображає внутрішні зв'язки об'єктів і закони їх розвитку. Таким способом, на думку вчених, іде науковий пошук. Діти з самого початку знайомляться з умовами і законами виникнення понять. Техноло-

гія Д. Ельконіна – В. Давидова заперечує проблему концентричного навчання, а рекомендує – лінійне навчання, а також заперечує універсальне використання наочності.

Технологія навчання «Росток» розроблена на базі психолого-педагогічних досліджень (70-80 рр.) під керівництвом професора Н. Віленкіна. Дана дидактична система має ряд особливостей, зокрема: орієнтація на розвиток духовного потенціалу особистості дитини, її творчих здібностей та інтересу до предмета; зв'язок з практикою, реальними потребами повсякденного життя; реалізація доступності між початковою і середньою школою; формування алгоритмічного стилю мислення. Програма з математики побудована таким чином, що після тем, які потребують тривалого вивчення, вводяться поняття пропедевтичного характеру. Учні інтенсивно включаються у навчальну діяльність, а не подають готовий матеріал. Основною задачею вчителя в умовах даної системи є: по-перше, створити в класі атмосферу співпраці; по-друге, забезпечити відповідний рівень розвитку самих учнів.

Методичні прийоми технології раннього навчання М. Зайцева ґрунтуються на теоретичних узагальненнях про психологічні особливості людини вчених-фізіологів І. Сеченова, І. Павлова, та психологів О. Леонтьєва, В. Бехтерова. М. Зайцев створив навчальні посібники, під час роботи з якими діти цілком звільнені від регламентованої поведінки. Їхня навчальна діяльність насичена цікавими ігровими ситуаціями з елементами змагання.

Враховуючи індивідуальний підхід до дитини, М. Зайцев забезпечує оздоровчі фактори (позитивні емоції, ритмізація діяльності, формування правильної постави, фіксація погляду), використовує всі види пам'яті, враховуючи психологічні особливості віку, що робить процес навчання легким захопливим. Посібник М. Зайцева забезпечує: швидкість запам'ятовування, доступність, свободу діяльності, досягнення границі можливостей, наочність, підключення рухових аналізаторів.

У руслі розвивального навчання з'явилися різні програми і підручники з математики для початкової школи О. Александрової, І. Аргинської, М. Богдановича, Л. Кочиної, М. Істоміної, Л. Петерсон та ін. Автори підручників по-різному розуміють роз-

виток особистості в процесі вивчення математики. Одні роблять акцент на розвитку спостереження, мислення та практичних дій, інші – на формуванні певних розумових дій, треті – на створенні умов, які забезпечують становлення навчальної діяльності, на розвитку теоретичного мислення, четверті – на вдосконаленні математичної підготовки шляхом включення елементів логіки тощо [2].

Таким чином, модернізація змісту початкової математичної освіти в контексті розвивального навчання має сприяти, перш за все, впровадженню компетентнісного, особистісно-діяльнісного підходів, та організації навчального процесу на принципах гуманізації, цілісності, наступності, загальнолюдських і національних цінностей, потреб загальнокультурного розвитку молодших школярів. Проте, пріоритетним завданням початкової школи на сучасному етапі є – сформувати в учнів бажання та вміння самостійно вчитися, оскільки пізнавальна самостійність є передумовою й результатом розвитку дитини.

Висновки і пропозиції. Отже, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку математичної освіти у початковій школі в Україні створено нормативне забезпечення у вигляді ієрархічно підпорядкованої системи документів: Національна рамка кваліфікації, Державний стандарт початкової загальної освіти, навчальні програми для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів, орієнтовні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти з предметів інваріантної складової навчального плану, які побудовані на нових концептуальних засадах – на засадах компетентнісного, діяльнісного та особистісно-зорієнтованого підходів. Істотні зміни відбулися у змістовій частині ДС освітньої галузі «Математика» та у навчальній програмі з математики для 1 – 4 класів; результати навчання математики учнів початкової школи визначено у компетентнісних вимірах.

Безумовно, зміни, які відбулися на сучасному етапі розвитку початкової математичної освіти мають бути враховані під час підготовки майбутніх учителів, оскільки саме від них, насамперед, залежить реалізація поставлених завдань у початковій школі.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – №7. – С. 1-18.
2. Коваль Л.В. Початкова математична освіта в Україні: реалії та перспективи / Л.В. Коваль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://estetiquement.ru/portal/Soc_Gum/NiO/2011_4_1/statti/L_Kov.htm. Назва з екрану.
3. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.) : монографія / О.І. Локшина. – К. : Богданова А.М., 2009. – 404 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 392 с.
5. Сковцова С. О. Основні новації в навчальній програмі з математики (у порівнянні з програмою 2006 року) / С. О. Сковцова // Учитель початкової школи. – №1. – 2012. – С. 9-12.

Гаран М.С.
Херсонский государственный университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЧАЛЬНОГО МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена анализу состояния математического образования в начальной школе на современном этапе ее развития. Определены существенные изменения в содержании математического образования, которые должны быть учтены при подготовке будущих учителей. Обозначены некоторые особенности содержания начального математического образования в контексте реализации идей развивающего обучения младших школьников.

Ключевые слова: начальная математическое образование, младшие школьники, развивающее обучение, будущий учитель начальных классов, образовательная отрасль «Математика».

Garan M.S.
Kherson State University

CURRENT STATUS OF INITIAL MATHEMATICS EDUCATION

Summary

This article analyzes the state of mathematics education in elementary school at the present stage of its development. Determined significant changes in the content of mathematics education, which should be taken into account in the preparation of future teachers. Outlined some features of the original content of mathematics education in the context of the ideas of developing training younger students.

Keywords: elementary mathematical education, younger students, developmental education, a future primary school teacher, the educational sector «Mathematics».

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО УМОВ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Коленіченко Т.І.

Чернігівський національний технологічний університет

Проаналізовано наукові доробки вчених щодо визначення поняття «адаптація» та «соціальна адаптація». Визначено взаємозв'язок понять «адаптація» та «соціальна адаптація» людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Розглянуто адаптацію на концептуальних засадах.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, людина похилого віку, концептуальні засади, нове соціальне середовище.

Теоретичний інтерес до проблеми адаптації людини похилого віку в нашій країні визначається внутрішніми потребами самої теорії адаптації та галузями соціальної педагогіки. Нинішній суспільний розвиток зумовив необхідність усебічного аналізу цієї проблеми, яка й розкриває зв'язок об'єктивних законів вітчизняного суспільного розвитку зі свідомою діяльністю літніх людей у контексті досліджень сучасної соціально-педагогічної науки. Проблема адаптації не нова в науці. Об'єктами спеціальних досліджень виступали різні вікові категорії населення, проте менш визначеним залишається питання адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

В нашому суспільстві, ми можемо спостерігати збільшення кількості людей похилого віку, які не мають рідних та близьких, від яких відмовились діти, а літні люди знаходяться на такому етапі свого життя, коли потребують догляду за собою. Держава піклуючись про дану категорію населення створює геріатричні пансіонати, головна мета яких полягає у наданні медичної, психологічної та соціально-педагогічної підтримки та створенні умов для адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності.

Рішення про переїзд до геріатричного пансіонату є досить важким для людини похилого віку, адже воно несе за собою зміни в її життєдіяльності. Характер цих змін залежатиме від спроможності людини похилого віку запустити адаптаційні механізми і таким чином досягнути, чи не досягнути, стану адаптованості до нових умов життєдіяльності. Саме тому проблема адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності є актуальною на сьогоднішній день.

Мета нашої статті полягає в теоретичному аналізі концептуальних засад адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Відповідно до поставленої мети, нами визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові доробки вчених щодо визначення поняття «адаптації» та «соціальної адаптації» особистості.

2. Розглянути співвідношення понять «адаптація» та «соціальна адаптація» людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Розглядаючи дефініцію поняття «адаптація», вважаємо за доцільне проаналізувати поняття «соціальна адаптація», що дасть можливість цілісно дослідити проблему адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Проблему адаптації особистості розглядали науковці з різних галузей науки, зокрема філософії, психології, соціології, геронтології та педагогіки.

У сучасній українській філософії адаптація розглядається у працях Ю. М. Шевченко, В. І. Шинкарука, В. І. Куценка, І. В. Бичко та інших.

У загальнофілософському аспекті проблеми адаптації досліджують І. В. Бойченко, В. С. Горський, А. І. Кавалеров та інші. З позиції філософії, адаптація розглядається як соціальний вид взаємодії особи і соціальної групи з соціальним середовищем і суспільством у цілому, в ході якого узгоджуються вимоги і очікування його учасників. І. А. Милославова поняття «адаптація» розглядає, як спосіб зв'язку особи і макросоціуму, зміна суспільного положення людини, придбання нової соціальної ролі, тобто адаптація співвідноситься з соціалізацією [5, с. 112].

Філософською основою для розуміння процесу соціальної адаптації є гуманістична філософія, яку розкрито у працях Г. С. Сковороди, П. Д. Юркевича, В. І. Вернадського. Ідеєю, яка пояснює феномен соціальної адаптації особи, є ідея встановлення єдності між особистістю й соціальним середовищем, що призводить до зростання свідомості, коли зовнішня єдність перетворюється на внутрішню. З точки зору використання нормативно-інтерпретивного розуміння процесу адаптації соціальна адаптація особистості – це процес перетворення чи інтерпретації об'єктивного соціального світу, свого місця у цьому світі та суб'єктивного образу цього світу в собі [1, 2].

Старіння як філософський аспект цікавив таких вчених, як Т. В. Карсаєвську, Н. Ф. Шахматова, О. Т. Шаталова. Вони вивчали старіння як час особистісного пізнання вічних питань та істинних цінностей, літню людину як соціокультурний тип. Вчені вважають, що соціальну адаптацію, соціальну адаптованість потрібно розрізняти як на феноменологічному, так і гносеологічному рівнях. Феноменологічний аналіз дає можливість характеризувати останню як такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби і повною мірою йде назустріч тим рольовим намірам, які ставить перед нею еталонна група, переживає стан самоствердження і вільного вираження власних творчих здібностей [3, с. 31].

Отже, адаптованість, на наш погляд, необхідно розглядати лише як наслідок адаптування окремої особистості до вимог, норм поведінки, рольових намірів соціальної групи, до якої вона потрапила з тих чи інших причин. Виходячи з цього, А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко соціальну адаптацію розглядають як процес пристосованості особистості до вимог соціальної групи, що визначається переважно через пізнавальні (гносеологічні) аспекти [3, с. 31].

Зазначимо, що ми розглянули тільки один з аспектів дослідження адаптації особистості. Взагалі ж у спеціальній літературі адаптація розглядалася як наслідок, своєрідна сукупність змін, які сталися в життєдіяльності людини і зумовлюють пристосовуватися їй до нового соціального середовища.

Проаналізувавши праці видатних філософів з проблеми адаптації, можемо розглянути безпосередній вплив на свідомість людини літнього віку процесів, які відбуваються на рівні держави. Вплив економічних, соціальних процесів на свідомість літньої людини дуже великий, цей вплив не завжди позитивний, він у більшості випадків зумовлює виникнення почуття тривожності, невпевненості і незахищеності з боку держави, що, у свою чергу, виступає дисбалансом у системі гармонійного існування людини. Відчуваючи свою непотрібність, літні люди не знають, яка роль їм відводиться в системі буття, а це призводить до дисгармонії як на рівні суспільства, так і на особистісному внутрішньому рівні.

Аналіз філософських праць з проблем адаптації дає можливість розглядати дану проблему на більш високому рівні – у системі «держава – особистість».

У психологічному словнику адаптація (від латинського *adaptatio*) означає «регулювання», «приведення до порядку». Таким поняттям у біологічній науці позначалося пристосування живого організму до навколишнього середовища [4].

Новий тлумачний словник української мови поняття «адаптація» розглядає як пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення [6, с. 24].

Дослідженню психологічного аспекту адаптації присвячені праці Б. Г. Ананьєва, Л. І. Анциферова, О. О. Бодальова, В. В. Болтенко, А. Ф. Бондаренка, Т. Н. Волкова, які розглядали проблему пристосування особистості до нового середовища.

З розвитком науки поняття «адаптація» наповнювалося ширшим змістом, воно стало використовуватися в природничих і в суспільних науках, зокрема у філософії, психології, соціології.

Психологічний словник вищезгаданий термін подає у двох модифікаціях: «адаптація» (*adaptatio*) і «пристосування» (*adjustment*). Перше поняття має ширше значення, ніж друге, воно означає пасивне сприймання особою навколишнього середовища або пристосування до даної конкретної ситуації [4].

Т. Шибутані зазначав: «Кожна особистість характеризується комбінацією прийомів як форм адаптації (*adaptatio*). На відміну від поняття пристосування (*adjustment*), яке належить до того, як організм пристосовується до вимог специфічної ситуації, адаптація відноситься до більш стабільних рішень – добре організованим способом справлятися з типовими проблемами, до прийомів, котрі кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань [7, с. 78]».

Науковці, досліджуючи це явище, наповнювали та збагачували його зміст. Це дає можливість розглянути процес пристосування як категорію, яка поєднує в собі всі наявні відтінки адаптаційного процесу. Відповідно було виявлено типи адаптації: соціальна, психологічна, екологічна, психічна, медична, соціокультурна.

Вивчаючи адаптацію з психологічної точки зору, необхідно визначити характер взаємодії особистості у групі. Досліджуючи адаптацію особистості, необхідно враховувати її основні рівні: біологічний, психологічний, соціальний. Цікавим для нашого дослідження було вивчення адаптації на психологічному і соціальному рівнях.

Особливу увагу в психологічних дослідженнях вчені приділяють порушенням адаптації та виділяють такі тенденції функціонування цілеспрямованої системи: адаптивність–неадаптивність (А. В. Фурман, С. С. Сивак). У ряді психологічних джерел аналізується взаємозв'язок процесів соці-

алізації і соціальної адаптації. Ці поняття за своїм змістом досить наближені, але соціалізація є більш ширшим процесом, ніж адаптація. Соціальна адаптація виступає механізмом соціалізації, бо вона дозволяє активно входити особистості в різні структурні елементи соціального середовища.

Розглядаючи застосування поняття адаптації у психології, вчені роблять акцент на двох моментах: перший – це взаємообумовленість акомодативного і асиміляційного процесів (Д. А. Леонтьєв); другий – залежність характеру адаптаційних можливостей від стадії онтогенезу (Г. О. Балл).

Соціальна ж адаптація особистості включає в себе усі ці аспекти адаптаційних процесів, чому й досліджується, як правило, на межі усіх тих наук, які цікавляться ними як соціальним явищем [3, с. 24].

І. О. Милославова, досліджуючи проблему адаптації, стверджувала, що соціальна адаптація – це один із механізмів соціалізації, який дозволяє особистості активно включатися в різні структурні елементи соціального середовища шляхом стандартизації ситуацій, які повторюються, що дає можливість особистості успішно функціонувати в умовах динамічного соціального оточення [5, с. 5]. Авторка зазначає, що кожен із видів соціальної адаптації включає дві сторони: предметну та соціально-психологічну (пристосування до соціально-психологічної атмосфери нового колективу). Досліджуючи цю проблему, вона робить акцент на тому, що головним засобом адаптації особистості в соціальному середовищі є стандартизація ситуації. Таке бачення сутності процесу адаптації пов'язано з тим, що дослідження проводилось у 1974 році, коли скрізь панувала стабільність. Ми вважаємо, що стандартизація поведінки не може забезпечити ефективності соціальної адаптації, оскільки наш час характеризується високою динамічністю.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що серед вчених сформувалися різні точки зору на сутність цього поняття. Одні автори розглядають соціальну адаптацію як процес освоєння та засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки та системи цінностей (Г. М. Андрєєва, В. І. Розов), а інші (Н. П. Анікеєва, Ю. Є. Альошина) – вбачають у ній процес засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства в цілому та мікросередовища, до якого вона належить.

Таким чином, психологічне поняття адаптації розглядається як процес і стан пристосування до змін у зовнішніх соціальних умовах та обставинах, внутрішніх якостях і рисах адаптанта (біологічних, соціально-психологічних, статусно-рольових), які відбуваються завдяки змінам як соціальних стереотипів поведінки цінностей, так і способів інформаційно-інтерпретивного відображення (конструювання, реконструювання) реальності свідомістю особистості.

Вважаємо за доцільне розглянути адаптацію на концептуальних засадах. Можна виділити різні підходи до зазначеної проблеми. Так, необіхевіаристи, зокрема, Б. Скінер визначає адаптацію як процес, який можна розглядати у двох аспектах: а) як стан, в якому потреба індивіда, з одного боку, та вимоги середовища, з іншого, повністю збігаються; б) як процес, за допомогою якого цей стан буде досягнутий [8, с. 9].

Отже, соціальну адаптацію необіхевіаристи розглядають як процес фізичних, соціально-економічних чи організаційних змін у груповій поведінці, яка має свою специфіку [8, с. 9].

Необіхевіаристи досліджуючи це явище, ставили за мету досягнення рівноваги між особистістю

та соціальною групою, тим самим процес адаптації вони зводили до пристосування певної групи до нових умов, не беручи до уваги пристосування окремої особистості.

Інтеракціоналісти, зокрема Л. Філіпс, стверджують, що всі різновиди адаптації зумовлені як внутрішньопсихічними факторами, так і факторами середовища [9, с. 10]. Інтеракціоналісти під ефективною адаптацією особистості розуміють такий різновид адаптації, при досягненні якої особистість задовольняє мінімальні вимоги та очікування суспільства [9, с. 10].

Л. Філіпс стверджує, що адаптованість виражається двома типами відповідей на взаємодію із середовищем:

1) прийняття та ефективна відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожний індивід відповідно до свого віку та статі;

2) гнучкість та ефективність при зустрічі з новими та потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати подіям потрібного для себе напрямку. У цьому сенсі адаптація полягає в тому, що людина успішно використовує умови, які склалися, для задоволення своїх цілей та прагнень [9, с. 11].

Саме таке розуміння адаптації особистості до нових умов відповідає поставленим нами завданням, оскільки в зміст поняття адаптація покладена ідея активності особистості.

Інтеракціоналісти визначають, що основними ознаками ефективної адаптованості є: 1) адаптованість у сфері «неособистісній» соціальної активності особистості, де індивід набуває знання, вміння та навички, досягає компетентності та майстерності; 2) адаптованість у сфері особистісних відносин, де встановлюються інтимні, емоційно забарвлені зв'язки з іншими людьми [9, с. 12].

У психоаналітичній концепції адаптації особистості, яка була розроблена німецьким психоаналітиком Г. Гартманом, зазначено, що адаптація включає в себе як процеси, пов'язані з конфліктними

ситуаціями, так і ті процеси, які входять у вільне від конфліктів середовище [9, с. 14].

Г. Гартман вважає, що тільки психоаналіз не може вирішити проблему адаптації, оскільки остання є предметом біології та соціології. Однак без відкриттів психоаналізу ця проблема, на його думку, не може бути вирішена [9, с. 15].

Порівнюючи погляди біхевіаристів, інтеракціоналістів та психоаналітиків, доходимо висновку, що біхевіаристи пов'язують процес адаптації з певною групою, в яку входить індивід; інтеракціоналісти – з соціальною активністю особистості; психоаналітики – із вирішення конфліктних ситуацій.

Важко не погодитися з В. А. Семиченко, яка у своїй праці «Психологія спілкування» зазначає, що традиційні дослідження процесу адаптації базувалися на вивченні якогось одного рівня відносин людини з тими чи іншими обставинами свого життя. Проте створення умов для успішної адаптації можливе лише тоді, коли всебічно визначені реальні потреби та виявлені труднощі конкретної людини або певної групи осіб.

У психологічному словнику зазначено, що важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття ролі. Соціальна адаптація є одним із головних механізмів соціалізації особистості [4].

Отже, на основі теоретичного аналізу філософської, психологічної, соціально-педагогічної літератури розкрито й обґрунтовано необхідність адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Аналіз літератури дозволив з'ясувати основні підходи щодо розуміння змісту базових понять: «адаптація», під яким ми розуміємо процес, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом). Подальшого дослідження потребує вивчення факторів та механізмів, які впливають на процес адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища

Список літератури:

1. Вернадський В. І. Вибрані праці / Володимир Іванович Вернадський ; [пер. з рос. М. І. Кратко]. – НАН України. – К. : Наукова думка. – 2005. – 302 с.
2. Григорій Сковорода і проблеми національної філософії : матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань : [“Національна філософія: минуле-сучасне-перспективи”, присвячених 200-річчю з дня смерті Г. С. Сковороди] / Харківський держ. Ун-т; Харківський міський фонд “Центр освітніх ініціатив”. – Харків, 1998. – 159 с.
3. Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт. – 2005. – 112 с.
4. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского та М. Г. Ярошевского ; [сост. Л. А. Карпенко]. – № 3. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
5. Милославова И. А. Адаптация как социально-психологическое явление. / И. А. Милославова // Социальная психология и философия / Под ред. К. М. Парыгина. – Л., 1973. – С. 111–120.
6. Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. / [авт. – укл. Василь Яременко, Оксана Сліпущко]. – К. : Видавництво «Аконит», 1999. – 910 с.
7. Шибутани Т. Социальная психология / Шибутани Тамотсу : [сокр. пер. с нем. В. Б. Ольшанського]. – М. : Прогрес, 1969. – 536 с.
8. Encyclopedia of Psychology / H. J. Eysenck, W. A. Arnold, R. Meili (EDS), Herder @ Herder, N-Y, 1972, vol. 1, h. 25.
9. L. Philips. Human adaptation and his failures / L. Philips. Academic. Press, N- Y @ London, 1968.

Колениченко Т.И.

Черниговский национальный технологический университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ К УСЛОВИЯМ НОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

Проанализированы научные труды ученых относительно определения понятия «адаптация» и «социальная адаптация». Определена взаимосвязь понятий «адаптация» и «социальная адаптация» пожилого человека к условиям новой социальной среде. Рассмотрена адаптация на концептуальных основах.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, человек пожилого возраста, концептуальные основы, новая социальная среда.

Kolenichenko T.I.

Chernihiv National Technological University

CONCEPTUAL FRAMEWORK OF RESEARCH CHALLENGES OF PERSONALITY ADAPTATION TO THE TERMS OF THE NEW SOCIAL ENVIRONMENT

Summary

Scientific handling of scientists on the definition of "adaptation" and "social adaptation" has been analyzed. Correlation of the definitions "adaptation" and "social adaptation" of the elderly person to the terms of a new social environment has been defined. Adaptation has been considered in conceptual terms.

Keywords: adaptation, social adaptation, elderly person, conceptual framework, new social environment.

ДИСТАНЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З КУРСУ «ОСНОВИ ДИСЛОКАЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ»

Пахомова І.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розроблено структуру та наповнення дистанційного навчального комплексу зі спецкурсу «Основи дислокаційної теорії» для самостійної роботи студентів. Матеріали зі спецкурсу містять: робочу програму спецкурсу, електронну бібліотеку; лекційні матеріали у вигляді презентацій (Power Point); анімації, комп'ютерне моделювання, відео-роліки, що пояснюють фізичні явища; питання для самоконтролю у вигляді тестів (MyTestX).

Ключові слова: дистанційне навчання, самостійна робота, дислокаційна теорія.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вимагає нових підходів до процесу освіти. Новітні інформаційно-комунікаційні (ІК) ресурси дають змогу отримувати знання у будь-який час та у будь-якому місці. Процес навчання має набути динамічності, мобільності, наочності та ілюстративності [1]. Кожної доби мозок людини отримує велику кількість інформації, задача викладача побудувати викладання свого предмету таким чином, щоб полегшити та стимулювати самостійне здобуття знань студентами, та пояснити найбільш важливі та складні теми предмету. Студент не повинен бути пасивним слухачем. На тлі впровадження компетентнісного підходу в освіті [2] треба приділяти увагу активним формам роботи зі студентами [3]. Впровадження ІК технологій передбачає розробку сучасних навчальних та методичних ресурсів, які застосовують активні форми самостійної роботи студентів, та надають процесу навчання мобільності та ілюстративності.

Мета статті. При впровадженні ІК технологій у спецкурс нами були поставлені наступні цілі: розробити дистанційне забезпечення самостійної роботи студентів, забезпечити доступність наукової інформації; створити спеціальний інструментарій, який би полегшив роботу з інформацією та підвищив ефективність самостійної роботи студентів; стимулював активне використання інформаційних ресурсів в процесі здобування освіти самостійно.

Принципи створення дистанційного забезпечення самостійної роботи зі спецкурсу.

- Мобільність: доступність інформації 24 години на добу (електронна версія бібліотеки, лекційних матеріалів та матеріалів для самоконтролю).

- Систематичність: неперервне використання ІК технологій.

- Комплексність: поєднання традиційних технологій навчання з ІК технологіями.

- Візуалізація: відео-демонстрації, комп'ютерне моделювання, діаграми, схеми, таблиці, рисунки, фотографії, моделі.

На кафедрі фізики кристалів ХНУ імені В.Н. Каразіна було створено учбовий комплекс (УК) для самостійної роботи студентів за спецкурсом «Основи дислокаційної теорії», який включає в себе учбовий матеріал (лекції у форматах ppt, pdf, словник спеціальних термінів трьома мовами (українська, російська, англійська), матеріали для самоконтролю у форматах html, mtf, електронну бібліотеку у форматах djvu, pdf, наочно-ілюстративні матеріали у вигляді відео та анімованих файлів у форматі gif та ін). При розробці УК було звернуто увагу на форму і зміст навчального матеріалу з урахуванням навчальних програм, методичних рекомендацій по вивченню спецкурсу та специфіки викладання фізики.

По-перше, було розроблено меню УК (рис. 1); по-друге, підібрано найбільш ефективні форми і методи подачі інформації, по-третє, розроблено наповнення УК і розташовано в мережі Internet (kfk.biz.ht).

В залежності від можливостей і здібностей кожен студент має вибір, як працювати з УК. Меню УК відповідає структурі УК (розроблене в Eversoft «First Page»), виконано у форматі html.

Рис. 1. Розділи дистанційного учбового комплексу

Організація процесу навчання.

До початку занять викладач розміщує в електронному середовищі усі необхідні матеріали зі спецкурсу:

- програма курсу,
- перелік необхідних знань, умінь і навичок, які повинен набути студент наприкінці курсу,
- питання для самостійного опрацювання,
- навчальний посібник, розроблений на кафедрі,
- авторський конспект лекцій в Power Point,
- глосарій,
- електронна бібліотека,
- варіанти тестових завдань для самоконтролю по кожному окремому модулю,
- питання та приклади задач екзамену,
- додаткові матеріали (відео-експерименти, моделювання фізичних явищ та ін.)

На протязі вивчення спецкурсу студент має можливість 24 години на добу знайомитись з матеріалами курсу та перенести будь-який матеріал на свій електронний носій. Це дає можливість готуватися до лекції самостійно, і вже на лекції задавати питання та проявляти більш детальний інтерес до лекційного матеріалу. Також студент може роздрукувати рисунки наступної лекції, що, таким чином, забезпечує наявність опорного конспекту лекції.

Лекційні презентації.

Наочна візуалізація лекційних матеріалів є дуже важливою при вивченні спецкурсу «Основи дислокаційної теорії», завдяки специфічним особливос-

тями цього курсу. Багато об'єктів, досліджуваних в спецкурсі, наприклад, мікроструктури, дефекти кристалів, рух дислокацій у кристалах і т.п. можна продемонструвати у виді слайдів, фотографій, анімації, відеозображень. При створенні лекційного матеріалу для наочно-ілюстративного вивчення взаємодії дислокаційних ансамблей при низьких та високих гомологічних температурах, та механізмів релаксації внутрішніх напружень у кристалах було використано результати авторської комп'ютерної моделі, розробленої на кафедрі [4] (рис. 2).

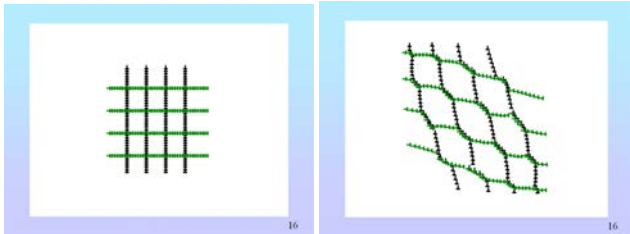

Рис. 2. Приклад мультимедійної презентації лекційного матеріалу «Взаємодія дислокацій» (анімований gif)

На Web-порталі <http://www.kfk.biz.ht/page6.html> лекційні матеріали представлені у вигляді презентацій Power Point, які можна розцінювати як базовий конспект лекції.

Літературне забезпечення.

Створено електронну бібліотеку безпосередньо для спецкурсу (<http://www.kfk.biz.ht/page5.html>). Бібліотека складається із базової літератури (навчальні посібники, книги) та допоміжної літератури (книги, монографії, статті, літературні огляди). Програмне забезпечення для користування електронною бібліотекою можна завантажити із сайту.

Контролюючі матеріали.

Розроблено і представлено в електронному вигляді приклади питань для тематичного та підсумкового контролю <http://www.kfk.biz.ht/page9.html>.

Тести для самоконтролю, розроблено до кожного модуля у ПЗ MyTestX. ПЗ MyTestX складається із трьох модулів: MyTestStudent, MyTestEditor, MyTestServer. За допомогою MyTestStudent проходить тестування студентів. База завдань створюється за допомогою MyTestEditor. MyTestServer дозволяє роздавати тест та список групи на кожен комп'ютер з комп'ютера викладача, а також приймати результати тестування і спостерігати за ходом виконання тесту (на якому питанні студент зарез, кількість помилок).

При розробці тесту ПЗ MyTestX дає вибір завдання закритого типу: одна та декілька правильних відповідей, завдання на логічний порядок або на пошук спільностей між елементами двох множин, завдання альтернативних відповідей де потрібно вказати «так» або «ні», завдання у вигляді анаграми, завдання де правильна відповідь розташована на рисунку, графіку тощо; та завдання відкритого типу: вводу відповіді із клавіатури. При створенні тесту тип завдання та їх порядок можна змінювати, по кожному завданню можна проставити кількість балів. Порядок питань та відповідей можна встановити або випадковий або заданий. Можна вибрати систему оцінювання: залік-незалік, 5-бальна, 10-бальна, 12-бальна, 100-бальна. Також є можливість зараховувати частину правильної відповіді у складних питаннях, якщо відповідь неточна. Є можливість задавати обмеження за часом або кількістю запусків тесту.

При створенні тестів ми прагнули, щоб тест мав завдання двох рівнів складності та завдання були

розташовані по наростаючому принципу за складністю [5]. Перший рівень питань складається із завдань, які дозволяють перевірити знання на рівні пізнання. Такі питання розраховані на знання базових означень, формул, властивостей фізичних явищ. Наприклад:

1. Питання альтернативних відповідей. (а) Переповзання дислокацій має дифузійний характер.

- a) так
- b) ні

2. Питання, де одна правильна відповідь. (b) Рівноважний дефект у кристалі?

- a) дислокація,
- b) вакансія,
- c) пора,
- d) міжвузловий атом.

3. Питання, де декілька правильних відповідей. (a, b, c, d.)

Які фізичні величини потрібно задавати або вимірювати при дослідженні механічних властивостей кристалічних тіл?

- a) сила,
- b) деформація,
- c) час,
- d) температура.

4. Питання, відповідь якого є частиною зображення. Для створення завдання такого типу викладач виділяє частину рисунка, яка є правильною відповіддю (рис. 3), програма запам'ятовує координати виділеної ділянки (площина ділянки може бути будь-якою, також можливо виділяти декілька областей на одному рисунку).

Для більш об'єктивного оцінювання студентів необхідно перевірити вміння студентів логічно мислити, вміти оперувати набутими знаннями, самостійно розв'язувати задачі. Питання другого рівня – це питання, які дозволяють перевірити більш глибокий рівень засвоєння матеріалу: логічні ланцюжки [5].

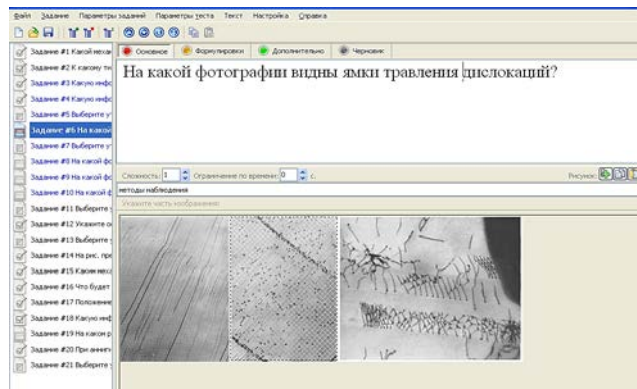

Рис. 3. Приклад завдання, правильна відповідь якого є частиною зображення

Тип завдань другого рівня, як правило, це «Встановлення порядку». Студентам потрібно побудувати логічний ланцюжок. Для отримання правильної відповіді студентам не достатньо базових знань. Потрібно логічно (або просторово) мислити та вміти оперувати набутими знаннями. Наприклад: студенту пропонується чотири фотографії дислокаційної структури одного й того ж місця в процесі відпалу. Студент повинен розташувати фотографії в хронологічному порядку.

Перевірка знань, умінь та навичок студентів за допомогою комп'ютерного тестування відповідає базовим принципам контролю знань сту-

дентів (індивідуальність, диференційність, тематичність, об'єктивність, систематичність [6]). Різні види та форми тестових завдань стимулюють студентів до більш глибокого вивчення матеріалу та урізноманітнюють процес самоконтролю.

Висновки. Впровадивши в навчальний процес УК для самостійної роботи студентів за спецкурсом «Основи дислокаційної теорії» ми досягли:

- переведення освітніх послуг на більш сучасний рівень,
- вдосконалення якості освіти,
- формування інформаційної, методологічної, професійної, комунікативної компетентностей у студентів,
- впровадження активних форм роботи,
- створення умов для реформування та модернізації традиційної системи освіти.

Список літератури:

1. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании. М.: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
3. Смолкин А.М. Методы активного обучения. М., 1991.
4. Мацокин Д.В. Моделирование поведения дислокационных ансамблей в щелочно-галогидных монокристаллах / Д.В. Мацокин, И.Н. Пахомова // Вісник ХНУ. Серія «Фізика». – 2002. – № 558, вип. 6. – С. 85-91.
5. Комиссаренко Е.В. Особенности тестового контроля знаний студентов по высшей математике в условиях кредитно-модульной системы обучения / Е.В. Комиссаренко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 1. – С. 99-102.
6. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.

Пахомова И.Н.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО КУРСУ «ОСНОВЫ ДИСЛОКАЦИОННОЙ ТЕОРИИ»

Аннотация

Разработана структура и наполнение дистанционного учебного комплекса по спецкурсу «Основы дислокационной теории». Материалы по спецкурсу содержат: рабочую программу, электронную библиотеку, лекционные материалы в виде презентаций (Power Point) и интерактивных слайд-лекций (Smart Notebook); анимации, компьютерное моделирование, видео-ролики, которые объясняют физические явления; вопросы для самоконтроля в виде тестов (MyTestX).

Ключевые слова: дистанционное обучение, самостоятельная работа, дислокационная теория.

Pakhomova I.M.

Kharkov National V.N. Karazin University

REMOTE SUPPORT OF STUDENT'S UNSUPERVISED WORK ON «FUNDAMENTAL OF DISLOCATION THEORY» COURSE

Summary

The structure and content of an educational complex for a course «Fundamental of dislocation theory» are developed. Materials contain electronic library; lecture materials, presentations (Power Point); animations, results of computer modeling, videoclips which explain the physical phenomena; questions for self-testing (MyTestX).

Keywords: e-Learning, independent work, dislocation theory.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Цюняк О.П.

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

У статті висвітлюються окремі аспекти проблеми формування культури мовлення майбутніх магістрів початкової освіти ВНЗ, розглянуто основні вимоги та шляхи підвищення рівня професійного спілкування майбутніх педагогів у їх професійній діяльності.

Ключові слова: мова, мовлення, магістр, культура мовлення, професійна культура.

*На все впливає мови чистота:
Зір глибшає і крацають уста,
Стає точнішим слух, а думка летить,
Як вітром розколюхані жита.
Дмитро Павличко*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої людини є висока культура мовлення, тобто вміння активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами. Мова здається нам чимось звичним і дуже простим, а насправді цей дивний людський феномен надзвичайно складний. Вчення про мовленнєву культуру зародилося ще в Стародавній Греції і Стародавньому Римі, де в суспільстві надзвичайно високо цінувалося ораторське мистецтво. Прикладом є промови Цицерона, Сенеки, що увійшли до світової історії, а також спадщина з навчання риторики Квінтіліана.

Важливим завданням вищої школи України на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства є підвищення якісного рівня мовної підготовки фахівців, формування творчого підходу і вміння застосовувати отримані знання у практичній діяльності. Як свідчить практика, мова – енциклопедія людського досвіду, вона – мудрий учитель, який увібрав у себе віковий досвід народу, досягнення його культури, науки, мистецтва. Культура мовлення є обов'язковим елементом як загальної культури, так і професійної. У мовленні живе не тільки сама мова, а й людина, яка мислить, радіє, сумує тощо. Ніщо не характеризує людину так яскраво і всебічно, як її мова. Ще давньогрецький філософ Сократ говорив: «Заговори, щоб я тебе побачив», вказуючи тим самим на велике значення усного мовлення у характеристиці людини. Дане твердження актуалізується сьогодні. У ньому досить точно відображене уявлення про зв'язок мислення особистості з її мовленням. Цікаву думку з цього приводу висловив відомий педагог В.О.Сухомлинський: «Мовна культура – живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності» [9].

Вважаємо, мовлення людини – її візитна картка, оскільки від того, наскільки грамотно особистість висловлює свої думки, залежить її успіх не лише у повсякденному спілкуванні, але й у професійній діяльності. Культура мовлення не має меж і кордонів. А тому, усе краще, що мають світова наука і практика, повинно стати надбанням кожного, хто критично оцінює свій культурний рівень і прагне його підвищити.

Сьогодні важливою справою національного відродження України є піднесення культури мовлення суспільства, озброєння знаннями стилістичного

багатства мови насамперед молоді. Постає завдання у процесі гуманітарної вищої освіти уміло використовувати слово як знаряддя праці, носій інформації та засіб духовного впливу. На загал сприятиме піднесенню культури і духовності молоді, її професійному зростанню, збагаченню її творчою культурною спадщиною свого народу. Необхідно зазначити, на сьогодні в Україні існує чимала кількість літературних джерел: підручників, навчальних посібників, довідників, словників, які забезпечують належне наукове підґрунтя процесу засвоєння норм сучасної української літературної мови, сприяють підвищенню рівня культури мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчує аналіз літературних джерел, науковці неодноразово порушували ряд проблем: 1) упорядкування українського правопису (І. Вихованець, П. Гриценко, А. Загнітко, Л. Масенко, В. Німчук, О. Пономарів та ін.). 2) культури українського мовлення (Н. Бабич, Л. Бондарчук, М. Вашуленко, С. Головащук, Д. Гринчишин, Т. Донченко, С. Ермоленко, С. Караванський, А. Коваль, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Олійник, М. Пентилюк, М. Пилинський, В. Радчук, В. Русанівський, О. Селіванова, Т. Симоненко, Л. Ставицька, Л. Струганець, та ін.).

Мета статті розкрити поняття «культура мовлення»; розглянути шляхи підвищення рівня мовленнєвої культури майбутніх магістрів початкової освіти у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Мову вважаємо засобом інтелектуального й естетичного освоєння світу. Через мову пізнаємо особистість, виявляються її інтереси, захоплення, суспільні та естетичні ідеали, прагнення, основні цілі в побуті та професійній діяльності. Кожна освічена людина має прагнути до оволодіння культурою мовлення і в спілкуванні з іншими демонструвати уміння користуватися мовою. На нашу думку, особливо це стосується педагога у сучасних реаліях. Так, мовлення педагога є показником його професійної культури, засобом самовираження і самоутвердження. Як відомо, навчально-виховний процес повинен будуватися відповідно до потреб особистості та її індивідуальних можливостей, зростанням творчої активності майбутніх педагогів. На часі – зміни, які своєю чергою потребують використання новітніх технологій; читання різноманітних курсів, які поглиблюватимуть загальнокультурний рівень кожного; упровадження різних прийомів і методів, що передбачають вільний обмін думками, вироблення навиків диспуту та діалогу.

Усе вище означене, з іншого боку, передбачає переорієнтацію свідомості майбутнього педагога: «я – найвища цінність і самоцінність». А тому це покладає свого роду певну відповідальність кожного майбутнього педагога за те, наскільки вправно

може він представити себе через мовленнєву культуру, обізнаність із творчою спадщиною свого народу та світовою культурою.

Автор вузівської програми «Основи культури мовлення» (1976) і першого підручника до цього курсу професор Б. Головін визначав *культуру мовлення* як сукупність і систему комунікативних якостей мовлення [1]. На сьогодні ми вже маємо створену ідеальну модель мовлення сучасного педагога: 1) мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле, змістовне;

2) мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів;

3) мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування.

Відтак, культура мовлення – вміння правильно, з дотриманням літературних норм говорити і писати, добирати мовні засоби відповідно до мети, сфери й обставин спілкування; грамотно, точно і виразно передавати засобами мови свої думки. Сьогодні мовленнєва культура майбутніх педагогів здебільшого залежить від їхньої зорієнтованості на основні риси бездоганного, зразкового мовлення.

Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. Доречно у цьому сенсі згадати видатного педагога А. Макаренка, який відчувши безпорадність у спілкуванні, почав наполегливо працювати, удосконалюючи свій голос, дикцію, дихання: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба». Видатний учений вважав, що педагог повинен так говорити, щоб слухачі відчували в його словах волю, культуру, особистість [8]. Даний досвід залишається актуальним і сьогодні.

Скажімо, С. Ермоленко з-поміж ознак високої культури мови виокремлює точність, ясність, виразність, стилістичну вправність та майстерність у добірї структурних варіантів висловлювання, використанні лексичних та граматичних синонімів; з іншого боку ознаками низької культури мови є порушення правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання; мовні стереотипи, недбалість у висловленні. Це своєю чергою свідчить про бідність думки, низький рівень мовленнєвої та професійної культури майбутніх педагогів.

«Висока культура мовлення – це, по-перше, постійна інтенсивна робота думки, спрямованої на те, щоб висловитися якнайчіткіше, якнайправильніше. По-друге, це часто відмова від улюблених висловів, якщо вони недоречні; це забуття власного «я», власних амбіцій заради Рідного Слова цілої нації» – так щиро і палко писала про цю проблему відома вчена Роксолана Зорівчак. 2008 р. вийшла її книга «Боліти болем слова нашого...Поради мовознавця», яка є безцінним універсальним довідником сучасного українського літературного мовлення [10].

Дієвим помічником-довідником для усіх, хто працює над усуненням мовленнєвих помилок, зокрема для майбутніх магістрів початкової освіти у ВНЗ може стати прикладом книга «Антисуржик».

Адже, високої мовної довершеності досягає, як правило, та людина, яка багато працює над опануванням мови, прагне правильно говорити, чітко, логічно і переконливо висловлювати свою думку, усвідомлюючи, що «Я є мова» [4, с. 7].

Викладене дозволяє стверджувати, що культура мовлення майбутніх магістрів початкової освіти ґрунтується на сформованості понять про мову, її

функції, мовлення і спілкування; глибокому знанні тем, які вивчають у вищому навчальному закладі; прагненні і потребі в оволодінні механізмами спілкування; моделюванні очікуваного спілкування; здатності організовувати спілкування і керувати цим процесом; аналізі результатів керування спілкуванням і мовленням [4, с. 140]. Основними складовими їх мовленнєвої культури є виразність, багатство, доступність, впливовість, чистота, доречність, логічність, точність, правильність. А тому, важливо щоб майбутні магістри початкової освіти у процесі навчання у вищому навчальному закладі не тільки слухали лекційні курси, а й співпрацювали з викладачем, висловлювати власні думки, ділитися інформацією. Завдання сучасної вищої школи – пропонувати майбутнім педагогам свою точку зору з позиції наукового знання, розвивати критичне мислення, формувати вміння бачити власні та помилки інших у твердженнях; аргументувати свої думки, змінювати їх, прагнути пошуку правильних рішень, систематично збагачувати власний мовленнєвий та культурний рівень.

Мовленнєвою культурою як одним з основних компонентів професійної культури майбутні магістри початкової освіти повинні оволодіти для сформованості педагогічної майстерності, бо від цього залежить емоційно-психологічний фон заняття, його мікроклімат, формування професійної культури. Дуже важливо висловлювати свою думку влучно, ясно і просто. І сьогодні актуальним залишається крилатий вираз Шопенгауера «Хто ясно думає, той ясно висловлюється».

На нашу думку, робота майбутніх магістрів початкової освіти над своїм мовленням вимагає значних зусиль. У першу чергу це володіння державною мовою, уміння вживати слова відповідно до норм літературної мови, правильно будувати речення. Адже дуже часто підготовка зводиться до засвоєння теоретичних відомостей і методики, а при оволодінні педагогічною технікою мовлення виникають проблеми. Культура мовлення – це мовленнєва майстерність, уміння вибрати стилістично доречний варіант, виразно і дохідливо висловити думку, досконало засвоїти правила вимови, наголошу, граматики, слововживання тощо.

І тому відзначаємо, що шляхи підвищення культури мовлення майбутніх магістрів початкової освіти – різноманітні. Проте для початку слід виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу:

- не говорити квапливо – без пауз, «ковтаючи» слова;
- систематично вивчати словник та правопис;
- оволодівати жанрами, видами писемного мовлення, зокрема ділового;
- привчати себе до систематичного поповнення та оновлення словникового запасу, що базуватиметься на основі власних думок та спостережень тощо;
- жодне цікаве і вартісне вираження не повинне бути втраченим.

Загальновідомо, першоджерелом мовної досконалості є любов до рідної мови, бажання майстерно нею володіти. Проте, засвоєння норм культури мовлення – тривалий процес, який починається з раннього дитинства і триває впродовж усього свідомого життя. На нашу думку, навчання у ВНЗ потребує не лише бездоганного знання свого предмета, не оволодіння педагогічною майстерністю, досконалістю методичних прийомів, але й підвищення словесно-естетичного рівня педагогічних знань. Мовно-культурна досвідченість потребує ще й виховання

мовного чуття, яке разом із знаннями допомагає об'єктивно оцінювати доцільність або недоцільність тих чи інших засобів мовного вираження та виявляти у мовленні свою індивідуальність.

Для становлення мовленнєвої культури майбутніх педагогів велике значення має знання і володіння різними мовленнєвими стилями – побутовим, діловим, науковим, художнім. Залежно від аудиторії, з якою спілкується педагог, необхідно обрати і відповідний стиль мови для забезпечення ефективного спілкування. Крім того, величезну роль відіграє експресивність мовлення, тобто різноманітність інтонацій (логічні, смислові та емоційні наголоси, зміна висоти звуків, темпоритму, паузи). Безбарвна монотонна мова не може привернути увагу слухачів, навчити запам'ятовувати головне. Культура мовлення майбутніх педагогів не може реалізуватися без техніки мовлення, яка включає промовляння тільки на дихальній опорі (це зберігає зв'язки і краще сприймається); чітку дикцію; переважне використання помірної гучності та нижнього регістру свого голосового діапазону; вибір темпоритму мовлення залежно від складності матеріалу.

Можна стверджувати те, що професійна підготовка майбутніх магістрів початкової освіти вимагає:

- а) компетентності, що має на увазі високу наукову і ділову кваліфікацію, виконавську дисципліну;
- б) духовного багатства особистості, що несе моральну відповідальність за свою навчальну і виховну діяльність;
- в) комунікабельності (висока культура спілкування, уміння вести діалог, дискутувати, забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у педагогічній взаємодії).

Зрозуміло, педагогічна і комунікативна діяльність має бути творчою. Крім того, ефективне формування культури мовлення можливе за умови використання активних методів навчання (групова дискусія, розв'язання педагогічних задач, ділові ігри, та ін.), за яких посилюється активність, само-

стійність і творчі задатки майбутніх фахівців. Застосування активних методів навчання допомагає пробуджувати самосвідомість особистості, орієнтує її на самовдосконалення, самореалізацію, самоосвіту, навчання упродовж всього життя. «В руках вихователя, – наголошував В. Сухомлинський, – слово такий же могутній засіб..., як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність!» [9, с. 160]. Адже слово педагога допомагає йому виразити себе, свою етичну й естетичну культуру, своє ставлення до суспільства.

Висновки. Узагальнюючи сказане вважаємо, культура мовлення майбутніх магістрів початкової освіти передбачає бездоганне володіння літературною мовою, мовленнєвим етикетом, технікою педагогічного спілкування. Основне завдання, яке стоїть перед майбутніми педагогами – сумлінно вчитися, натхненно працювати і у процесі навчання оволодівати навичками спілкування: толерантно спілкуватися, слухати, сприймати і розуміти однодумців, шукаючи раціональні зерна взаєморозуміння. На це наголошують й основні нормативні документи про освіту, які вказують, що потрібно глибоко і ґрунтовно знати сучасну українську літературну мову, бездоганно володіти нею на високому професійному рівні, бо державна мова є основним засобом соціалізації, виховання свідомих патріотів, активних громадян. Ми переконані у тому, що мовлення стає одним із найбільш мобільних чинників, спроможних впливати на формування особистостей, що в свою чергу, пов'язано із створенням і реалізацією науково обґрунтованої педагогічної системи, яка дає можливість забезпечити переведення наявної загально педагогічної системи у якісно новий стан, оптимізувати зміст організації й управління процесом формування професійного мовлення майбутніх педагогів.

Список літератури:

1. Головин Б. Н. Основы культуры речи: учеб. [для вузов по спец. «Рус. яз.лит.»] / Б.Н.Головин.// – М. : Высш. шк., 1988. – 230 с.
2. Голуб Н. Б. Риторика в контексті загальної і мовленнєвої культури / Н.Б.Голуб // Мовне обличчя міста : Черкаси – 2008: матеріали наук.-практ. конф.; Черкаси: Брама-Україна, 2009. – С. 40-51.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Капська А.І. Педагогіка живого слова: Навчально-методичний посібник./ А.І. Капська// – К.: ІЗМН, 1997. – 140 с.
5. Кузьмінський А. І. Високий рівень мовної культури – імперативна вимога часу/ А. І. Кузьмінський // Мовне обличчя міста: Черкаси –2008: матеріали наук. – практ. конф.; Черкаси : Брама-Україна, 2009. – С. 11.
6. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб./Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с. (Альма-матер).
7. Огієнко І. Українська культура. /І. Огієнко // – К., 1918. – С. 239-240.
8. Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога : матеріали регіональної науково-методичної конференції, 27 березня 2008 р. – Житомир:Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 6-12.
9. Сухомлинський В.О. Слово про слово / В.О. Сухомлинський // Вибр. Твори. – К., 1977. – Т. 5. – С. 160.
10. <http://ukrlife.org/main/evshan/zorivchak.htm>

Цюняк О.П.

Институт педагогического образования и образования взрослых
Академии педагогических наук Украины

КУЛЬТУРА РЕЧИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ МАГИСТРОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье освещаются отдельные аспекты проблемы формирования культуры речи будущих магистров начального образования вузов, рассмотрены основные требования и пути повышения уровня профессионального общения будущих педагогов в их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: язык, речь, магистр, культура речи, профессиональная культура.

Tsiuniak O.P.

Institute of Education and Adult Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

CULTURE OF SPEECH AS PART OF PROFESSIONAL CULTURE OF THE FUTURE MASTERS OF PRIMARY EDUCATION

Summary

The article highlights some aspects of a culture of broadcasting future graduates of primary education university, the basic requirements and ways to improve professional communication teachers in their future careers.

Keywords: language, speech, master, speech culture, professional culture.

МЕДИЧНІ НАУКИ

МЕТОДИКА ЛІКУВАННЯ ГІПЕРЕСТЕЗІЇ ЗУБІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗУБНОЇ ПАСТИ «COLGATE SENSITIVE PRO-RELIEF» ТА ПРЕПАРАТУ «ГЛУФТОРЕД»

Бурик А.Ю.

Буковинський державний медичний університет

Порівняльний аналіз результатів застосування професійної зубної пасти «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» та препарату для глибокого фторування «Глуфторед» при лікуванні пацієнтів з підвищеною чутливістю зубів засвідчив доцільність застосування пасти до проведення процедури ультразвукової чистки зубів і в пацієнтів з невираженою ГЗ. Щодо препарату «Глуфторед», то він продемонстрував кращу здатність забезпечувати пролонгований ефект усунення симптомів підвищеної чутливості зубів навіть у пацієнтів з ГЗ важкого ступеня.

Ключові слова: гіперчутливість зубів, «Colgate® Sensitive Pro-Relief™», Pro-Argin™ – технологія, «Глуфторед», глибоке фторування.

У сучасній стоматології існує значний інтерес до проблеми гіперчутливості зубів (ГЗ), що пояснюється, передусім, значною розповсюдженістю даного патологічного стану. Дані наукових публікацій свідчать, що кількість людей, які страждають на підвищену чутливість зубів, досягає 40-50% загальної кількості населення багатьох розвинутих країн [1, 6]. Серед останніх пропозицій виробників стоматологічних засобів нашу увагу привернули такі десенситайзери, як професійна зубна паста «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» (фірма «Colgate-Palmolive», USA) та препарат «Глуфторед» (фірма «ВладМива», Росія). Ряд публікацій містять дані про відповідність професійної десенситайзерної пасти «Colgate® Sensitive Pro-Relief™», препарату «Глуфторед» вимогам, що пред'являються до сучасного засобу для усунення підвищеної чутливості зубів, а саме: здатні повністю усувати больові відчуття, мають пролонгований десенситайзерний ефект, безпечні для пульпи зуба, не мають побічної дії, зручні у використанні та вигідно відрізняються своєю помірною ціною [2, 3, 8].

Мета дослідження: здійснення порівняльної оцінки клінічної ефективності застосування професійної зубної пасти «Sensitive Pro-Relief™» та препарату для глибокого фторування твердих тканин зуба «Глуфторед» при лікуванні осіб із гіперчутливістю зубів різного ступеня тяжкості.

Об'єкти та методи обстеження. Дослідження виконане на базі кафедри терапевтичної стоматології БДМУ. Під нашим спостереженням перебувало 23 пацієнти з підвищеною чутливістю зубів. Для характеристики ступеня вираженості ГЗ та її генералізації використовували індекси інтенсивності ГЗ (ІПГЗ) та розповсюдженості ГЗ (ІРГЗ), запропоновані Г.Б. Шторіною [7]. Для визначення ступеня вираженості ГЗ проводили перевірку чутливості кожного зуба на дію різноманітних подразників. При цьому керувались рекомендаціями Ю.А. Федорова [4], згідно з якими спочатку визначають реакцію зуба на термічні, потім на хімічні і, в останню чергу, на механічні (тактильні) подразники. В якості термічних подразників використовували холодну воду та воду, підігріту до 60°C, хімічних – 40% розчин глюкози та 9% водний розчин оцтової кислоти, механічним подразником виступав стоматологічний зонд. Для проведення тестів щодо реагування зуба на низьку та високу температуру його ізолювали від слини валиками, висушували, після цього до шийки зуба прикладали на 1 хвилину ватні кульки, змочені холодною або гарячою водою. Аналогічно діяли і при проведенні тестів для визначення реакції зуба на хімічні подразники. Реакцію зуба на

тактильні подразники встановлювали за допомогою стоматологічного зонду, яким доторкнулись до пришийкової ділянки зуба. У будь-якому випадку виникнення у пацієнта больових відчуттів протягом декількох секунд розглядали як позитивну реакцію на ГЗ. Інтенсивність ГЗ для кожного зуба визначали за наступною шкалою: 0 балів – відсутність реакції на температурні, хімічні та тактильні подразники; 1 бал – наявність чутливості до температурних подразників; 2 бали – наявність чутливості до температурних та хімічних подразників; 3 бали – наявність чутливості до температурних, хімічних та тактильних подразників. Після обстеження таким чином всіх зубів розраховувався ІПГЗ за формулою: $ІПГЗ = \text{сума значень індексу кожного зуба} / \text{кількість зубів із ГЗ}$. Значення індексу у межах від 1,0-1,5 балів відповідають ГЗ I ступеня, при показниках від 1,6 до 2,2 бала діагностується ГЗ II ступеня, від 2,3 до 3 балів – III ступеня. ІРГЗ визначався у відсотках за наступною формулою: $ІРГЗ = \text{кількість зубів із ГЗ} / \text{кількість зубів у даного пацієнта} \times 100\%$. Значення ІРГЗ, коливаючись від 3,1 до 100%, зростає пропорційно кількості зубів, що мають підвищену чутливість до різних подразників. На цій підставі обмежена форма ГЗ діагностується при значеннях даного індексу від 3,1 до 25%, генералізована ГЗ – при 26-100%.

Комплексна оцінка чутливості твердих тканин зубів у пацієнтів із ГЗ здійснювалась нами до лікування, через тиждень та 1 місяць після нього. Для визначення суб'єктивної реакції пацієнтів на проведення професійної гігієни зубів нами була запропонована шкала комфортності: 0 балів – неприємні відчуття відсутні; 1 бал – незначний дискомфорт; 2 бали – значний дискомфорт; 3 бали – наявність больових відчуттів, що підтверджуються і мимовільними моторними реакціями пацієнта (наприклад, відхилення голови), спрямованими на припинення чищення. Після клінічного обстеження хворі були розподілені на дві групи (I група – 11 пацієнтів, II – 12 пацієнтів), що відповідали одна одній за статтю, віком та клінічною картиною захворювання.

Поділ на групи здійснювався залежно від засобу місцевої дії, що використовувався для зняття підвищеної чутливості зубів – професійна десенситайзерна паста з Pro-Argin™ технологією «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» (фірма «Colgate-Palmolive», USA) (I група) та препарат для глибокого фторування «Глуфторед» (фірма «ВладМива», Росія) (II група). До складу професійної десенситизуючої пасти «Sensitive Pro-Relief™» входить комплекс аргініну і карбонату кальцію. Її терапевтична дія заснована на використанні властивостей аргініну –

амінокислоти, яка бере участь у ряді важливих обмінних процесів в організмі людини. Аргінін, як одна із складових слини, приймає участь у забезпеченні її ремінералізуючого потенціалу. При застосуванні пасти утворюються за його участю позитивно заряджені агломерати «аргінін-карбонат кальцію», здатні при нейтральному значенні рН середовища порожнини рота осідати на негативно зарядженому дентині, утворюючи шар, що блокує відкриті дентинні каналці не лише на поверхні, але й в їх глибині. Поряд з десенситайзерним ефектом паста має також властивість полірувати поверхню зуба, не змінюючи її текстури та структури стоматологічних реставраційних матеріалів [9].

Препарат «Глуфторед» – це двокомпонентний засіб для глибокого фторування твердих тканин зуба, до складу якого входять рідина, що містить іони фтору і міді, та суспензія – дрібнодисперсний гідроокис кальцію у дистильованій воді. В результаті їх взаємодії безпосередньо у дентинних каналах і порах ушкодженої емалі утворюються мікрочастинки фтористого кальцію, розміри яких менше 1 мікрона, завдяки чому досягаються тривала ремінералізація та ефективна герметизація твердих тканин зуба. Сполуки міді гарантують також помітний захист твердих тканин зуба від карієсгенних мікроорганізмів. Препарат не знижує адгезію та ретенцію пломбувальних матеріалів [3]. Нанесення професійної пасти «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» проводилося за допомогою роторної чашки на низьких обертах не менше 3 секунд [5]. «Глуфторед» застосовували таким чином: після просушування зубів струменем теплого повітря зубну поверхню обробляли ватним тампоном, змоченим слабо-кислим розчином фтористого силікату магнію (рідина блакитного кольору), через хвилину видаляли тампоном надлишок рідини і за допомогою нового тампона наносили суспензію. Через хвилину-півтори давали пацієнтам прополоскати водою порожнину рота. Обробка обома десенситайзерами здійснювалась до та після проведення професійного чищення зубів на ультразвуковому апараті Woodpecker EMS Dental Ultrasonic Piezo Scaler UDS P.

Місцеве лікування пацієнтів обох клінічних груп включало також інші заходи із санації порожнини рота. Обов'язковими були рекомендації щодо індивідуальної гігієни порожнини рота. Призначалось використання однакових зубних щіток типу sensitive із щетиною м'якого ступеня жорсткості. Чищення зубів пацієнти повинні були проводити двічі на день після прийому їжі. Надавались також пацієнтам рекомендації і щодо певних змін у структурі харчування та особливостей вживання деяких продуктів, а саме – зменшення споживання кислих фруктів, соків, газованих напоїв. У випадках прийому зазначених продуктів після їх споживання рекомендували не чистити зуби, а ополіскувати порожнину рота водою або, якщо є можливість, потримати у порожнині рота молоко або маленький шматочок сиру. Свіжоприготовлені та цитрусові соки, а також газовані напої рекомендували пити швидко або через соломинку.

Результати та їх обговорення: Всі 23 пацієнти, які перебували під нашим спостереженням, скаржились на больові відчуття при вживанні холодної, кислої, рідше гарячої та солодкої їжі, а також при вдиханні холодного повітря, чищенні зубів. Причому біль припинявся після усунення дії подразника. На основі визначення ІРГЗ, що коливався у пацієнтів у межах від 15,2% до 61,4%, використовуючи класифікацію Г.Б. Шторіної, у 14 хворих (61%) було встановлено генералізовану форму підвищеної чут-

ливості зубів, у решти 9 (39%) – обмежену. Одночасно із визначенням рівня розповсюдженості ГЗ нами встановлювався також ступінь її вираженості. Характеризуючи показники інтенсивності ГЗ у наших пацієнтів, слід відмітити, що серед них переважали особи з ГЗ II та III ступеня. Так, у 12 хворих (52,1%) більшість зубів із підвищеною чутливістю реагувала на дію температурних та хімічних подразників, а середнє значення ІПГЗ становило $2,1 \pm 0,06$ балів. На цій підставі у них діагностовано ГЗ II ступеня. Перевіркою чутливості зубів у 7 осіб (30,3%) було встановлено підвищення її рівня на частині зубів у відповідь на вплив не лише термічних та хімічних, але й тактильних подразників. Середній показник ІПГЗ у таких пацієнтів дорівнював $2,6 \pm 0,04$ балів. Це дозволило зафіксувати у них ГЗ III ступеня тяжкості. У значно меншій кількості хворих (4 особи – 17,4%) була виявлена підвищена чутливість зубів переважно на дію лише температурних подразників. ІПГЗ у цієї категорії хворих в середньому складав $1,4 \pm 0,03$ балів, що відповідає ГЗ I ступеня.

У I-й клінічній групі, яка складалась із 11 пацієнтів, в якості місцевого засобу, що використовувався для ліквідації гіперчутливості зубів, застосовувалась професійна зубна паста «Colgate® Sensitive Pro-Relief™». За тяжкістю захворювання пацієнти, що входили до цієї групи, розподілились наступним чином: у 2 осіб (18%) до початку лікування було діагностовано ГЗ I ступеня, у 6 пацієнтів (55%) – ГЗ II ступеня, у 3 хворих (27%) – ГЗ III ступеня. Обробка пастою на основі Pro-Argin™ технології забезпечила ефективне зниження неприємних відчуттів під час проведення ультразвукового чищення зубів. Так, 8 пацієнтів (72%) вказали на відсутність неприємних відчуттів при проведенні професійної гігієни, а 3 особи (28%) вважали, що ця процедура викликала у них незначний дискомфорт. Таким чином, середнє значення комфортності проведення ультразвукового чищення зубів у I клінічній групі становило 0,27 балів.

Комплексна оцінка чутливості твердих тканин зубів через 1 тиждень після застосування пасти «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» показала зменшення розповсюдженості ГЗ, про що свідчило зниження відповідного індексу. Повністю усунуто виявилась ГЗ у тих пацієнтів, у яких до лікування був визначений її I та II ступінь. ІРГЗ у цих хворих знизився до 0%. Щодо хворих із ГЗ III ступеня, то цей індекс в середньому знизився до $8,5 \pm 0,14\%$ у порівнянні з $42,7 \pm 1,62\%$ до лікування. Через 1 місяць показники розповсюдженості ГЗ зазнали змін порівняно з результатами попереднього обстеження в основному за рахунок пацієнтів із ГЗ III ступеня. Так, якщо у хворих із ГЗ I ступеня значення ІРГЗ залишилось незмінним, а у пацієнтів із II ступеня спостерігалось незначне підвищення ІРГЗ в середньому до $5,4 \pm 0,25\%$, то в осіб із ГЗ III ступеня цей індекс зріс в середньому до $11,3 \pm 0,27\%$. Дослідження через 1 тиждень зафіксувало зниження ІПГЗ у пацієнтів із ГЗ різних ступенів тяжкості. Проте повністю ліквідованою гіперчутливість зубів виявилась лише у хворих із ГЗ I та II ступеня. Середнє значення даного індексу в осіб із ГЗ III ступеня склало $1,4 \pm 0,02$ балів.

Через 1 місяць у пацієнтів із ГЗ II ступеня відбулось незначне підвищення показників ІПГЗ порівняно із результатами попереднього обстеження до $1,2 \pm 0,03$. У хворих же із ГЗ III ступеня спостерігалось достатньо відчутне підвищення цього індексу в середньому з $1,4 \pm 0,02$ до $2,2 \pm 0,04$ балів. Ефективність використання з метою усунення підвищеної чутливості зубів препарату місцевої дії «Глуф-

торед» визначалась за результатами обстежень 12 пацієнтів. Ця група включала в себе 2 хворих (17%) із ГЗ I ступеня, 7 осіб (58%) із ГЗ II ступеня та 3 пацієнтів (25%) із ГЗ III ступеню.

Обробка препаратом для глибокого фторування «Глуфторед» забезпечила достатнє зниження неприємних відчуттів під час проведення ультразвукового чищення зубів, однак результати їх виявились дещо іншими, ніж у пацієнтів I групи. Так, 7 пацієнтів (58%) вказали на відсутність неприємних відчуттів при проведенні професійної гігієни, 4 хворих (33%) вважали, що ця процедура викликала у них незначний дискомфорт, а 1 особа (9%) навіть відзначила наявність значних неприємних відчуттів. Таким чином, середнє значення комфортності проведення ультразвукового чищення зубів у II клінічній групі становило 0,5 балів. Результати комплексної оцінки чутливості твердих тканин зубів після проведеного лікування препаратом «Глуфторед» виявились наступними. Через 1 тиждень було встановлено, що у пацієнтів із ГЗ I та II ступеня відбулось повне усунення ознак підвищеної чутливості зубів, на що вказувало зниження ІРГЗ до 0%. У хворих із ГЗ III ступеня також спостерігалось значне зменшення даного індексу. Його значення становило в середньому $5,3 \pm 0,13\%$. Через 1 місяць було зафіксовано збереження на попередньому рівні ІРГЗ у пацієнтів із ГЗ всіх ступенів тяжкості. Комплексна оцінка чутливості твердих

тканин зубів виявила деякі зміни в інтенсивності ГЗ внаслідок проведеної терапії. Дослідженням через 1 тиждень було встановлено значне зниження ІПГЗ у пацієнтів із ГЗ різних ступенів тяжкості. При цьому у хворих із ГЗ I та II ступеня гіперестезія зубів була усунута повністю, у пацієнтів із ГЗ III ступеня цей індекс в середньому знизився відповідно до $0,8 \pm 0,02$ балів. Через 1 місяць середні значення ІПГЗ у пацієнтів із ГЗ I та II ступеня залишились на рівні попереднього обстеження. У хворих же із ГЗ III ступеня спостерігалось незначне підвищення цього індексу в середньому до $1,1 \pm 0,03$ балів.

Висновки. Результати клінічної апробації професійної десенситайзерної пасти «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» з Pro-Argin™ технологією та препарату для глибокого фторування «Глуфторед» засвідчили досить високу клінічну ефективність їх застосування. Виявлено кращі результати застосування десенситайзерної пасти під час проведення процедури ультразвукового чищення зубів та у пацієнтів із невираженою ГЗ. Стосовно препарату «Глуфторед» слід відмітити, що завдяки наявності мінералізуючих властивостей, констатовано кращу здатність забезпечувати пролонгований ефект усунення симптомів підвищеної чутливості зубів, навіть у пацієнтів із II та III ступенями захворювання. Перспективним в плані подальших наукових спостережень є вивчення можливостей їх поєднаного використання у лікуванні пацієнтів із патологічною чутливістю зубів.

Список літератури:

1. Білоклицька Г.Ф. Основні аспекти етіології, патогенезу, клініки та лікування цервікальної гіперестезії / Г.Ф. Білоклицька, О.В. Копчак. – К., 2008. – 26 с.
2. Грудянов А.И. Применение Colgate Sensitive Pro-Relief™ у пациентов, страдающих гиперчувствительностью дентина / А.И. Грудянов // Клиническая стоматология. – 2011. – № 2. – С. 38-40.
3. Макеева И.М. Применение дентин-герметизирующего ликвида при лечении гиперестезии твердых тканей зубов / И.М. Макеева, Н.Н. Адян // Клиническая стоматология. – 2008. – № 3. – С. 82-85.
4. Федоров Ю.А. Особенности диагностики и новые принципы лечения некариозных поражений зубов / Ю.А. Федоров, В.А. Дрожжина, П.М. Чернобыльская [и др.] // Новое в стоматологии. – 1996. – № 3. – С. 10-12.
5. Соловьева А.М. Опыт клинического применения профессиональной десенситизирующей пасты Colgate® Sensitive Pro-Relief™ / А.М.Соловьева, Е.Л.таростина, П.В. Киселев // Институт Стоматологии. – 2010. – № 48. – С. 40-43.
6. Туманова С.А. Клиническая эффективность некоторых средств, применяемых для лечения и профилактики гиперестезии зубов / С.А.Туманова, Н.В.Рубежова // Институт стоматологии. – 2009. – № 4. – С. 66-67.
7. Яковлева В.Я. Лечение и реабилитация лиц молодого возраста с гиперестезией при эрозии и клиновидных дефектах зубов [Методические рекомендации] / В.Я. Яковлева, В.Б. Горбуленко. – М.: ГВКГ им. Н.Н. Бурденко, 2004. – 43 с.
8. Petrou I. A breakthrough therapy for dentin hypersensitivity: how dental products containing 8% arginine and calcium carbonate work to deliver effective relief of sensitive teeth / I.Petrou, R. Heu, M. Stranick [et.al] // J. Clin. Dent. – 2009. – № 20(1). – P. 23-31.
9. Schiff T. Clinical evaluation of the efficacy of a desensitizing paste containing 8% arginine and calcium carbonate in providing instant and lasting in-office relief of dentin hypersensitivity / T. Schiff, E. Delgado, Y.P. Zhang [et.al] // Am. J. Dent. – 2009. – V. 22. – P. 8-15.

Бурик А.Ю.

Буковинский государственный медицинский университет

МЕТОДИКА ЛЕЧЕНИЯ ГИПЕРЕСТЕЗИИ ЗУБОВ С ПОМОЩЬЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЗУБНОЙ ПАСТЫ «COLGATE SENSITIVE PRO-RELIEF» И ПРЕПАРАТА «ГЛУФТОРЕД»

Аннотация

Сравнительный анализ результатов применения профессиональной зубной пасты «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» и препарата для глибокого фторирования «Глуфторед» при лечении пациентов с повышенной чувствительностью зубов засвидетельствовало целесообразность применения пасты до проведения процедуры ультразвуковой чистки зубов также и у пациентов с невыраженной ГЗ. Относительно препарата «Глуфторед», то он продемонстрировал лучшую способность обеспечивать пролонгированный эффект устранения симптомов повышенной чувствительности зубов даже у пациентов с ГЗ тяжелой степени.

Ключевые слова: гиперчувствительность зубов, «Colgate® Sensitive Pro-Relief™», Pro-Argin™-технология, «Глуфторед», глубокое фторирование.

Buryk A.Y.

Bukovina State Medical University

THE TREATMENT METHOD OF DENTAL HYPERSENSITIVITY WITH THE HELP OF PROFESSIONAL TOOTHPASTE «COLGATE SENSITIVE PRO-RELIEF» AND MEDICINE "GLUFTORED"

Summary

Comparative analysis of the results obtained after the application of professional toothpaste «Colgate® Sensitive Pro-Relief™» and preparation for deep fluoridation «Gluftored» for the treatment of patients with sensitive teeth has testified the appropriateness of the toothpaste using prior to the ultrasonic cleaning of the teeth in patients with unexpressed teeth hypersensitivity. As for the medicine «Gluftored», it has demonstrated the best ability to provide the prolonged effect in eliminating symptoms of tooth sensitivity even in patients with severe teeth hypersensitivity.

Keywords: dental hypersensitivity, «Colgate® Sensitive Pro-Relief™», Pro-Argin™-technology, «Gluftored», deep fluoridation.

УДК:616.311.2-018.7-02:616.379-008.64

МОРФОФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛІТИННОГО СКЛАДУ ЕПІТЕЛІАЛЬНОГО КОМПОНЕНТУ ЯСЕН ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ II ТИПУ*

Гасюк Н.В.Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

У статті приведені результати дослідження клітинного складу та перебігу процесів диференціації епітелію ясен хворих на цукровий діабет типу II. Отримані дані дають можливість стверджувати, що у осіб даного контингенту відбувається порушення зроговіння епітеліального пласта, що проявляється у вигляді порушення процесу диференціації клітин та як наслідок дискератозу. Інтенсивність дискератотичних змін дає можливість прогнозування перебігу захворювань тканин пародонта, у хворих на діабет типу II.

Ключові слова: цитопрама, клітинний склад, дискератоз, зроговіння.

Постановка проблеми. Цукровий діабет (ЦД) є одним з найпоширеніших ендокринологічних хвороб нашого часу. За даними Міжнародної діабетичної і Європейської асоціації з вивчення цукрового діабету, близько 200 млн. людей у всіх країнах світу, хворі на приведену нозологію. Щорічна кількість їх невинно зростає, і прогнозується, що до 2025 року вона вже досягне 300 млн. осіб [7, с. 124; 10, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При цьому вже сьогодні наслідки ЦД є четвертою за значимістю причиною смертності. Лише в Україні на 2010 рік зареєстровано 1 млн. 100 тис. хворих, а така ж сама кількість хворих ще не знають про свою захворюваність на цей недуг [9, с. 117; 13, с. 115; 14, с. 87].

Особливо важливим з точки зору своєчасної діагностики, є те, що першими проявами діабету найчастіше стають зміни в порожнині рота, що має велике діагностичне та прогностичне значення [11, с. 97]. У зв'язку з тим, що структурні зміни в мікроциркуляторному руслі при цукровому діабеті настільки специфічні, що поряд із терміном «діабетична мікроангіопатія» доцільно вживати термін «діабетична пародонтопатія» [9, с. 117].

Незважаючи на велику кількість робіт присвячену вивченню патогенезу, діагностики та перебі-

гу патології пародонта на тлі ЦД [1, с. 30; 2, с. 4; 12, с. 32], погляди вчених на багато аспектів даної проблеми відрізняються відомою суперечливістю, оскільки відсутні чіткі цитоспецифічні орієнтири діагностики, прогнозування та динаміки на основі вивчення епітеліального компонента ясен [3, с. 33].

Отримані результати дадуть можливість організації правильної міждисциплінарної взаємодії в процесі ведення хворого, як ендокринологом так і стоматологом, щоб найбільш раціональним чином провести лікування і забезпечити досягнення максимальної відповідності науково прогнозованих результатів реальним [6, с. 60; 8, с. 10; 9, с. 117].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якість надання стоматологічної допомоги даному контингенту осіб, нерозривно пов'язана з аспектом досягнення максимальної відповідності науково прогнозованих результатів за рахунок об'єднання зусиль лікарів різних спеціалізацій та полягає у створенні єдиного клінічного шляху ведення хворого із пародонтальним синдромом на тлі ЦД.

Висока поширеність, хронічний перебіг захворювання, мультифакторна етіологія, різноманіття соматичних, неврологічних стоматологічних та пародонтологічних проявів роблять ЦД оптимальною моделлю [4, с. 9; 5, с. 198] для вивчення та систематизації змін клітинного складу ясен у пацієнтів соматичного профілю та розробки технології їх діагностики та лікування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення стоматологічного статусу хворих на цукровий діабет II типу різних форм та встановлення

* Дана стаття є фрагментом науково-дослідної роботи інституту генетичних та імунологічних основ розвитку патології та фармакогенетики (НДІ ГІОРПФ ВДНЗУ) «УМСА» «Комплексне дослідження генетично-обумовлених особливостей NFκB-опосередкованої сигнальної трансдукції, що визначає розвиток хронічного системного запалення, у хворих на метаболічний синдром та цукровий діабет 2 типу» номер державної реєстрації №0111U001774. Автор є співвиконавцем даного фрагменту.

цитоспецифічних ознак епітеліоцитів ясен за умов ураження даною нозологією.

Об'єкти та методи дослідження: нами було проведено обстеження 22 осіб різної статі віком 45–55 років хворих на цукровий діабет II типу із різними формами, які проходили лікування в терапевтичному відділенні Тернопільської міської клінічної лікарні. Всі хворі проходили стоматологічний огляд із визначенням поширеності хвороб тканин пародонта та оцінки гігієни порожнини рота. Показники клінічного стоматологічного обстеження реєструвалися у медичних картках стоматологічного хворого форми 043/8. Гігієнічний індекс (ГІ) розраховували за J. C. Green, J. R. Wermillion (ONI-S, 1964), об'єктивізували стан тканин пародонта на основі аналізу папілярно-маргінально-альвеолярного індексу (РМА) у модифікації С. Parma (1960).

Цитологічне дослідження епітелію ясен проводили методом забору матеріалу шляхом зішкрябу, перенесення його на стерильне предметне скло, висушування мазків 2–3 хв. при відкритому доступі повітря, з наступним забарвленням отриманого матеріалу за Гімзою-Романовського, з подальшим мікроскопічним та морфологічним аналізом цитологічних мазків з урахуванням дозрівання клітин багатоядерного плоского епітелію в нормі.

Виклад основного матеріалу. При проведенні загального клінічного стоматологічного огляду пацієнтів, основними скаргами були кровоточивість ясен під час чищення зубів, неприємний запах з порожнини рота, періодичний біль, неприємні відчуття у яснах та сухість порожнини рота.

Необхідно відмітити, що середні показники рівня гігієни порожнини рота осіб хворих на цукровий діабет II типу, відповідали рівню незадовільного стану гігієни порожнини рота, $0,33 \pm 0,03$, задовільного стану гігієни порожнини рота та склали $0,44 \pm 0,03$ балів, рівню доброго стану гігієни ($0,23 \pm 0,03$ балів).

Ретельне обстеження тканин пародонта показало, що із 22 всі мали (100%) наявні клінічні (запальні, запально-дистрофічні) зміни тканин пародонта. Діагностували хронічний катаральний гінгівіт у 6 хворих та у 16 хронічний генералізований пародонтит (на основі клінічних методів дослідження). При цьому за індексом РМА у хворих, відмічалася перевага гінгівіту I ступеня, середній показник індексу складав 16,6%. У тих, відмічається перевага гінгівіту II (РМА 47,7%) та III ступеню тяжкості (РМА 88,8%).

При морфологічному дослідженні визначено, що клітини поверхневого шару епітелію завжди покриті великою кількістю мікроорганізмів, а на деяких ділянках слизової оболонки порожнини рота епіте-

лій постійно здушується, виникає загроза посиленої контамінації мікроорганізмів і створення умов для проникнення їх у глибину тканин.

Слід зауважити, що інтенсивність десквамативних процесів епітелію при запальних та дистрофічно-запальних проявах у пародонті хворих на діабет значно вищі, ніж у хворих з аналогічними проявами, які не мають супутньої соматичної патології.

Так у мазках хворих на при забарвленні за Гімзою-Романовським визначається велика кількість епітеліальних клітин, серед яких виявляються базальні епітеліоцити округлої форми з темними ядрами та високим ядерно-цитоплазматичним співвідношенням в сторону ядра, що свідчить про глибоке ураження запальним процесом тканин ясен.

Проміжні клітини мають полігональну форму із оптично світлою цитоплазмою, овальним везикулярним ядром. Слід зауважити що проміжні клітини які переважають в мазках осіб із інтактними яснами і є показником дозрівання та диференціації епітеліоцитів зустрічаються в мазках хворих на цукровий діабет в меншій кількості в порівнянні із мазками інтактних тканин. Максимальний рівень дозрівання епітеліальних клітин відповідає появі в мазках взятих із ясен хворих рогових лусочок, які мають багатокутну форму, в процесі зроговіння втратили ядро та іноді в місці його локалізації визначається ядерна тінь. Слід зазначити, що кількість рогових лусочок в порівнянні із мазками пацієнтів контрольної значно дещо менша, що характеризує явище дискератозу. Найгірші показники дозрівання були визначені у 6 хворих.

Висновки і пропозиції. Механічним бар'єром на шляху проникнення мікроорганізмів, їх токсинів та інших хімічних речовин є епітеліальний компонент ясен. Недостатність інсуліну та метаболічні порушення, властиві цукровому діабету, змінюють нормальний процес дозрівання і диференціювання епітеліоцитів, внаслідок чого змінюються їх структурно-функціональні властивості та перебіг запального процесу. Характерним для цитогам осіб обстеженого контингенту є поява поодиноких базальних епітеліоцитів, що відображає інтенсивність запального процесу, при якому відбувається порушення зроговіння епітеліального пласта, що замикає каскад причинно-наслідкових зв'язків у вигляді порушення процесу диференціації клітин та розвитком дискератозу.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується вивчення функціонального стану нейтрофільних гранулоцитів з метою прогнозування перебігу запального чи запально-дистрофічного процесу в тканинах пародонта осіб різного контингенту.

Список літератури:

1. Балаболкин М. И. Роль окислительного стресса в патогенезе сосудистых осложнений диабета / М. И. Балаболкин, Е. М. Клебанова // Проблемы эндокринологии. – 2002. – Т. 46, № 6. – С. 29–34.
2. Батрак Г. А. Характеристики макро- и микрососудистых нарушений при дислипидемии на фоне сахарного диабета 2 типа: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. мед. наук: спец. 14.00.21 «Стоматология» / Г. А. Батрак. – Иваново, 2004. – 19, [4] с.
3. Быков В. Л. Цитология и общая гистология / Быков В. Л. – С-Пб.: СОТИС, 1998. – 150 с.
4. Вахненко А.В. Експериментальна фармакотерапія ерозивно-виразкових уражень шлунка у щурів за пептичної виразки у поєднанні з цукровим діабетом / А.В. Вахненко // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2010. – Том 10, № 1. – С. 7–9.
5. Влияние ингибитора протеинкиназы С на состояние внутриклеточного сигнального пути ENOS-протеинкиназа G тромбоцитов крыс при сахарном диабете / М. Э. Баринова, Х. В. Григорян, О. Н. Сулаева, Л. И. Хламанова // Актуальные проблемы сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2008. – Том 8, № 3. – С. 197–200.
6. Зайцева Е. Л. Роль факторов роста и цитокинов в репаративных процессах в мягких тканях у больных сахарным диабетом / Е. Л. Зайцева, А. Ю. Токмакова. – Сахарный диабет, 2014. – № 1. – С. 57–62.
7. Кравченко В.І. Концепція державного реєстру хворих на цукровий діабет та нові підходи до її реалізації / В. І. Кравченко М. Д. Халанго, Я. Б. Кульчинська // Международный эндокринологический журнал, № 2(2), – 2005. – С. 123–134.

8. Оптимизация скрининга для раннего выявления нарушений углеводного обмена / Мисникова И.В., Древаль А.В., Ковалева Ю.А., Губкина В. В., Лакеева Т. С. – Сахарный диабет, 2014. – № 1. – С. 8-14.
9. Распространенность сахарного диабета 2 типа и других нарушений углеводного обмена в зависимости от критериев диагностики / Древаль А.В., Мисникова И.В., Барсуков И. А., Почанкина В. Г., Кузнецов А. В. – Сахарный диабет, 2010. – № 1. – С. 116-121.
10. Сунцов Ю. И. Эпидемиология сахарного диабета и прогноз его распространенности / Ю. И. Сунцов // Сахарный диабет, 2011. – № 1. – С. 15-18.
11. Bahru Y. A study of dental problems in diabetic patients / Y. Bahru, S. S. Abdu // Ethiol. Mod. J. – 2002. – Vol. 30, – № 2. – P. 95-103.
12. Sandberg G.E. Type 2 diabetes and oral health: a comparison between diabetik and non diabetik subjects / G. E. Sandberg, H. E. Sandberg // Diabetes Res. Clin. Pract. – 2000. – № 1. – P. 27-34.
13. Vaughan N.J. Confidentiality and diabetes registers / N. J. Vaughan // Diabetes Nutr. Metab. – 2001. – Vol. 14. – P. 114-117.
14. Vaughan N.J., A review of European experience with aggregated diabetes databases in the delivery of quality care to establish a future vision of their structure and role / N. J. Vaughan, M. Massi Benedetti // Diabetes Nutr. Metab. – 2001. – Vol. 14. – P. 87.

Гасюк Н.В.

Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского
Министерства здравоохранения Украины

МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЕТОЧНОГО СОСТАВА ЭПИТЕЛИАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ДЕСНЫ БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ II ТИПА

Аннотация

В статье приведены результаты исследования клеточного состава и характеристика процессов дифференциации эпителия десны больных сахарным диабетом типа II. Полученные данные позволяют утверждать, что у лиц данного контингента происходит нарушение ороговения эпителиального пласта, которое проявляется в виде нарушения процесса дифференциации клеток и как следствие дискератоза. Интенсивность дискератотичних изменений дает возможность прогнозирования течения заболеваний тканей пародонта у больных диабетом II типа.

Ключевые слова: цитограмма, клеточный состав, дискератоз, ороговение.

Gasiuk N.V.

Ternopil State Medical University by I.Ya. Horbachevsky

MORPHOFUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF CELLULAR COMPOSITION OF EPITHELIAL COMPONENT OF GINGIVA PATIENTS WITH DIABETES TYPE II

Summary

In this article the results of the study of cellular structure and differentiation of processes gingival epithelium of patients with diabetes mellitus type II. These data make it possible to assert that the people of the troops is a violation of keratinization of the epithelial layer, which manifests as disruption of cell differentiation and consequently dyskeratosis. The intensity changes dyskeratotic enables prediction of disease periodontal tissues in patients with diabetes type II.

Keywords: cytogram, cellular composition, dyskeratosis, keratinization.

ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ БУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВОГО АПАРАТУ У ДІТЕЙ ЗАКАРПАТТЯ, ЯКІ ПОСТІЙНО МЕШКАЮТЬ В УМОВАХ МІКРОЕЛЕМЕНТОЗІВ*

Клітинська О.В.

Ужгородський національний університет

У статті представлений епідеміологічний аналіз стану зубо-щелепної системи 4203 дітей, які проживають в умовах ендемічного дефіциту фтору та йоду в рекомендованому ВООЗ віковому інтервалі. Була визначена поширеність видів прикусу, стану зубо-альвеолярних дуг, аномалії положення окремих зубів, та перебування на ортодонтичному лікуванні знімними та незнімними конструкціями та визначення потреби у ортопедичному лікуванні.

Ключові слова: діти, епідеміологія стоматологічних захворювань, види прикусу, аномалії положення окремих зубів, біогеохімічний дефіцит фтору та йоду.

Актуальність теми. За даними ВООЗ здоров'я – це стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [1, 2, 3, 4]. Основними критеріями оцінки здоров'я прийнято вважати: досягнутий рівень фізичного та нервово-психічного розвитку, ступінь їх гармонійності; рівень функціонального стану основних систем організму; ступінь резистентності організму до несприятливого впливу оточуючого середовища; наявність або відсутність хронічних захворювань; адекватність організму на терапевтичний вплив [4, 5, 6].

Особливості організму дитини, на відміну від дорослого, є його постійний ріст, розвиток незрілих органів та систем, їх якісна зміна, формування системної взаємодії організму з оточуючим середовищем. У процесі росту та розвитку організму на дитину постійно діє комплекс фізичних, хімічних, біологічних, психоемоційних, соціально-побутових факторів. Реакція організму на цей вплив свідчить про стан здоров'я дитини.

Якщо здоров'я є характеристикою людини в цілому, то «галузеві» різновиди здоров'я характеризують певний стан і рівень функціонування якоїсь відповідної системи чи підсистеми людського організму та узгодженість її діяльності з іншими системами та підсистемами. Так, стоматологічне здоров'я включає певні вимоги до будови зубо-щелепної системи, її належного функціонування та збалансованості, яка характеризується естетичністю та узгодженістю взаємозв'язків і взаємозалежностей цієї системи з іншими системами макроорганізму [7, 8].

Для встановлення особливостей будови зубо-щелепної системи у дитячого населення Закарпатської області були проведені епідеміологічні дослідження дитячого населення Закарпаття співробітниками кафедри стоматології дитячого віку стоматологічного факультету УжНУ (Зав. кафедрою, к.мед.н., проф. Клітинська О.В.).

Мета дослідження – визначення особливостей будови та функціонування щелепно-лицевої системи у дітей, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору, тобто на території Закарпатської області.

Об'єкт і методи дослідження. Для досягнення мети було обстежено 4203 дитини, мешканці Закарпатської області та визначені особливості будови органів зубо-щелепної системи, як фактора ризику формування та прогресування карієсу, захворю-

вань тканин пародонта, зубо-щелепних аномалій та деформацій (Табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл обстежених дітей за віком та статтю

стать	Хлопці		Дівчата		Всього	
	абс	%	абс	%	абс	%
6 років	1106	26,4	1065	25,3	2171	51,6
12 років	551	13,1	555	13,8	1106	26,3
15 років	475	10,7	451	10,7	926	22,1
Всього	2108	50,2	2095	49,8	4203	100,0

Серед оглянутих 2171 дітей, віком 5-6 років (51,6%), 1106 дітей у віці 12 років (26,3%) та 926 дітей у віці 15 років (22,1%).

Була визначена поширеність видів прикусу, стану зубо-альвеолярних дуг, аномалії положення окремих зубів, та перебування на ортодонтичному лікуванні знімними та незнімними конструкціями та визначення потреби у ортопедичному лікуванні.

Результати досліджень та їх обговорення. При оцінці стану прикусу було оглянуто 2171 дитини з тимчасовим прикусом (26,4% – 1106 хлопців; 25,3% – 1065 дівчат), що становить 51,6%, та 2032 обстежених з постійним прикусом (23,9% – 1002 хлопці; 24,5% – 1030 дівчат) (Табл. 2).

Поширеність аномалій прикусу була досить значною серед обстежених, превалювали сагітальні аномалії, серед яких дистальний прикус діагностувався у 58,9% 2475 дітей (28,7% – 1205 хлопців; 30,2% – 1270 дівчат); мезіальний прикус склав 13,3% у 558 обстежених (5,9% – 246 хлопців; 7,4% – 312 дівчини). Досить поширеними були і вертикальні аномалії у вигляді глибокого прикусу у 61,1% – 2569 осіб (29,9% – 1256 хлопців; 31,2% – 1313 дівчат), відкритий прикус не складав велику групу – 7,4% – 312 осіб (3,9% – 164 хлопці; 3,5% – 148 дівчат).

При оцінці стану зубо-альвеолярних дуг у обстежених відмічається: норма верхньої дуги у 36,3% – 1523 особи (17,7% – 744 хлопці; 18,6% – 779 дівчат) та норма нижньої дуги у 28,2% – 1179 осіб (16,0% – 669 хлопців; 12,2% – 510 дівчат) (Табл. 3).

Аномалійний стан верхньої зубо-альвеолярної дуги характеризувався наявністю зубо-альвеолярного подовження у 27,0% – 1136 осіб (13,8% – 579 хлопців; 13,2% – 557 дівчат); розширення у 25,1% – 1055 осіб (13,1% – 552 хлопців; 12,0% – 503 дівчини); звуження у 7,0% – 294 особи (3,6% – 152 хлопці; 3,4% – 142 дівчини) та незначним відсотком поширеності компресії (4,6% – 195 дитини).

Аномалійний стан нижньої зубо-альвеолярної дуги діагностувався в порядку зменшення відсотка поширеності: звуження у 32,4% – 1362 особи (16,7% –

* Дана робота є фрагментом НДР «Вдосконалення надання стоматологічної допомоги дітям, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду», державний реєстраційний номер 0114U004123.

704 хлопці; 15,7% – 658 дівчат); зубо-альвеолярного подовження у 18,7% – 792 дитини (7,7% – 325 хлопців; 11,0% – 467 дівчат); розширення у 13,3% – 558 осіб (5,9% – 246 хлопців; 7,4% – 312 дівчини) та незначним відсотком наявності компресії у 7,4% – 312 обстежених.

Таблиця 2

Оцінка стану зубощелепової системи

	Хлопці (п=2108)		Дівчата (п=2095)		Всього (п=4203)	
	абс	%	абс	%	абс	%
Прикус тимчасовий	1106	26,4	1065	25,3	2171	51,6
Прикус постійний	1002	23,8	1030	24,5	2032	48,4
Сагітальні аномалії						
дистальний прикус	1205	28,7	1270	30,2	2475	58,9
медіальний прикус	246	5,9	312	7,4	558	13,3
Вертикальні аномалії						
глибокий прикус	1256	29,9	1313	31,2	2569	61,1
відкритий прикус	164	3,9	148	3,5	312	7,4
Трансверзальні аномалії						
вестибуло-перехресний	152	3,6	142	3,4	294	7,0
лінгвально перехресний	246	5,9	312	7,4	558	13,3
Проміжки відсутні	1963	46,7	1913	45,6	3876	92,3
в різцевих сегментах	81	1,9	114	2,7	195	4,6
в бокових сегментах	64	1,4	68	1,7	132	3,1
Скученість зубів відсутня	1392	33,1	1444	34,4	2836	67,5
в різцевих сегментах	552	13,1	503	12,0	1055	25,1
в бокових сегментах	164	3,9	148	3,5	312	7,4

Таблиця 3

Оцінка стану зубо-альвеолярних дуг

	Хлопці (п=2108)		Дівчата (п=2095)		Всього (п=4203)	
	абс	%	абс	%	абс	%
Аномалії верхньої зубо-альвеолярної дуги						
немає	744	17,7	779	18,6	1523	36,3
розширення	552	13,1	503	12,0	1055	25,1
звуження	152	3,6	142	3,4	294	7,0
компресія	81	1,9	114	2,7	195	4,6
зубо-альвеолярне подовження	579	13,8	557	13,2	1136	27,0
Аномалії нижньої зубо-альвеолярної дуги						
немає	669	16,0	510	12,2	1179	28,2
розширення	246	5,9	312	7,4	558	13,3
звуження	704	16,7	658	15,7	1362	32,4
компресія	164	3,9	148	3,5	312	7,4
зубо-альвеолярне подовження	325	7,7	467	11,0	792	18,7

При аналізі наявності аномалій положення окремих зубів у обстежених встановлено превалювання зміщення у вестибулярному напрямку у 28,2% – 1179 осіб (16,0% – 669 хлопців; 12,2% – 510 дівчат), та оральному напрямку у 27,0% – 1136 осіб (13,8% – 579 хлопців; 13,2% – 557 дівчат) (Табл. 4).

Поворот зуба діагностувався у 18,7% – 792 дитини (7,7% – 325 хлопців; 11,0% – 467 дівчат); рідше зустрічалися зміщення у вертикальному напрямку (у 13,3% – 558 осіб) та дистальному напрямку (у 7,0% – 294 дитини).

При поширеності ортодонтичної патології серед обстежених відмічається незначний відсоток осіб, які перебувають на ортодонтичному лікуванні – 14,6% – 618 осіб (6,9% – 297 хлопців; 7,8% – 327 дівчат) (Табл. 5).

Таблиця 4

Аномалії розташування зубів

	Хлопці (п=2108)		Дівчата (п=2095)		Всього (п=4203)	
	абс	%	абс	%	абс	%
Зміщення						
у вестибулярному напрямку	669	16,0	510	12,2	1179	28,2
у оральному напрямку	579	13,8	557	13,2	1136	27,0
у дистальному напрямку	152	3,6	142	3,4	294	7,0
у медіальному напрямку	81	1,9	114	2,7	195	4,6
у вертикальному напрямку	246	5,9	312	7,4	558	13,3
Поворот зуба	325	7,7	467	11,0	792	18,7

Таблиця 5

Знаходяться на ортодонтичному лікуванні

	Хлопці (п=2108)		Дівчата (п=2095)		Всього (п=4203)	
	абс	%	абс	%	абс	%
ні	1811	43,1	1771	42,2	3582	85,3
лікування знімною апаратурою	64	1,4	68	1,7	132	3,1
лікування незнімною апаратурою	152	3,6	142	3,4	294	7,0
потребує протезування	81	1,9	114	2,7	195	4,6

На момент проведення обстеження перебували на ортодонтичному лікуванні незнімною апаратурою 7,0% – 294 дитини (3,6% – 152 хлопці; 3,4% – 142 дівчини); знімними техніками – 3,1% – 132 особи; потребували протезування 4,6% – 195 осіб.

Висновки. Отже, при аналізі стану зубо-щелепної системи 4203 дітей, встановлено превалювання дистального (у 58,9%) та глибокого (у 61,1%) прикусів, розширення верхньої зубо-альвеолярної дуги (у 25,1%) та звуження нижньої (у 32,4%), зміщення у вестибулярному напрямку окремих зубів (у 28,2%), що потребує спеціалізованого лікування.

Встановлення особливостей будови і відповідно функціонування щелепно-лицевої ділянки дитячого населення дозволить передбачити розвиток даної ділянки, встановити можливості виникнення проблем, проаналізувати шляхи корекції для покращення стоматологічного статусу в дорослому віці, зокрема, зниження поширеності карієсу, захворювань тканин пародонта, розвитку зубо-щелепних аномалій та деформацій.

Список літератури:

1. Лемко И.С. К вопросу природных биогеохимических провинций в регионах с наличием минеральных вод / И.С. Лемко, Л.П. Киртич, Л.В. Дичка // «Биометеорология человека»: Материалы конгресса. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 128-129.
2. Клітинська О.В. Аналіз поширеності карієсу у дітей дошкільного віку міста Ужгорода. / О.В.Клітинська, Е.Й. Дячук // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 24-25.
3. Клітинська О.В. Аналіз стану твердих тканин зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду / О.В. Клітинська // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 20-21.
4. Персин Л.С. Совершенствование методов диагностики зубочелюстных аномалий / Л.С. Персин, Г.В. Кузнецова, И.В. Попова // Стоматология. – 2006. – №1. – С. 50-53.
5. Персин Л.С. Стоматология детского возраста. / Персин Л.С., Елизарова В.М., Дьякова С.В.// М.: – Медицина, – 2003. – 345 с.
6. Loe H. Oral hygiene in the prevention of caries and periodontal disease. / H. Loe.// Int. Dent. J. – 2000. – № 50(3). – P. 129-139.
7. Gaffar A. Applications of polymers in dentifrices and mouthrinses. / A. Gaffar, C.M.Hunter, Y.R. Mirajkar // J Clin Dent. – 2008. – № 13(4). – P. 138-148.
8. Cullinan M.P. The effect of a triclosan-containing dentifrice on the progression of periodontal disease in an adult population. / M.P. Cullinan, B.B.Westerman, S.M. Hamlet, J.E. Palmer.// J. Clin Periodontol. – 2009. – №30(5). – P. 414-419.

Клитинская О.В.

Ужгородский национальный университет

ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ СТРОЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОГО АППАРАТА У ДЕТЕЙ ЗАКАРПАТЬЯ, КОТОРЫЕ ПОСТОЯННО ПРОЖИВАЮТ В УСЛОВИЯХ МИКРОЕЛЕМЕНТОЗОВ

Аннотация

В статье приведен эпидемиологический анализ состояния зубо-щелепной системы 4203 детей, которые проживают в условиях эндемического дефицита фтора и йода в рекомендованном ВОЗ возрастном интервале. Были определены распространённость видов прикуса, состояния зубо-альвеолярных дуг, аномалий положения отдельных зубов та потребности в ортодонтическом и ортопедическом лечении.

Ключевые слова: дети, эпидемиология стоматологических заболеваний, виды прикуса, аномалии положения отдельных зубов, биогеохимический дефицит фтора и йода.

Klitynska O.V.

Uzhhorod National University

EPIDEMIOLOGICAL ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURE AND FUNCTIONING OF THE MAXILLOFACIAL UNIT TRANSCARPATIA CHILDREN WHO RESIDE IN CONDITIONS MIKROELEMENTOZOV

Summary

The article presents an epidemiological analysis of the teeth-system schelepnoy 4203 children who live in conditions of endemic fluorine and iodine deficiency in the age range of the WHO recommending. Were identified raspratanennost species bite, teeth-state alveolar arches anomalies of position of individual teeth that needs orthodontic and orthopedic treatment.

Keywords: children, the epidemiology of dental diseases, species bite anomalies position of individual teeth, biochemical deficiency of fluorine and iodine.

ДІАГНОСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МАРКЕРІВ ФІБРИНОЛІЗУ У ХВОРИХ НА ОСТЕОАРТРОЗ ВЕЛИКИХ СУГЛОБІВ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ

Леонтьєва Ф.С., Туляков В.О., Морозенко Д.В., Яковенко Н.В.
Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка
Національної академії медичних наук України

У статті розглянуто питання діагностичного значення маркерів фібринолізу у хворих на остеоартроз великих суглобів, які потребують ендопротезування. У крові пацієнтів визначено вміст фібриногену і фібринолітичну активність. Розраховано коефіцієнт гемостазіологічної адаптації.

Ключові слова: маркери, остеоартроз, суглоби, фібриноліз, ендопротезування.

Постановка проблеми. Відомо, що операції ендопротезування кульшового та колінного суглобів можуть бути пов'язані з низкою ускладнень: тромбозів і тромбоемболії вен нижніх кінцівок та зміною маркерів гомеостазу [1, с. 42]. Необхідність комплексного лабораторного обстеження пацієнтів обумовлена частою наявністю супутніх захворювань: артеріальної гіпертензії, ішемічної хвороби серця, стенокардії, ожиріння, цукрового діабету та інших [2, с. 157]. Це потребує контролю стану системи фібринолізу для оцінки стану пацієнтів з метою профілактики гіперкоагуляційних станів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать раніше проведені дослідження, зміни гемостазу на термінальних стадіях остеоартрозу проявляються порушенням системи фібринолізу, що створює ризики розвитку тромбоемболії [3, с. 6]. За даними різних авторів, найбільш часто при ендопротезуванні великих суглобів у пацієнтів розвиваються ускладнення, пов'язані з порушеннями системи гемостазу і розвитком тромбоемболічних ускладнень. За даними А.М. Рубленко з співавт. [4, с. 9], одночасне визначення вмісту фібриногену, РФМК, Д-димеру та активності протеїну С є інформативними тестами для виявлення активації системи згортання крові, прогнозування тромбоемболії та контролю ефективності антитромботичної терапії при ендопротезуванні кульшового суглоба. У хворих з переломом шийки стегнової кістки ступінь активації системи згортання крові значно вище, ніж у хворих на коксартроз. Високі показники тромбофілії протягом двох тижнів після операції вказують на необхідність продовження курсу антикоагулянтної профілактики під постійним лабораторним контролем.

За даними І.П. Антропової з співавт. [5, с. 83], при відсутності специфічної профілактики частота тромбозів глибоких вен кінцівок сягає 60% після тотальної артропластики великих суглобів, що пов'язано із змінами коагуляційних властивостей крові. Авторами було проведено дослідження показників гемостазу у 110 пацієнтів з коксартрозом і гонартрозом III стадії. Всім хворим проводили антитромботичну медикаментозну профілактику низькомолекулярним гепарином (еноксапарином) протягом 14–20 днів. Підвищена до операції коагуляційна активність посилювала згортання протягом трьох діб після операції. Збільшене споживання фізіологічних антикоагулянтів (протеїн С, антитромбін) знижувало здатність до відновлення їх рівня протягом тижня після ендопротезування. Підвищена активність інгібітору фібринолізу зберігала вплив протягом трьох післяопераційних діб. Таким чином, вихідні протитромботичні відхилення від нормального функціонування плазмового гемостазу

посилювали гемокоагуляційні порушення, зумовлені оперативним втручанням.

Формування гіперкоагуляційного синдрому у хворих, яким виконано ендопротезування кульшового суглоба, обумовлено спрямованістю фізіологічної реакції організму на травму, недостатністю природних антикоагулянтів і порушеннями в системі фібринолізу. У зв'язку з цим підбір дози низькомолекулярних гепаринів повинен проводитися під контролем показників коагулограми, таких як РФМК, АЧТЧ і антиХА-активність, що дозволяє зменшити ризик післяопераційних венозних тромбозів [6, с. 63].

Таким чином, розвиток патології системи гемостазу є одним з найбільш частих ускладнень при ендопротезуванні великих суглобів, яке вимагає профілактики та лабораторного контролю.

Мета дослідження – встановити діагностичне значення маркерів фібринолізу для оцінки стану хворих на остеоартроз великих суглобів, які потребують ендопротезування.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження проводилося на базі відділу лабораторної діагностики та імунології, а також відділу патології суглобів ДУ «Інститут патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенка НАМН України» у рамках науково-дослідної роботи «Визначити маркери метаболических порушень у хворих на остеоартроз великих суглобів до та після ендопротезування та дослідити їх динаміку в умовах відновного лікування» за 2013–2015 рр., № державної реєстрації 0113U002241. Було обстежено 65 пацієнтів на III та IV стадіях остеоартрозу великих суглобів (кульшового, колінного) віком від 40 до 87 років, які потребували ендопротезування. Стадія остеоартрозу оцінювалася згідно рентгенологічної класифікації Kellgren J.H. і Lawrence J.S.

Вміст фібриногену у плазмі крові хворих на остеоартроз визначали з використанням наборів готових реагентів фірми «Технологія-Стандарт» (Росія), фібринолітичну активність (ФА) плазми крові – за допомогою наборів готових реагентів «ХІІ-залежний фібриноліз» фірми «Ренам» (Росія). Також було розраховано коефіцієнт гемостазіологічної адаптації: $KGA = \text{фібринолітична активність (хв.)} : \text{фібриноген (г/л)}$ [7, с. 46]. Статистичний аналіз даних був здійснений за допомогою програмних пакетів Microsoft Excel XP та Statsoft Statistica 6.0. Порівняння груп проводили за параметричним критерієм Стюдента.

Результати досліджень. Порушення системи фібринолізу супроводжується збільшенням у крові вмісту фібриногену – білка гострої фази запалення, який входить до фракції γ -глобулінів. У хворих на остеоартроз на III та IV стадіях, які потребу-

Маркери фібринолізу у хворих на III та IV стадіях остеоартрозу великих суглобів, які потребують ендопротезування

Показники	Контрольна група		Хворі на остеоартроз	
	n	Lim, M±m	n	Lim, M±m
Фібриноген, г/л	30	1,70 – 3,70 2,52±0,12	65	2,40 – 5,60 4,94±0,32 ***
Фібринолітична активність, хв.	30	4,0 – 10,0 6,50±0,33	65	6,0 – 40,0 20,02±1,39***
КГА	30	1,18 – 5,88 2,76±0,20	65	1,28 – 8,16 4,16±0,26

Примітка. *** – $p < 0,001$ порівняно контрольною групою

ють проведення ендопротезування, обов'язковим є контроль стану системи фібринолізу для попередження гіперкоагуляції, яка є частою причиною тромбоемболічних ускладнень. При аналізі результатів обстеження пацієнтів було встановлено зростання концентрації фібриногену у 87,7% хворих (57 осіб) від загальної кількості, при цьому середній показник вмісту фібриногену був збільшений на 96% порівняно із контрольною групою. Це супроводжувалося зростанням ФА крові у 63,1% хворих на остеоартроз (41 особа), що зумовило підвищення середнього показника ФА у 3,1 рази порівняно із контрольною групою (табл. 1).

Для більшої об'єктивізації оцінки стану системи фібринолізу та прогнозування гіперкоагуляційних станів у хворих на III та IV стадіях остеоартрозу, які потребують ендопротезування, було розраховано КГА – коефіцієнт гемостазіологічної адаптації, який дозволяє прогнозувати тромбоемболічні ускладнення під час ендопротезування на ранніх післяопераційних етапах. Вважається, що при значеннях КГА від 7,2 до 8,4, починаючи із 3-ї доби оперативного втручання, розвиток ускладнень майже відсутній, при значенні 8,5 і вище спостерігається несприятливий прогноз щодо гіперкоагуляційного стану. У наших пацієнтів до операції показник

КГА коливався у межах від 1,28 до 8,16. Значення КГА у хворих на остеоартроз було вище порівняно із максимальним значенням у контрольній групі в 13 пацієнтів, що становить 20% від загальної кількості хворих. Це вказує на низьку ймовірність розвитку тромбоемболічних ускладнень під час перебігу остеоартрозу у більшій частини пацієнтів (80%), у решти 20% ризик ускладнень є підвищеним, що потребує ретельного клініко-лабораторного контролю та профілактики гіперкоагуляційних станів.

Висновки:

1. Зростання концентрації фібриногену та фібринолітичної активності крові у хворих на остеоартроз III та IV стадії свідчить про важкі запально-деструктивні процеси в уражених суглобах, що може бути причиною розвитку гіперкоагуляційних станів.

2. Збільшення КГА у частини хворих на остеоартроз, які потребують ендопротезування, вказує на можливість подальшого використання даного коефіцієнту для оцінки ризиків тромбоемболічних ускладнень у пацієнтів до та після проведення ендопротезування.

Перспективою подальших досліджень є встановлення діагностичного значення маркерів фібринолізу після проведення ендопротезування у динаміці.

Список літератури:

1. Оценка вклада сопутствующей патологии в развитие тромбоземболических осложнений эндопротезирования тазобедренного сустава / В.М. Прохоренко, В.П. Ильин, А.Г. Юшков // Бюллетень ВСНЦ СО РАМН. – 2008. – № 4(62). – С. 42–45.
2. Кусай З.Д. Джаррар. Сравнительная оценка эффективности цементного и бесцементного способов эндопротезирования тазобедренного сустава / Кусай З.Д. Джаррар // Вестник экспериментальной и клинической хирургии. – 2010. – Том 3, – № 2. – С. 156–159.
3. Состояние системы гемостаза у больных остеоартрозом крупных суставов / В.А. Филиппенко, Ф.С. Леонтьева, Д.В. Морозенко [и др.] // Ортопедия, травматология и протезирование. – 2011. – № 3(584). – С. 5–8.
4. Состояние системы свертывания крови при эндопротезировании тазобедренного сустава / А.М. Рубленко, В.О. Фищенко, И.М. Колесникова [и др.] // Лабораторная диагностика. – 2012. – № 2. – С. 8–13.
5. Антропова И.П. Особенности реакции системы гемостаза на эндопротезирование крупных суставов у пациентов с различным исходным типом гемокоагуляционной активности / И.П. Антропова, Б.Г. Юшков // Вестник травматологии и ортопедии Урала. – 2011. – № 1–2. – С. 83–90.
6. Бернакевич А.И. Использование индивидуально подобранных доз низкомолекулярного гепарина для профилактики тромбоземболических осложнений при тотальном эндопротезировании тазобедренного сустава / А.И. Бернакевич, Н.А. Еськин // Лечебное дело. – 2007. – № 4. – С. 60–64.
7. Прогнозирование тромбоземболических осложнений эндопротезирования тазобедренного сустава в раннем послеоперационном периоде / А.Г. Юшков, В.М. Прохоренко, В.П. Ильин // Бюллетень ВСНЦ СО РАМН. – 2008. – № 2(60). – С. 45–46.

Леонтьева Ф.С., Туляков В.А., Морозенко Д.В., Яковенко Н.В.

Институт патологии позвоночника и суставов имени профессора М.И. Ситенко
Национальной академии медицинских наук Украины

ДИАГНОСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МАРКЕРОВ ФИБРИНОЛИЗА У БОЛЬНЫХ ОСТЕОАРТРОЗОМ КРУПНЫХ СУСТАВОВ, ТРЕБУЮЩИХ ЭНДОПРОТЕЗИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы диагностического значения маркеров фибринолиза у больных остеоартрозом крупных суставов, требующих эндопротезирования. В крови пациентов определено содержание фибриногена и фибринолитическую активность. Рассчитан коэффициент гемостазиологической адаптации.

Ключевые слова: маркеры, остеоартроз, суставы, фибринолиз, эндопротезирование.

Leontieva F.S., Tulyakov V.O., Morozenko D.V., Jakovenko N.V.

Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology
National Academy of Medical Science of Ukraine

DIAGNOSTIC VALUE OF MARKERS OF FIBRINOLYSIS IN PATIENTS WITH OSTEOARTHRITIS OF LARGE JOINTS, REQUIRING REPLACEMENT

Summary

The article discusses the diagnostic value of markers of fibrinolysis in patients with osteoarthritis of large joints, requiring endoprosthesis. In the blood of patients to determine the content of fibrinogen and fibrinolytic activity. Factor of hemostasis adaptation coefficient was calculated.

Keywords: markers, osteoarthritis, joints, fibrinolysis, endoprosthesis.

ГІСТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕГЕНЬ ЩУРІВ, ЯКИМ ПРОТЯГОМ ПЕРШИХ 7 ДІБ ВВОДИЛИ РОЗЧИН ЛАКТОПРОТЕЇНУ З СОРБІТОЛОМ, ЧЕРЕЗ 14, 21 І 30 ДІБ ПІСЛЯ ОПІКОВОЇ ТРАВМИ

Макарова О.І.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У ході досліджень визначені гістологічні особливості легень щурів, яким протягом перших 7 діб вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14, 21 і 30 діб після опікової травми. Встановлено, що у щурів, які протягом перших 7 діб отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14 діб після опікової травми, на відміну від щурів, яким після термічної травми шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, набряк периваскулярної сполучної тканини та інфільтрація альвеолярними макрофагоцитами є незначними, крововиливи не виявляються. Більша частина альвеол відповідно до своєї будови подібна до такої у щурів без опікової травми шкіри, яким вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, проте, міжальвеолярні септи місцями незначно потовщені. Через 21 добу після опікової травми шкіри у щурів загальний план будови легень подібний до такої у щурів без опікової травми шкіри, які отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом. Водночас кровоносні судини легень характеризуються нерівномірним кровонаповненням, місцями відзначається їх повнокров'я. Стінки судин кровоносного мікроциркуляторного русла незначно потовщені, в периваскулярних просторах виявляються лімфоцити та альвеолярні макрофагоцити. Через 30 діб після термічної травми шкіри більшість судин кровоносного мікроциркуляторного русла повнокровні, місцями в їх просвітах спостерігається агрегація еритроцитів. Стінки судин мікроциркуляторного русла потовщені, периваскулярна сполучна тканина склерозована та інфільтрована альвеолярними макрофагоцитами, однак зазначені зміни менш виражені, ніж у щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl. Значна кількість міжальвеолярних септ потовщена за рахунок їх інфільтрації лімфоцитами і макрофагами. Зустрічаються ділянки ателектазів, в яких легенева тканина інфільтрована альвеолярними макрофагоцитами та лейкоцитами.

Ключові слова: легені щурів, опікова травма, віддалений період, гістологічні особливості, розчин лактопротеїну з сорбітолом.

Постановка проблеми. Розвиток легене-вих ускладнень у разі виникнення опікової травми пов'язують з впливом токсичних факторів на структурні елементи аерогематичного бар'єру, в основі яких перебуває патологія клітинних та субклітинних мембран, яка виникає внаслідок їх безпосереднього гіпоксичного, ішемічного, токсичного та стресового пошкодження [1, с. 53].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У ході проведених досліджень виявлено, що пошкоджувальну дію мають і середньомолекулярні пептиди, і активовані радикали кисню, і продукти перекисного окислення ліпідів, і гіповолемічні розлади та інфекційні агенти. Без сумніву, всі ці фактори здійснюють певний внесок в пошкодження легень, однак, здебільшого, вони є проявами гострого впливу термічного фактору на шкіру та реакцією організму у відповідь на важкий стрес [2, 125; 3, с. 12; 4, с. 31].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині особливу значущість мають наукові дослідження, спрямовані на визначення особливостей віддалених наслідків термічної травми на різні органи і систем як в умовах безпосереднього впливу травмуючого чинника, так і за умов їх корекції.

Мета статті. Метою дослідження стало вивчення гістологічних особливостей легень щурів, яким протягом перших 7 діб вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14, 21 і 30 діб після опікової травми.

Викладення основного матеріалу. Експериментальні дослідження на білих статевозрілих щурах-самцях лінії Вістар масою 160-180 г у віддалений період (на 14, 21 і 30 добу) після опікової травми проводились на базі науково-дослідної лабораторії науково-дослідної лабораторії функціональної морфології та генетики розвитку науково-дослідного центру, яка сертифікована ДФЦ МОЗ України (посвідчення № 003/10 від 11.01.2010 року), та науково-експериментальної клініки Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова. Досліджувані тварини утримувались

на стандартному водно-харчовому раціоні в умовах вільного доступу до води та їжі у вигляді збалансованого комбікорму відповідно до існуючих норм при температурі повітря – 24-25°C та вологості повітря – 40-60%.

Термічна травма була зумовлена прикладанням чотирьох мідних пластинок (по дві пластинки з кожного боку) до бічних поверхонь тулуба. Безпосередньо перед моделюванням патологічного стану пластини протягом 6 хвилин тримали у воді з постійною температурою 100°C. Загальна площа опіку у щурів зазначеної маси складала 21-23% при експозиції 10 с, що є цілком достатнім для формування опіку II-III ступеня та розвитку шокowego стану середнього ступеня важкості. Для адекватного моделювання патологічного стану усім тваринам голіли механічною машинкою та безпечною бритвою бічні поверхні тулуба. Інфузію коригуючих розчинів проводили у нижню порожнисту вену після її катетеризації в асептичних умовах через стегнову вену. Перше введення здійснювали через 1 год. після моделювання патологічного стану, наступні інфузії виконували раз на добу впродовж перших 7 діб. Усі маніпуляції (бритьо тварин, постановка опіків, катетеризація магістральних судин, декапітація тварин тощо) здійснювали в умовах пропофолового наркозу 60 мг/кг внутрішньовенно.

Щури, які досліджувались, були розподілені на окремі групи спостережень: групу тварин без термічної травми, яким протягом перших 7 діб вводили 0,9% розчин NaCl, групу тварин без термічної травми, яким протягом перших 7 діб вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, групу тварин з термічною травмою, яким протягом перших 7 діб вводили 0,9% розчин NaCl, та групу тварин з термічною травмою, яким протягом перших 7 діб вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом.

В ході проведених досліджень виявлено, що у щурів без термічної травми, яким протягом 7 діб вводили 0,9% розчин NaCl, гістологічна структура легень через 14, 21 і 30 діб від початку експерименту має властиву для цього органу будову. У тварин,

яким протягом перших 7 днів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14, 21 і 30 днів від початку експерименту гістологічна структура легень також цілком подібна до такої у щурів без термічної травми, яким вводили 0,9% розчин NaCl. Однак виявлялись певні зміни в структурі строми та паренхіми, характерними рисами яких є повнокрів'я кровоносних капілярів в міжальвеолярних септах та посткапілярних венулах. Крім того, спостерігається крайове стояння та підвищена адгезія лейкоцитів до ендотеліоцитів у посткапілярних венулах, а в міжальвеолярних септах реєструється збільшена чисельність альвеолярних макрофагоцитів та лімфоцитів.

Дослідження динаміки гістологічних змін в легенях щурів з термічною травмою шкіри, яким протягом 7 днів вводили 0,9% розчин NaCl, показало, що через 14 днів після ушкодження в респіраторному відділі легень спостерігаються порушення мікроциркуляції, а також дрібні крововиливи. Більша частина міжальвеолярних септ потовщена за рахунок їх інфільтрації лімфоцитами і макрофагами. У цей термін спостерігається й максимальний рівень деструкції легеневої тканини на гістологічному рівні. В просвітах середніх і дрібних бронхів відмічаються деструктивно змінені та десквамовані епітеліоцити, слиз. У вогнищах вираженого запалення та набряку власної пластинки слизової оболонки бронхів епітелій пластами десквамований в просвіт бронхів. В клітинах відмічається дискаріоз, гіпо- і гіперхроматоз. Власна та м'язова пластинки слизової оболонки бронхів розпушені з ознаками набряку. М'язові клітини гіпертрофовані. Більшість міжальвеолярних септ різко потовщена за рахунок їх інфільтрації лейкоцитами та альвеолярними макрофагоцитами. У порівнянні з контрольними тваринами, значно зменшена площа ділянок легеневої тканини з витонченими міжальвеолярними септами.

На відміну від 14 доби, через 21 добу після термічної травми шкіри, частіше зустрічаються ділянки з витонченими міжальвеолярними септами. Через 30 днів після опікової травми шкіри мають місце перибронхіальні вузькі прошарки склерозованої легеневої тканини. У легеневій тканині спостерігаються прояви вогнищового пневмосклерозу. Збільшена площа ділянок із потовщеними міжальвеолярними септами, а також площа вогнищового пневмосклерозу і ділянок з дис- та ателектазами легеневої тканини. Слід зазначити, що навіть через 30 днів після термічної травми шкіри в легенях щурів відсутня повна компенсація патологічних змін.

Разом з тим у щурів, яким протягом 7 днів від початку експерименту вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14 днів після опікової травми шкіри загальний план будови легень був подібний до такої у тварин, без опікової травми шкіри, які також отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом, однак, зміни в будові строми та паренхіми менш виражені ніж у щурів, яким після опікової травми шкіри вводили 0,9% розчин NaCl. Так, стінки бронхів відзначались відсутністю ознак набряку. Епітеліальний пласт слизової оболонки та більшої частини стінок бронхів є суцільним, вогнища десквамації виявляються рідко. У просвітах малих бронхів в окремих випадках виявляється незначна кількість еозинофільного вмісту, в просвітах термінальних бронхіол – невелика кількість серозно-слизового ексудату з клітинами десквамованого бронхіального епітелію і лейкоцитами. Іноді в стінках окремих респіраторних бронхіол та в альвеолах спостерігаються тонкі гомогенні смужки рожевого кольору (рис. 1). Лімфатичні вузлики в стінках

бронхів та навколо кровоносних судин є більшими за своїми розмірами, ніж в групі тварин без опіку шкіри, яким вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом. Кровоносні судини легень відзначаються нерівномірним кровонаповненням. Поряд із помірно повнокровними судинами кровоносного мікроциркуляторного русла в більшій частині зрізів легень виявляються невеликі вогнища повнокров'я венул. Стінки судин кровоносного мікроциркуляторного русла незначно потовщені.

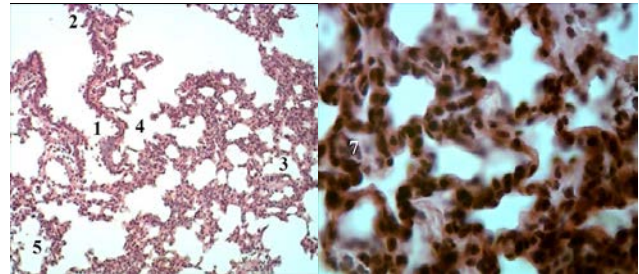

Рис. 1. Фрагмент респіраторного відділу легень щурів, яким протягом 7 днів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14 днів після опіку шкіри: 1 – термінальні бронхіоли; 2 – респіраторні бронхіоли; 3 – легеневі альвеоли; 4 – альвеолярні ходи; 5 – альвеолярні мішечки; 6 – міжальвеолярні септи, 7- кровоносні капіляри. Забарвлення гематоксилін-еозин. А – об'єктив x10, окуляр x10. Б – об'єктив x40, окуляр x10

Однак, на відміну від щурів, яким після опікової травми шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, набряк периваскулярної сполучної тканини та інфільтрація альвеолярними макрофагоцитами є незначними, а крововиливи загалом не виявляються. Більша частина альвеол відповідно до своєї будови подібна до такої у щурів без опікової травми шкіри, яким вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, проте, міжальвеолярні септи місцями незначно потовщені. Поряд з цим зустрічаються вогнища, в яких розміри порожнини альвеол збільшені, а міжальвеолярні септи – витончені.

Через 21 добу після опікової травми шкіри у щурів, яким протягом 7 днів від початку експерименту вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, загальний план будови легень подібний до такої у щурів без опікової травми шкіри, які отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом на той же термін спостереження. Однак зміни в будові строми та паренхіми менш виражені, ніж в попередній групі тварин. В стінках великих і середніх бронхів слизова і підслизова основа та сполучнотканинна оболонка потовщені, інфільтровані альвеолярними макрофагоцитами. Просвіти бронхів містять десквамовані епітеліоцити. Стінки малих бронхів потовщені та інфільтровані лейкоцитами і альвеолярними макрофагоцитами. Перибронхіальна сполучна тканина розпушена та характеризується наявністю ознак набряку. В перибронхіальному просторі розташовані лімфоцити та альвеолярні макрофагоцити. Лімфатичні вузлики в стінках бронхів та навколо кровоносних судин, подібні до таких у щурів без опікової травми шкіри, які отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом. Просвіти деяких термінальних бронхіол незначно звужені за рахунок набряку слизової оболонки та інфільтрації стінки незначною кількістю альвеолярних макрофагів. У просвітах бронхіол виявляється незначна кількість серозно-слизового ексудату, який містить десквамовані епітеліоцити (рис. 2).

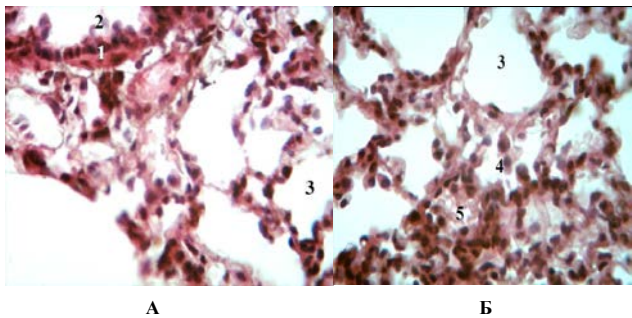

Рис. 2. Фрагмент респіраторного відділу легень щурів, яким протягом 7 дів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 21 добу після опіку шкіри: 1 – стінка бронха; 2 – інфільтрація епітелію бронхів лімфоцитами; 3 – легеневі альвеоли; 4 – макрофаги в просвіті альвеол; 5 – венозне повнокрів'я. Забарвлення гематоксилін-еозин. А – об'єктив x10, окуляр x10. Б – об'єктив x40, окуляр x10

Кровоносні судини легень з нерівномірним кровонаповненням, місцями спостерігається їх повнокрів'я. Однак, на відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, тромби не виявляються. Стінки судин кровоносного мікроциркуляторного русла незначно потовщені. Місцями, переважно в посткапілярних венулах, спостерігаються явища стазу та складжу еритроцитів, а також діapedезу лейкоцитів через їх стінки. В периваскулярних просторах виявляються лімфоцити та альвеолярні макрофагоцити. Однак їх інфільтрація є значно менш вираженою, ніж у щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl. Легеневі альвеоли неоднорідні за своєю будовою. Поряд із незміненими виявляються альвеоли з витонченими міжальвеолярними септами, а також такі, в яких міжальвеолярні септи потовщені внаслідок інфільтрації їх макрофагоцитами. Поблизу від бронхіол визначаються осередки дисателектазів. Однак на відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, ділянки ателектазів зустрічаються достатньо рідко.

Через 30 дів після опікової травми шкіри у щурів, яким протягом 7 дів від початку експерименту вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, зміни в будові строми та паренхіми є суттєво більш вираженими, ніж у щурів без опікової травми шкіри, які також отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом у той же термін спостереження. В просвітах термінальних бронхіол виявляється серозно-слизовий екссудат і клітини епітелію. В перибронхіальному просторі відмічається скупченість лімфоцитів та макрофагів. В окремих випадках стінки термінальних бронхіол розпушені та потовщені за рахунок інфільтрації лімфоцитами і легеневиими макрофагоцитами. Однак, на відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, в стінках бронхів набряк та дифузна гістіо-лімфоцитарна інфільтрація менш виражені (рис. 3).

Більша частина судин кровоносного мікроциркуляторного русла повнокровні, місцями в їх просвітах відмічається агрегація еритроцитів. Проте, на відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, тромбоутворення не спостерігалось. Стінки судин кровоносного мікроциркуляторного русла потовщені, периваскулярна сполучна тканина набрякла та інфільтрована альвеолярними макрофагами. Однак вище перераховані зміни є менш вираженими, ніж у щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl в аналогічний термін спостереження (рис. 4).

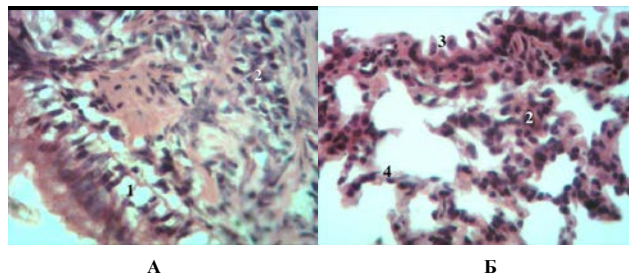

Рис. 3. Фрагмент респіраторного відділу легень щурів, яким протягом 7 дів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 30 дів після опіку шкіри: 1 – набряк всіх шарів стінки бронхів; 2 – дифузна гістіо-лімфоцитарна інфільтрація; 3 – десквамований епітелій в стінках бронхіол; 4 – міжальвеолярні септи. Забарвлення гематоксилін-еозин. А – об'єктив x10, окуляр x10. Б – об'єктив x40, окуляр x10

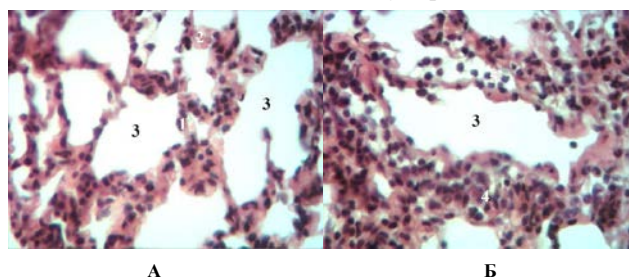

Рис. 4. Фрагмент респіраторного відділу легень щурів, яким протягом 7 дів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 30 дів після опіку шкіри: 1 – міжальвеолярні септи; 2 – венозне повнокрів'я; 3 – розширені просвіти альвеол; 4 – потовщені міжальвеолярні септи, 5 – адгезія лімфоцитів до ендотеліоцитів та мікротромби в венулах. Забарвлення гематоксилін-еозин. Об'єктив x40. Окуляр x10

Альвеоли неоднорідні відповідно до своєї форми та своїх розмірів. На значній частині зрізів в більшості полів зору зустрічаються ділянки легеневої тканини з міжальвеолярними септами, які подібні до таких у щурів без термічної травми. В окремих випадках виявляються вогнища, в яких просвіти альвеол розширені, а їх стінки – виточені. Значна кількість міжальвеолярних септ потовщена за рахунок їх інфільтрації лімфоцитами і макрофагами (рис. 5). Також зустрічаються окремі ділянки ателектазів. В цих місцях легенева тканина інфільтрована альвеолярними макрофагами, а просвіти альвеол набувають щільноподібної форми.

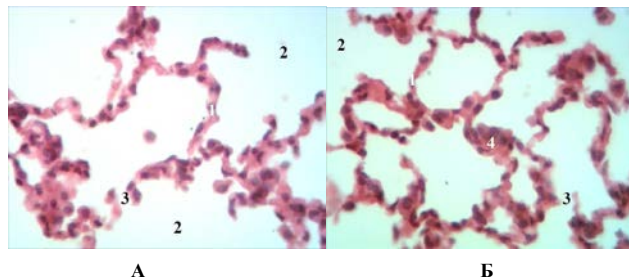

Рис. 5. Фрагмент респіраторного відділу легень щурів, яким протягом 7 дів вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 30 дів після опіку шкіри: 1 – витончені міжальвеолярні септи; 2 – розширені просвіти альвеол; 3 – пори Кона; 4 – венозне повнокрів'я. Забарвлення гематоксилін-еозин. А – об'єктив x10, окуляр x10. Б – об'єктив x40, окуляр x10

Висновки та пропозиції.

1. Встановлено, що у щурів, які протягом перших 7 днів отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом, через 14 днів після опікової, на відміну від щурів, яким після опікової травми шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, набряк периваскулярної сполучної тканини та інфільтрація альвеолярними макрофагоцитами є незначними, крововиливи не виявляються. Більша частина альвеол відповідно до своєї будови подібна до такої у щурів без опікової травми шкіри, яким вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, проте, міжальвеолярні септи місцями незначно потовщені. Поряд з цим зустрічаються вогнища, в яких розміри порожнини альвеол збільшені, а міжальвеолярні септи – витончені.

2. Через 21 добу після опікової травми шкіри у щурів, яким протягом 7 днів від початку експерименту вводили розчин лактопротеїну з сорбітолом, загальний план будови легень подібний до такої у щурів без опікової травми шкіри, які отримували розчин лактопротеїну з сорбітолом на той же термін спостереження. Проте кровоносні судини легень відзначаються нерівномірним кровонаповненням, місцями відмічається їх повнокров'я. На відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, тромби не виявляються. Стінки судин кровоносного мікроциркуляторного русла незначно потовщені. Місцями, переважно в посткапілярних венулах, спостерігаються явища стази та складків еритроцитів, а також діapedезу лейкоцитів через їх стінки. В периваскулярних просторах виявляються

лімфоцити та альвеолярні макрофагоцити. Однак їх інфільтрація є значно менш вираженою, ніж у щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl.

3. Через 30 днів після опіку шкіри більшість судин кровоносного мікроциркуляторного русла повнокровні, місцями в їх просвітах відмічається агрегація еритроцитів. Однак на відміну від щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин NaCl, тромбоутворення не спостерігається. Стінки судин мікроциркуляторного русла потовщені, периваскулярна сполучна тканина склерозована та інфільтрована альвеолярними макрофагоцитами, однак зазначені зміни менш виражені, ніж у щурів, яким після опіку шкіри вводили 0,9% розчин. На значній частині зрізів у більшості полів зору зустрічаються ділянки легеневої тканини з міжальвеолярними септами, в окремих випадках виявляються вогнища, в яких просвіти альвеол розширені, а їх стінки витончені. Суттєва кількість міжальвеолярних септ потовщена за рахунок їх інфільтрації лімфоцитами і макрофагами. Зустрічаються ділянки ателектазів, в яких легенева тканина інфільтрована альвеолярними макрофагоцитами та лейкоцитами.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей ультраструктурного стану респіраторного відділу легень щурів у віддалений період після термічної травми в умовах використання сучасних засобів лікувального впливу і, передусім, комплексних колоїдно-гіперосмолярних інфузійних препаратів.

Список літератури:

1. Григорьева Т. Г. Ожоговая болезнь / Т. Г. Григорьева // Международный медицинский журнал. – 2000. – № 2. – С. 53-60.
2. Парамонов Б. А. Ожоги / Б. А. Парамонов, Я. О. Порембский, В. Г. Яблонский. – Санкт-Петербург, 2000. – 488 с.
3. Сікора В. З. Морфологічні перетворення легеневої тканини під впливом екзогенних чинників / В.З. Сікора, А. Д. Волкогон // Вісник СУМДУ. Серія Медицина. – 2007. – № 2. – С. 12-21.
4. Фисталь Э. Я. Осложнения ожоговых ран / Э. Я. Фисталь // Комбустиология. – 2003. – № 14. – С. 31-36.

Макарова О.И.

Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ГИСТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕГКИХ КРЫС, КОТОРЫМ НА ПРОТЯЖЕНИИ ПЕРВЫХ 7 СУТОК ВВОДИЛИ РАСТВОР ЛАКТОПРОТЕИНА С СОРБИТОЛОМ, ЧЕРЕЗ 14 21 И 30 СУТОК ПОСЛЕ ОЖГОВОЙ ТРАВМЫ

Аннотация

В ходе исследований определены гистологические особенности легких крыс, которым в течение первых 7 дней вводили раствор лактопротеина с сорбитолом, через 14, 21 и 30 суток после ожоговой травмы. Установлено, что у крыс, получавших на протяжении первых 7 дней раствор лактопротеина с сорбитолом, через 14 суток после термической травмы, в отличие от крыс, которым после ожоговой травмы кожи вводили 0,9% раствор NaCl, отек периваскулярной соединительной ткани и инфильтрация альвеолярными макрофагоцитами незначительны, кровоизлияния не выявляются. Большая часть альвеол по своему строению сходна с таковой у крыс без ожоговой травмы кожи, которым вводили раствор лактопротеина с сорбитолом, однако межальвеолярные септы местами незначительно утолщены. Через 21 день после ожоговой травмы кожи у крыс общий план строения легких схож с таковым у крыс без ожоговой травмы кожи, получавших раствор лактопротеина с сорбитолом. В то же время кровеносные сосуды легких отличаются неравномерным кровенаполнением, местами отмечается их полнокровие. Стенки сосудов кровеносного микроциркуляторного русла незначительно утолщены. В периваскулярных пространствах обнаруживаются лимфоциты и альвеолярные макрофагоциты. Через 30 суток после термической травмы большинство сосудов кровеносного микроциркуляторного русла полнокровны, местами в их просветах отмечается агрегация эритроцитов. Стенки сосудов микроциркуляторного русла утолщены, периваскулярная соединительная ткань склерозирована и инфильтрирована альвеолярными макрофагоцитами, однако указанные изменения менее выражены, чем у крыс, которым после ожога кожи вводили 0,9% раствор NaCl. Значительное количество межальвеолярных септ утолщено за счет инфильтрации лимфоцитами и макрофагами. Встречаются участки ателектазов, в которых легочная ткань инфильтрирована альвеолярными макрофагоцитами и лейкоцитами.

Ключевые слова: легкие крыс, ожоговая травма, отдаленный период, гистологические особенности, раствор лактопротеина с сорбитолом.

Makarova O.I.

Vinnitsa National Medical University named after N.I. Pirogov

HISTOLOGICAL FEATURES OF LUNGS OF RATS, WHEREIN DURING THE FIRST 7 DAYS WERE INJECTED SOLUTION LACTOPROTEINUM WITH SORBITOL, THROUGH 14, 21 AND 30 DAYS AFTER BURN TRAUMA

Summary

During the studies histological features of the lungs of rats, wherein during the first 7 days were injected with solution Lactoproteinum with Sorbitol, through 14, 21 and 30 days after burn trauma. Established that in rats during the first 7 days of receiving solution Lactoproteinum with Sorbitol, in 14 days after the burn, unlike rats, which after thermal trauma of skin injected with 0,9% solution of NaCl, swelling of the perivascular connective tissue and alveolar infiltration is macrophagocytes minor hemorrhage not detected. Most of the alveol according to their structure is similar to that in rats with burn injuries of the skin, which was injected with solution Lactoproteinum with Sorbitol but interalveolar septum t places slightly thickened. In 21 days after burn injury in the rat skin general body plan similar to that of the lungs in rats with burn injuries of the skin treated with solution Lactoproteinum with Sorbitol. However, the blood vessels of the lungs marked by irregular blood supply, sometimes marked their plethora. Circulatory vessel wall microvasculature slightly thickened. The perivascular spaces appear lymphocytes and alveolar macrophagocytes. In 30 days after thermal injury of the skin, most vascular circulatory microcircular channel full-fledged, sometimes in their clearance marked erythrocyte aggregation, however, unlike rats, which were administered after skin care 0,9% NaCl solution, thrombus formation was observed. Vessel wall microcircular channel thickened, perivascular connective tissue and infiltrated alveolar scleroid macrophagocytes, but these changes are less pronounced than in rats that were administered after skin care 0.9% solution. A significant number of interalveolar septum is thickened by infiltration of lymphocytes and macrophages. There are areas of atelectasis in which lung tissue is infiltrated by leukocytes and alveolar macrophagocytes.

Keywords: rats' lungs, burn trauma, longterm changes, histological features, solution Lactoproteinum with Sorbitol.

УДК 577.12-616-008

ФОРМИ ПОРУШЕННЯ МЕТАБОЛІЗМУ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Нетюхайло Л.Г., Іщейкіна Л.К.

Українська медична стоматологічна академія

У статті описані форми порушення метаболізму кісткової тканини. В огляді проаналізовані літературні матеріали за цією тематикою.

Ключові слова: кісткова тканина, форми порушення метаболізму кісткової тканини.

У кістковій тканині постійно відбуваються процеси мінералізації і резорбції. В нормі вони повині бути сбалансовані, урівноважені. Якщо переважає резорбція, виникає остеопенія (зменшення маси кістки). Форма, розміри, хімічний склад і міцність кістки залежать від багатьох факторів – як місцевих, так і гуморальних. Всі ці фактори регулюють функції клітин кісткової тканини остеобластів і остеокластів. Метаболічні хвороби кісток – це результат порушень утворення або резорбції кісткової тканини. Причинами цих порушень є: дефіцит мінеральних речовин в їжі, порушення їх всмоктування у кишківнику або порушення їх захоплення кістковою тканиною; дефіцит або порушення метаболізму вітаміна D; надлишкова секреція паратгормону, тироксину або кортизолу; дія лікарських речовин, гормонів; тривале знерухомлення або недостатня фізична активність, які гальмують утворення кісткової тканини; вікове пригнічення функції остеобластів; вроджені порушення синтезу колагену [1, 4, 21, 24, 30].

Остеопенія – неспецифічний термін, який означає ненормально низьку масу кісткової тканини та характеризує ступінь виразності остеопорозу. Термін також застосовують для позначення клінічних, лабораторних та рентгенологічних проявів втрати кісткової маси. Діагноз остеопенії встановлюють з урахуванням віку, полу і раси хворого. Існують три типи остеопенічних

пошкоджень: остеопороз (ОП), остеомаліція, фіброзно-кістозний остит [2, 3, 6, 9, 24].

Проблема ОП набула особливого значення внаслідок різкого збільшення кількості людей літнього віку, зокрема жінок у постменопаузальному періоді життя. Приблизно у кожній третій жінки після 65 років спостерігається як мінімум один перелом кісток [2, 3, 5, 6, 9, 18].

ОП – найбільш поширене системне захворювання кісткової системи, яке характеризується зменшенням маси кістки в одиниці об'єму та порушенням мікроархітектури кісткової тканини, що призводить до підвищення крихкості кісток та високого ризику їх переломів. Термін ОП використовують для позначення будь-яких пошкоджень кістки, які підвищують ризик переломів. При ОП відбувається одночасна втрата органічного матриксу і мінеральних речовин через низьку активність остеобластів. Основний дефект при ОП – витончення балок губчастої речовини кістки та компактної речовини [2, 3, 6, 7, 9, 28].

Виділяють дві групи чинників ризику ОП для жінок: традиційні й сучасні. Традиційно розвитку остеопорозу сприяє зниження з віком, а особливо в період менопаузи, виробництва жіночого статевого гормону – естрогену, який уповільнює зменшення маси кісткової тканини. Другим чинником є виснаження внутрішніх запасів кальцію в період вагіт-

ності й годування грудьми. До сучасних передумов захворювання ОП зараховують: дієти для схуднення, гіподинамію (малорухливий спосіб життя), тривале лікування препаратами кортикостероїдних гормонів (преднізолон та ін.), паління. Ми неправильно харчуємося, вживаємо багато рафінованих продуктів й ігноруємо продукти, багаті на кальцій. ОП є суттєвою загрозою і для чоловічого населення. Доведено, що зниження рівня тестостерону в чоловіків літнього та старечого віку призводить до зменшення кісткової маси та розвитку ОП й остеопенії. Причому показники летальності серед чоловіків при переломах шийки стегнової кістки перевищують такі в жінок [1-5, 9, 11, 13].

Виділяють первинний і вторинний остеопороз. Термін «первинний» застосовується до тих пацієнтів, у яких остеопороз розвивається внаслідок причин, пов'язаних з менопаузою й старінням. Постклімактеричний Оп (остеопороз типу I) спостерігається у жінок у віці 50–75 років. Старечий ОП (остеопороз типу II) спостерігається у жінок і чоловіків старше 70 років. Ідіопатичний ОП вражає дітей, підлітків та дорослих чоловіків і жінок; патогенез його невідомий. Розрізняють дорослу і юнацьку форми [2, 3, 9, 15, 27].

Постклімактеричний остеопороз. Це сама розповсюджена форма первинного остеопорозу. Маса кісткової тканини в усіх людей після 30 років поступово зменшується. У жінок кісткова маса значно нижча, ніж у чоловіків; у негрів – дещо більша, ніж у білих і азіатів. Швидкість втрати кісткової маси після 30 років у жінок вища, ніж у чоловіків. В перші 5 років після настання менопаузи втрата кісткової маси прискорюється. ОП у жінок в постменопаузі (50–75 років) зустрічається в 8–10 разів частіше, ніж у чоловіків того ж віку. Існує генетична схильність до ОП. У жінок середнього віку ризик значно підвищений, якщо у сімейному анамнезі є випадки ОП. Захворюваність ОП найбільш висока серед європейських жінок, особливо в уродженок скандинавських країн. Зниження фізичної активності з віком або внаслідок супутніх хвороб, таких, як ревматоїдний артрит, притічує утворення і прискорює резорбцію кісткової тканини. Алкоголізм та паління призводять до зменшення кісткової маси. Важливий фактор ризику ОП – недостатнє надходження кальцію з їжею [1-5, 9, 28].

Вторинний ОП виникає внаслідок основного захворювання. Його причинами можуть бути ендокринні порушення ендогенні і екзогенні синдром Кушинга, тиреотоксикоз, гіперкортицизм, цукровий діабет, гіпогонадізм, гіперпаратиреоз, захворювання гіпофіза; призначення таких лікарських засобів як глюкокортикоїди, гепарин, метотрексат, препарати літій, антациди; захворювання органів травлення (гастроектомія, запальні захворювання кишечника, синдром мальабсорбції, захворювання гепатобіліарної системи, первинний біліарний цирроз); захворювання нирок (хронічна ниркова недостатність, нирковий канальцевий ацидоз, синдром Фанконі); захворювання крові (лейкоз, лімфоми, системний мастоцитоз, мієлозна хвороба, таласемія та інші анемії, хвороба Гоше); спадкові захворювання сполучної тканини (недосконалий остеогенез, гомоцистинурия внаслідок дефекту ферменту цистатіонінсинтетази, синдром Елерса-Данло, синдром Морфана, ревматоїдний артрит, системний червоний вовчак); інші причини (вагітність та лактація, іммобілізація, злоякісні новоутворення, нервово-психічна анорексія, алкоголізм, гіперфосфатемія, гіпофосфатазія, цинга, синдром Рейлі-Дея, синдром Менкеса, недостатнє харчування, епілепсія, хронічні обструктивні захворювання) [1-5, 7-9, 28].

Останні дослідження говорять про те, що остеопороз і атеросклероз є взаємопов'язаними процесами. Було встановлено, що порушення кальцієвого обміну в кістковій тканині безумовно посилюють перебіг атеросклерозу й підвищують ризик його подальших ускладнень. Інші дослідження показують, що при зниженні мінеральної щільності кісткової тканини збільшується відкладення кальцію в коронарних артеріях. Кальцій разом із різними жирами утворює атеросклерозну бляшку, яка через надлишок холестерину в крові відкладається на внутрішній стінці артерії й закупорює її. Це робить артерію менш еластичною, що призводить до утворення тромбів і порушення кровообігу, внаслідок чого людина страждає від інсульту або інфаркту [1-5, 7-9, 28].

Сьогодні в Україні доступні найсучасніші методи діагностики ОП: двоенергетична рентгеновська денситометрія, або абсорбціометрія, що дає змогу визначати мінеральну щільність кісткової тканини. Метод ультразвукової денситометрії дає змогу визначати ступінь остеопорозу в пацієнтів із груп ризику, яким у разі необхідності поглибленої діагностики застосовують методику абсорбціометрії. Крім того, нині в діагностиці остеопорозу використовують рентгеноморфометрію, кількісну комп'ютерну томографію і біохімічні маркери метаболізму кісткової тканини [1-5, 7-9].

Рациональне харчування займає важливе місце серед профілактичних заходів щодо розвитку остеопорозу в усіх вікових періодах. Воно відіграє важливу роль у формуванні кісткової маси в молодому віці та темпах втрати кісткової тканини в жінок у постменопаузальному періоді. Дані щодо фактичного харчування населення вказують на те, що практично в усіх економічно розвинених країнах люди літнього віку вживають значно менше кальцію в порівнянні з фізіологічними нормами. У дослідженнях, проведених спільно зі співробітниками лабораторії гігієни харчування Інституту геронтології АМН України, встановлено, що в населення старших вікових груп існує значний дефіцит Ca (42% від величин, які рекомендуються). Рівні вживання основних макронутрієнтів, які впливають на ремоделювання кісткової тканини, кальцію, магнію, фосфору в добовому раціоні жінок усіх вікових груп були достовірно нижчими за рекомендовані. Тільки у 3,2% жінок вміст кальцію в харчовому раціоні перевищував 1000 мг/добу, у більшій половині пацієнтів він був меншим за 200 мг/добу [1-5, 7-9, 28].

Крім того, для повноцінного засвоєння кальцію в раціоні повинні бути ще й вітаміни Д, В6, С, К і фолієва кислота, а також білки й жири, що сприяють засвоєнню вітаміну D. Правильно складена дієта, що містить усі необхідні компоненти, здатна серйозно зменшити загрозу розвитку остеопорозу. Раціон повинен бути наступним:

1. Молоко й молочні продукти (краще знежирені). У них оптимальне співвідношення кальцію й фосфору. Крім того, жир ускладнює засвоєння кальцію, тому краще вживати молочні продукти зі зниженою жирністю.

2. Свіжі овочі й фрукти, особливо всі види капусти (білокачанна, брокколі, цвітна), морква, ріпа. Крім кальцію вони містять всю «групу підтримки» мікроелементів, необхідних для повноцінного засвоєння кальцію.

3. Бобові, волоські горіхи, гарбузове й соняшникове насіння, рослинні масла. Всі вони містять білки й жири, необхідні для зміцнення кісткової тканини й засвоєння вітаміну D.

Слід виключити з раціону продукти, які погіршують засвоєння кальцію або сприяють його

вимиванню з організму. Це так звані «викрадачі кальцію»: цукор, мед, вироби з пшеничного борошна (макарони, білий хліб), кава, чай. Усі рафіновані продукти й кофеїн порушують всмоктування кальцію в кишечнику. М'ясні продукти заводського виготовлення (натуральне м'ясо на засвоєння кальцію не впливає). Надлишок солі. Сіль витісняє з організму кальцій, який виходить разом із сечею. Всього одна зайва чайна ложка солі в день може викликати зменшення кісткової маси на 1,5% в рік [1-5, 7-9, 28].

Алкоголь. Зловживання алкоголем нерідко викликає остеопороз навіть у чоловіків середнього віку, які взагалі-то до нього зовсім не схильні. Яскраво виражений остеопороз з ламкістю кісток розвивається в усіх жінок, які зловживають алкоголем, причому дуже рано. Взимку й навесні темпи розвитку остеопорозу прискорюються, тому що для будівельного процесу кісткової тканини мало одного кальцію. Ще потрібен вітамін D, але він утворюється в організмі тільки під впливом сонячних променів [1-5, 7-9, 28, 29].

Остеомаліяція – (лат. *osteomalacia* от др.-греч. *ὀστέον* – кість + *μαλακία* – м'якість – розм'ягчення кісток) – системне захворювання, яке характеризується недостатньою мінералізацією кісткової тканини. В кістках накопичується слабо мінералізований органічний матрикс; співвідношення мінеральні речовини/органічні речовини знижується. Може бути обусловлено нестачею вітаміна D, порушенням його обміну, а також дефіцитом макро- і мікроелементів, що викликає їх підвищеною фільтрацією в нирках або порушенням всмоктування в кишківнику [8, 21, 27].

Фіброзно-кістозний остит – підсилена резорбція основної речовини кістки (органічного матриксу і мінеральних речовин) і його заміщення фіброзною тканиною. Зазвичай спостерігається при тяжкому гіперпаратиреозі. Причина – надлишкова секреція ПТГ і активація остеокластів [1,12, 15, 17, 19, 27].

Остеоартроз (ОА) – захворювання суглобів, яке характеризується деградацією суглобового хряща з подальшими змінами в субхондральній кістковій тканині й розвитком крайових остеофітів, що призводить до втрати хряща та супутнього ураження інших компонентів суглоба (синовіальної оболонки, зв'язок). Дане захворювання посідає четверте місце серед усіх захворювань у жінок і восьме – у чоловіків. В іноземній літературі остеоартрит виступає аналогом терміна остеоартроз, таким чином дослідники підкреслюють роль запального процесу в патогенезі захворювання. Термін «остеоартрит» запровадив John K. Spender у 1886 році в Англії. Сучасне трактування терміна та його клінічне диференціювання з ревматоїдним артритом було представлено Archibald E. Garrod у 1907 році, який визначив зв'язок остеоартриту з віком та відзначив домінування захворювання у жінок. Як причина недієздатності у літньому віці ОА посідає друге місце після захворювань серцево-судинної системи. В цілому 10–15% осіб віком понад 60 років мають ОА, і з постарінням населення він стає все більш важливим захворюванням. Хоча розвиток ОА і не впливає на життєвий прогноз, дана патологія є однією з основних причин передчасної втрати працездатності, а також появи хронічного больового синдрому, що значно знижує якість життя пацієнтів. ОА класифікується за двома групами. Первинний (ідіопатичний) ОА може бути локальним або системним; останній, як правило, виявляють у жінок в постменопаузальному періоді з розвитком вузликів Гебердена [10, 14, 19, 20, 23, 26].

Локалізований:

кисті:

- вузлики Гебердена й Бушара,
- ерозивний ОА міжфалангових, перших п'ястно-зап'ястних суглобів;

стопи:

- ерозивний ОА перших плюсно-фалангових суглобів,

- таранно-човноподібний ОА;

колінний суглоб:

- ОА медіального відділу стегно-великогомілкового з'єднання,

- ОА латерального відділу стегно-великогомілкового з'єднання,

- ОА стегно-надколінкового суглоба;

кульшовий суглоб:

- ексцентричний (латеральний) ОА,
- концентричний (аксіальний, медіальний) ОА,
- дифузний (сенільний) ОА;

хребет:

- апофізарний ОА,
- міжхребцевий ОА (зв'язаний з диском),
- спондиліоз,
- дифузний гіперостоз;

інші суглоби:

- ОА плечового суглоба,
- ОА крижово-здухвинних суглобів,
- ОА скронево-нижньощелепних суглобів,
- ОА акроміально-ключичного суглоба.

Генералізований:

- малі суглоби та хребет;
- великі суглоби та хребет;
- малі й великі суглоби та хребет.

Вторинний остеоартроз має основну причину для його виникнення (посттравматичний, вроджений та набуті захворювання).

Локалізований:

кульшовий суглоб:

- хвороба Легг-Кальве-Пертеса,
- вроджений вивих стегна,
- зміщення епіфіза голівки стегнової кістки,
- вроджене сплюснення вертлюгової впадини;

дисплазії:

- дисплазія епіфіза;
- порушення біомеханіки суглобів:
- сколіотична хвороба,
- гіпермобільний синдром,
- варусна та вальгусна деформації,
- неоднакова довжина нижніх кінцівок.

Генералізований:

дисплазія кісткової тканини:

- епіфізарна дисплазія,
- спондилоепіфізарна дисплазія;

метаболічні захворювання:

- гемохроматоз,
- охроноз,
- синдром Елерса-Данлоса (Русакова),
- хвороба Гоше;

відкладання солей кальцію;

захворювання кісток та суглобів:

- асептичний некроз,
- ревматоїдний артрит,
- подагра,
- септичний артрит,
- хвороба Педжета,
- остеопетроз;

ендокринні захворювання:

- акромегалія,
- гіпотиреоз,
- гіперпаратиреоз,
- цукровий діабет;

інші захворювання:

- хвороба Шарко,
- кесонна хвороба,
- хвороба Кашина-Бека.

ОА – прогресуюче дегенеративне захворювання. Припускають, що це динамічний процес, який може прогресувати епізодично. ОА – гетерогенна група захворювань, які характеризуються адаптивною відповіддю синовіального суглоба на різноманітні екологічні, генетичні та біомеханічні стреси [14, 16, 19, 20, 22, 25].

Хрящ складається з води (70%) та II типу колагену із протеогліканами і глікозаміногліканами, що продукуються хондроцитами. У свою чергу, протеоглікани зв'язуються з гіалуронатом, який стабілізує макромолекулу. Хондроцити живляться від синовіальної оболонки шляхом дифузії; синовіальна рідина циркулює при рухах у суглобі. Передбачається, що якщо суглоб припиняє функціонувати (в результаті перелому або іммобілізації), хондроцити втрачають своє джерело живлення, й припиняється репарація хрящової тканини. Продукуються металопротеїнази, які каталізують деградацію протеоглікану та колагену. Синовіальна оболонка при ОА періодично запалюється й продукує підвищені рівні інтерлейкіну-1 (IL-1) та фактора некрозу пухлини (TNF- α), цитокіни, що індукують утворення оксиду азоту та продукцію металопротеїназ. Інтерлейкін 6 (IL-6) та механічне навантаження на суглоб викликають також катаболізм цитокінових рецепторів, що обумовлює збільшення деградації хрящової тканини [20, 22, 23, 25, 26].

Вважають, що остеофіти та субхондральний склероз, які спостерігаються при остеоартрозі, можуть бути компенсаторною реакцією організму на ушкодження хрящової тканини, хоча деякі дослідники виявили в експериментальних дослідженнях зміни кісткової тканини до виникнення змін у хрящовій тканині. Передбачають, що цей вид зміненої кісткової тканини призводить до подальшої деградації хряща, який її оточує. Порушений синтез стандартних блоків хряща може бути викликаний дисфункціональними формами інсулінподібного фактора росту-1 та трансформуючого фактора росту- β [10, 19, 20, 25, 26].

ФАКТОРИ РИЗИКУ

Вік. Старіння призводить до ослаблення суглобів, зменшення суглобових пропріорецепторів, кальцифікації хряща та зниження функції хондроцитів, що спричиняє розвиток остеоартрозу. Фремінгемське дослідження визначило, що 27% обстежених віком 63–70 років мали рентгенологічні докази остеоартрозу колінних суглобів (КС), відсоток збільшувався до 44% в осіб вікової групи понад 80 років. Інші дослідження визначили, що 80% людей, старших за 65 років, мають певні рентгенологічні ознаки остеоартрозу (хоча він може бути безсимптомним). Частота та розповсюдженість симптоматичного остеоартрозу зменшується у чоловіків та жінок приблизно в межах 80 років [10, 20, 22, 25, 26].

Травма. Ушкодження хрестоподібної та колатеральної зв'язок, меніска збільшують ризик розвитку остеоартрозу. Фремінгемське дослідження показало, що чоловіки з наявністю травми КС в анамнезі мали в 5–6 разів підвищений ризик розвитку ОА. Менісхектомія також підвищує ризик розвитку стегно-великомілкового ОА [10, 14, 16, 23, 25, 26].

Професія. Остеоартроз – звичайне захворювання в осіб, що виконують тяжку фізичну роботу, особливо якщо вона потребує згинання в колінному суглобі, положення «навпочіпки» або «стояння на-

вколішках». У докерів і шахтарів поширеність остеоартрозу вища в порівнянні з працівниками «сидячих» професій [20, 22, 23, 25, 26].

Фізичні вправи. Професійальні спортсмени, які беруть участь у змаганнях з контактних видів спорту, мають підвищений ризик ОА КС. Первинна слабкість чотириголового м'яза – чинник ризику для розвитку ОА шляхом зниження стабільності суглоба та зменшення поглинаючих властивостей м'яза при навантаженнях [14, 19, 22, 25].

Стать. До 50 років чоловіки мають вищу розповсюдженість і частоту ОА в порівнянні з жінками, після 50 років – навпаки. Ця різниця має тенденцію ставати менш вираженою після 80 років. У світовій літературі ведеться дискусія про роль дефіциту статевих гормонів та менопаузи в розвитку ОА. У 1940 році M. Silberberg та N. Silberberg показали, що введення експериментальним тваринам екстракту гіпофіза призводить до дистрофії суглобових хрящів, тоді як введення естрогенів позитивно впливає на їх метаболізм. У 1966 році S. Seze і A. Ryskewaert припустили, що порушення в системі гіпоталамус-гіпофіз-яєчники, особливо в постменопаузальному періоді, можуть бути патогенетичною ланкою в розвитку ОА. У пізніших дослідженнях продемонстровано, що рецептори до естрогенів наявні в багатьох тканинах суглоба, а саме – в синовіоцитах, хондроцитах, фібробластих, синовіальному епітелії тощо. Проте існують протиріччя щодо того, чи захищають естрогени замісної гормональної терапії від розвитку ОА великих суглобів [10, 19, 23, 25, 26].

Етнічні особливості. Хоча ОА зустрічається повсюди, більш часто захворювання спостерігається у європейців, ніж у представників Азії. Остеоартроз кульшового суглоба частіше зустрічається у європейців (7–25%), ніж у представників Китаю, африканців з Нігерії та Ліберії, жителів Ямайки (1–4%). ОА кистей частіше зустрічається у європейських жінок, ніж у жінок афро-карибського походження [19, 20, 22].

Ожиріння. Ожиріння – найважливіший чинник ризику ОА, який піддається модифікації. Під час ходьби через колінний суглоб передається маса тіла, збільшена в 3–6 разів. Будь-яке збільшення в масі має бути помножене на цей коефіцієнт, щоб оцінити додаткову силу, що передається на КС при ходьбі пацієнта з надлишковою масою. Клінфордське дослідження показало, що з кожними двома одиницями збільшення в індексі маси тіла (близько 5 кг) ймовірність розвитку рентгенологічного остеоартрозу колінного суглоба збільшується в 1,36 рази [10, 14, 19, 20, 22].

Надлишкова маса у віці 36–37 років є чинником ризику для розвитку ОА КС у пізнішому періоді життя (понад 70 років). Зниження маси тіла на 5 кг зменшує ризик симптоматичного остеоартрозу колінного суглоба у жінок середнього зросту на 50% [10, 23, 25, 26].

Особливості харчування. Хворі з концентрацією вітамінів С і D у крові в нижній тертилі мають потрійний ризик прогресування остеоартрозу колінного суглоба. Антиоксидантні властивості вітаміну С та його здатність сприяти синтезу колагену можуть виявляти профілактичну дію; дослідження на експериментальних моделях засвідчили, що вітамін С затримує початок розвитку остеоартрозу. Рівень вживання вітаміну D не впливає на розвиток остеоартрозу колінного суглоба, але його низький рівень у фактичному харчуванні та низький рівень кальцидіолу у сироватці крові пацієнтів підвищують ризик прогресування ОА [10, 14, 23, 25, 26, 30].

КЛІНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Пацієнти скаржаться на біль і скутість в ураженому суглобі(ах), які посилюються при фізичній активності та зменшуються у спокої. Ранкова скутість звичайно спостерігається менше 30 хвилин. Також може спостерігатися болючість в області суглоба та крепітація при ході. Набряк може бути обумовлений деформацією кісткової тканини при формуванні остеофітів або внаслідок випоту, спричиненого синовіальним накопиченням рідини. Системні ознаки відсутні, відзначається нормальна швидкість осідання еритроцитів. Наявність лихоманки, втрата маси тіла, анорексія або змінені аналізи крові свідчать про наявність інших захворювань, наприклад, інфекційного процесу або малігнізації. При опитуванні хворого з'ясовують причини розвитку захворювання і наявність чинників ризику розвитку та прогресування патологічного процесу. Огляд дозволяє виявити деформації суглоба у фронтальній та сагітальній площинах, порушення ходи, її особливості, здатність пересуватися самостійно або з використанням додаткових засобів (палиця, милиці), порівняти пересування пацієнта по місцевості й по сходах (вгору та вниз). Визначають

локалізацію болю, наявність синовіїту, вільних внутрішньосуглобових тіл, виявляють пошкодження менисків, вимірюють об'єм рухів у суглобі, величину згинальної та розгинальної контрактур. Найчастіше при остеоартрозі спостерігаються такі варіанти больового синдрому: механічні болі, що виникають внаслідок денного навантаження й зменшуються під час нічного відпочинку. Обумовлені зниженням амортизаційних можливостей хрящової тканини та субхондральної кістки; постійні тупі нічні болі пов'язані з венозним стазом у субхондральній кістковій тканині та підвищенням внутрішньокісткового тиску; стартові болі виникають за наявності реактивного синовіїту на початку руху, швидко зникають і відновлюються при продовженні рухової активності; постійні болі обумовлені розвитком реактивного синовіїту та рефлекторним спазмом м'язів, що оточують суглоб. Характерною ознакою є також утворення вузликів в області проксимальних (вузлики Бушара) і дистальних (вузлики Гебердена) міжфалангових суглобів. Виражена припухлість і локальне підвищення температури над суглобами не характерні, проте можуть виникати при розвитку вторинного синовіїту [6, 10, 14, 16, 20, 30].

Список літератури:

1. Олейник В.А. Ендокринний остеопороз / В.А. Олейник // Проблеми остеології. – 2000. – Т. 3, № 1. – С. 65-79.
2. Пішель І.М. Роль генетичних факторів у розвитку остеопорозу / І.М. Пішель // Фізіол. журн. – 2005. – Т. 51, № 1. – С. 99-108.
3. Поворознюк В.В. Остеопороз і вік / В.В. Поворознюк // Проблеми остеології. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 12-27.
4. Поворознюк В.В. Остеопороз та біохімічні маркери метаболізму кісткової тканини / В.В. Поворознюк // Лабораторна діагностика. – 2002. – № 1. – С. 53-61.
5. Поворознюк В.В. Постменопаузальний остеопороз: механізми розвитку, фактори ризику, клініка, діагностика, профілактика та лікування / В.В. Поворознюк // Педіатрія, акушерство, гінекологія. – 1998. – №1 (додаток). – С. 98-112.
6. Поворознюк В. В. Остеоартроз крупных суставов у людей старших возрастных групп / В.В. Поворознюк // Доктор. – 2002. – № 5. – С. 40-49.
7. Altman R. D. Recommendations for the medical management of osteoarthritis of the hip and knee / R. D. Altman // Arthritis Rheum – 2000. – Vol. 43. – P. 1905-1915.
8. Chines A. Antiacid and sucralose-induced hypophosphatemic osteomalacia: A case report and review of the literature. / A. Chines // Calcif Tissue Int – 1990. – Vol. 47. – P. 291.
9. Christiansen C., Riis B. J. 17 beta-estradiol and continuous norethisterone: A unique treatment for established osteoporosis in elderly women / Christiansen C., Riis B. J. // J. Clin Endocrinol Metab. – 1990. – Vol. 71. – P. 836.
10. Creamer P., Hochberg M. Osteoarthritis / Creamer P., Hochberg M. // Lancet – 1997. – Vol. 350. – P. 503-508.
11. Delmez JA, Slatopolsky E. Recent advances in the pathogenesis and therapy of uremic secondary hyperparathyroidism / Delmez JA, Slatopolsky E. // J. Clin. Endocrinol Metab. – 1991. – Vol. 72. – P. 735.
12. Delvin EE. Vitamin D dependency: Replacement therapy with calcitriol / E.E. Delvin // J. Pediatr. – 1981. – Vol. 99. – P. 26.
13. Disler D. G., Recht M. P., McCauley T. R. MR imaging of articular cartilage / Disler D. G., Recht M. P., McCauley T. R. // Skeletal Radiol – 2000. – Vol. 29. – P. 367-377.
14. Felson D. T., Zhang Y., Hannan M. T. The incidence and natural history of knee osteoarthritis in the elderly: the Framingham Osteoarthritis Study/ Felson D. T., Zhang Y., Hannan M. T. // Arthritis Rheum – 1995. – Vol. 38. – P. 1500-1505.
15. Hahn T.J. Drug-induced disorders of vitamin D and mineral metabolism. / T. J. Hahn // Clin. Endocrinol Metab. – 1980. – Vol. 9. – P. 107.
16. Hart D. J., Spector T. D. The relationship of obesity, fat distribution and osteoarthritis in women in the general population. The Chingford Study/ Hart D. J., Spector T. D. // J. Rheumatol – 1993. – Vol. 20. – P. 331-335.
17. Liberman U.A. Resistance to 1,25-dihydroxyvitamin D: Association with heterogenous defects in cultured skin fibroblasts / U.A. Liberman // J. Clin. Invest. – 1983. – Vol. 71. – P. 192.
18. Ljunghall S. Synthetic human calcitonin in postmenopausal osteoporosis: A placebo-controlled, double-blind study / S. Ljunghall // Calcif. Tissue Int. – 1991. – Vol. 49. – P. 17.
19. Marcus R. Estrogens and progestins in the management of primary hyperparathyroidism / R. Marcus // Endocrinol. Metab. Clin. North Am. – 1989. – Vol. 18. – P. 715.
20. Mc Alindon T. E., La Valley M. P., Gulin J. P. Glucosamine and chondroitin for treatment of osteoarthritis: a systematic quality assessment and meta-analysis / McAlindon T. E., LaValley M. P., Gulin J. P. // JAMA – 2000. – Vol. 283. – P. 1469-1475.
21. Nuovo M. A. Tumor-induced osteomalacia and rickets. Am J Surg Pathol Vol. 13:588, 1989.
22. Oliveria S. A., Felson D. T., Reed J. I. Incidence of symptomatic hand, hip and knee osteoarthritis among patients in a health maintenance organisation / Oliveria S. A., Felson D. T., Reed J. I. // Arthritis Rheum – 1995. – Vol. 38. – P. 1134-1141.
23. Reginster J. Y., Deroisy R., Rovati L. C. Long term effects of glucosamine sulphate on osteoarthritis progression. A randomised, placebo controlled trial / Reginster J. Y., Deroisy R., Rovati L. C. // Lancet – 2001. – Vol. 357. – P. 251-256.
24. Reginster J.Y. The prevalence and burden of arthritis / J.Y. Reginster // Rheumatology – 2002. – Vol. 41 (Suppl. 1). – P. 3-6.

25. Richy F., Bruyere O., Ethgen O. Structural and Symptomatic Efficacy of Glucosamine and Chondroitin in Knee Osteoarthritis: A Comprehensive Meta-analysis / Richy F., Bruyere O., Ethgen O. // Arch Intern Med – 2003. – Vol. 163. – P. 1514–1522.
26. Spector T. D., Nandra D., Hart D. J. Is hormone replacement therapy protective for hand and knee osteoarthritis in women? The Chingford Study / Spector T. D., Nandra D., Hart D. J. // Ann Rheum Dis. – 1997. – Vol. 56. – P. 432–434.
27. Stewart A.F, Brodus A.E. Parathyroid hormone-related proteins: Coming of age in the 1990 s. / Stewart A.F, Brodus A.E. // J. Clin. Endocrinol. Metab. – 1990. – Vol. 71. – P. 1410.
28. Storm T. Effect of intermittent cyclical etidronate therapy on bone mass and fracture rate in women with postmenopausal osteoporosis / T. Storm // New Engl J. Med. – 1990. – Vol. 322. – P. 1265.
29. Terry L.P. Long-term thyroxine therapy is associated with decreased bone density in premenopausal women / L.P. Terry // JAMA. – 1988. – Vol. 259. – P. 3137.
30. Walker-Bone K., Javaid K., Arden N. Medical management of osteoarthritis / Walker-Bone K., Javaid K., Arden N. // BMJ – 2000. – Vol. 321. – P. 936–939.

Нетюхайло Л.Г., Ищейкина Л.К.

Украинская медицинская стоматологическая академия

ФОРМЫ НАРУШЕНИЯ МЕТАБОЛИЗМА КОСТНОЙ ТКАНИ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация

В статье описаны формы нарушения метаболизма костной ткани. В обзоре проанализированы литературные материалы по этой теме.

Ключевые слова: костная ткань, формы нарушения метаболизма костной ткани.

Netyukhaylo L.G., Izeikina L.K.

Ukrainian Medical Stomatological Academy

FORMS OF VIOLATIONS OF BONE METABOLISM (A REVIEW OF THE LITERATURE)

Summary

This article describes the forms of disturbance of bone metabolism. In this review the literature data on this subject.

Keywords: bone, forms of disturbance of bone metabolism.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РИЗИКІВ І ТАКТИКИ ПРИ РАНЬОМУ ТОКСИКОЗІ ВАГІТНИХ

Огородник А.О., Давидова Ю.В.

Інститут педіатрії, акушерства і гінекології
Національної академії медичних наук України

Тудай В.М.

Львівська обласна клінічна лікарня

У статті проведено аналіз клінічних та лабораторних змін у вагітних першого триместру вагітності з раннім гестозом. Виокремлені основні фактори ризику розвитку токсикозу середнього і тяжкого ступеню. Визначені основні методи профілактики та лікування раннього токсикозу різного ступеню тяжкості. Виявлено, що включення до стандартних схем лікування препарату Ксилат значно скорочує термін лікування та зменшує час перебування вагітної у лікарні. Також, у більш короткий час відбувається покращення лабораторних показників, що визначають тяжкість перебігу раннього токсикозу.

Ключові слова: вагітність, ранній токсикоз, лікування раннього токсикозу, ксиліт.

Актуальність. Якщо значущість існуючих проблем в перинатології в XX сторіччі припадала переважно на III триместр вагітності, то в I декаді XXI сторіччя відбулась зміна парадигми та саме профілактиці ускладнень I триместру приділяється максимум уваги дослідників та практичних лікарів.

За даними статистики останнього десятиліття, до 60% вагітних відзначають нудоту і запаморочення вранці. Необхідно підкреслити, що ранній токсикоз важкого ступеня, *hyperemesis gravidarum*, ускладненнями якого є дегідратація, порушення харчування та обміну, виявляється у 1,5 – 2% вагітних, у зв'язку з чим лише в США з цієї причини більше 50 000 вагітних щорічно спрямовуються для стаціонарного лікування [1,4,8,12]. Необхідно відзначити, що у 35% вагітних клінічні прояви даного ускладнення вагітності, хоча і не призводять до госпіталізації, але значно погіршують якість життя, працездатність і сімейні взаємини [1, 4, 8, 12, 19].

Гіпотези: етіологія і патогенез.

На даний момент існують різні гіпотези щодо етіології раннього токсикозу: імунологічна, кортико-вісцеральна та інші. Ранні прояви блювоти вагітних збігаються з початком кровообігу і накопиченням полісахаридів в крові, при цьому максимальна вираженість блювоти відзначається в період посиленої проліферації в лімфоїдній тканині, виходом лімфоцитів плода в периферичну кров. Наявність раннього токсикозу відображає деяку неспроможність елементів системи запобігання атаки імунної системи

вагітної на тканинні і органоспецифічні антигени, які мають плацентарний генез [2, 7, 26, 27, 28].

Цікавою є теорія Sherman P. і Flaxman S., які припустили, що ранній токсикоз вагітних захищає вагітну і плід від впливу інфекцій і токсинів, що містяться в їжі [8]. Таким чином, на їх думку, організм вагітної, у якій має місце пригнічення клітинного імунітету, і плоду, який у строках виникнення раннього токсикозу у матері ще не має власних механізмів детоксикації, захищені від можливого впливу факторів, здатних призвести до викидня, вроджених вад розвитку, важкого захворювання матері [2, 8, 13, 15, 19, 28].

Враховуючи відсутність єдиного погляду на причину раннього токсикозу, необхідно відзначити, що наступні фактори є доведеними (Табл. 1) [1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 19, 21, 24].

При блювоті вагітних мають місце такі зміни гемодинаміки, нейро-ендокринної регуляції, метаболізму:

- зміна реологічних властивостей крові (зниження ОЦК, підвищення рівня гематокриту, збільшення в'язкості крові)
- змінюється екскреція глюкокортикоїдів, естрогену
- знижуються глікоген – та білковосинтезуюча, антитоксична функції печінки
- порушується водно-сольовий обмін
- має місце зрушення кислотно-лужного стану у бік ацидозу
- накопичуються недоокислені продукти розпаду жирів

Таблиця 1

Фактори, що впливають на виникнення і ступінь раннього токсикозу

№	Фактор	Механізм впливу
1.	Висока концентрація бета-ХГЛ	Концентрація даного гормону вагітності невинно зростає на ранніх строках гестації та стає тригером для ділянки ЦНС, що контролює нудоту та блювання
2.	Підвищена концентрація естрогенів	Концентрація даних гормонів підвищується при гестації та також стає тригером для ділянки ЦНС, що контролює нудоту та блювання
3.	Зміни з боку кишково-шлункового тракту	Протягом всього періоду вагітності органи травлення зміщуються відповідно зі змінами розмірів матки, що призводить до рефлюксу вмісту шлунка, більш повільному випорожненню шлунка, нудоті та блюванню.
4.	Психологічні фактори	Результатом тривалого та агресивного стресу можуть стати психосоматичні зміни. Підвищена тривожність може стати тригером для ранішньої нудоти та головокружіння.
5.	Дієта з високим вмістом жирів	У жінок з кожним прийомом 15 грамів сатурованих жирів понад норму в 5 разів підвищується ризик важкого раннього токсикозу
6.	<i>Helicobacter pylori</i>	У 90% жінок з раннім токсикозом важкого ступеня виявлено інфікування даним збудником, що є причиною розвитку виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки

• підвищується агрегаційна здатність еритроцитів [5, 6, 8, 11, 18, 21, 24, 25, 29].

Якщо на даному етапі відбувається недооцінка стану вагітної, по мірі наростання виснаження, інтоксикації, дегідратації можуть наступити дистрофічні зміни в печінці, нирках, головному мозку та інших органах, що загрожує розвитком коматозного стану [1, 4, 9, 14, 16].

Слід особливо відзначити, що навіть переривання вагітності в такій ситуації може не привести до поліпшення стану пацієнтки, так як по окремим діагностичним критеріям вже неможливо проаналізувати ступінь порушення системи гомеостазу структур життєво важливих органів [1, 2, 4, 29].

Клінічні прояви та диференційний діагноз.

Блювота вагітних – складний клінічний синдром, для якого характерні розлади системи травлення, що мають значні наслідки: дегідратація, порушення жирового, білкового, вуглеводного обміну та електролітного балансу.

Розрізняють такі ступені тяжкості блювоти вагітних: легку, середню і важку (надмірна блювота).

При легкому ступені тяжкості блювота виникає до 5 разів на добу, частіше натще або буває пов'язана з прийомом їжі і неприємними запахами, загальний стан вагітної при цьому не порушується.

При середньому ступені тяжкості блювання частішає до 10 разів на добу, з'являються симптоми інтоксикації.

При важкому ступені відзначається багаторазова блювота – до 20 разів на добу і більше, що призводить до швидкої втрати маси тіла, метаболічних змін і порушення функції життєво важливих органів. При цьому визначаються різка слабкість, збудження або апатія, субфебрилітет, тахікардія, артеріальна гіпотензія, в сечі з'являються ацетон, нерідко білок і циліндри [1, 2, 7, 11, 13, 17, 19, 22].

Основні захворювання, з якими необхідно проводити диференційний діагноз при ранньому токсикозі вагітності представлені в таблиці 2 [1, 2, 5, 14, 18, 21].

Таблиця 2

Диференціальний діагноз при ранньому токсикозі вагітних

Ранній токсикоз вагітних	Тиреотоксикоз
	Діабетичний кетоацидоз
	Хвороба Аддісона
	Гастрит
	Парез кишечника
	Виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки
	Панкреатит
	Гострий апендецит
	Гостра жирова дистрофія печінки
	Гепатит
	Сечокам'яна хвороба
	Захворювання ЦНС
	Мігрень
	Нудота та блювання пов'язані з прийомом медикаментів

Лікування.

Лікування блювання вагітних I ступеня тяжкості проводять амбулаторно під контролем динаміки маси тіла вагітної і при повторних дослідженнях сечі на ацетон. Призначають часте дробове харчування, рекомендують часту зміну навколишнього оточення (прогулянки тощо), ефективними вважаються голко-рефлексотерапія і гіпноз [1, 2, 4, 5, 8, 10, 11, 23].

Медикаментозна терапія обґрунтована тільки у випадках, коли немає ефекту від немедикаментозного лікування, а симптоми токсикозу досить виражені, носять хронічний характер або істотно знижують якість життя жінки [1, 6, 8, 10, 11, 12, 15, 18, 21].

Згідно рекомендацій Американського коледжу акушерів-гінекологів, на сьогодні стандартом лікування служить комбінація піридоксину (FDA-категорія A) і блокатора H1-гістамінових рецепторів доксиламіну (FDA-категорія B)-таблетки по 25 мг. Рекомендується призначати ½ таблетки доксиламіну + 10 мг піридоксину 3 рази на день, метоклопрамід (FDA-категорія B) безпечний при веденні вагітних з раннім токсикозом [1, 2, 5, 8, 10, 11].

На основі аналізу даних, представлених рядом авторів [1, 4, 6, 7, 11, 14, 18, 23, 28], виділені наступні діагностичні критерії, при яких необхідно стаціонарне лікування вагітних з раннім токсикозом представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Діагностичні критерії для госпіталізації вагітних з раннім токсикозом середнього і важкого ступеня

Клінічні критерії	Лабораторні критерії
Блювання, що не піддається лікуванню	Ацетонурія
Блювання, що продовжується у другому та третьому триместрі	Циліндрурія
Безперервне блювання вагітних	Збільшення АЛТ, АСТ, ЩФ, ГТТ, білірубину
Постуральна (ортостатична) гіпотензія, тахікардія, лихоманка	Підвищена в'язкість крові
Гепатоспленомегалія, болісність в епігастрії, точці Мерфі	Рівень ТТГ
Втрата ваги, що перевищує 5% маси тіла	Показник амілази
Дегідратація (зниження тургору шкіри, сухість шкіри та слизових, олігурія, кетоз)	Показник сечовини, креатиніну

Необхідно відзначити, що лікування блювання вагітних II і III ступеня тяжкості має бути стаціонарним, з ретельним контролем показників гемодинаміки, обмінних процесів. Обов'язковим компонентом є відновлення функції ЦНС, втрати поживних речовин і рідини, корекція електролітного балансу і кислотно-лужної рівноваги. Опцією в разі безуспішності лікування є переривання вагітності, показанням до якого є виражена тахікардія, прогресуюче зниження маси тіла, протеїнурія, циліндрурія, ацетонурія, жовтяниця [4, 5, 18, 24, 25, 27, 28].

За період 2012-2014 стаціонарне лікування отримували 48 вагітних з раннім токсикозом середньої (36 жінок, група порівняння) і важкого ступеня (12 жінок, основна група), середній вік склав 24,5 ± 1,2 років і 28,3 ± 1,6 років. Дані соматичної захворюваності представлені в таблиці 4.

Як видно з даних, представлених в таблиці, переважають запальні захворювання шлунково-кишкового тракту, причому особливе значення це набуває в основній групі. Необхідно відзначити, що в основній групі поєднання декількох захворювань було у 66,7% вагітних, а в групі порівняння – в 47,2%. Проте ні у однієї жінки не відзначено загострення або декомпенсації основного захворювання, а також середнього або важкого ступеня його хронічного перебігу.

Таблиця 4
Частота соматичної захворюваності жінок
обстежених груп, %

№	Захворювання	Основна група n=12	Група порівняння n=36
	Синдром подразненого кишківника	58,3	41,7
	Функціональний за-креп	16,7	13,9
	Хвороба Грейвса	41,7	5,6
	Аутоімунний тиреоїдит	16,7	11,1
	Хронічний пієлонефрит	25,0	16,7
	Хронічний гастрит	16,7	19,4
	Нейро-циркуляторна дистонія	33,3	22,2

При проведенні оцінки психологічного стану за загальноприйнятими тестами в основній групі виявлено 41,7% жінок з підвищеною тривожністю, 58,3% – з підвищеною депресивністю, а в групі порівняння ці показники склали відповідно 30,6 і 38,9% ($p < 0,05$). Всім вагітним з раннім токсикозом середнього і важкого ступеня проведено бесіди з перинатальним психологом, індивідуально підібрані методи психологічної корекції, що включають арт-терапію, управління м'язовим тонусом, дихальну гімнастику. Зниження тривожності і депресивності в групах з середньою і важкою ступенем раннього токсикозу в результаті проведеного психологічного супроводу відзначено у всіх жінок зі зміненими напочатку показниками.

У групі порівняння терапія включала вітамін B6 10 мг кожні 8 годин; метоклопрамід 10 мг два рази на день, препарати інфузійної терапії для регідратації, детоксикації. В основній групі, крім вищеписаного, призначався ондасетрон 4 мг кожні 8 год до зникнення блювоти, інфузійна терапія в обсязі 1-3 літри на добу. У шести жінок даної групи, у яких втрата ваги склала $> 5\%$ (5,2-6,4%) проведено внутрішньовенне крапельне введення ксилату®. При виборі даного препарату для включення в схему лікування керувалися такими властивостями його впливу на організм: зменшення кількості жирних кислот, здатних окислюватися до ацетил-КоА, підвищення рівня НАДФН, обумовлюючи зниження рівня ацетил-КоА, посилення утворення піровиноградної кислоти, яка сприяє окислення ацетил-

коензиму А в циклі Кребса; посилення утворення глікогену в печінці. Слід також врахувати, що цукросприят, що входить до складу препарату, має найбільш виражений антикетогенний ефект, в порівнянні з іншими вуглеводами, в тому числі і з глюкозою, а метаболізм ксилітолу відбувається незалежно від рівня інсуліну, що набуває особливого значення в стресових ситуаціях. Крім того, важливим є наявність збалансованого складу електролітів.

Необхідно відзначити, що у всіх жінок, які отримували ксилату®, стійке зниження частоти блювоти до 2-3 разів на добу сталося через $26,4 \pm 2,1$ години від старту терапії, в групі без ксилату® – через $36,2 \pm 2,8$ години ($p < 0,05$), значне поліпшення самопочуття відзначено через $48,4 \pm 4,6$ години і $62,1 \pm 3,6$ години відповідно ($p < 0,05$). Повна відсутність ацетону в сечі виявлено через $12,6 \pm 1,6$ години в групі, де вводився ксилат®, в групі без ксилату® – через $20,1 \pm 2,4$ години ($p < 0,05$). Тривалість перебування в стаціонарі в групі жінок, які отримували ксилат®, була в 1,52 рази менше, ніж у групі без ксилату®. Ні в одній жінки досліджуваних груп не було репродуктивних і перинатальних втрат, а також не виникала необхідності в перериванні вагітності, дострокових пологах.

Висновки.

1. На сьогоднішній день немає єдиної думки про етіологію раннього токсикозу вагітності, але відомі фактори ризику розвитку середнього і важкого ступеня даного ускладнення вагітності.

2. Лікування раннього токсикозу необхідно починати з немедикаментозних методів, під ретельним контролем ваги і ацетону в сечі, а при появі діагностичних критеріїв, що свідчать про посилення його тяжкості, розглянути питання про госпіталізацію та проведенні лікування, спрямованого на нормалізацію всіх видів обміну, регідратацію, поліпшення функції ЦНС, нирок і печінки.

3. У лікуванні раннього токсикозу важкого ступеня, у жінок з наявністю екстрагенітальної патології ефективним методом є включення в схему терапії препарату Ксилат, який має оптимальний склад електролітів і потужну антикетогенну дію.

4. Застосування в схемі лікування препарату Ксилат дозволило значно швидше домогтися мінімізації блювоти, зникнення продуктів метаболізму ацетону в сечі, нормалізації і стабілізації стану пацієнток, що дозволяє рекомендувати застосування даного препарату в лікуванні раннього токсикозу важкого ступеня.

Список літератури:

1. American College of Obstetrics and Gynecology, authors. ACOG (American College of Obstetrics and Gynecology) Practice Bulletin: nausea and vomiting of pregnancy. Obstet Gynecol. 2004;103:803-814.
2. Eliakim R., Abulafia O., Sherer D.M. Hyperemesis gravidarum: a current review. // Am J Perinatol. 2000 – № 17. – P. 207-218.
3. El Mallakh, R.S. Hyperemesis gravidarum as conversion disorder/ R.S. El Mallakh, N.R. Liebowitz, M.S. Hale // J. Nerv. Ment. Dis. 2009. – № 178. – P. 655-659.
4. El. Younis, C.M. Rapid marked response of severe hyperemesis gravidarum to oral erythromycin / El. C.M. Younis, O. Abulafia, D.M. Sh'erer // Am. J. Perinatol. 2008. – № 15. – P. 533-534.
5. Erdem A. Detection of Helicobacter pylori seropositivity in < hyperemesis gravidarum and correlation with symptoms / A.Erdem, M.Arslan, M.Erdem // Am. J. Perinatol. 2002. – № 19. – P. 87-92.
6. FDA Approved obstetrics drugs: their effects on mother and baby/ Doris Haire. – FDA, 2001.
7. FitzGerald, C.M. Nausea and vomiting in pregnancy / C.M.FitzGerald // Br. J. Med. Psychol. 2004. – № 57. – P. 159-165.
8. Flaxman, S.M. Morning sickness: a mechanism for protecting mother and embryo / S.M.Flaxman, P.W. Sherman // Rev. Biol. 2000. – № 75. – P. 113-148.
9. Frankel, E.N. Chemistry of free radical and singlet oxidation of lipids / E.N.Frankel // Prog. Lipid. Res. 2005. – Vol. 23. – P. 197.
10. Frigo P. Hyperemesis gravidarum associated with Helicobacter pylori seropositivity / P.Frigo, C.Lang, K.Reisenberger // Obstet. Gynecol. 2008. – № 91. – P. 615-617.
11. Fukada Y. Rhabdomyolysis secondary to hyperemesis gravidarum / Y. Fukada, S.Ohta, K.Mizuno // Acta Obstet. Gynecol. Scand. 2009. – № 78. – P. 71.
12. Furneaux, E.C. Nausea and vomiting of pregnancy: endocrine basis and contribution to pregnancy outcome / E.C.Furneaux, A.J.Langley-Evans, S.C.Langley-Evans // Obstet. Gynecol. Surv. 2001. – № 56. – P. 775-782.

13. Gadsby R. A prospective study of nausea and vomiting during pregnancy / R.Gadsby, A.M.Barnie-Adshead, C.Jagger // Br. J. Gen. Pract. – 2003. – № 43. – P. 245-248.
14. Gerhard I. Endocrinology of normal and disordered early pregnancy / I. Gerhard // Gynäkologie. 2008. – Vol. 21. – № 3. – P. 201-202.
15. Ghani R. The use of total parenteral nutrition in protracted hyperemesis gravidarum / R.Ghani // J. Obstet. Gynaecol. 2003. – № 23. – P. 199-201.
16. Jueckstock J.K., Kaestner R., Mylonas I. //Managing hyperemesis gravidarum: a multimodal challenge. BMC Med. 2010;8:46.
17. Knobloch V. The development of immune logical relationship between mother and fetus-under physiological and pathological conditions / V.Knobloch, I. Miler // Allerg. Immunol. 2002. – Bd. 34. – № 4. – P. 219-231.
18. Koch, K.L.Gastric dysrhythmias and ;nausea of pregnancy / K.L.Koch, R.M.Stern, M.Vascy // Dig. Dis. Sci. 2010. – № 35. – P. 961-968.
19. Kocak, I. Helicobacter pylori seropositivity in patients with hyperemesis gravidarum / I. Kocak, Y. Akcan, C. Ustun // Int. J. Gynaecol. Obstet. 2009. – № 66. – P. 251-254.
20. Kuşcu N.K., Koyuncu F. Hyperemesis gravidarum: current concepts and management. Postgrad Med J. // 2002;78:76-79.
21. Levine M.G., Esser D. Total parental nutrition for the treatment of severe hyperemesis gravidarum: maternal nutritional effects and fetal outcome. // Obstet Gynecol. 1988;72:102-107.
22. Nelson-Piercy C. Treatment of nausea and vomiting in pregnancy: when should it be treated and what can be safely taken? Drug Saf. 1998;19:155-164.
23. Nelson-Piercy C., Fayers P., de Swiet M. Randomised, double-blind, placebo-controlled trial of corticosteroids for the treatment of hyperemesis gravidarum.// BJOG. 2001;108:9-15.
24. Sonkusare S. Hyperemesis gravidarum: a review. // Med Journal Malaysia. 2008;63:272-276.
25. Tan P.C., Jacob R., Quek K.F., Omar S.Z.. Pregnancy outcome in hyperemesis gravidarum and the effect of laboratory clinical indicators of hyperemesis severity. J Obstet Gynaecol Res. 2007;33:457-464.
26. Tan P.C., Khine P.P., Vallikkannu N., Zawiah S.Z.. Promethazine compared with metoclopramide for hyperemesis gravidarum: a randomized controlled trial. // Obstet Gynecol. 2010;115:975-981.
27. Taylor R. Successful management of hyperemesis gravidarum using steroid therapy//QJM. 1996;89:103-107.
28. Tsang I.S., Katz V.L., Wells S.D. Maternal and fetal outcomes in hyperemesis gravidarum. // Int J Gynaecol Obstet. 1996;55:231-235.
29. Veenendaal M.V., van Abeelen A.F., Painter R.C., et al. Consequences of hyperemesis gravidarum for offspring: a systematic review and meta-analysis. //BJOG. 2011;118:1302-1313.

Огородник А.А., Давыдова Ю.В.

Институт педиатрии, акушерства и гинекологии
Национальной академии медицинских наук Украины

Тудай В.Н.

Львовская областная клиническая больница

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РИСКОВ И ТАКТИКЕ ПРИ РАННЕМ ТОКСИКОЗЕ БЕРЕМЕННЫХ

Аннотация

В статье проведен анализ клинических и лабораторных изменений у беременных первого триместра беременности с ранним гестозом. Выделены основные факторы риска развития токсикоза средней и тяжелой степени. Определены основные методы профилактики и лечения раннего токсикоза различной степени тяжести. Выявлено, что включение в стандартные схемы лечения препарата Ксилат значительно сокращает сроки лечения и уменьшает время пребывания беременной в стационаре. Также, в более короткое время происходит улучшение лабораторных показателей, определяющих тяжесть течения раннего токсикоза.

Ключевые слова: беременность, ранний токсикоз, лечения раннего токсикоза, ксилит.

Ogorodnyk A.A., Davydova I.V.

Institute of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology
of National Academy of Medical Sciences of Ukraine

Tudai V.M.

Lviv Regional Hospital

MODERN APPROACHES IN RISK EVALUATION AND MANAGEMENT OF EARLY TOXICOSIS OF PREGNANT WOMEN

Summary

In the article there are shown analysis in clinical and laboratorial changes in pregnant during the first trimester of pregnancy with the early gestosis. There are defined main risk factors of toxicosis occurrence of medium and high level. There are also defined prevention methods and treatment of early toxicosis of different levels. Brought out that inclusion of Xylat to a standard treatment scheme significantly reduces treatment term and the term of staying in hospital of a pregnant woman is reduced. Also in much shorter term laboratorial indices indicating level of early toxicosis improve.

Keywords: pregnancy, early toxicosis, treatment of early toxicosis, Xylat.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ КАРІЕСУ ПОСТІЙНИХ ЗУБІВ*

Падалка А.І.

Українська медична стоматологічна академія

Представлений спосіб дозволяє в клінічних умовах, швидко, за один сеанс, без видалення зуба та без використання дорогоцінної апаратури визначити вміст фтору в емалі зубів. Зробити висновок про доцільність застосування в обстежених пацієнтів препаратів фтору та кальцію. Запропоновані схеми профілактики карієсу постійних зубів дають можливість лікарю-стоматологу надати індивідуальні рекомендації кожному пацієнту.

Ключові слова: профілактика карієсу, постійні зуби, фторид, кальцій, емаль зуба.

Постановка проблеми. Профілактика карієсу постійних зубів є однією з актуальних проблем стоматології. Це обумовлено високим рівнем поширеності та інтенсивності даного захворювання. Найбільш ефективним, визнаним експертами ВООЗ, засобом для попередження розвитку карієсу є фтор, особливо при місцевому його застосуванні. Тому з цією метою він дуже широко використовується в складі зубних паст, еліксирів, ополіскувачів для порожнини рота, стоматологічних лаків, гелів, герметиків. Але фториди не завжди виявляють тільки позитивну дію. Можливий і негативний їх вплив, що проявляється у вигляді флюорозу та деструкції твердих тканин зуба. До того ж, при флюорозі зуби також уражаються карієсом [6]. От чому диференційований індивідуальний підхід до профілактики карієсу зубів є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На яких же підставах повинні базуватися індивідуальні рекомендації молодим людям щодо застосування ними фторвміщуючих засобів догляду за зубами? На таких, які хоча б побічно враховували кількість фтору, який депонувався в твердих тканинах зубів за всі попередні періоди їх розвитку та функціонування, коли проходила мінералізація твердих тканин зуба, як до так і після прорізування, і свідчили б про можливість емалі зв'язувати нанесені на неї іони фтору.

Щоб відповісти на це запитання, спочатку потрібно згадати, що мінеральні сполуки фтору, зокрема фторопатит та гідроксиапатит, в підповерхневих та глибоких шарах емалі, після її дозрівання, протягом тривалого часу залишаються незмінними, або ж змінюються з плином часу за рахунок дифузії іонів фтору, в основному, з поверхневих шарів. Переважно, це відбувається при застосуванні сучасних органічних сполук фтору (амінофторидів), які здатні за короткий проміжок часу забезпечити дифузію іонів фтору не тільки в поверхневі, а й в більш глибокі шари емалі [4, 7] з утворенням фториду кальцію та дуже повільного переходу гідроксиапатиту у фторопатит. Процеси мінералізації – демінералізації в умовах порожнини рота, в основному, відбуваються на поверхні емалі. Ці поверхневі шари емалі з пелікулою при розвитку карієсу вражаються першими, а потім вже вражаються підповерхневі та більш глибокі шари емалі, тому чим більше буде іонізованого кальцію та гідроксифторопатиту в підповерхневих шарах емалі, тим більше вони зможуть його зв'язувати. От чому

для відповіді на поставлене запитання потрібно в'яснити, чи є в підповерхневій емалі зубів молодих людей можливість зв'язувати фтор, та чи виявляють іони фтору ремінералізуючу ефективність при безпосередньому нанесенні на зуби. Для цього потрібен швидкий клінічний спосіб визначення вмісту фтору в емалі зубів обстежених пацієнтів, на основі висновків якого можна було б спрогнозувати профілактичну ефективність фторвміщуючих засобів догляду за зубами, і який можна було б використовувати в стоматологічному кабінеті в умовах порожнини рота.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відомі способи визначення вмісту фтору в зубах здійснюються на видалених зубах, потребують значної кількості тканин зуба, не призначені для масових досліджень, не можуть бути застосовані *in vivo* в умовах стоматологічного кабінету, потребують використання дорогоцінної апаратури [2].

Для того, щоб лікарю-стоматологу уникнути помилок при індивідуальному призначенні засобів профілактики карієсу постійних зубів, необхідно визначити вміст фтору в емалі зубів обстеженого пацієнта.

Способу, який би дозволив в клінічних умовах, без видалення зуба, швидко, за один сеанс, діагностувати вміст фтору в емалі зуба на сьогоднішній день немає, тому його розробка являється актуальною.

Мета роботи. Обґрунтувати доцільність призначення препаратів фтору та кальцію для індивідуальної профілактики карієсу постійних зубів.

Виклад основного матеріалу. Під наглядом знаходилося 33 пацієнта-добровольця в віці 20-25 років. З метою провокації змін в проникності протравленої емалі для метиленового синього, на неї наносився розчин фториду натрію за наступним порівнянням інтенсивності забарвлення емалі до та після фторнавантаження, аналізом отриманих результатів й складанням схем індивідуальної профілактики карієсу постійних зубів (патенти України № 74391, 75707, 75999).

Запропонований спосіб визначення вмісту фтору в емалі зубів виконується наступним чином:

1. Видаляється зубний наліт з верхніх передніх зубів, після чого вони ізолюються від слизової оболонки губи і висушуються.

2. На обидва верхніх медіальних різця, на вестибулярну поверхню, по лінії екватора, мікропіпеткою, наноситься по одній краплі 1 N (3%) соляної кислоти, діаметром близько 2,0 мм.

3. Через 10 секунд кислота з обох зубів змивається водою, зуби ізолюються від слизової оболонки губи і висушуються.

4. На один різець на протравлену ділянку емалі, на 5 хвилин, наноситься крапля дистильованої

* Робота є фрагментом комплексної НДР ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія» МОЗ України «Відновлення стоматологічного здоров'я у пацієнтів з основними стоматологічними захворюваннями та їх реабілітація» (номер державної реєстрації 0111U006300).

води (контроль), на протравлену ділянку емалі другого різця, також на 5 хвилин, наноситься крапля 2% розчину фториду натрію (дослід).

5. Через визначений час контрольний і дослідний зуби промиваються водою, ізолюються від слизової оболонки губи, висушуються, потім на контрольну і дослідну ділянки емалі, одночасно, наноситься водний розчин 1% метиленового синього.

6. Через 10 секунд розчин метиленового синього з обох зубів стирається сухим ватним тампоном і негайно порівнюється інтенсивність забарвлення контрольної та дослідної ділянок емалі зуба. При цьому можна обійтися без 10-ти бальної поліграфічної шкали синього кольору, або ж використати її.

Зменшення інтенсивності забарвлення дослідної ділянки емалі в синій колір, в порівнянні з контрольною, свідчить про здатність емалі зуба засвоювати фториди, внаслідок недостатності в ній фтору, та наявність ремінералізуючої ефективності у фториду натрію, що є прямим показанням до проведення місцевої фторпрофілактики карієсу в обстеженого пацієнта.

В даному випадку для профілактики карієсу ми рекомендуємо схему № 1, яка включає:

- чищення зубів зубними пастами з фторидами, наприклад, «Lacalut sensitive» або «Lacalut fluor» [Виробник: Др. Тайс Натурварен ГмбХ, Німеччина], «Elmex Kariesschutz» [Виробник: компанія GABA International AG, Німеччина], «SPLAT Актив» [Виробник: ООО «Органик Фармасьютикалз», Росія], «R.O.C.S. school» [Виробник: ООО «ЕвроКосМед», Росія];

- застосування ополіскувачів для порожнини рота з вмістом фторидів, наприклад, «LACALUT sensitive» [Виробник: Др. Тайс Натурварен ГмбХ, Німеччина], «Oral-B PRO-EXPERT» [Виробник: Проктер енд Гембле, Німеччина];

- повторне щорічне визначення лікарем-стоматологом здатності емалі засвоювати іони фтору після застосування зубних паст і ополіскувачів для рота, що містять фториди з метою визначення доцільності подальшого застосування таких засобів для профілактики карієсу.

Ми сподівалися, що в усіх досліджених пацієнтів додаткове локальне фторнавантаження знизить проникність емалі, внаслідок чого інтенсивність забарвлення емалі метиленовим синім також знизиться. Але виявилось, що із 33 обстежених пацієнтів інтенсивність забарвлення протравлених ділянок емалі, після 5-ти хвилинної експозиції 2% розчину фториду натрію, у 12 пацієнтів підвищилася, що склало 36,4%, тобто більш, ніж третину загальної виборки. Отримані результати змусили нас замислитися над причиною такого явища. Що ж це за причина?

В зв'язку з тим, що емаль зубів обстежених пацієнтів була зрілою, то на її поверхні вона переважно складалася із фторопатиту та фториду кальцію. Не виключено, що в такій емалі були, навіть, не зв'язані іони фтору. Додаткове фторнавантаження фторидом натрію призвело до накопичення в емалі вільних іонів фтору, які викликали збільшення негативного заряду біологічних мембран емалі [3]. Це, в свою чергу, викликало їх електричний пробій з утворенням інвертованих пор, тобто їх руйнування [1, 5], що і призвело до підвищення проникності емалі, в тому числі й для метиленового синього. Таким чином, інтенсивність забарвлення емалі після аплікації фториду не знизилася, а підвищилася. Адже проникність різних тканин організму людини регулюється біологічними мембранами. На основі цих міркувань був зроблений висновок про те, що

додаткове фторнавантаження на емаль, уже насичену фтором, призводить до накопичення в ній надлишку іонів фтору. А це, в свою чергу, говорить про доцільність відмови, хоча б на деякий час, від застосування з метою профілактики карієсу засобів, що містять фториди, або про необхідність використання після фторидів засобів, які б зв'язували вільні іони фтору та відновлювали біологічні мембрани емалі.

Отже, при збільшенні інтенсивності забарвлення дослідної ділянки емалі в синій колір, в порівнянні з контрольною, що свідчить про наявність надлишку іонів фтору в емалі зуба, ми рекомендуємо застосовувати схему № 2 профілактики карієсу, яка включає:

- чищення зубів зубними пастами, які містять іони кальцію, наприклад, зубною пастою «Новый жемчуг кальций» [Виробник: ОАО «НЕВСКАЯ КОСМЕТИКА», Росія], в склад якої входить цитрат кальцію, «SPLAT Professional БЮКАЛЬЦІЙ» [Виробник: ООО «Органик Фармасьютикалз», Росія], до складу якої входить біоактивний кальцій та на-ногідроксиапатит;

- застосування ополіскувачів, або еліксирів для рота, які містять іони кальцію, наприклад, зубного еліксиру «ЕКСОДЕНТ» [Виробник: НПА «Одесская біотехнологія», Україна], в склад якого входить цитрат кальцію, ополіскувача для порожнини рота «SPLAT Professional ORGANIC» [Виробник: ООО «Органик Фармасьютикалз», Росія], до складу якого входить біоактивний кальцій.

- повторне щорічне визначення здатності емалі засвоювати іони кальцію та фтору після застосування зубних паст і ополіскувачів для рота з іонами кальцію, з метою визначення доцільності подальшого застосування таких засобів для профілактики карієсу.

Як в схемі № 1, так і в схемі № 2 профілактики карієсу можливе послідовне застосування зубних паст з кальцієм, а потім з фторидом в один і той же сеанс чищення зубів кожною пастою протягом 1,5 хвилин з метою утворення в поверхневому шарі емалі фториду кальцію.

Схема № 1, або схема № 2 профілактики карієсу постійних зубів може застосовуватися, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях серед старшокласників, в технікумах, у ВУЗах та військових частинах.

Приклад 1. При профілактичному огляді у пацієнта Віталія Г., 22 років, який має 30 постійних зубів, КІВЗ = 6. Гігієнічний індекс по Грину Вермільону = 1 бал, SPITN = 0. В Полтаві проживає 4,5 роки. До Полтави жив в м. Миколаїв. Про вміст фтору в питній воді м. Миколаєва ніколи не цікавився.

На вестибулярну поверхню 11 та 21 інтактних зубів, нижче лінії екватору, нанесено по одній краплі 1 N (3%) соляної кислоти, діаметром близько 2 мм. Через 10 секунд соляна кислота з обох зубів змита водою, зуби ізолювані від слизової оболонки верхньої губи ватним валиком і висушені. Потім на протравлену ділянку зуба 11, мікропіпеткою, нанесена крапля 2% розчину фториду натрію (дослід), а на протравлену ділянку зуба 21, мікропіпеткою, нанесена крапля дистильованої води (контроль). Через 5 хвилин обидва зуба промиті водою, висушені й на них нанесено по краплі водного розчину 1% метиленового синього. Через 10 секунд метиленовий синій з обох зубів стертий сухим ватним тампоном. Проведено порівняння інтенсивності забарвлення протравлених ділянок емалі двох зубів між собою без поліграфічної шкали синього кольору та з нею.

Встановлено, що інтенсивність забарвлення дослідної ділянки була нижче, ніж контрольної ділянки. В показниках поліграфічної шкали різниці дорівнювала 20%. Ці дані свідчать про зниження проникності емалі та про недостатність в ній фтору, із-за чого емаль здатна його засвоювати із додатково нанесеного на неї розчину фториду натрію. От чому, в обстеженого пацієнта доцільно застосовувати фториди з метою профілактики карієсу. Таким чином, даному пацієнту для профілактики карієсу рекомендували схему № 1, яка включає зубні пасти й ополіскувачі для рота з вмістом фторидів.

Приклад 2. Пацієнтка-доброволець М., 21 рік, яка має 28 постійних зубів, КІВз = 4. Гігієнічний індекс по Грину Вермільону = 1 бал. SPITN = 0. З дня народження проживає в м. Полтава.

Початкова інтенсивність забарвлення протравленої ділянки емалі зуба 11 метиленовим синім при порівнянні з 10-ти бальною поліграфічною шкалою синього кольору дорівнювала 75%. Після 5-ти хвилинної аплікації 2% розчину фториду натрію інтенсивність забарвлення протравленої ділянки емалі метиленовим синім стала дорівнювати 100%. Збільшення інтенсивності забарвлення дослідної ділянки емалі, в порівнянні з контрольною, склало 25%.

Ці дані свідчать про підвищення проникності емалі зуба через наявність в ній надлишку іонів фтору, що зумовлено додатковим фторнавантаженням. От чому, в обстеженої пацієнтки застосовувати фториди з метою профілактики карієсу недоцільно. Таким чином, даній пацієнтці рекомендували схему № 2 профілактики карієсу, яка включає зубні пасти й зубні еліксири або ополіскувачі для рота з вмістом іонів кальцію.

Висновки і пропозиції. Розроблений спосіб визначення вмісту фтору в емалі постійних зубів дає можливість в клінічних умовах, швидко, за один сеанс, без видалення зуба та без використання дорожньої апаратури визначити вміст фтору в емалі зубів, а запропоновані схеми профілактики карієсу дають можливість диференційовано та індивідуально підходити до рекомендацій щодо самостійної екзогенної профілактики карієсу зубів з застосуванням лікарських засобів в залежності від індивідуальної здібності емалі зубів засвоювати (зв'язувати) фтор або кальцій. Дані методики можуть бути запропоновані до використання в місцевостях з різним вмістом фтору в питній воді, продуктах харчування й повітрі, що дозволить лікарю-стоматологу уникнути помилок при індивідуальному призначенні лікарських засобів обстеженим пацієнтам.

Список літератури:

1. Владимиров Ю.А. Биологические мембраны и незапрограммированная смерть клетки / Ю.А. Владимиров // Соросовский образовательный журнал. Биология. – 2000. – № 9. – С. 11–16.
2. Николаев Н.С. Аналитическая химия фтора / Н.С. Николаев, С.Н. Суворова, Е.И. Гурович // М. 1970. – С. 143.
3. Падалка И.А. Эмаль зуба – это комплекс биологических мембран, экранированных апатитовидным минеральным веществом / И.А. Падалка, А.И. Падалка // Український стоматологічний альманах. – 2010. – № 3. – С. 17–20.
4. Садовский В.В. Клинические технологии блокирования кариеса / В.В. Садовский. – 2005. – 72 с.
5. Чизмаджев Ю.А. Биоэлектрoхимия: из прошлого в будущее / Ю.А. Чизмаджев // Соросовский образовательный журнал. Биология. – 2000. – № 6. – С. 23–27.
6. Шешукова О.В. Показники ураженості карієсом та його ускладненнями у дітей в регіоні з високим вмістом фтору в питній воді / О.В. Шешукова, В.П. Труфанова // Український стоматологічний альманах. – 2011. – № 3. – С. 97–98.
7. Petzold M. The influence of different fluoride compounds and treatment conditions on dental enamel: a descriptive in vitro study of the CaF₂ precipitation and microstructure / M. Petzold // Caries res. – 2001. – V. 35. – P. 45–51.

Падалка А.И.

Украинская медицинская стоматологическая академия

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ПРОФИЛАКТИКЕ КАРИЕСА ПОСТОЯННЫХ ЗУБОВ

Аннотация

Представленный способ позволяет в клинических условиях, быстро, за один сеанс, без удаления зуба и без использования дорогостоящей аппаратуры определить содержание фтора в эмали зубов. Сделать вывод о целесообразности применения у обследованных пациентов препаратов фтора и кальция. Предложенные схемы профилактики кариеса постоянных зубов дают возможность врачу-стоматологу предоставить индивидуальные рекомендации каждому пациенту.

Ключевые слова: профилактика кариеса, постоянные зубы, фторид, кальций, эмаль зуба.

Padalka A.I.

Ukrainian Medical Stomatological Academy

DIFFERENTIATED APPROACH TO THE PREVENTION OF CARIES IN PERMANENT TEETH

Summary

The presented method allows quickly, without tooth removing, without the use of expensive equipment to determine the contents of fluorine in the enamel of the teeth in clinical conditions. Method allows to conclude the feasibility of the use of fluoride and calcium medications for studied patients. The proposed schemes of permanent teeth caries prevention enable the dentist to provide individual recommendations for each patient.

Keywords: prevention of dental caries, permanent teeth, fluoride, calcium, tooth enamel.

MODULATION OF HEART RATE VARIABILITY IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS ASSOCIATED WITH CAROTID ATHEROSCLEROSIS

Sadomov A.S., Nasonenko O.V.
Zaporizhzhia State Medical University

Heart rate variability (HRV) is a proven predictor of cardiovascular events in the general population, and especially in patients with type 2 diabetes mellitus (T2DM). Early detection of autonomic dysfunction in T2DM can help to detect the developing atherosclerosis in earlier stages to prevent unfavorable outcomes. This study evaluates the impact of T2DM associated with carotid atherosclerosis on HRV parameters.

Keywords: type 2 diabetes mellitus, carotid atherosclerosis, heart rate variability, cardiovascular events, carotid intima-media thickness.

Heart rate variability (HRV) is definitely one of main proven predictors of cardiovascular mortality.

HRV is a noninvasive tool to assess autonomic function. The Atherosclerosis Risk in Communities study has shown reduced HRV as an independent factor of increased value of cardiovascular events, especially of coronary artery disease [2; 3]. It is known that the dysregulation of the autonomic function is associated with increased risk of cardiac death in patients with diabetes and hypertension, as well as with poor prognosis of cardiovascular events [1]. Type 2 diabetes mellitus is associated with a higher risk of atherosclerosis that is known as a sensitive marker of cardiac morbidity and mortality. Due to limitations Framingham Risk Score because of low sensitivity and specificity additional markers, such as HRV changes, may be useful in prevention and early diagnosis of cardiovascular (CV) complications in general population.

The objective was to assess changes of HRV parameters depending on presence or absence of stenotic lesions of brachiocephalic arteries in patients with diabetes mellitus type 2 (T2DM).

Materials and methods. 43 patients with T2DM and 15 non-diabetic healthy control subjects were involved into this study. All participants were matched for sex and age (32 men and 26 women, mean age $53 \pm 6,3$ years). Subjects with previous history of CV events, such as the myocardial infarction or stroke, were excluded. All included participants were subjected to color duplex scanning of brachiocephalic arteries with measurement of carotid intima-media thickness (CIMT). HRV assessment was performed for all subjects according to the guidelines of the Task Force for Pacing and Electrophysiology [3].

Patients thus followed the usual daily regimen. The duration of monitoring was 24 hours. Calculation of heart rate variability was performed considering of successive R-R intervals of sinus origin for duration of 300 s with a pitch of 1 min and calculation of standard time parameters in day and night periods. Spectral analysis was performed using the method of fast Fourier transformation with calculation of power spectral density in the following frequency bands: very low frequency (VLF) – 0,0033-0,04 Hz, low frequency (LF) – 0,04-0,15 Hz, high frequency (HF) – 0,15-0,4 Hz. Total power spectrum (TS) and the ratio of low-to high-frequency component (LF / HF), the value of low-power and high-frequency components of the spectrum, expressed in normalized units (LFnorm%, HFnorm%) were also calculated. Indicators were measured automatically every five minutes of recording. Five-minute intervals, which included non-stationary processes, artifacts and frequent premature ventricular beats were excluded from the calculation by direct analysis of the record. We analyzed the records of length not less than 18 hours, which included overnight. To investigate the circadian fluctuations in HRV all studied parameters were calculated in active (from 7:00 AM to 10:00 pm) and passive (from 12:00 PM to 6:00 AM) periods of the day. Circadian index was also calculated for all records. It was performed also laboratory testing, that included the measurement of fasting plasma glucose (FPG), total cholesterol, triglycerides, low-density lipoprotein (LDL), high-density lipoprotein (HDL). All patients were fasted more than 10 hours before drawing of blood samples.

Results. Table 1 summarizes the general characteristics of study groups. Mean duration of T2DM was $6,4 \pm 3,7$ years for diabetic group. Systolic

Table 1

General characteristic of study groups

	Participants with T2DM, n=43 Mean value $\pm$ standart deviation	Non-diabetic subjects, n=15 Mean value $\pm$ standart deviation
Age	$54 \pm 5,2$	$51 \pm 6,3$
Sex: male%	56	53
T2DM duration	$6,4 \pm 3,7$	-
FPG, mmol/l	$8,8 \pm 3,6$	$4,2 \pm 1,9$
Total cholesterol, mmol/l	$5,3 \pm 2,8$	$4,3 \pm 0,9$
LDL cholesterol, mmol/l	$4,8 \pm 0,7$	$3,3 \pm 0,8$
HDL cholesterol, mmol/l	$1,1 \pm 0,2$	$1,5 \pm 0,4$
CIMT, mm: left/right	$0,77 \pm 0,06 / 0,76 \pm 0,07$	$1,18 \pm 0,05^* / 1,07 \pm 0,04^*$
Total cases of carotid stenotic lesions	28	0
The average volumetric flow velocity of the common carotid arteries Vvol med, ml/min	$538,2 \pm 46,8$	$483,7 \pm 51,1^*$

Note: * – $p \leq 0,05$ compared to control group

blood pressure was significantly higher in patients with longer history of T2DM and had a direct association with state of compensation T2DM. The FPG, LDL, total cholesterol levels were significantly higher in diabetic group compared to non-diabetic subjects ($p \leq 0,05$). By ultrasound dopplerography in 65,1% of patients with T2DM were found early signs of non-stenotic carotid atherosclerosis and stenotic carotid lesions, while the control group had any evidence of atherosclerosis of brachiocephalic arteries (BCA). In 13% of stenosis cases observed bilateral lesions of BCA. Structural vascular atherosclerotic pathology in subject from control group was not found in 100% cases, all arteries remained intact. The development of atherosclerosis is closely linked to the activation of compensatory-adaptive mechanisms of redistribution of blood flow, which manifests as the formation of hyperkinetic haemodynamics variant with decreased volumetric blood flow velocity in all basins.

Table 2 shows the HRV parameters measured in participants of both groups. Analysis of HRV showed a significant reduction of average time values of HRV in patients with T2DM compared with those of healthy people. These changes are particularly clear for SDNN. It is equivalent by the physiological meaning to the TP, pNN50 and RMSSD, that in turn is a reflection of rapid high-frequency oscillations. According to the results it can be concluded dysfunction of autonomic control of heart rate in patients of both T2DM studied groups. More expressed reduction of total power of spectrum proved for patients with carotid atherosclerosis. Significant reduction of spectral power in HF band (expressed in normalized units) and in total power was also observed in T2DM participants relative to controls. It was found the high correlation between HF part of spectrum and total power in diabetic patients. Physiological fluctuations in TP, SDNN per day were seen in the control group by the analysis of circadian changes, and it was a logical increase of these at night. Improving of performance RMSSD, pNN50, HF with a decrease in LF / HF ratio seems as a display of dominance regulatory vagal activity, whereas active period of the observed increase in LF, LF%, LF / HF resulting of sympathetic hyperactivity.

The correlative analyses show that CIMT correlates with decreasing of time-domain and frequency-domain of spectrum. The most expressed reduction is observed for TP and SDNN and also relates to a violation of circadian activity of the autonomic nervous system.

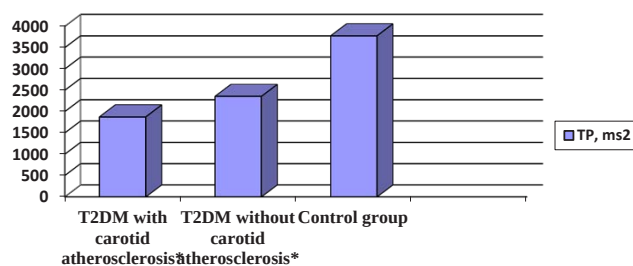

Fig. 1. Changes in the total spectral power in the study groups according to the presence or absence of atherosclerotic carotid arteries

Note: * – $p \leq 0,05$ compared to control group

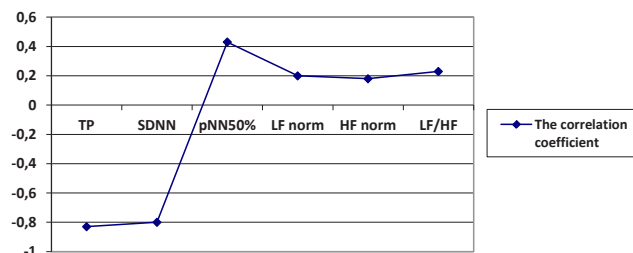

Fig. 2. Correlation between HRV parameters and CIMT in diabetic subjects

Discussion. The autonomic nervous system is often imbalanced in patients with type 2 diabetes mellitus and this neuropathy may be clinically unapparent. Heart rate variability is reduced in T2DM subjects, suggesting as a part of cardiac autonomic neuropathy as the complication of T2DM. The dysfunction of sympathetic branch of heart's autonomic regulation has been associated with increased risk for CV events and cardiac mortality. The significance findings is that HRV reduction in diabetics was present since the early stages of diabetes even before clinical atherosclerotic cardiovascular disease became evident. So, it is necessary to screen for autonomic neuropathy as early as possible in T2DM to identify and prevent the development of serious CV events.

Significantly reduced HRV in diabetic patients have been shown previously in many multicenter randomized studies [1; 5; 6]. The results showed lower SDNN, HF and LF part in T2DM opposed to non-diabetic subjects. A reduction in time-domain parameters of heart rate variability seems not only to

Table 2

HRV parameters in study groups

	Participants with T2DM, n=43 Mean value±standart deviation		Non-diabetic subjects, n=15 Mean value±standart deviation
	With carotid atherosclerosis, n=28	Without carotid atherosclerosis, n=15	
TP, ms ²	1876,85±72,8*	2358,92±116,27*	3778,52 ±229,32
SDNN, ms	131,16±6,51*	145,16±11,21*	155,15±21,84
RMSSD, ms	34,45±1,95	34,06±1,52	33,3±2,66
pNN50,%	14,6±0,95	12,48±1,44	12,87±1,90
LFnorm,%	43,16±2,0*	67,12±8,66*	29,9±2,21
HFnorm,%	20,27±0,92	27,17±2,85	18,98±1,42
LF/HF, standard units	2,12±0,05	2,83±0,13*	1,58±0,05
VLF, ms ²	725,93±12,56	1053,71±69,3	867,25±32,43
LF, ms ²	495,63±7,63*	995,06±21,22	868,9±20,13
HF, ms ²	232,93±7,51*	351,11±16,01	550,3±22,5
IC, standard units	2,61±0,14	5,84±0,36*	2,36±0,08
Heart rate, beats per min.	71,9±4,71	72±4,69	65,6±2,97

Note: * – $p \leq 0,05$ compared to control group

carry negative prognostic value but also to precede the clinical expression of autonomic neuropathy.

In addition, it was found the positive correlation between CIMT and value of HRV reduction for group with T2DM (picture 2). The maximal correlation was reported between CIMT and TP. Changing the TP and SDNN parameters shows strong reverse negative correlation with remodeling brachiocephalic vessels, which indicates an insufficient functional state of the autonomic control of heart rate. Except decreasing of frequency-domain parameters observed the violation of circadian activity and reduction of time-domain data according to both groups with T2DM. But circadian rhythm of HRV in patient with atherosclerosis characterized by further reducing of sympathetic and parasympathetic influences

in active and passive hours. A low LF HRV may predict the progression of atherosclerosis in diabetic patients [7].

Conclusion. The reduction of HRV and its time-domain and frequency-domain parameters should be monitored even in early stage from the onset of T2DM, even if there are no symptoms of atherosclerotic lesions of carotid arteries, as a part of diagnostic the cardiac autonomic neuropathy. On the other hand, the concomitant history of carotid atherosclerosis is one more important factor of HRV reducing. This is considerable reason to perform 24-hour ECG recording for baseline evaluation in all patients with diabetes, along with ultrasound examination. The reasons are obvious, as is well known that lower HRV is associated with increased cardiovascular risk.

References:

1. Gerritsen J. Impaired autonomic function is associated with increased mortality, especially in subjects with diabetes, hypertension, or a history of cardiovascular disease: the Hoorn Study/ Gerritsen J., Dekker J.M., Ten Voorde B.J. [et al.]// *Diabetes Care*. – 2001. – Vol. 24(10). – P. 1793–8.
2. D. Liao. Cardiac autonomic function and incident coronary heart disease: a population based case-cohort study: The ARIC study/D. Liao, J. Cai, W. D. Rosamond [et al.]//*American Journal of Epidemiology*. – 1997. – Vol. 145(8). – P. 696–706.
3. J. M. Dekker. Low heart rate variability in a 2-minute rhythm strip predicts risk of coronary heart disease and mortality from several causes: The ARIC study/ J. M. Dekker, R. S. Crow, A. R. Folsom [et al.]//*Circulation*. – 2000. – Vol. 102(11). – P. 1239–1244.
4. Heart rate variability: standards of measurement, physiological interpretation and clinical use. Task Force of the European Society of Cardiology and the North American Society of Pacing and Electrophysiology// *Circulation*. – 1996. – Vol. 93(5). – P. 1043–1065.
5. J. P. Singh. Association of hyperglycemia with reduced heart rate variability (The Framingham Heart Study)/ J. P. Singh, M. G. Larson, C. J. O'Donnell [et al.]//*American Journal of Cardiology*. – 2000. – Vol. 86(3). – P. 309–312.
6. D. Liao. Association of vagal tone with serum insulin, glucose, and diabetes mellitus–The ARIC study/D. Liao, J. Cai, F. L. Brancati [et al.]// *Diabetes Research and Clinical Practice*. – 1995. – Vol. 30(3). – P. 211–221.
7. Gottsäter A. Decreased heart rate variability may predict the progression of carotid atherosclerosis in type 2 diabetes/ Gottsäter A., Ahlgren A.R., Taimour S., Sundkvist G.// *Epub Clin Auton Res*. – 2006. – Vol. 16(3). – P. 228–34.

Садовиков А.С., Насоненко О.В.

Запорізький державний медичний університет

МОДУЛЯЦІЯ ВАРІАБЕЛЬНОСТІ СЕРЦЕВОГО РИТМУ У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ 2 ТИПУ, АСОЦІЙОВАНИЙ ІЗ КАРОТИДНИМ АТЕРОСКЛЕРОЗОМ

Анотація

Варіабельність серцевого ритму (ВСР) є доведеним предиктором серцево-судинних подій як у загальній популяції, так, зокрема, і у пацієнтів з цукровим діабетом 2 типу (ЦД 2 типу). Раннє виявлення вегетативної дисфункції у хворих на ЦД 2 типу може сприяти діагностиці атеросклерозу на ранніх стадіях для профілактики несприятливих результатів надалі. У даному дослідженні оцінюється вплив ЦД 2 типу, пов'язаного з атеросклерозом сонних артерій, на зміну показників ВСР.

Ключові слова: цукровий діабет 2 типу, атеросклероз сонних артерій, варіабельність серцевого ритму, серцево-судинні події, товщина інтима-медіа сонних артерій.

Садовиков А.С., Насоненко А.В.

Запорожский государственный медицинский университет

МОДУЛЯЦИЯ ВАРИАБЕЛЬНОСТИ СЕРДЕЧНОГО РИТМА У БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА, АССОЦИИРОВАННЫМ С КАРОТИДНЫМ АТЕРОСКЛЕРОЗОМ

Аннотация

Вариабельность сердечного ритма (ВСР) является доказанным предиктором сердечно-сосудистых событий как в общей популяции, так, в частности, и у пациентов с сахарным диабетом 2 типа (СД 2 типа). Раннее выявление вегетативной дисфункции у больных СД 2 типа может способствовать диагностике атеросклероза на ранних стадиях для профилактики неблагоприятных исходов в дальнейшем. В данном исследовании оценивается влияние СД 2 типа, ассоциированного с атеросклерозом сонных артерий, на изменение показателей ВСР.

Ключевые слова: сахарный диабет 2 типа, атеросклероз сонных артерий, вариабельность сердечного ритма, сердечно-сосудистые события, толщина комплекса интима-медиа сонных артерий.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ НОВОНАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ, ПОКАЗНИКІВ ПЕРЕБІГУ ВАГІТНОСТІ ТА ХАРАКТЕРУ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЇХ МАТЕРІВ ЗА ДАНИМИ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

Сергєта Д.П.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова,
Вінницька обласна дитяча клінічна лікарня

У ході проведених досліджень на підставі використання процедур факторного аналізу встановлені особливості взаємозалежності показників фізичного розвитку новонароджених дітей та медико-соціальних показників життєдіяльності, показників щодо перебігу вагітності та характеру трудової діяльності їх матерів. Одержані дані переконливо підкреслюють той факт, що в структурі виявлених чинників найбільший вплив на процеси формування провідних характеристик фізичного розвитку новонароджених дітей незалежно від місць постійного мешкання їх матерів справляє такий фактор, як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей», який визначає ступінь гармонійності фізичного розвитку. Далі у всіх досліджуваних групах, за виключенням дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста, слідує такі фактори, як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів», що включає у свою структуру, передусім, показники відносно їх віку та порядкового номеру вагітності і пологів, а також «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей», що поєднує в своїй структурі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя. Натомість у дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста, друге за ступенем значущості місце займає такий фактор, як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей», третє – такий фактор, як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів».

Ключові слова: новонароджені, фізичний розвиток, матері, медико-соціальні показники, взаємозалежність, факторний аналіз.

Постановка проблеми. Встановлення особливостей взаємозалежності показників морфофункціонального стану організму новонароджених дітей і, зокрема, показників фізичного розвитку дівчаток і хлопчиків, та великої множини показників медичного, соціального і гігієнічного змісту, що надають об'єктивну інформацію про особливості різних аспектів показників життєдіяльності, прямих та опосередкованих корелят перебігу вагітності і пологів та характеру трудової діяльності їх матерів вимагає пошуку та застосування сучасних багатовимірних методів статистичного аналізу [1, с. 7; 3, с. 59; 5, с. 75; 6, с. 5; 8, с. 312; 10, с. 300].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цьому контексті необхідно відзначити той факт, що протягом останніх років важливе місце в структурі наукових досліджень у галузі профілактичної медицини посідає факторний аналіз, котрий надає можливість кількісно оцінити певні особливості досліджуваних показників, котрі безпосередньо не вимірюються, на підставі оцінки характеристик, рівень вираження яких визначений, надаючи можливість встановити для великої частини вихідних ознак достатньо вузький набір властивостей, що характеризують зв'язок між групами цих ознак та певними узагальненими факторами, провести коректне статистичне описання багатовимірних об'єктів, які відзначаються наявністю великої множини кількісних та якісних ознак і мають апріорну надлишковість вихідних характеристик досліджуваної системи, на підставі визначення певних, глибинних за своєю суттю, показників, що їх визначають. У зв'язку з цим, основним завданням факторного аналізу є відокремлення та ідентифікація окремих факторів, а також визначення ступеня їх вираження для окремих одиниць статистичної сукупності. Причому ідентифікація компонент, тобто надання їм певного змісту, в багатьох аспектах, залежить від ознакової множини, що досліджується. Як правило, її формують на основі теоретично обґрунтованої гіпотези відносно природи латентних властивостей явища. Натомість трактування та формалізація отриманих факторів передбачає проведення аналізу величин коефіцієнтів

кореляції між вихідними змінними та отриманими факторами і, у разі виявлення декількох взаємопов'язаних з останніми величин, їх змістовну інтерпретацію [2, с. 438; 4, с. 368; 7, с. 251; 9, с. 208].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В теперішній час майже відсутні об'єктивні, отримані з позицій доказової медицини, дані відносно особливості взаємозалежності показників фізичного розвитку новонароджених дітей та провідних медико-соціальних показників життєдіяльності їх матерів, що мешкають в умовах різних територіально диференційованих регіонів.

Мета статті. Метою дослідження стало встановлення особливостей взаємозалежності показників фізичного розвитку новонароджених дітей та медико-соціальних показників життєдіяльності, показників особливості перебігу вагітності та характеру трудової діяльності їх матерів на підставі використання процедур факторного аналізу.

Викладення основного матеріалу. Дослідження проводились на базі відділень для новонароджених дітей Вінницької дитячої обласної лікарні і Вінницького обласного лікарні імені М.І. Пирогова та пологових будинків м. Вінниці. Оцінка фізичного розвитку і морфофункціонального стану новонароджених дітей здійснювалась з використанням загальноприйнятих антропометричних методик. Крім того, визначався ряд анамнестичних та об'єктивних показників щодо морфофункціонального стану організму їх матерів. Новонароджених дітей, які підлягали обстеженню, було розподілено на 3 групи: дівчатка і хлопчики, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста (1 група), дівчатка і хлопчики, що народилися у матерів, які мешкали в умовах малих і середніх міст (районний центр, міста обласного підпорядкування тощо) (2 група), дівчатка і хлопчики, що народилися у матерів, які мешкали в сільській місцевості (3 група).

Статистичний аналіз одержаних результатів (процедури описової статистики і кореляційного аналізу) проводився на підставі застосування стандартного пакету прикладних програм багатовимірної

статистичного аналізу «Statistica 6.0 for Windows» (належить Центру нових інформаційних технологій Вінницького національного університету імені М.І. Пирогова, ліцензійний №АХХ910А374605FA). Застосування процедур факторного аналізу передбачало проведення 4 основних етапів статистичних перетворень: створення кореляційної матриці для змінних, що підлягають аналізу (1 етап), відокремлення окремих факторів та розрахунок факторних навантажень (2 етап), обертання факторів для створення спрощеної схеми їх трактування (3 етап), ідентифікація та остаточна інтерпретація факторів, що визначені (4 етап).

В ході проведених досліджень на підставі реалізації основних етапів статистичних перетворень, властивих для факторного аналізу, визначені головні фактори, що справляють істотний вплив на особливості формування провідних показників фізичного розвитку новонароджених дівчаток і хлопчиків та дозволяють встановити зв'язки між цілим рядом угруповань номінальних показників ($f_1, f_2, \dots, f_n$), які відображують характеристики морфофункціонального, медико-соціального та анамnestичного змісту (вік матерів, особливості місць їх постійного мешкання та перебування у шлюбі, термін і порядковий номер вагітності, особливості перебігу і порядковий номер пологів, час початку менструацій та особливості статевого життя, довжина і маса тіла матерів та збільшення їх маси тіла під час вагітності тощо) і особливості морфофункціонального стану новонародженого (маса і довжина тіла, окружність голови і грудної клітки, стан новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя) та результативними за своїм змістом показниками (y_1, y_2, y_3, y_4), а саме рівнем розвитку відповідно маси тіла (МТ), довжини тіла (ДТ), окружності голови (ОГ) і окружності грудної клітки (ОГК) новонароджених дітей.

Так, закономірності виявлених факторних навантажень серед дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста, слід було представити у вигляді наступних взаємовідношень (1–4):

$$MT = 0,901f_1 + 0,049f_2 + 0,121f_3 - 0,055f_4 + 0,087f_5; \quad (1)$$

$$DT = 0,802f_1 + 0,045f_2 + 0,146f_3 - 0,051f_4 + 0,008f_5; \quad (2)$$

$$OG = 0,830f_1 + 0,083f_2 + 0,157f_3 - 0,063f_4 + 0,012f_5; \quad (3)$$

$$OGK = 0,879f_1 + 0,004f_2 + 0,158f_3 - 0,002f_4 + 0,114f_5; \quad (4)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 27,25%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 15,80%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості анамnestичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 14,21%) та включав у свою структуру, передусім, показники щодо їх віку та порядкового номеру пологів; фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості трудової діяльності матерів» (частка дисперсії – 12,19%) і, насамперед, визначав показники щодо групи фізичної активності, до якої слід було віднести матерів згідно із провідними ознаками їх професійної діяльності; зрештою, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 11,46%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо).

Разом з тим закономірності виявлених факторних навантажень серед хлопчиків, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста,

необхідно було представити у вигляді таких взаємовідношень (5–8):

$$MT = 0,919f_1 + 0,066f_2 + 0,067f_3 + 0,012f_4 + 0,114f_5; \quad (5)$$

$$DT = 0,851f_1 + 0,046f_2 + 0,037f_3 - 0,013f_4 - 0,032f_5; \quad (6)$$

$$OG = 0,810f_1 + 0,003f_2 + 0,101f_3 + 0,031f_4 + 0,009f_5; \quad (7)$$

$$OGK = 0,862f_1 + 0,037f_2 + 0,017f_3 - 0,037f_4 + 0,048f_5; \quad (8)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 34,28%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості анамnestичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 16,13%) і включав у свою структуру, передусім, показники щодо їх віку та порядкового номеру вагітності і пологів; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 14,84%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 14,03%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо); зрештою, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості фізичного розвитку матерів» (частка дисперсії – 10,82%) і, насамперед, визначав показники їх маси і довжини тіла.

Закономірності виявлених факторних навантажень серед дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах малих і середніх міст, слід було представити у вигляді наступних взаємовідношень (9–12):

$$MT = 0,939f_1 + 0,031f_2 + 0,198f_3 + 0,030f_4 + 0,071f_5; \quad (9)$$

$$DT = 0,826f_1 + 0,028f_2 + 0,155f_3 + 0,007f_4 + 0,168f_5; \quad (10)$$

$$OG = 0,831f_1 + 0,014f_2 + 0,052f_3 + 0,055f_4 + 0,012f_5; \quad (11)$$

$$OGK = 0,856f_1 + 0,025f_2 + 0,065f_3 + 0,035f_4 + 0,110f_5; \quad (12)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 27,05%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості анамnestичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 17,98%) та включав у свою структуру, передусім, показники щодо порядкового номеру вагітності і пологів; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 13,68%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості фізичного розвитку матерів» (частка дисперсії – 11,80%) і, насамперед, визначав показники щодо їх маси і довжини тіла, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 11,65%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо).

Водночас закономірності виявлених факторних навантажень серед хлопчиків, що народилися у матерів, які мешкають в умовах малих і середніх міст, необхідно було представити у вигляді таких взаємовідношень (13–16):

$$MT = 0,927f_1 + 0,014f_2 + 0,051f_3 + 0,078f_4 + 0,029f_5; \quad (13)$$

$$DT = 0,872f_1 + 0,012f_2 + 0,004f_3 - 0,083f_4 - 0,009f_5; \quad (14)$$

$$OG = 0,848f_1 + 0,013f_2 + 0,036f_3 + 0,015f_4 + 0,028f_5; \quad (15)$$

$$OGK = 0,723f_1 + 0,019f_2 + 0,051f_3 + 0,085f_4 + 0,075f_5; \quad (16)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливос-

ті розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 24,62%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 17,35%) та включав у свою структуру, передусім, показники щодо порядкового номеру вагітності і пологів; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 13,22%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 12,10%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо); зрештою, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості статевого життя» (частка дисперсії – 11,42%) і, насамперед, визначав дані щодо його початку.

Закономірності виявлених факторних навантажень серед дівчаток, що народилися у матерів, які мешкали в умовах сільської місцевості, слід було представити у вигляді наступних взаємовідношень (17–20):

$$MT = 0,924f_1 + 0,127f_2 + 0,0058f_3 + 0,039f_4 + 0,068f_5; \quad (17)$$

$$DT = 0,857f_1 + 0,036f_2 + 0,129f_3 + 0,070f_4 + 0,133f_5; \quad (18)$$

$$OG = 0,815f_1 + 0,033f_2 + 0,124f_3 + 0,054f_4 + 0,050f_5; \quad (19)$$

$$OGK = 0,688f_1 + 0,015f_2 + 0,049f_3 + 0,012f_4 + 0,055f_5; \quad (20)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 25,56%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 17,06%) та включав у свою структуру, передусім, показники щодо їх віку та порядкового номеру вагітності і пологів; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 14,14%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 13,16%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо); зрештою, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості фізичного розвитку матерів» (частка дисперсії – 11,39%) і, насамперед, визначав показники їх маси їх довжини тіла.

Натомість закономірності виявлених факторних навантажень серед хлопчиків, що народилися у матерів, які мешкали в умовах сільської місцевості, необхідно було представити у вигляді таких взаємовідношень (21–24):

$$MT = 0,916f_1 + 0,088f_2 + 0,063f_3 + 0,081f_4 + 0,083f_5; \quad (21)$$

$$DT = 0,780f_1 + 0,009f_2 + 0,058f_3 + 0,006f_4 + 0,024f_5; \quad (22)$$

$$OG = 0,853f_1 + 0,077f_2 + 0,098f_3 + 0,065f_4 + 0,029f_5; \quad (23)$$

$$OGK = 0,851f_1 + 0,136f_2 + 0,035f_3 + 0,009f_4 + 0,049f_5; \quad (24)$$

де фактор f_1 мав бути визначений як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – 25,32%); фактор f_2 мав бути інтерпретований як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 17,09%) та включав у свою структуру, передусім, показники щодо їх віку та порядкового номеру вагітності і пологів; фактор f_3 мав бути визначений як «особливості перебігу пологів» (частка дисперсії – 13,91%) та виявляв визначальні риси перебігу безпосереднього процесу пологів (природні пологи, кесарів розтин, відсутність або наявність ускладнень тощо); фактор f_4 мав бути інтерпретований як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 13,19%) і, насамперед, поєднував у собі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя; зрештою, фактор f_5 мав бути визначений як «особливості статевого життя» (частка дисперсії – 11,56%) і, насамперед, визначав дані щодо його початку.

Висновки та пропозиції.

1. Дані, одержані на підставі використання процедур факторного аналізу, переконливо підкреслюють той факт, що в структурі виявлених чинників найбільший вплив на процеси формування провідних характеристик фізичного розвитку новонароджених дітей незалежно від місць постійного мешкання їх матерів справляє такий фактор, як «особливості розвитку соматометричних показників фізичного розвитку новонароджених дітей» (частка дисперсії – від 24,62% до 34,28%), який визначає ступінь гармонійності фізичного розвитку.

2. Далі у всіх досліджуваних групах, за виключенням дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста, слідують такі фактори, як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – від 16,13% до 17,98%), що включає у свою структуру, передусім, показники відносно їх віку та порядкового номеру вагітності і пологів, а також «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – від 13,22% до 14,84%), що поєднує в своїй структурі показники стану новонароджених за шкалою Апгар на 1 і 5 хвилини життя.

3. У дівчаток, що народилися у матерів, які мешкають в умовах великого міста, друге за ступенем значущості місце займає такий фактор, як «особливості функціонального стану організму новонароджених дітей» (частка дисперсії – 15,80%), третє – такий фактор, як «особливості анамнестичних характеристик життя матерів» (частка дисперсії – 14,21%).

4. Перспективи подальших досліджень полягають у використанні одержаних даних під час здійснення прогностичної оцінки особливостей перебігу вагітності у жінок, які мешкають в умовах різних територіально диференційованих регіонів, створенні шкал комплексної оцінки ступеня ризику виникнення зрушень з боку провідних показників фізичного розвитку та морфофункціонального стану організму новонароджених тощо.

Список літератури:

1. Антипкін Ю. Г. Наукові та практичні проблеми збереження здоров'я дітей України / Ю. Г. Антипкін // Врачебная практика. – 2007. – № 1(55). – С. 7–11.
2. Антомонов М. Ю. Математическая обработка и анализ медико-биологических данных / М. Ю. Антомонов – К., 2006. – 558 с.
3. Баранов А. А. Физическое развитие детей и подростков на рубеже тысячелетий / А. А. Баранов, В. Р. Кучма, Н. А. Скоблина. – М., 2008. – С. 58–61.
4. Бьюль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бьюль, П. Цлфель. – СПб: ООО «ДиаСофтЮП», 2005. – 608 с.
5. Кучма В. Р. Физическое развитие московских и киевских школьников / В. Р. Кучма, Н. А. Скоблина, А. Г. Платонова // Гигиена и санитария. – 2011. – № 1. – С. 75–78.

6. Майданник В. Г. Нові нормативи фізичного розвитку дітей, розроблені експертами ВООЗ / В. Г. Майданник // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2008. – № 2. – С. 5-12.
7. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А. Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2006. – 392 с.
8. Платонова А. Г. Физическое развитие городских школьников в динамике 30 лет // III Конгресс Российского общества школьной и университетской медицины и здоровья. – М.: Издатель НЦЗД РАМН, 2012. – С. 312-314.
9. Реброва О. Ю. Статистический анализ медицинских данных. Применение пакета прикладных программ Statistica // О. Ю. Реброва. – М.: МедиаСфера, 2006. – 312 с.
10. Сучасні тенденції у фізичному розвитку міських дітей / Н. С. Полька, С. М. Джурінська, Н. Я. Яцковська, А. Г. Платонова // Гігієна населених місць. – К., 2009. – Вип. 53. – С. 299-303.

Сергета Д.П.

Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова,
Винницкая областная детская клиническая больница

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НОВОРОЖДЕННЫХ ДЕТЕЙ И МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ, ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТЕЧЕНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ И ХАРАКТЕРА ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИХ МАТЕРЕЙ НА ОСНОВании ДАННЫХ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В ходе проведенных исследований на основе использования процедур факторного анализа установлены особенности взаимозависимости показателей физического развития новорожденных детей и медико-социальных показателей жизнедеятельности, показателей особенности течения беременности, а также характера трудовой деятельности их матерей. Полученные данные убедительно подчеркивают тот факт, что в структуре выявленных факторов наибольшее влияние на процессы формирования ведущих характеристик физического развития новорожденных детей независимо от места постоянного проживания их матерей оказывает такой фактор, как «особенности развития соматометрических показателей физического развития новорожденных детей», определяющий степень гармоничности физического развития. Далее во всех исследуемых группах, за исключением девочек, родившихся у матерей, проживающих в условиях города, следуют такие факторы, как «особенности анамнестических характеристик жизни матерей», включающий в свою структуру, прежде всего, показатели относительно их возраста и порядкового номера беременности и родов, а также «особенности функционального состояния организма новорожденных детей», сочетающий в своей структуре показатели состояния новорожденных по шкале Апгар на 1 и 5 минутах жизни. В тоже время у девочек, родившихся у матерей, проживающих в городской местности, второе по степени значимости место занимает такой фактор, как «особенности функционального состояния организма новорожденных детей», третье – такой фактор, как «особенности анамнестических характеристик жизни матерей».

Ключевые слова: новорожденные, физическое развитие, матери, медико-социальные показатели, взаимозависимость, факторный анализ.

Serheta D.P.

National Pirogov Memorial Medical University,
Vinnytsia Region Children's Hospital

FEATURES OF INTERDEPENDENCE OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF NEWBORN AND MEDICAL AND SOCIAL VITAL ACTIVITY INDICATORS, PECULIARITIES OF PREGNANCY AND THE CHARACTER OF WORK ACTIVITY THEIR MOTHER ACCORDING FACTOR ANALYSIS

Summary

In the course of studies based on the use of factor analysis procedures established features of interdependence of physical development of newborn and medical social vital activity indicators, peculiarities of pregnancy and the character of work activity their mothers. The obtained data clearly underscore the fact that the structure of the factors most influence on the development of major physical characteristics of newborns irrespective of their place of permanent residence of their mother makes such factors as «features of somatometric of physical development of newborn infants», determining the degree of harmonious physical development. Then in all study groups, with the exception of girls born to mothers who live in a city, followed by such factors as «features anamnestic characteristics of the mother's life», which includes in its structure, primarily relative age and number of pregnancy and childbirth, and «features functional state of newborns», which combines the structure parameters state newborn Apgar score at 1 and 5 minutes of life. Instead, the girls born to mothers living in urban areas, the second degree of significance takes place such factors as «features functional state of newborns», and others – such factors as «features anamnestic characteristics of the mother's life».

Keywords: newborn, physical development, mothers, medical and social indicators, interdependence, factor analysis.

ГІГІЄНІЧНИЙ СТАН ПОРОЖНИНИ РОТА ДІТЕЙ, МАТЕРІ ЯКИХ МАЛИ РІЗНИЙ РІВЕНЬ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ

Слинько Ю.О.

Харківський національний медичний університет

Проаналізовано особливості гігієнічного статусу школярів Харківського регіону в віці від 6 до 16 років. Рівень гігієни порожнини рота був переважно хорошим і задовільним по всіх вікових групах. Найвищі показники незадовільної гігієни спостерігалися у дітей 6-7 років. Залежності рівня гігієни дітей від рухової активності їхніх матерів під час вагітності не встановлено.

Ключові слова: рівень гігієни, індекси гігієни, тканини пародонта, діти шкільного віку, вікова динаміка.

Результати численних наукових досліджень свідчать про зростання негативного впливу на загальний стан людей шкідливих продуктів промисловості, пошкоджуючих факторів навколишнього середовища, шкідливих умов праці та способу життя. Серед останніх – гіпокінезія, наслідками якої для організму людини є зменшення резервних можливостей усіх функціональних систем, зниження толерантності організму до дії подразнюючих впливів, підвищення ризику захворювань, зміни відповідних реакцій організму на лікувальний вплив [3, 4].

Наслідки гіпокінезії майбутніх матерів для здоров'я потомства, зокрема стану зубочелепної системи, тільки почали привертати увагу дослідників, публікації в доступній літературі відсутні. Тому можна визнати за актуальне вивчення впливу малорухомого способу життя матерів під час вагітності на стан тканин пародонта.

З другого боку, відомо, що роль гігієни порожнини рота в розвитку запалення тканин пародонта є беззаперечною і загально визнаною [1, 2, 5, 6]. Тому, головною метою цієї роботи є вивчення особливостей вікової динаміки показників гігієни порожнини рота в дітей в залежності від характеру рухової активності їхніх матерів під час вагітності.

Об'єкти та методи. Для вивчення особливостей гігієнічного стану порожнини рота дітей різних вікових груп було відібрано 206 школярів Харківського регіону, матері яких мали різний рівень рухової активності під час вагітності. Діти основної групи ($n=106$), що народилися від матерів, які під час вагітності мали низький рівень фізичної активності, були поділені на три підгрупи: 6-7 років (35 дітей), 11-12 років (36 дітей), 15-16 років (35 дітей). Групу порівняння склали 100 дітей, матері яких під час вагітності мали середній рівень фізичної активності. Діти групи порівняння також були поділені на три підгрупи: у віці 6-7 років була 31 дитина, у віці 11-12 років – 34 дитини, у віці 15-16 років – 35 дітей. Гігієнічний стан порожнини рота школярів для досягнення максимальної об'єктивності оцінювали за двома індексами – Федорова-Володкіної та Гріна-Вермільона [1].

Статистична обробка проводилася з підрахуванням середнього значення відносних величин, середньої помилки середньої відносної величини. Ступінь достовірності відмінностей визначали за допомогою t-критерію Стьюдента.

Результати дослідження та їх обговорення. Так, результати оцінки за індексом гігієни Федорова-Володкіної, наведені в таблиці 1, демонструють аналогічну спрямованість показників. Переважна більшість школярів обох груп різного віку намагаються підтримувати гігієну порожнини рота на високому рівні – хороший стан гігієни порожнини рота спо-

стерігався в $(56,6 \pm 3,4)\%$ випадків (60 дітей) в основній групі та в $(59,0 \pm 3,4)\%$ дітей (59 осіб) групи співставлення ($P>0,05$). При аналізі вікової динаміки встановлено, що кількість дітей з хорошим рівнем гігієни з роками поступово збільшується ($P < 0,05$) в незалежності від того, який варіант рухової активності був у їхніх матерів під час вагітності. Останнє є відображенням психо-фізичних етапів розвитку дітей та підвищення мотивації школярів до збереження стоматологічного здоров'я.

Показники індексу гігієни від 1,6 до 2 балів, які відповідають задовільному рівню, були зафіксовані в $(18,9 \pm 4,6)\%$ та в $(17,0 \pm 4,6)\%$ випадків відповідно в дітей основної групи а групи порівняння ($P>0,05$). Вікова динаміка даного рівня гігієни порожнини рота (від 6-7 до 15-16 років) міститься в незначному підвищенні цих показників: в 1, 2 рази в основній, в 1,1 – в групі порівняння ($P>0,05$) (табл. 1).

Інша закономірність у показниках індексу гігієни за Федоровим-Володкіною встановлена для незадовільного рівня з інтервалом його значень від 2,1 до 2,5 балів. Так, в основній групі частота зустрічальності даного рівня індексу знизилася в 1,3 рази з $(17,1 \pm 4,6)\%$ в 6-7 річному віці до $(12,9 \pm 4,0)\%$ в 15-16-річному. В групі порівняння показники знизившись в 1,5 рази к 11-12-річному віці (з $12,9 \pm 4,1\%$ до $8,8 \pm 3,4\%$, $P>0,05$) в 15-16-річних дітей знову зросли до рівня 6-7-річних (до $12,9 \pm 4,1\%$). За узагальненими даними в основній групі питома вага дітей з незадовільним рівнем гігієни $(14,2 \pm 2,4\%)$ хоча і була дещо вищою за показник дітей групи порівняння $(11,0 \pm 2,2\%)$, але статистичної значущості ця відмінність не мала ($P>0,05$) (табл. 1).

Найбільш низькі рівні гігієни – поганий (2,6-3,4 балів) і дуже поганий (3,5-5,0 балів) відмічався серед дітей 6-7 років відповідно в $(11,4 \pm 3,9)\%$ випадків у основній та $(12,9 \pm 4,1)\%$ – в групі порівняння ($P>0,05$), в $(5,7 \pm 2,8)\%$ випадків у основній та $(9,7 \pm 3,6)\%$ – в групі порівняння ($P>0,05$). У 11-12-річних школярів встановлене незначне зниження кількості випадків поганого й дуже поганого рівнів гігієни ($P>0,05$), а в дітей 15-16 річного віку таких показників догляду за порожниною рота взагалі виявлено не було (табл. 1).

За узагальненими показниками спрощеного індексу гігієни за Гріном-Вермільоном хороший стан гігієни рота, якому відповідають показники від 0 до 0,6 балів, практично з однаковою частотою реструсувався як у дітей основної групи $(62,3 \pm 3,4\%)$, так і групи порівняння $(62,0 \pm 3,4\%)$. Вказана тенденція зберігається також при аналізі даного рівня показника індексу ОНІ-S і при аналізі вікової динаміки ($P>0,05$). Також слід зазначити, що з дорослішанням дитини відбувається поступове збільшення питомих ваги дітей з хорошим рівнем гігієни в обох

групах: в 1,1 рази у віці 11-12 років і в 1,2 рази – у віці 15-16 років (табл. 2).

Питома вага дітей із задовільним рівнем ОНІ-S (від 0,7 до 1,6 бала) в основній групі також була майже однаковою з групою порівняння (відповідно $16,9 \pm 2,6\%$ та $17,0 \pm 2,6\%$, $P > 0,05$). Зазначене зберігається і при аналізі вікової динаміки ($P > 0,05$), причому частота виявлення задовільного рівня гігієни залишається майже незмінною: в дітей основної групи вона становила $(17,1 \pm 4,6)\%$ у віці 6-7 років, $(16,7 \pm 4,5)\%$ – у віці 11-12 років і $(17,1 \pm 4,5)\%$ – у віці 15-16 років; у дітей групи порівняння відповідно $(16,1 \pm 4,5)\%$; $(17,6 \pm 4,5)\%$ та $(17,1 \pm 4,5)\%$ (табл. 2).

Інтервали значень індексу ОНІ-S від 1,7 до 2,5 балів, які відповідають незадовільному рівню догляду за порожниною рота, були зареєстровані і в узагальненому вигляді, і окремо по віковим групам в 1,1-1,3 рази частіше в дітей групи порівняння. Але різниця з основною групою статистичної значущості не набула ($P > 0,05$). Щодо вікової динаміки, то питома вага школярів з незадовільним рівнем гі-

гієни порожнини рота з дорослішанням дитини хоча й недостовірно, але зменшується: в основній групі з $(14,3 \pm 4,3)\%$ до $(8,6 \pm 3,3)\%$, а в групі порівняння – з $(16,1 \pm 4,5)\%$ до $(11,4 \pm 3,8)\%$ (табл. 2).

Також суттєво не відрізнялася в обох групах і частота зустрічальності поганого рівня догляду за порожниною рота. Так, питома вага дітей основної групи з показниками індексу ОНІ-S $\geq 2,6$ бали в середньому в 1,2 рази були більшими за показники дітей групи порівняння ($P > 0,05$). Слід зазначити, що вікові тенденції аналізу цього рівня гігієни демонструють зниження, хоча й недостовірне, частоти його виявлення у 11-12-річних дітей у порівнянні з 6-7-річними ($P > 0,05$) та відсутність у 15-16-річних ($P < 0,05$). Аналогічні тенденції були відмічені і в школярів групи порівняння ($P < 0,05$) (табл. 2).

Отже, на підставі аналізу показників індексу ОНІ-S більшість школярів обох груп усіх вікових груп підтримують гігієну порожнини рота на хорошому ті задовільному рівнях. Покращення показників догляду відбувається поступово з дорослішан-

Таблиця 1

Гігієнічний стан порожнини рота за індексом Федорова-Володкіної у школярів обох груп

Рівень гігієни/ кількість балів	Групи	Вікові групи						Всього (n=206)	
		6-7 років (n=66)		11-12 років (n=70)		15-16 років (n=70)			
		n	P±m,%	n	P±m,%	n	P±m,%	n	P±m,%
Хороший 1,1-1,5	Основна	17	48,6 ± 6,1	19	52,8±5,9	24	68,6±5,5 1-0,05 2-0,05	60	56,6±3,4
	Порівняння	15	45,2 ± 6,1	19	55,9±5,9	25	71,4±5,4 1-0,05 2-0,01	59	59,0±3,4
Задовільний 1,6-2,0	Осн.	6	17,1 ± 4,6	7	19,4±4,7	7	20,0±4,8	20	18,9±4,6
	Порів.	5	16,1 ± 4,5	6	17,6±4,6	6	17,1±4,5	17	17,0±2,6
Незадовільний 2,1-2,5	Осн.	6	17,1 ± 4,6	5	13,9±4,1	4	12,9±4,0	15	14,2±2,4
	Порів.	4	12,9 ± 4,1	3	8,8±3,4	4	12,9±4,0	11	11,0±2,2
Поганий 2,6-3,4	Осн.	4	11,4 ± 3,9	3	8,3±3,3	—	—	7	6,6 ± 1,7
	Порів.	4	12,9 ± 4,1	3	8,8±3,4	—	—	7	7,0 ± 1,8
Дуже поганий 3,5-5,0	Основна	2	5,7 ± 2,8	2	5,6±2,7	—	— ¹ -0,05 ² -0,05	4	3,8 ± 1,3
	Порівн.	3	9.7 ±3.6	3	8,8±3,4	—	² -0,01 ² -0,01	6	6,0 ± 1,7

Примітка: ¹ – достовірна відмінність між показниками 15-16-річних і 11-12-річних дітей; ² – достовірна відмінність між показниками 15-16-річних і 6-7-річних дітей.

Таблиця 2

Гігієнічний стан порожнини рота за індексом Гріна-Верміліона у школярів обох груп

Рівень гігієни/ кількість балів	Групи	Вікові групи						Всього (n=206)	
		6-7 років (n=66)		11-12 років (n=70)		15-16 років (n=70)			
		n	P±m,%	n	P±m,%	n	P±m,%	n	P±m,%
Хороший 0-0,6	Основна	19	54,3 ± 6,1	21	58,3±5,9	26	74,3±5,2 1-0,05 2-0,05	66	62,3±3,4
	Порів.	17	54,8 ± 6,1	20	58,9±5,9	25	71,4±5,4 2-0,01	62	62,0±3,4
Задовільний 0,7-1,6	Осн.	6	17,1 ± 4,6	6	16,7±4,5	6	17,1±4,5	18	16,9±2,6
	Порів.	5	16,1 ± 4,5	6	17,6±4,6	6	17,1±4,5	17	17,0±2,6
Незадовільний 1,7-2,5	Осн.	5	14,3 ± 4,3	5	13,9±4,1	3	8,6±3,3	13	12,3±2,3
	Порів.	5	16,1 ± 4,5	5	14,7±4,2	4	11,4±3,8	14	14,0±2,4
Поганий ≥ 2,6	Основна	5	14,3 ± 4,3	4	11,1±3,8	—	— 1-0,05 2-0,05	9	8,5 ± 1,9
	Порівняння	4	12,9 ± 4.1	3	8,8±3,4	—	— 1-0,05 2-0,05	7	7,0 ± 1,8

Примітка: ¹ – достовірна відмінність між показниками 15-16-річних і 11-12-річних дітей; ² – достовірна відмінність між показниками 15-16-річних і 6-7-річних дітей.

ням дітей внаслідок усвідомлення власної ролі у збереженні стоматологічного здоров'я.

Висновки. Таким чином, більшість школярів усіх вікових груп підтримують гігієну порожнини рота на хорошому та задовільному рівнях. Покращення показників догляду відбувається поступово з дорослішанням дітей внаслідок підвищення мотивації до збереження стоматологічного здоров'я. Незважаючи на певні відмінності в показниках, тенденції в віковій динаміці та в узагальнених даних щодо стану гігієни порожнини рота обстежених школярів за індексами Федорова-Володкіної та Гріна-Вермиліона були ана-

логічними і не виявили чіткої залежності від рухової активності їхніх матерів під час вагітності. Тобто мікробний фактор не є провідним у патогенезі захворювань тканин пародонта у дітей, матері яких під час вагітності зазнали умов гіпокінезії.

Перспективи подальших досліджень стосуються поглибленого вивчення інших пародонтальних проб та індексів для з'ясування особливостей розвитку та перебігу захворювань тканин пародонта в дітей, які народилися від матерів з обмеженою руховою активністю під час вагітності з подальшою розробкою заходів їх профілактики та лікування.

Список літератури:

1. Борисенко А. В. Практична пародонтологія / А. В. Борисенко, М.Ю.Антоненко, Л. Ф.Сидельникова. – К.: ТОВ «Доктор Медіа», 2011. – 472 с.
2. Грудянов А.И. Этиология и патогенез воспалительных заболеваний пародонта / А.И. Грудянов, Е.В. Фоменко // – ООО «Медицинское информационное агентство», 2010. – 96 с.
3. Качелаева Ю.В. Гиподинамия и здоровье человека / Ю.В. Качелаева, Р.Р. Тахаутдинов // В мире научных открытий. – 2010. – № 4-14. – С. 26-27.
4. Коритко З.І. Сучасні уявлення про загальні механізми адаптації організму до дії екстремальних впливів / З.І. Коритко // Вісник проблем біології і медицини. – 2013. – Вип. 4, Том 1(104). – С. 28-35.
5. Сидельникова Л.Ф. Обоснованная и контролируемая индивидуальная гигиена полости рта – важный фактор стабилизации патологического процесса при генерализованном пародонтите / Л.Ф. Сидельникова, А.Г. Ткаченко // Современная стоматология. – 2006. – № 2. – С. 46-48.
6. Imamura T. The role of gingipains in the pathogenesis of periodontal disease // J. Periodontol. – 2003. – Vol. 74. – P. 111-118.

Слинько Ю.А.

Харьковский национальный медицинский университет

ГИГИЕНИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОЛОСТИ РТА ДЕТЕЙ, МАТЕРИ КОТОРЫХ ИМЕЛИ РАЗЛИЧНЫЙ УРОВЕНЬ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация

Проведен анализ особенностей гигиенического статуса школьников Харьковского региона в возрасте от 6 до 16 лет. Уровень гигиены полости рта был преимущественно хорошим и удовлетворительным по всем возрастным группам. Самые высокие показатели неудовлетворительной гигиены наблюдались у детей 6-7 лет. Зависимости уровня гигиены детей от двигательной активности их матерей во время беременности не установлено.

Ключевые слова: уровень гигиены, индексы гигиены, ткани пародонта, дети школьного возраста, возрастная динамика.

Slin'ko Y.A.

Kharkiv National Medical University

ORAL HYGIENE IN CHILDREN WHOSE MOTHERS HAD DIFFERENT LEVELS OF MOTOR ACTIVITY DURING PREGNANCY

Summary

The analysis of features hygienic status of schoolchildren in Kharkiv region in the ages of 6 to 16 years was conducted. The level of oral hygiene was predominantly good and satisfactory in all age groups. The highest indices of insufficient hygiene were observed in children of 6-7 years old. The level of hygiene in children from their mothers motor activity during pregnancy has not been established.

Keywords: level of oral hygiene, hygiene index, periodontal tissue, school-age children, children of school age, age dynamics.

ОДОНТОГЛІФІЧНІ ТА ГІСТОТОПОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕЛИКИХ КУТНІХ ЗУБІВ ПРИ ФІСУРНО-ЯМКОВОМУ КАРІЕСІ

Черняк В.В., Писаренко О.А., Черняк А.В.
Українська медична стоматологічна академія

Досліджено одонтогліфічні та гістотопографічні особливості великих кутніх зубів при фісурно-ямковому карієсі. При поверхневому карієсі спостерігаються стереотипні морфологічні зміни як в ямках, так і в фісурах. Гістологічно виявляються три зони: деструкції, часткової деструкції і гіпермінералізації.

Ключові слова: фісури, ямки, карієс, великі кутні зуби, гіпермінералізація.

Карієс зубів – представляє собою патологічний процес при якому проходить демінералізація, пом'якшення, а потім формування дефекту, спочатку в емалі, а потім в дентині. Слід відзначити, що вказані поетапні процеси частіше відбуваються в фісурах та ямках коронки молярів. Більш того, безперечно, що одонтогліфічний малюнок останніх обумовлює гістотопографічні особливості каріозного процесу великих кутніх зубів, котрі необхідно враховувати при проведенні препарування та при пломбуванні зубів. Як відомо, що за своєю будовою, як ямки, так і фісури в фізіологічних умовах мікроскопічно представляють собою дублікатуру кутикули. Вона складається із глікопротеїдного матриксу намітової оболонки та кінців емалевих призм. В нижніх та верхніх премоларах в залежності від одонтогліфічного «Y»- або «+»- малюнку коронки спостерігається відповідно перпендикулярне або косе розташування α -, β -, та γ -ямок. Відповідно до цього розповсюдження каріозного процесу має косий або прямий характер ураження в ямках.

Виходячи із вищезазначеного для з'ясування гістотопографічних особливостей фісурно-ямкового карієсу в залежності від одонтогліфічного малюнку великих кутніх зубів верхньої та нижньої щелеп проводилося дослідження на екстерпованих інтактних зубах, а також з поверхневим та середнім карієсом.

Метою дослідження було гістотопографічне дослідження 12 великих кутніх зубів із поверхневим та середнім карієсом.

З метою визначення динаміки морфологічних змін, що відбуваються при фісурно-ямковому карієсі, нами проведене співставлення одонтогліфічного малюнку та гістотопографічних особливостей на 7 екстерпованих великих кутніх зубах.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що при «Y-5»-одонтогліфічному малюнку з близьким розташуванням α - та β -ямок (рис. 1) ураження каріозним процесом має також деякі особливості. Так, при наявності п'яти горбів: ео-, епі-, діа-, дисто-, ендоконуса, відмічається достатньо близьке розташування α -, β -ямок, з дещо обмеженою конфігурацією борозен на всьому протязі, лише добре розрізняється їх хід саме в ділянках заглиблення, але всі вони чітко контуровані, а також відсутністю γ -ямки. Визначаються основні борозни, що виділяють означені горби.

Так, визначаються мезіальна, вестибулярна та центральна борозни, які впадають в α -ямку. Також виявляються центральна, лінгвальна, дистальна борозни, які в свою чергу впадають в β -ямку. Самий масивний та розвинений горб коронки великого кутнього зуба – еоконус відмежований від решти елементів коронки широкою «підковоподібною» α -ямкою, а β -ямка ніби є дзеркальним відображенням альфа-ямки, повторює її конфігурацію та розміри. Розташовуючись у вигляді підкови або

півмісяця β -ямка, добре відмежовує дистоконус, який за розмірами не поступається іншим горбам. Між еоконусом та діаконусом розташовується дисто-вестибулярна борозна, яка досить коротка, але настільки добре контурована, що нагадує за розмірами та формою – ямку, але як видно з шліфу даного великого кутнього зуба дана заглиблена структура не доходить до емалево-дентинної межі, хоча, очевидно може бути прототипом редукованої γ -ямки.

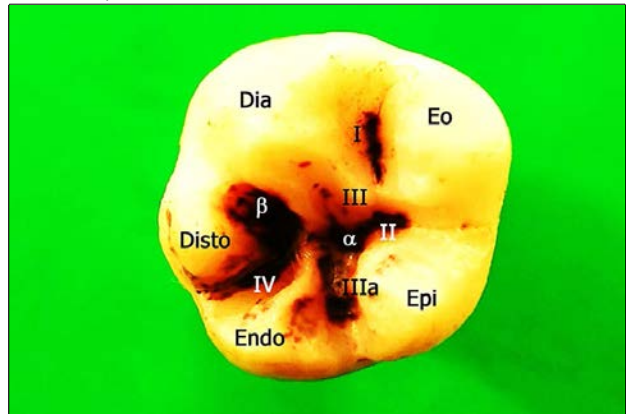

Рис. 1. Великий кутній зуб з «Y-5»-візерунком та близьким розташуванням α - та β -ямок. Забарвлення еріохром-Т чорний. Збільшення: $\times 20$:

Горби: Ео-, Епі-, Діа-, Дисто-, Ендоконус;
Ямки: α і β ;
Борозни: II – мезіальна, I – вестибулярна та III – центральна, IIIa – лінгвальна, IV – дистальна.

Характерною особливістю всіх вище перерахованих борозен, є їх нетипова форма, а також зовсім недостатня довжина, завдяки масивним, обтікаємим формам горбам, які не дають змоги борознам розповсюджуватись вздовж всієї жувальної поверхні даного моляра. Розповсюдження та гістотопографічні особливості ураження карієсом цього варіанту «Y-5»-одонтогліфічного малюнку великого кутнього зуба супроводжується деструктивними змінами.

Так, патологічний процес відмічається в α -ямці – досягаючи емалево-дентинної межі, а в β -ямці намагаючись, навіть дещо вийти за межі емалі, інвагує в дентин. Підтвердженням саме цих змін є накопичення гомогенних ШИК-позитивних структур в обох ямках, що супроводжується поверхневим паралельним ураженням борозен (рис. 2). Шліф великого кутнього зуба, як і в попередньому випадку, виготовлений, шляхом поздовжнього розпилю коронки моляра в мезіо-дистальному напрямку через зазначені ямки.

При «Y-4»-одонтогліфічному малюнку відмічається наявність ео-, епі-, діа-, ендоконуса, наявність

α - і β -ямок, також з близьким розташуванням їх одна стосовно іншої у нашому дослідженні (рис. 3). Серед перерахованих горбів еоконус знову є не тільки найвищим, але й найбільшим горбом системи тригона, та займає майже дві третини всієї площі жувальної поверхні коронки великого кутнього зуба. Серед горбів таллона значно виділяється від решти його елементів – еноконус. Заглиблені структури, такі як борозни та ямки також, як і в попередньому варіанті, крім далекого їх розташування, тобто α - і β -ямок, нічого спільного при однаковій кількості горбів та «У»-візерунка не мають. Особливий характер даного одонтогліфічного малюнка саме завдяки заглибленим структурам коронки моляра, тобто борознам та ямкам.

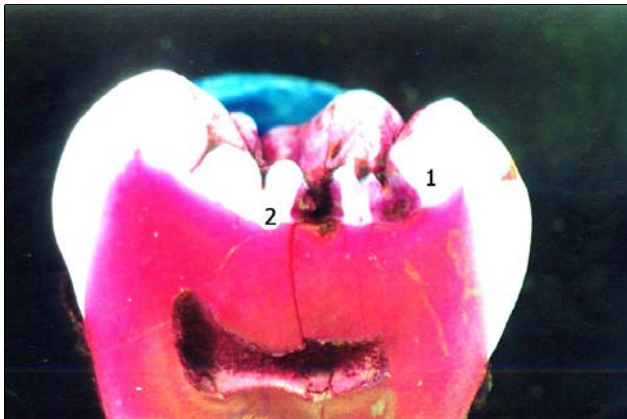

Рис. 2. Шліф зуба з «У-5»- малюнком з близьким розташуванням α - і β -ямок та каріозним ураженням в них. Забарвлення ШИК + альціановий синій.

Збільшення: $\times 20$:

- 1 – поверхневий карієс в α -ямці;
2 – поверхневий карієс β -ямки.

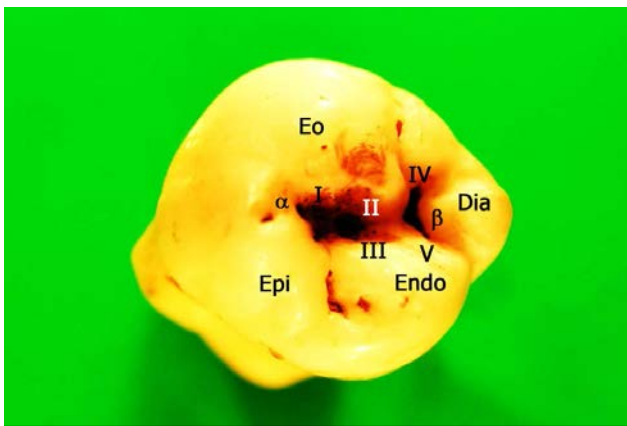

Рис. 3. Великий кутній зуб з «У-4»- малюнком та наявністю α - і β -ямок з їх віддаленим розташуванням. Забарвлення: еріохром-Т чорний.

Збільшення: $\times 20$:

- Горби: Ео-, епі-, діа-, еноконус;
Ямки: 1 – α -ямка; 2 – β -ямка;
Борозни: I – мезіо-вестибулярна,
II – мезіо-лінгвальна,
III – центральна,
IV – дисто-вестибулярна,
V – дисто-лінгвальна.

Так, α -ямка утворена мезіо-вестибулярною, мезіо-лінгвальною та центральною борознами, та набуває «щілиноподібної» форми. β -ямка також утворена злиттям трьох борозен, які носять досить обмежений характер розповсюдження, тому ви-

глядають як скупчена, одноманітна, широка неpravильної форми заглиблена структура. Але все таки визначаються дисто-вестибулярна борозна, яка практично не розділяє еоконус з діаконусом, через дуже незначну її довжину та в два рази менше ширини цієї борозни. Також, ще ширша і коротша за протягом – дистальна борозна. Зовсім відмінний характер від двох попередніх має дисто-лінгвальна борозна. Вона має «лійкоподібний» початок саме в β -ямці та розповсюджується на дисто-лінгвальну поверхню коронки зуба, ніби тонка ниткоподібна структура, що виділяє еноконус від діаконуса, а також закінчується між цими двома горбами розширенням, нагадуючи псевдоямку.

Всі вище перераховані одонтогліфічні ознаки визначаються завдяки забарвлення жувальної поверхні великого кутнього зуба з «У-4» – візерунком, еріохромом-Т чорним, що визначається на мікропрепаратів в чорний колір.

На шліфі цього моляра з «У-4»-одонтогліфічним малюнком, розріз якого проходить через заглиблені структури, тобто сагітально через α - і β -ямки. При забарвленні ШИК+ альціановим синім поздовжнього шліфу цього ж самого моляра деструктивні зміни відмічаються в заглиблених ділянках коронки зуба, а саме в α - і β -ямках. Звісно, що неуразена емаль відповідає білому кольору, рожевого кольору – дентин, та коричнево-чорного кольору пульпа. Причому, як видно з рис. 5.6 в α -ямці ШИК-позитивні структури відмічаються в межах емалі та у вигляді колбоподібного розширення розповсюджуються по емалево-дентинному кордоні.

В α -ямці чорного кольору злегка помітні контури еріохрому-Т чорного, гомогенні структури рожево-бузкового кольору відповідають деструктивним процесам емалі в α -ямці. Ураження даної заглибленої структури, завдяки забарвленню ШИК+альціановим синім, добре видно патологічний процес в емалі та має «ампульний» характер ураження. Причому, каріозний процес обмежений розмірами і формою даної ямки, але розповсюджується на всю товщу емалі та злегка «інвагує» в дентин на самому дні даної заглибленої структури.

В β -ямці деструкція емалі займає всю площу вказаної заглибленої структури. Деструктивні зміни дистальної ямки (β -ямки) відрізняються від попередньої заглибленої структури як за розмірами, так і за розповсюдженням патологічного процесу.

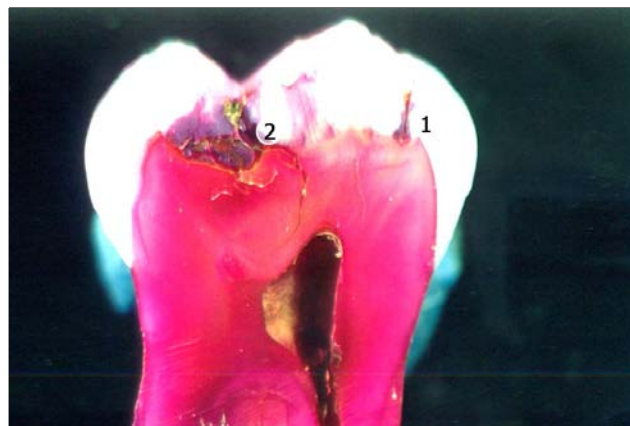

Рис. 4. Шліф великого кутнього зуба з «У-4»- малюнком та наявністю α - і β -ямок. Гістотопографія поверхневого ямкового карієсу. Забарвлення ШИК + альціановий синій. Збільшення: $\times 20$:

- 1 – поверхневий ямковий карієс (α -ямка);
2 – середній карієс (β -ямка)

Ураження каріозним процесом в β -ямці розповсюджуються в дентині теж на значному проміжку, утворює при цьому значну зону деструкції. Так, каріозний процес емалі в β -ямці відмічається широкою зоною ураження рожево-бузкового кольору, в центрі якого спостерігається чорно-жовтого кольору структури, що відповідають забарвленню еріохром-Т чорним. За характером ураження каріозний процес має форму трапеції та розповсюджується вздовж емалево-дентинної межі із значним розширенням на всьому протязі дна ямки.

Як в емалі, так і в дентині, патологічний процес, очевидно, завдяки обмеженому характеру фісур, а також далекого розташування α - і β -ямок, розділених дистальним гребенем тригону, що характерно для «Y»- візерунка, має косий хід стосовно дна β -ямки (рис. 4).

У сучасної людини в молярах поряд з «архаїчними» «Y-6» та «Y-5», зустрічаються так звані новітні («+» або «X») «+5» та «+4»-одонтогліфічні малюнки. Так, при «+5»- малюнку, великий кутній зуб налічує п'ять горбів: ео-, епі-, діа-, ендо-, дистоконус (рис. 5).

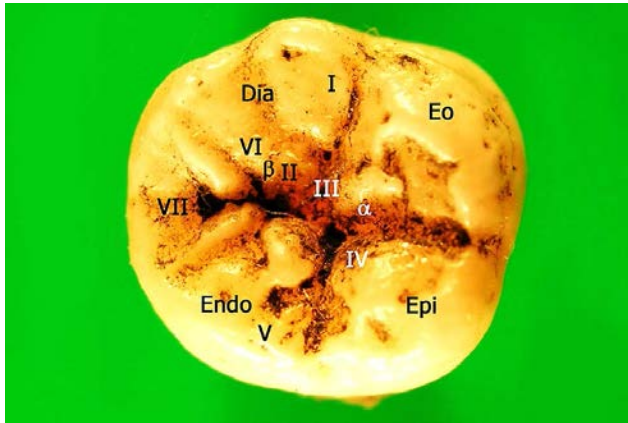

Рис. 5. Великий кутній зуб з «+4»-одонтогліфічним малюнком з наявністю α -, і β - ямок, виражених стилоїдних структур та додаткових і дублюючих борозен: Забарвлення: еріохром-Т чорний.

Збільшення: $\times 20$:

- Горби: Ео-, епі-, діа-, ендоконусстилоїдні утворення;
 Ямки: 1 – α -ямка; 2 – β -ямка;
 Борозни: I – вестибулярна,
 II – медіальна,
 III – центральна,
 IV – лінгвальна,
 V – дистолінгвальна,
 VI – дистовестибулярна,
 VII – додаткові та дублюючі.

При «+4»-одонтогліфічному малюнку моляра, зображеного на рис. 5.9, відмічається чотири горби: ео-, діа-, епі-, ендоконус. При «+4»-одонтогліфічному малюнку зникає один з горбів талона, а саме – дистоконус. Зникає γ -ямка із впадаючими в неї фісурами, яка зазвичай супроводжує дистоконус, який також в даному випадку відсутній. Спостерігається добре виражений центральний стрижневий гребінь тригона. Відмічається α -, β -ямки, в які впадають відповідно борозни. Так, визначаються вестибулярна, медіальна, центральна і лінгвальна борозни. Основні борозни мають достатню ширину, що надає їм вигляд «жолобоподібних» структур. Особливістю даного одонтогліфічного малюнка з «+4» варіантом є наявність стилоїдних структур на жувальній поверхні коронки, переважно в мезіальній та центральній частині коронки.

Поряд з кожним із горбів розташовується додаткові стилоїдні структури різного ступеню вираженості, а також різноманітної форми, що від основних підвищених ділянок коронки великого кутнього зуба відділяються як основними, так і додатковими, дублюючими борознами та борозенками. Наявність додаткових підвищених та заглиблених ділянок створює нетиповий характер одонтогліфічного малюнку чотирьохгорбвого моляра з «+» – малюнком, що в наших спостереженнях зустрічався досить часто. Також візерунок борозен завдяки стилоїдним горбикам відмінний від інших варіантів «+» – одонтогліфічного малюнку. Саме в області стилоїдних горбиків з'являються додаткові та дублюючі борозни, які намагаються виділяти хоча б з однієї сторони дані підвищені структури. Так, між мезіальною і вестибулярною борозною з'являються дві додаткові борозни, що розташовуються перпендикулярно медіальній та майже паралельно – вестибулярній борозні. Одна з'являється в самому початку мезіальної борозни та розповсюджується в бік епіконуса, відділяє та огинає при цьому стилоїдний горбик, що розташований поряд з епіконусом. Посередині мезіальної борозни з'являється додаткова борозна, що огинає додатковий стилоїдний горбик еоконуса. Дана додаткова борозна має перпендикулярний хід до медіальної борозни та закінчується овальної форми розширенням, досягаючи стилою еоконуса. Через середину вестибулярної борозни проходить широка, злегка звивиста поперечна борозна, що має паралельний хід до центральної борозни. В дистальному напрямку додаткова поперечна борозна розповсюджується вздовж всієї поверхні діаконуса, ніби відділяючи додаткові стилоїдні горбики, що розташовуються майже на даній структурі тригона, сягаючи структур ендоконуса, особливо в дистальній частині коронки. Симетрично розташовані стилоїдні структури ендоконуса і обумовлюють наявність додаткових борозен, що виділяють ендоконус від центральних та дистальних частин коронки.

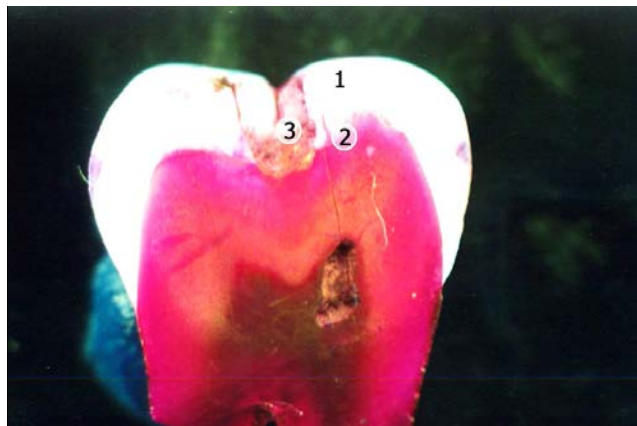

Рис. 6. Шліф великого кутнього зуба з «+4» – малюнком. Гістотопографія ураження карісом в α -ямці: Забарвлення ШИК + альціановий синій.

Збільшення: $\times 20$:

- 1 – емаль;
 2 – емалево-дентинна межа;
 3 – поверхневий карієс в α -ямці.

Центральна борозна закінчується дистальною, тобто β -ямкою, що за формою має вигляд ромба з незначним розгалуженням, знову ж завдяки обмеженості симетричних стилоїдних горбиків діа-, та ендоконуса. Хоча після «V»-подібного стилоїдного утворення заглиблена структура має своє продовження в заглибленій структурі «трикутної» форми,

утворюючи при цьому псевдоямку. Із центральної, тобто α -ямки лінгвальна борозна має своє продовження знову ж за рахунок трьох додаткових борозенок, що утворюють між епіконусом та ендоконусом, розгалуження у вигляді «листка конюшини», причому одна з гілочок – дистолінгвальна, так само як і попередні, разом із основними: центральною та дистальною виділяють стилоїдний горбик ендоконуса.

Поряд додатковим дистальним горбиком ендоконуса виявляються додаткова перпендикулярно розташована дистолінгвальна борозенка, що починається з β -ямки, яка розгалужується у вигляді двох гілок. Одна гілка коротша та має косий хід в бік лінгвальної борозни. Інша довша гілка є продовженням попередньої, але в напрямку дистальної частини ендоконуса, розмежовуючи при цьому едоконус та симетричний додатковий стилоїдний горбик ендоконуса. Симетрія полягає в тому, що так само структура додаткового стилоїдного горбика повторюється в дистальних частинах діаконуса, утворюючи при цьому додаткову дистовестибулярну борозну, що має паралельний хід до борозни, а також відділяє діаконус від стилоїдних горбиків діаконуса.

Як видно з рис. 6, підтвердженням каріозного ураження є незначне скупчення гомогенної рожевої речовини в області фісури та біля β -ямки, що розповсюджується у вигляді параболи до межі емалі з дентином та має перпендикулярний хід, що виявляється при гістохімічному забарвленні шліфа ШИК+альціановим синім.

Розпил великого кутнього зуба при виготовленні шліфа проводився у ветибуло-лінгвальному напрямку, на відміну від попередніх випадків. Тому центральна ямка, тобто α -ямка в зону розрізу не потрапила, але згідно проведеного розпилу деструктивні зміни в центральній ямці були виражені значно менше, ніж в β -ямці.

В наших випадках частіше всього зустрічався фісурно-ямковий карієс.

Висновки. Проведене нами дослідження одонтогліфічних та гістотопографічних особливостей каріозного процесу у великих кутніх зубах підтверджує наші думки про те, що альтеративні процеси в зубі супроводжуються дистрофічними та некротичними змінами як в емалі, так і в дентині. Особливості дистрофічних та некротичних змін зі секвестрацією твердих тканин великих кутніх зубів обумовлені також одонтогліфічним малюнком, що надзвичайно важливу роль відіграє в клініці при відновленні анатомічної форми. Морфологічні зміни характеризуються порушенням процесу біомінералізації, який при карієсі проявляється як явище демінералізації. Карієс зубів супроводжується спочатку деструкцією білкового компонента твердих тканин зуба через вплив карієсогенної мікрофлори, а потім настає їх демінералізація та секвестрація.

Таким чином, результати одонтогліфічного та гістотопографічного дослідження свідчать про стереотипність морфологічних змін, при фісурно-ямковому карієсі, але мають особливості одонтогліфічного малюнку.

Список літератури:

1. Борисенко А. В. Карієс зубів / Борисенко А. В. // К.: Книга плюс, 2005. – 415 с.
2. Гасюк А. П. Метаболізм структура і функції белків емалі / А. П. Гасюк, К. С. Непорада, П. М. Скрипников (частина 2, белки емалі: амелогенин и амелобластин) // Український стоматологічний альманах. – 2001. – № 3. – С. 6–13.
3. Гасюк А.П., Шепітько В.І., Ждан В.М. Морфо- та гістогенез основних стоматологічних захворювань / А. П. Гасюк, В.І. Шепітько, В.М. Ждан // Полтава, 20018. – 94 с.
4. Маунт Дж. Стоматологія мінімального втручання: класифікація полостей / Маунт Дж., Грехема Хьюма У. Р. // Дент-Арт – 2005 – № 3. – С. 10–13.
5. Скрипников П. М. Морфологія безпримовної емалі / П. М. Скрипников // Вісник проблем біології та медицини. – 2002. – № 9–10.

Черняк В.В., Писаренко Е.А., Черняк А.В.

Украинская медицинская стоматологическая академия

ОДОНТОГЛИФИЧЕСКИЕ И ГИСТОТОПОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАЛЫХ КОРЕННЫХ ЗУБОВ ПРИ ФИССУРНО-ЯМЧНОМ КАРИЕСЕ

Аннотация

Исследовано одонтоглицические и гистотопографические особенности малых коренных зубов при фиссурно-ямочном кариесе. При поверхностном кариесе наблюдаются стереотипные морфологические изменения как в ямках, так и в фиссурах. Гистологически выявляются три зоны: деструкции, частичной деструкции и гиперминерализации.

Ключевые слова: фиссуры, ямки, кариес, большие коренные зубы, деструкция.

Chernyak V.V., Pysarenko O.A., Chernyak A.V.

Ukrainian Medical Stomatological Academy

ODONTOGLIFICAL AND HISTOTOPOGRAPHICAL SPECIALITIES OF PREMOLARS WITH FISSURE-PIT VIEW OF CARIES

Summary

Attached to superficial caries there are stereotype morphological changes both in fissures and in pits. There are three histological areas: destruction, partial destruction and hypermineralization.

Keywords: fissures, pits, caries, molars, destruction.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ «АРТ-ПРОСТРАНСТВО» КАК МОДЕЛЬ ТВОРЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МАСТЕРА И УЧЕНИКА

Романенкова Ю.В.

Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко

В статье рассматривается творческое объединение «АРТ-пространство» Института искусств имени Бориса Гринченко как возможная модель творческой деятельности студенчества в поле ВУЗа.

Ключевые слова: творческое объединение, система художественного образования, выставочная деятельность, арт-куратор.

Состояние высшего художественного образования нынешней Украины можно охарактеризовать довольно емко: это постоянно открытая к преобразованиям, готовая к модернизации, интеграции и восприятию влияний, синтезу традиций и т. п. ... система парадоксов. С учетом специфики сегодняшней политической ситуации в стране можно ожидать, что вопросы, связанные с культурой, образованием отодвинутся еще дальше в подсознании властимущих и займут еще более второстепенные позиции в системе ценностей чиновнического аппарата. Лозунг «Культура может подождать» на сегодня, к сожалению, продолжает оставаться актуальным. И художественное образование ощущает это на себе лучше, чем какая-либо иная сфера. Еще сложнее приходится тем островкам художественного образования, которые интегрированы в непрофильную среду, т. е. тем кафедрам или факультетам, которые занимаются подготовкой специалистов в среде нехудожественных ВУЗов, на сегодня таких немало. Проблема, как любая другая, имеет и аверс, и реверс. С одной стороны, можно сетовать на слабое внимание, плохое финансирование, предоставление государством ВУЗа самому себе в решении вопросов. И этому есть много подтверждений. С другой стороны, творческие специальности должны сосредотачиваться не в технических ВУЗах, а в профильных, которых на 2014 г. в стране насчитывается одиннадцать [1], из которых только шесть могут готовить собственно художников. Поэтому оправданным можно считать наличие факультетов или кафедр художественного профиля и в неспециализированных учебных заведениях, разумеется, при наличии там должного материально-технического и кадрового обеспечения, что, увы, наблюдается редко. Вопросы художественного образования и подготовки специалистов периодически становятся и темами для обсуждения на научных мероприятиях, и предметами анализа в научных статьях [4; 5-7; 9]. Комплекс проблем подготовки специалистов не раз анализировался в научных трудах (Р. Шмагало, С. Коновец, О. Смирнова, Е. Калиниченко, др.). О стадиях становления системы художественного образования в Украине написаны диссертационные исследования [1; 9].

Сфера подготовки учителей изобразительного искусства еще сложнее в силу наличия большего количества проблемных факторов. Если в подготовке художника можно акцентировать прежде всего те проблемы, решение которых связано с удовлетворением материальных нужд, то в данном случае речь идет и о наличии вопросов в области психологии, воспитания. Украинских ВУЗов, где выбравший для себя путь педагогики студент может получить квалификацию «учителя изобразительного искусства», тоже довольно мало: прежде всего, это несколько учебных заведений Киева, Полтавы, Луганска. Комплекс про-

блем, связанных с подготовкой педагогических кадров в области изобразительного искусства, не является малоисследованной проблемой, эта сфера освещается в научной литературе постоянно (О. Фурса, О. Михайличенко, И. Зязюн, Г. Падалка, Т. Агейкина-Старченко) [8]. Но несмотря на наличие разработанных методик, специализированной литературы, область подготовки педагогических кадров в пласте изобразительного искусства хранит в себе целый ряд сложных проблем.

Среди них – кадровое обеспечение факультетов и кафедр, занимающихся подготовкой специалистов, специфика наполнения учебных планов, обеспечение качественной специальной литературой, но в том числе и психологический фактор, т. е. отношение сначала абитуриента, потом – студента к своей будущей специальности и как результат – ее востребованность среди молодежи. Конечно, последний из названных компонентов напрямую зависит от предыдущих. Но во многом – и от того, как может нести преподаватель концепцию будущей специальности студенту, т. е. его профессиональная «чистоплотность» и грамотность. К сожалению, спрос на эту специальность, мнение о чем можно составить даже исходя из данных системы «Конкурс» за последние пару лет, довольно низок, хотя в текущем году и наблюдается тенденция к некоторому его повышению. Это влечет за собой необходимость реформирования системы подготовки, что должно отражаться и на учебно-методическом обеспечении, и на кадровом.

Одной из основных, наиболее ощутимых сложностей в данном случае является то, что требования к комплектации штата кафедр, факультетов художественного профиля не отличается от остальных, т. е. предполагается, что преподавательский штат должен быть укомплектован из специалистов-профессионалов высокого уровня с научными степенями и учеными званиями. Но специфика специальности не предполагает у художника такой возможности. Не так давно в системе высшего художественного образования было введено правило, согласно которому приравнивается звание «заслуженного художника» к званию доцента, «народного» – профессору. Однако это не решает всех проблем и смысловых несоответствий. Требование иметь большое количество научных публикаций усугубляет ситуацию, и эту проблему не решает наличие того или иного количества выставок или участие преподавателей в творческих проектах. Руководство творческих кафедр оказывается перед неразрешимой проблемой. Любой художник – прежде всего «творец», практик, и ему всегда довольно сложно совместить в себе творческую деятельность, выставочную, конкурсную и т. п., т. е. свое амплуа как действующего практика, мастера, и преподавательскую деятельность, предполагающую теоретические штудии как обязательный компонент. Многие художники

усматривают в этом требовании неграмотный подход к организации учебного процесса, непонимание специфики их деятельности и стремление к унификации всех требований, что приводит к профанационному подходу к делу. Совместить теоретические изыскания, научную работу и деятельность художника действительно чрезвычайно сложно. И требования к организации работы такого рода кафедр и факультетов, особенно в среде ВУЗов не художественного профиля, действительно необходимо пересматривать и совершенствовать. Однако лишь для того, чтобы облегчить работу профессионалам, но не позволить снизить уровень активности тем, кто склонен почитать на лаврах. Совмещать научную деятельность с творческой с одинаковым успехом действительно практически невозможно. Это было бы неким «леонардизмом», т. е. универсализмом личности, которого можно ждать далеко не от каждого. Не каждому доценту или профессору кафедры художественного профиля дано взрастить в себе Леонардо – и рисовать, и писать, и преподавать с одинаковым успехом.

Но в этой проблеме, как и в любой другой, есть реверс. Таким образом, оправдание, подобное вышеуказанному, должно касаться не всех. Художник – в большинстве случаев человек «не пишущий», т. е. не склонный к теоретизации. Процент творческих личностей, способных грамотно излагать свои мысли на бумаге и трансформировать их в научные тексты, диссертационные исследования, крайне мал [5]. Однако художник, работающий в системе образования, не может быть «немым» – его основная функция заключается в том, чтобы донести свой опыт, переедать знания. А делается это, разумеется, не только личным удачным, но молчаливым примером. Поэтому художник-преподаватель стоит перед задачей быть в системе художественного образования не только практиком, но и теоретиком, владеющим методикой преподавания, автором собственных методик. Для этого ему необходимо трансформировать свое представление о принципах деятельности, а это нелегко.

Учебными планами специальности «Изобразительное искусство» с присвоением квалификации «Учитель изобразительного искусства...» предусматривается блок из ряда профильно ориентированных дисциплин, практики, курсовые работы, в результате которых будущий художник получает азы преподавания изобразительной грамоты детям разных возрастов, т. е. становится учителем. К сожалению, приходится констатировать, что именно эти дисциплины, большей частью – теоретические, нередко вырабатывают у студентов мощный иммунитет к их будущей специальности, прежде всего – ее педкомпоненту. Причиной чаще всего становится недостаточная компетентность преподавательского состава, обеспечивающего эти дисциплины, отсутствие авторских разработок, методик. А главное – недостаточный компонент индивидуального в подходе к процессу обучения, что приводит к «шаблонизации», типизации и «выхолощенности» мышления студента и притуплению способности мыслить неординарно, абстрактно, что составляя основную опасность для обладателей данной специальности.

Концепция подготовки художников-педагогов всегда имеет два варианта расстановки акцентов, к сожалению, третий бывает возможен в единичных случаях. Вариант первый – это педагог, неплохо владеющий художественным ремеслом, вернее, азами оного, отдающий себя педагогической работе. Акцент в данной модели концепции ставится

именно на педкомпонент. К сожалению, с учетом сегодняшней ситуации в поле высшего образования и доминирующих специальностей выпускник как результат, как бы это цинично ни звучало – продукт – деятельности ВУЗа с подобной концепцией обречен быть невостребованным на рынке услуг. И приходится констатировать: процент выпускников, не нашедших себе работу по специальности и вынужденных получать второе образование в силу невостребованности первого очень велик. Вариант второй – это художник с правом преподавания, где акцент ставится на практическом компоненте подготовки. В этом случае речь идет о подготовке хорошего художника с высокой профессиональной планкой практика, но владеющего правом преподавать изобразительное искусство и необходимыми навыками это делать. Увы, третий вариант – когда акценты не расставляются подобным образом, а два составляющих элемента находятся в равном положении, пока практически недостижим в большинстве учебных заведений.

Одной из моделей, которые видятся результативными для повышения востребованности специальности, привлечения интереса к ней молодого поколения, можно назвать создание молодежных творческих объединений в структуре ВУЗа. В качестве экспериментальной эту модель взял на вооружение Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко. Конечно, ее можно назвать очень энергозатратной, поскольку она предполагает как основное условие для внедрения не повышение финансирования, улучшение материально-технического обеспечения, обеспечение аудиторным и натюрмортным фондом – все это можно назвать константами подготовки будущих художников-педагогов, но не единственной и в данном случае – не основополагающей. Стержневыми в данном случае являются иные компоненты, на которых держится идея существования творческого объединения внутривузовского характера. А именно – человеческий фактор, т. е. иной тип, иные методы работы преподавателя со студентом. Основными критериями отбора членов объединения являются их творческая активность – желание развиваться творчески независимо от нагрузок, которые это предполагает, успешность в области профильно-ориентированных дисциплин, т. е. наличие у них таланта художника, но не только склонности к педагогической деятельности. Студент, входящий в состав художественного объединения, будучи готов к затратам времени помимо основной аудиторной нагрузки и домашних заданий, должен понимать цель этой деятельности, выяснять для себя ее целесообразность. Прежде всего, такая модель, форма творческого объединения может быть альтернативой официальному Союзу художников для тех, кто еще не в состоянии войти в его состав. Вступление в союз всегда сопряжено с некоторыми сложностями, не все из которых в силах преодолеть претендент, и не по своей вине. Но даже если они окажутся преодолимыми, к моменту вступления в подобную организацию молодой художник должен иметь определенный творческий «багаж» за плечами, опыт, наработки, его портфолио должно быть конкурентноспособно. Будущий «творец» не в состоянии войти в мир искусства самостоятельно, он нуждается в помощи в своих первых шагах. Для этого прежде всего и вводится модель объединения (в случае КУ имени Бориса Гринченко – «АРТ-пространство»), институт арт-кураторов которого выполняет те функции, которые не может в силу ограниченности полномочий, возможностей или времени выполнить обычный преподаватель

ВУЗа. Арт-куратор – личность, являющаяся для студента своего рода проводником, в руках которого сосредоточены все «красные нити» путей в искусство (добавим, что членство в таком объединении возможно и для выпускников, которые еще не нашли себя на «творческой кухне» и нуждаются в поддержке, а ВУЗ, выпустивший их в мир искусства, обязан ее предоставить, невзирая на то, что согласно условиям последних лет учебные заведения крайне редко берут на себя ответственность за трудоустройство своих выпускников, это ответственность за «продукцию» ВУЗа в лице специалистов, которых он подготовил). Те лабиринты, по которым проводит будущего художника-педагога арт-куратор, помогают ему сформироваться как самостоятельной творческой единице, найти «выходы в свет» и быть конкурентноспособным на арт-рынке в будущем, имея наработки, определенный опыт. Эта модель является логичным продолжением модели работы арт-мастерской как основной структурной ячейки творческой кафедры, факультета. Ее основной движущей силой является принцип взаимодействия художника-наставника и студента. Работа в таком тандеме зиждется на полной творческой энергоотдаче обеих сторон. Лишь при соблюдении условия, когда творческий процесс основан не на жестком соблюдении графика и протекает только в строго отведенные часы и в аудиторной форме, а строится на желании работать и преподавателя, и студента, возможен результат.

Доминантные векторы деятельности творческого объединения студентов можно видеть в следующем: конкурсная биография студентов, их выставочная деятельность, популяризация и продвижение их творческих наработок в художественной среде. Именно это является целью создания творческого объединения «АРТ-пространство».

Подобные магистральные направления работы требуют прежде всего энергоотдачи преподавательского состава, без которой идея функционирования арт-объединения превращается в утопию, равно как и наличия креативных, деятельных студентов. «АРТ-пространство» – это учебный проект, движущей силой которого являются преподаватели мастерской живописи Института искусств, живописцы Анна Крюкова и Леся Рябчук. Доминантным вектором стала именно живопись. Оба арт-куратора – члены Национального союза художников Украины, выпускницы мастерской живописи Alma Mater украинского искусства – Национальной академии изобразительного искусства и архитектуры. Это представительницы разных манер и течений в живописи. Л. Рябчук – постоянный участник всеукраинских художественных выставок, живописец, выпустивший уже несколько групп по специальности «Изобразительное искусство» и работающий над диссертацией на соискание научной степени кандидата педагогических наук.

А. Крюкова участвует в выставках международного и всеукраинского масштаба с 1990 г., яв-

Рис. 1. А. А. Крюкова. «Гурзуф» (холст, масло)

Рис. 3. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская А. Крюковой (М. Цемика. Натюрморт, холст, масло)

Рис. 2. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская А. Крюковой (А. Война. Пейзаж, акварель)

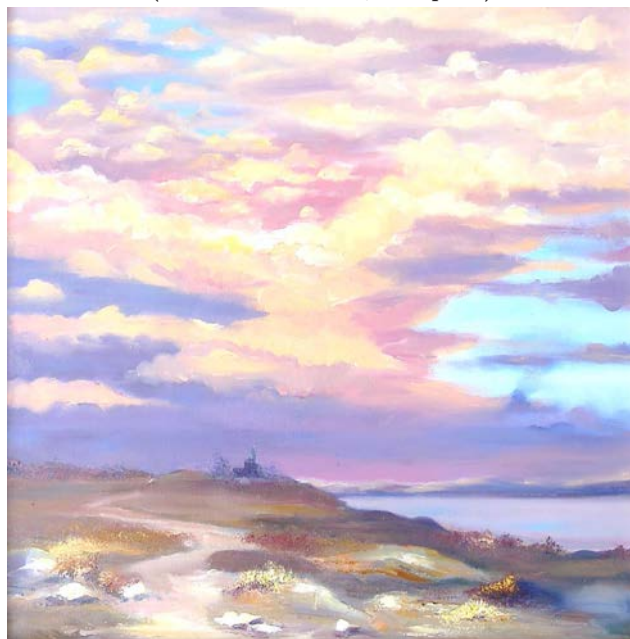

Рис. 4. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская А. Крюковой (М. Шапка. Пейзаж, холст, масло)

Рис. 5. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская А. Крюковой (Я. Билык. Этюд, холст, масло)

Рис. 6. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская Л. Рябчук (Ю. Шеменова. Пейзаж, холст, масло)

ляется почетным членом Национальной академии художеств Кыргызстана имени академика Т. Садыкова, лауреатом премии им. С. Шишко, лауреатом премии им. М. Дерегуса, лауреатом премии им. В. Зарецкого (рис. 1).

Членами объединения стали студенты, которых отбирали арт-кураторы исходя из уровня их профессиональной подготовки (рис. 2-7).

Арт-кураторы мастерской ведут свою работу по основным направлениям, которые результативны в подготовке сильных художников. Более того, можно взять на себя смелость утверждать, что они единственно результативны. Это прежде всего подготовка студентов-участников объединения, воспитанников мастерской живописи к участию в выставках как внутри ВУЗа, так и внешнего характера.

Организация один-два раза в учебном году выставок группы студентов является обязательным условием работы мастерской. Это прежде всего совместные проекты – студентов и их художественных наставников, которые дают студенческому ядру мастерской и объединения стимул стремиться достичь должного уровня профессионализма, чтобы работы учеников могли экспонироваться рядом с творческими шутками их преподавателей (выставка 2013 г. «Мастер и его ученики», Киев, Дом Учителя).

Но имеют место и коллективные выставки студентов – наиболее перспективных представителей мастерской с точки зрения кураторов. Они могут устраиваться, например, по результатам выездных осенних пленеров, обязательных для будущих художников на протяжении уже не одного года.

Рис. 7. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская Л. Рябчук (Р. Мазуренко. Натюрморт, холст, масло)

Рис. 8. Работы студентов-членов объединения «АРТ-пространство», мастерская Л. Рябчук (А. Строкаль. Натюрморт, холст, масло)

Еще один аспект выставочной деятельности студентов, который находится в ведении кураторов объединения, пожалуй, наиболее важен и больше всего требует вмешательства преподавателя. Это участие студентов в выставках и конкурсах вне их ВУЗа, особенно в тех, для участия в которых мало одного желания, а требуется определенный опыт, наличие рекомендаций, концепции деятельности и т. п.

Примерами могут служить участие студентов в отборочных выставках Союза художников Украины (2013, 2014 гг.), международных конкурсах ранга «Art Vizualis», «Покров» или выставке-конкурсе, приуроченном к юбилею И. Е. Репина (2014 г., ил. 5-7). Весьма желательным, конечно, является и участие групп студентов в грантовых программах, которые могут помочь им самореализоваться на разных уровнях и выразить их творческий потенциал.

Еще одна из форм деятельности, которая может быть реализована художественным вузовским объединением, – студенческие аукционы творческих работ. Чаще всего такие аукционы устраиваются либо в благотворительных целях, либо с целью направить вырученные средства на приобретение материалов для мастерских, самих студентов. Это может быть как интернет-аукцион, так и проведенное в режиме реального времени мероприятие, с предаукционной выставкой и рекламной продукцией, освещающей творчество членов объединения.

Еще один компонент функционирования вузовского художественного объединения – это популяризация творчества студентов, входящих в

его состав, как и деятельности арт-кураторов. Это уравнивает студентов и опытных художников, их преподавателей в правах на то, чтобы результаты их работы были известны публике, что стимулирует их творческую активность.

Эта модель взаимодействия художника-преподавателя и студента имеет и минус, сказывающийся в первую очередь на работе самих арт-кураторов мастерской и объединения. Это необходимость тратить очень много времени на студенческую творческую жизнь, продвижение студентов в среде художественной богемы. А из этого следует, что

собственная выставочная биография резко обесценивается, активность ослабевает в силу недостатка сил и времени на свои проекты. Выбор преподавателя всегда осознан, отдавая себя работе объединения, деятельности творческой мастерской, художник почти всегда действует в ущерб себе, личным интересам в творчестве. Но взамен срабатывает «компенсаторный механизм»: появляются успешные совместные проекты, выставки, конкурсы, призовые места студентов на олимпиадах, что в результате способствует образованию настоящей Школы мастера.

Список литературы:

1. Волков С. Система мистецької освіти в культурі України 90-х років ХХ століття: традиції, реформи, перспективи: автореф. на здобуття наук. ступеня к. мистецтвознав.: спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури»/С. Волков. – К., 2003. – 24 с.
2. До питання мистецької освіти в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/90220;jsessionid=E2E0838366419C87FE183AE432FD831B>
3. Золотарева Л. Концепт «творчество» в изобразительном искусстве/ Л. Золотарева//Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://docs.google.com/viewer?url=http://7universum.com/pdf/philology/1/Zolotareva.pdf>
4. Сучасні проблеми художньої освіти в Україні. – Зб. наук. пр. – Вип. За 2005-2014. – К.: Хімджест, 2005-2014.
5. Романенкова Ю. Лидеры и аутсайдеры современного художественного образования Украины. Дизайн. Искусствоведение. Реставрация/ Ю. Романенкова//Материалы II Международной научной конференции [Искусство Евразии – на перекрестке культур проблем регионального искусствознания] – (Уфа, 15 октября 2013 г.). – С. 130-133.
6. Романенкова Ю. Арт-менеджер как «сталкер» современного художественного поля: к вопросу о подготовке специалистов/ Ю. Романенкова //Материалы V Всеукраїнської науково-практичної конференції [Становлення образотворчого мистецтва в сучасному соціокультурному просторі]. – (Луганськ, лютий 2014 р.). – С. 263-268.
7. Романенкова Ю. Проблемы подготовки специалистов в области музейного и экскурсионного дела современной Украины/Ю. Романенкова//Материалы Всеукраїнської науково-практичної конференції [Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи]. – (Умань, 2013 рік). – С. 112-116.
8. Смірнова О. Методика формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі навчання декоративно-прикладного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. пен. н.: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (образотворче мистецтво)»/О. Смірнова. – К., 2005. – 22 с.
9. Шмагалю Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття: структурування, методологія, художні позиції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. мистецтвознав.: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури»/Р. Шмагалю. – Львів, 2005. – 44 с.

Романенкова Ю.В.

Інститут мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

ХУДОЖНЄ ОБ'ЄДНАННЯ «АРТ-ПРОСТІР» ЯК МОДЕЛЬ ТВОРЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙСТРА ТА УЧНЯ

Анотація

У статті розглядається творче об'єднання «АРТ-простір» Інституту мистецтв імені Бориса Грінченка як можлива модель творчої діяльності студентства у полі ВУЗу.

Ключові слова: творче об'єднання, система художньої освіти, виставкова діяльність, арт-куратор.

Romanenkova J.V.

Institute of Arts of the Kiev University named after Boris Grinchenko

ART ASSOCIATION «ART-SPACE» AS MODEL OF CREATIVER INTERACTION OF MASTER AND PUPIL

Summary

The article discusses art association "ART-space" of the Institute of Arts of Kiev university of Boris Grinchenko as the possible model of students' creative activity in university.

Keywords: art association, the system of art education, exhibition activities, art curator.

АРХИТЕКТУРА

КАТЕГОРІЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В АРХІТЕКТУРІ

Охрім Х.А.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядаються основні філософські концепції трактування поняття часу та окреслюються категорії художнього часу в архітектурному контексті. Дана тема набула актуальності у зв'язку з необхідністю перегляду взаємовідношення між фундаментальними поняттями, якими оперують архітектори та митці: часом і простором.

Ключові слова: філософська категорія часу, хронотоп, художній час.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть поняття часу в архітектурі не виходило на перший план, архітектура оперувала радше простором, і взаємозв'язки цих двох понять не розглядались як ключові в процесах морфогенезу і творення стилів. Однак на сьогоднішній день постає потреба детальнішого дослідження впливу філософської категорії "час" на архітектуру.

Мета статті. Охарактеризувати категорію художнього часу в мистецтві й архітектурі як його складовій та продемонструвати взаємозв'язки між еволюцією філософських концепцій трактування часу і сприйняттям простору.

Стан дослідження питання. Проблематика даної теми виходить за рамки суто архітектурних досліджень, питаннями часу займалися такі автори як І. Духан ("Художня концепція часу в містобудівному мистецтві", "Становлення концепції часу в мистецтві та проектній культурі ХХ століття"), З. Гідіон ("Простір, час, архітектура") [2], Л. Радіонова ("Простір і час в архітектурі в історико-філософському контексті") [8], М. Ахундов ("Концепції простору і часу. Витоки, еволюція, перспективи") та інші. Тема простору й часу досліджувалась філософами (А. Бергсон "Тривалість і одночасність", Ф. Жюльєн "Про час. Елементи філософії", Е. Гуссерль "Феноменологія внутрішнього усвідомлення часу"), математиками (Г. Мінковський "Простір і час"), фізиками (С. Гокін "Коротка історія часу").

Обговорення проблеми. Час – фундаментальне поняття фізики і філософії, одна з координат простору-часу, вздовж якої протягнуті світові лінії фізичних (матеріальних) тіл. До загальних властивостей часу належать: нерозривний зв'язок з матерією, а також з простором, рухом та іншими атрибутами матерії; тривалість, неперервність [9, с. 368-369]. Час одновимірний, асиметричний, необоротний і спрямований завжди від минулого до майбутнього. Специфічними властивостями часу є конкретна тривалість та періодичність існування тіл, одночасність подій, ритм процесів, швидкість зміни станів, мінливість. Глибинне розуміння метафізичного змісту часу дозволяє переосмислити значимість даного поняття для культури загалом і для архітектури зокрема, адже це сфера, в якій у найбільш тривкій та довговічній формі втілюються бачення тої чи іншої епохи. Як філософська категорія час, є невід'ємним атрибутом світу.

Загалом, філософське розуміння часу передбачає відображення загальної властивості всіх матеріальних процесів протікати один за одним у певній послідовності, розвиватись етапами, мати тривалість. Завдяки розвитку науки у ХХ столітті, а особливо таких її галузей як природознавство і соціальна філософія, вчення про час та простір поглиблюються і в наші дні; припускається, що існують якісно різні просторово-часові форми, які відповідають різним видам матерії, однак сучасне трактування даних понять не було б можливим без урахування ідей мислителів попередніх епох – дещо відмінних від сьогоденних.

Ще у стародавній Греції було два слова для позначення часу: "хронос", який відносився до хронологічної послідовності в часі, означав календарний час та носив кількісний характер (тобто, згідно з грецькою міфологією, був "всепожираним", лінійним) і "кайрос" – "істинний час", сповнений змісту, неочікувана мить щастя, котра по своїй суті є невловимою і має якісний характер. Проте варто зазначити, що кайрос у баченні греків не був метафізичним, абсолютним часом на зразок вічності у християнському понятті, а лише вузловим моментом на часовому векторі, що змінював сутність буття чи хід історії. Його "неможливо прорахувати, бо він несе у собі смисл, який перевищує звичні параметри в сенсі фізики чи історії" [7].

Загалом, стародавні цивілізації сприймали час радше циклічно – як повторюваність природних та соціальних процесів, хоча вже з античності можна прослідкувати дихотомію у філософських судженнях про час, яка вилилась потім у субстанційну і реляційну концепції (про які йтиметься нижче).

Середньовічне трактування всіх понять, у тому числі й часу, мало виражене теологічне забарвлення. Християнство сприймало час як такий, що має спрямованість, вектор – від народження до Страшного суду. Ідеї "швидкоплинності" земного часу протиставлялось поняття Вічності, котра підвладна лише богу і не може бути повністю осмислена людиною. За словами Августина Блаженного: "Минулого вже нема, майбутнього ще нема, а теперішнє розпадається на минуле й майбутнє" [8].

Завдяки бурхливому прогресу в царині точних наук, філософи Нового часу здійснили найбільший внесок в дослідження фізичного часу, тим самим заклавши підвалини для наукової, фізичної парадигми часу. Нова концепція трактування часу знаходить відображення у переосмислених формах античності: оскільки людський розум перестав бути "пасивним вмістилищем вічних ідей, спільних для людини і для бога, а є активним знаряддям перетворення життя" [4, с. 21]

На початку ХХ століття за допомогою спеціальної теорії відносності (1905–1908 рр.; Лоренц, Пуанкаре, Ейнштейн, Мінковський) був доведений взаємозв'язок простору і часу. Дана теорія розкрила конкретні зв'язки часу та простору з рухомою матерією й один з одним, виразивши ці зв'язки в конкретній математичній формі та у певних законах. Фундаментальний висновок, що випливає з цієї теорії, свідчить: простір та час не існують без матерії, їх метричні властивості визначаються розподілом і взаємодією матеріальних мас, тобто гравітацією.

У результаті поєднання елементів матеріалістичних та ідеалістичних поглядів на сутність простору і часу та їх взаємозв'язок з рухомою матерією, в історії філософії виникли два погляди на цю проблему. Вони отримали назву субстанційної та реляційної концепцій простору і часу.

Субстанційна концепція розглядає простір і час як особливі сутності, що існують самі по собі, не-

залежно від матеріальних об'єктів. Відношення між простором, часом і матерією трактуються як зв'язки між самостійними субстанціями. Таких поглядів дотримувалися, наприклад, Платон, Демокрит, Епікур, а найповнішого розвитку субстанційна концепція набула в І. Ньютона, котрий висунув ідею про існування абсолютного простору і часу. На його думку, простір нерухомий, неперервний, однорідний (однаковий у всіх точках), ізотропний (однаковий у всіх напрямках), тривимірний, нескінченний, ні на що не впливає, і сам не зазнає впливу. Абсолютний час є ні від чого не залежною тривалістю як такою, що рівномірно плине від минулого до майбутнього. Він одномірний, неперервний, нескінченний, однорідний, універсальний. [9, с. 369]

Відкриття електромагнітного поля та з'ясування неможливості звести поле до механічного середовища (ефіру) виявили необґрунтованість, безпідставність класичної картини світу і разом з нею субстанційної концепції простору і часу. Стало зрозуміло, що матерію не можна уявляти як сукупність окремих, відмежованих один від одного елементів. Насправді тіла і частинки речовини пов'язані в єдині системи полем, дія якого передається зі скінченною швидкістю, однаковою в будь-якій замкнутій системі (зі швидкістю світла у вакуумі). Зачатки реляційної концепції вперше трапляються вже в працях Арістотеля. Класичного вираження вона набула у творах Г. Лейбніца. Він, на відміну від І. Ньютона, активно обстоював залежність простору і часу від зв'язків між речами. Для І. Ньютона простір – це субстанція (свого роду "речовина"), для Г. Лейбніца – своєрідне співвідношення.

Обидві концепції можуть бути "як матеріалістичними, так і ідеалістичними. З позиції матеріалістичної релятивістської концепції простір і час розглядає діалектичний матеріалізм, згідно з яким простір і час вважаються об'єктивними, незалежними від людини формами буття матерії, що рухається" [5, с. 127].

Крім того, виділяють також і динамічну та статичну концепції. Згідно з динамічною, існує тільки теперішнє; минуле залишає свої сліди в теперішньому, а майбутнього не існує взагалі – є тільки його передумови. Статична концепція не передбачає поділу на минуле, теперішнє й майбутнє, так як вони актуалізуються в людській свідомості реально і одночасно.

Загалом, у філософському трактуванні можна виокремити певні "види" часу, які перетинаються з його тлумаченням в інших науках, що ще раз підкреслює міждисциплінарний характер і фундаментальність часової проблематики.

Час, що стосується фізичних процесів, матеріальних об'єктів є часом фізичним. Поняття фізичного часу використовується у математичних розрахунках, для характеризувати перебігу певних хімічних процесів, вимірювання тривалості фізичних явищ. На різних рівнях своєї організації матерія виявляє себе по-різному, тому кожному з цих рівнів відповідає специфічний простір-час. З цих міркувань виходять дослідники проблеми часу, обґрунтовуючи концепцію його полімодальності. Часова модальність – це категорія, яка виражає певні часові відносини на відповідному рівні організації матерії. Таким чином, час астрономічний виражає темпоральні відносини між космічними тілами, час біологічний характеризує темпоральні відносини життєвих процесів, час хімічний є показником кінетики реакцій хімічних речовин, геологічний час детермінує тривалість процесів розвитку Землі і так далі [1].

Якщо розглядати духовний план людини, то можна вести мову про художній час, історичний час, час індивідуального людського буття і таке інше.

Особливу нішу займає специфіка просторово-часових якостей в соціальних процесах; вона обумовлюється тим, що на відміну від неживих та біологічних форм матерії, де простір включає лише зв'язки предметів, в соціальний простір входить також і ставлення людини до предметів, до місця свого проживання. Людина формувала сама (на відміну від тварини) свою особливу просторову сферу життєдіяльності в результаті чого виникала "друга", "олюднена", природа. Відношення до неї і до "першої" природи входить в поняття соціального простору. Соціальний час – це форма буття суспільства, яка відображає тривалість історичних процесів, їх зміни що відбуваються в ході діяльності людей [5, с. 128]. Таким чином, "соціальний час" виступає як форма соціального буття, в контексті якого фігурують різні типи часу: особистий час, інституційний час, політичний час, історичний час, інформаційний час – котрі є предметами дослідження соціальної філософії. Також окремою формою є "художній час", який стосується особливої здатності творення часу й простору, що притаманна мистецтву [7].

Поняття "художнього часу" найбільш чітко сформульоване в літературі.

Художній час – "хронотоп" (т. з. "часопростір") – це система хронологічних відношень, що у широкому розумінні позначає систему всіх часових і просторових елементів, які усвідомлюються у їх змістовій та функціональній цілісності, яка і складає актуальну сутність поняття.

Для конструктивного впровадження поняття художнього часу в архітектуру, що дозволить конкретизувати предметні рамки досліджень даного феномену, необхідно детермінувати місце даної дисципліни у системі "культура". Архітектура вивчає закономірності формування і розвитку «другої природи» – штучного середовища для життя людей, яке створене за законами краси та гармонії і є складовою системи культури, її підсистемою. Специфіка предмету архітектури не дозволяє віднести її ні до знань про суспільство, природу чи мислення. Вона однаково охоплює сферу гуманітарних, технічних та природничих наук [6, с. 22].

Архітектуру відносили спочатку до науки, згодом її вважали галуззю техніки. Зараз існує думка, що архітектуру слід відносити до мистецтва. Саме тому дослідження концепції часу в архітектурі може опиратися як на абстрактно-теоретичні, так і на конкретно-практичні форми трактування часу в різних галузях суміжних дисциплін.

Категорія часу відноситься до первинного актанту становлення архітектурної структури. Даний процес "складається з послідовного ряду відображень часу в історії і культурі та актів трансформації зовнішнього "світового часу" в матеріальний семіотичний ряд архітектурних форм" [3, с. 15].

Поняття "художній час" в архітектурі повинно включити в себе сукупність всіх історико-культурних, соціальних і навіть психологічних аспектів, які б характеризували передумови виникнення, закони розвитку, становлення і подальші інтерпретації архітектурних стилів, а також рефлексію даних тенденцій як з позиції сучасників, так і з урахуванням ретроспективної оцінки.

"Звертатись до минулого – не означає раз і назавжди дати йому оцінку, котра б стала незмінною для подальших дослідників. При ретроспективному розгляді об'єкт перероджується; спостерігач в кожен момент неминуче змінює минуле відносно свого майбутнього, у відповідності до своєї точки зору. Так само нема абсолютних стандартів в мистецтві: художники й архітектори ХІХ століття, які вважали, що деякі форми прийнятні для будь-якої епохи, помилялися" [2, с. 24].

Важливою умовою для формування повноцінного художньо-образного середовища є відтворення в його структурах культурно-історичного змісту. Художній час може виступати як смислова категорія композиції широкого спектру: від окремого архітектурного об'єкту до містобудівної ситуації загалом. "Історія скоріш динамічна, ніж статична. Жодне покоління не має привілеїв повного розуміння мистецтва і буде відкривати в ньому свої аспекти" [2, с. 6]. Художній час є фундаментальним засобом композиції і значною мірою впливає на її феноменологію, змістову складову та культурно-історичну наповненість. Еволюція феномену художнього часу в архітектурі та мистецтві опирається на переході від часу як онтологічної категорії структури до категорії композиції.

Архітектура завжди була тісно зв'язана з життям даної епохи; все в ній-від форм, яким надавалась перевага, до вибору певних типів споруд – відображає умови часу, до якого вона відноситься. На архітектуру впливають різноманітні фактори: соціальні, економічні, наукові, технічні, етнічні. Істинний характер історичної епохи завжди проявляється в архітектурі, не залежно від того, використовуються нові форми чи має місце наслідування минулого. Архітектура дозволяє скласти безпомилкове враження про те, що насправді відбувалося у конкретний період, так як вона є "вільним від людських слабостей витвором, у якому проявляються чисті, не фальсифіковані тенденції часу" [2, с. 35].

Будучи нерозривною з філософськими концепціями й мистецькими течіями, на зламі ХХ-ХХІ століть архітектура остаточно втратила однозначну

спрямованість з появою великої кількості течій та напрямків з найрізноманітнішим концептуальним забарвленням, однак фундаментальною стала ідея суб'єктивності сприйняття часу, простору та реальності загалом.

Характерними для сучасної архітектури є не окремі мінливі форми, а можливість їх модифікації в просторі. Під просторово-часовою концепцією розуміється взаємодія і взаємопроникнення внутрішнього й зовнішнього простору і, водночас, сприйняття цього феномену людиною.

Концептуальний плюралізм, наявність майже необмежених можливостей сучасних технологій дозволяють довільно трактувати розуміння поняття часу і втілення його образів у мистецтві й архітектурі. Кожен напрям використовує свої засоби для дослідження поняття часопростору, так для кубістів це був шлях моделювання простору, футуристи вивчали сам процес руху, а прихильники дигітального мистецтва пов'язують розгортання простору в часі з допомогою згенерованих обчислювальною технікою алгоритмів.

Висновки. У статті розглянуто основні аспекти поняття "час" в історико-філософському контексті та охарактеризовано процес еволюції трактувань феномену часу. Дане поняття отримує окреслення смислової категорії композиції і у зв'язку з цим сформульована потреба систематизувати часові структури та основні універсальні часові відношення у архітектурній композиції для подальшого їх вивчення і пошуку нових підходів до формування архітектурного середовища.

Список літератури:

1. Віфлянець В. В. Розвиток уявлень про біологічний час та їх актуальний філософський статус / В. В. Віфлянець // Вісник Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Вип. 39. – С. 91-96.
2. Гидион З. Пространство, время, архитектура / З. Гидион / Изд. 3-е. – М.: Стройиздат, 1984. – 455 с.
3. Духан И. Н. Категория художественного времени в архитектуре: автореф. дисс... канд.арх.18.00. / Игорь Николаевич Духан; Белорусский государственный университет, Минск. – Минск, 1999. – 25 с.
4. Декарт Р. Метафізичні роздуми. / Р. Декарт. – К.: Юніверс, 2000. – 21-298 с.
5. Касьян В.І. Філософія: Навч. посіб./ В.І. Касьян. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
6. Коротковский А. Э. Введение в архитектурно-композиционное моделирование: уч. пособ. / А. Э. Коротковский. – М.: Московский архитектурный институт, 1975. – 303 с.
7. Куценко В. В. Час як філософська категорія: у пошуках екзистенційної темпоральності/ В. В. Куценко // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Шевченка. Вип.110. – С. 9-12.
8. Радионова Л.А., Сницар Н.В. Пространство и время в архитектуре в историко-философском контексте / Л.А. Радионова, Н.В. Сницар // Коммунальное хозяйство городов. Вып. 79. К.: 2007. – С. 423-427.
9. Сидоренко О.П. Філософія: Навч. посіб./ О.П. Сидоренко / Вид. 2-е. – К.: Знання, 2010. – 414 с.

Охрим К.А.

Національний університет «Львівська політехніка»

КАТЕГОРИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ В АРХИТЕКТУРЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные философские концепции трактовки времени и охарактеризовываются категории художественного времени в архитектурном контексте. Данная тема актуальна в связи с необходимостью пересмотра взаимоотношений между фундаментальными понятиями, которыми оперируют архитекторы и художники: временем и пространством.

Ключевые слова: философская концепция времени, хронотоп, художественное время.

Okhrim K.A.

Lviv Polytechnic National University

THE CATEGORY OF ARTISTIC TIME IN ARCHITECTURE

Summary

The major philosophical conceptions, connected with the interpretation of time are considered in the article, also categories of artistic time in architectural context are determined. Actuality of the theme is caused by the necessity of revision interrelations between fundamental concepts, operated by architects and artists: times and space.

Keywords: philosophical concept of time, space-time, artistic time.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Стрижова И.А.

Одесский национальный экономический университет

Глобализация, затрагивая все сферы жизнедеятельности общества, обуславливает не только интеграционные процессы в области экономики, финансов, телекоммуникаций, но и ведет к серьезным трансформациям в социокультурной сфере. В статье поставлена задача проанализировать девальвацию традиционных ценностей культурного, духовного порядка, что связано с размыванием ценностных основ семьи, религии.

Ключевые слова: трансформация, глобализация, ценности, цивилизация, общество потребления, семья, идентичность, культура.

Система национально-цивилизационных ценностей, которая определяет не только культуру, менталитет, «облик» каждого социума, но и служит смыслонаполнением отдельной личности, и которая охватывает, по сути, все сферы жизнедеятельности (от политики до семьи), переживает в эпоху глобализации серьезную трансформацию, что и определяет актуальность выбранной темы.

Анализ этих видоизменений, а, значит, и осознание угрозы для национальной цивилизационной идентичности имеет не только теоретическое значение, но и служит ориентиром особенно для традиционных обществ, которые столкнулись с серьезными вызовами XXI века.

Обращение к духовным ценностям того или иного народа, той или иной цивилизации позволяет зримо увидеть, как глобализация размывает цивилизационно-ментальные коды, лишает людей той опоры, что давала возможность земное существование наполнить высшими смыслами.

Проблема духовных ценностей – одна из ведущих в отечественной общественно-политической мысли, начиная от Е.Н. Трубецкого и П.А. Сорокина. Не обошли этот вопрос и многие зарубежные авторы (Х. Ортега-и-Гассет, А. Маслоу).

Различные народы имеют свое, именно им присущее ценностное видение мира, которое определяет изнутри, из глубины индивидуально-социальной жизни и культуру народа, и все жизнеустройство.

Для православной цивилизации шкала ценностей опирается на христианские понятия добра и зла, правды и справедливости, честности и трудолюбия, любви к ближнему, милости, великодушия, почитания родителей и старших, семьи, доброжелательности к другим народам и многое другое.

Доминирующая система ценностей определяет смыслонаполнение личностного и общественно-го бытия. Е. Трубецкий обращал внимание на то, что определение понятия «смысл» связано с системой ценностей. Именно система ценностей является главной детерминантой поведения личности, по мысли Н.О. Лосского. «Ценность есть нечто всепроникающее, определяющее смысл и всего мира в целом, и каждой личности, и каждого события, и каждого поступка» [3, с. 7].

Как подчеркивает А. Маслоу, «состояние бытия без системы ценностей психопатологично» [4, с. 166]. «Человек без системы ценностей – это все равно, что корабль без компаса. Если нет ценностей, руководящих жизнью, – пишет Маслоу, – то можно и не быть невротиком, но, тем не менее, страдать от когнитивных и духовных расстройств, поскольку в определенной степени связь с действительностью искажена и нарушена» [4, с. 189]. «Именно ценность служит основой и фундаментом всякой культуры», считал П. Сорокин. Сейчас прежние ценности ставятся ни во что, а человеческая жизнь дешевле, чем на невольничьих рынках древности [5, с. 81]. Происходит крушение привычной системы ценностей.

И ключевой вопрос глобализации – это, по сути, вопрос о ценностях. Глобализационные процессы ставят перед человечеством вопрос – какие ценности возобладают, будет ли навязан всем народам «единый стандарт» массовой культуры, или они смогут развивать свое духовное наследие? Потребность в ценностях одна из фундаментальных потребностей человека. Человеческую психику невозможно свести к одному лишь рациональному началу.

Без высших смыслов человеческая жизнь превращается в существование. «Образ вечной пустоты существования, – писал Е.Н. Трубецкой, – возмущает нас по контрасту с интуицией полноты жизни, к которой мы стремимся. И в этой полноте жизни, торжествующей над всякими задержками, препятствиями, – над самой смертью, – и заканчивается тот «смысл» жизни, отсутствие коего нас возмущает» [9, с. 35].

Как считает Е.Н. Трубецкой, одна из наибольших преград, которая сдерживает духовное возвышение, состоит в том обманчивом наполнении жизни, что дает жизненное благополучие, комфорт, удобства, сытость и весь обман исчезающей, смертной красоты – вот те элементы, из которых складывается сказочный мираж, что усыпляет и парализует силы духовные. Чем больше человек удовлетворен здешним, тем меньше он ощущает влечение к заповедному [9, с. 62].

Важно различать вопрос о том, «что делать?», то есть о конкретных целях действий или определенного периода жизни, и вопрос о том, «во имя чего делать?», то есть о смысле жизни, о том, какую цель или ценность избрать в качестве жизнеопределяющей.

Может, потому мы сейчас столкнулись со взрывом ожесточенности, бездуховности, что значительная часть людей, и прежде всего молодых, не находит ответа на извечные вопросы «для чего я живу?», «во имя чего?» и «что есть добро и зло?». А чем объяснить, что самые «сытые» страны (Швеция и др.) лидируют по уровню суицида?

С.Л. Франк писал: «Чтобы знать, для чего жить и куда идти, каждому нужно в какой-то совсем иной инстанции, в глубине своего собственного духа найти себе абсолютную опору; нужно искать вехи своего пути не на земле... нужно искать, на свой страх и ответственность, путеводной звезды в каких-то духовных небесах и идти к ней независимо от всяких течений и, может быть, вопреки им» [10, с. 142].

П.А. Сорокин отмечал, что люди с трансцендентной системой ценностей и глубоким чувством нравственного долга обладают ценностями, которые не могут у них отнять ни один человек и ни одна катастрофа. При всех обстоятельствах они сохраняют ясность ума, чувство человеческого достоинства, самоуважение... Имея эти качества, они могут вынести любое испытание, каким бы суровым оно ни было. Ницше сказал: тот, кто знает, зачем жить, выдержит почти любое как.

В условиях глобализации идет ускоренное разрушение системы цивилизационных ценностей. А обесценивание бывшей ценности, которой жили и дорожили – тяжелый процесс как для индивида (духовный кризис, депрессия), так и для целых народов.

Ценностный кризис тем и отличается от всех других кризисов, что здесь человек как бы «потерял» себя, «потерял» то, с чем он себя идентифицировал, во что верил. Фактически это все утерянное являлось для него смысловой ценностью, в нем и есть сам человек в его глубинном существовании. Потеряв ценности, можно уже и покончить с этой жизнью, которая стала пустой, лишенной своей сущности, по словам Сартра. Такая жизнь стала «существованием без сущности» [6, с. 323]. В этом и кроется причина высокого уровня суицида в странах, где материальное стало доминантой жизнедеятельности.

Фактическое отсутствие в современном обществе абсолютных, претендующих на универсальность ценностей, относительно которых человек мог бы обрести внутреннюю устойчивость, определенность, и как следствие, большая личная свобода человека от ролевых «привязанностей», оборачивается отсутствием самотождественности, потерей человеком собственного «Я».

В современных условиях, когда происходит глобальная переоценка ценностей и ломка традиций, все отчетливее обнаруживается зыбкость, неустойчивость человеческого бытия. Утрата, отсутствие смысла жизни порождает у человека состояние экзистенциального вакуума и приводит к тяжелым последствиям, вплоть до психических расстройств и самоубийств. Человека все больше захлестывает поток массовой культуры, массового потребления, массовых стандартов.

В условиях тотального разрушения традиционной системы ценностей, что охватывает все сферы жизнедеятельности общества, один из главных опасных ударов глобализация наносит по одному из самых древних социальных институтов – семье.

Однополые браки, коммерциализация и консюмеризация проституции, гигантская порно-индустрия и многое другое – все это наносит сокрушительные удары по тем цивилизационным кодам и моральным нормам, что веками и тысячелетиями скрепляли общество. В обществе потребления семья вскоре может стать анахронизмом. По мысли Э. Тоффлера, «вероятнее всего семья разобьется вдребезги» [8, с. 263].

Вообще, торжество «рынка» ведет к уничтожению дуалистической структуры мира, в котором соседствуют два начала: сфера обмениваемого, предоставляемого и сфера самоценного, не измеряемого в деньгах. В человеческом микромире – это в первую очередь семья: отношения супругов, отношения родителей и детей и т.д.

В Украине каждая пятая семья не имеет детей. Растет число незарегистрированных браков, среди молодых семей они составляют более 11%. При опросах молодые люди отмечают, что не закрепляют браки юридически потому, что нет средств на содержание семьи, не готовы к ответственности, которая возлагается с таким закреплением. Это порождает в свою очередь рост внебрачной рождаемости, когда детей оставляют в роддоме. Ежегодно в стране около 900 детей становятся сиротами с первых дней своей жизни.

Семейные ценности катастрофически разрушаются. Семья – это ведь не только радость и счастье, но и ответственность, это большой труд (не только физический, но и труд души). Молодежь же, взращенная на идеологии потребительства, к этому не готова.

Как замечает З. Бауман, семейные отношения в условиях консюмеризма, сводятся к получению удовлетворения от готового к употреблению продукта. И если полученное удовольствие не достигает

обещанного и ожидаемого стандарта или если новизна проходит вместе с радостью, можно подать в суд «на развод», ссылаясь на права потребителя. Нет причины держаться за некачественный или устаревший продукт вместо того, чтобы искать «новый и усовершенствованный» в магазинах [7, с. 176-177].

Исследователи отмечают, что в нашем обществе происходят сложные процессы упадка семейных ценностей:

- снижение потребности иметь детей в браке;
- увеличение числа разводов;
- увеличение числа случаев внутрисемейного насилия;
- рост числа неполных семей;
- падение авторитета родителей по сравнению с авторитетом сверстника, устроившегося в жизни;
- рост социального сиротства;
- «либерализация» отношений к добрачным связям и одинокому материнству;
- рост числа незарегистрированных браков (краткосрочных семейных отношений).

И в то время, когда традиционная семья переживает кризис, обществу все настойчивее навязывают нетрадиционные формы интимных отношений. В Западном мире происходит не только слияние в психологическом плане маскулинного и фемининного начал, но и их смешение в физическом мире, что приводит к росту гомосексуализма, лесбиянства, бисексуализма и трансвестизма.

А теперь такие «европейские ценности» активно навязываются и нашим странам. В отношении Украины и Молдовы вопрос поставлен очень жестко: для дальнейшего сближения с Евросоюзом необходимо предоставить для сексменьшинств, что называется, «режим наибольшего благоприятствования». А впереди маячат и требования узаконить однополые браки, и прочие либеральные ценности.

По З. Фрейду, в каждом человеке сосуществуют две первородные силы: тяга к живому и тяга к мертвому. Эрос, инстинкт жизни или инстинкт любви, несет тенденцию к интеграции, к продолжению рода, он связан с будущим. В то время как Танатос, инстинкт смерти, несет тенденцию к разрушению, он связан с концом. Фрейд считал, что в человеке присутствуют оба начала на равных. Э. Фромм же был уверен, что преобладает первое начало: начало жизни.

Гемосексуализм – это не продолжение рода, не продолжение жизни, это стремление к концу, к смерти. И западная цивилизация на государственном уровне, вопреки мнению большинства, упорно утверждает эту, по сути, некрофильскую тенденцию.

Ценностный кризис, как ржавчина, разъедая общество, его культурно-цивилизационные коды, естественно ведет и к кризису идентичности.

Причем, когда мы говорим о кризисе идентичности, то это явление касается не только отдельного человека, но и целых сообществ, этносов, народов.

По мысли К. Гаджиева, глобализация, резко обострила проблему национально-культурной идентичности, которая сегодня превратилась в одну из важнейших проблем, тревожащих как мыслящее человечество в целом, так и научное сообщество в особенности.

Идентичность относится к тому классу явлений, которые связаны с частью глубинного коллективного самосознания и самоощущения членов общества, включающей в себя свойственное им коллективное бессознательное. Она основана на долгоживущих, устойчивых архетипах отношения к иным социокультурным и национально-этническим группам, к окружающему миру в целом [112, с. 59].

Потребность в идентичности – одна из глубинных потребностей человека.

Идентичность человека с определенной общностью реализуется, прежде всего, через интериоризацию им представлений, норм, ценностей, образцов поведения, образующих ее культуру. Исторически сложившиеся культуры национальных и социальных общностей представляют собой главный источник, из которого личность черпает жизненные смыслы, что образуют основу ее самосознания, выстраивают иерархию ее ценностей и норм, духовное содержание ее бытия. Человеку, который утратил свои культурные корни, грозит психологическая дезориентация, утрата внутренних правил, регулирующих и упорядочивающих его стремления и цели.

Глобализация влечет за собой глубокую трансформацию всей системы социальных связей индивида. Она раскрепощает личность, освобождает ее от жесткой привязки к определенной среде, открывает беспрецедентные возможности выбора жизненных стратегий. В то же время формирующееся «мегаобщество» объективно ставит индивида перед проблемой внутреннего самоопределения, построения своей иерархии идентичности. Человек много приобретает, но, пожалуй, еще больше теряет. Его задача предельно проста и сложна одновременно: найти свое место в новом мире, не потерять себя [1, с. 350].

Уже древние философы остро чувствовали значение почвы – среды обитания – пространства для формирования социокультурной идентичности человека.

В настоящее время с ростом урбанизации, миграционных и туристических потоков, интенсификацией глобализационных процессов в сфере экономики, телекоммуникации и проч. значение «почвы», «места» (как синонимов родины, в том числе и малой родины) размывается.

Как отмечает К.С. Гаджиев «неуклонно растет число людей, теряющих этнические и национальные корни, считающих себя космополитами, либералами в самом широком смысле этих понятий, гражданами мира, что подвергает эрозии многие ценности, принципы, институты, понятия, такие как родина, национальный суверенитет, неприкосновенность государственных границ, невмешательство во внутренние дела государства, гражданство, патриотизм и др., служащие скрепами тех форм самоорганизации человеческих сообществ, которые уже действуют несколько веков» [2, с. 12].

В таких условиях многое зависит от того, насколько политическая и культурная элита, руководство не-западных стран осознает угрозу цивилизационно-национальной идентичности, и сможет ли в привлекательной форме возродить традиционные ценности, чтобы преодолеть наступление глобализма. Выиграть, в частности, «битвы идентичностей» и вообще устоять под ударами глобализации смогут те государства, чья цивилизационная система ценностей имеет большую историческую, культурную, национальную и политическую глубину и силу.

Список литературы:

1. Богачевская И.В. Глобализация: закат традиционной религиозности или ее трансформация / И.В. Богачевская // Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
2. Гаджиев К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 3-16.
3. Лосский Н.О. Ценность и Бытие: Бог и царство Божие как основа ценностей / Н.О. Лосский. – Харьков: Фолио; М.: «АСТ», 2000. – 864 с.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М: Мысль, 1999. – 424 с.
5. Неклесса А.И. Будущее и грядущее: кризис современного мира / А.И. Неклесса // Полис. – 2012. – № 2. – С. 70-82.
6. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М., 1989. – С. 319-344.
7. См.: Бауман З. Текучая современность. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
8. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер [пер с англ.] – М.: «ООО Издательство Аст», 2001. – 560 с.
9. Трубецкой Е.Н. Смысл жизни. – М.: Республика, 1994. – 432 с.
10. Франк С.Л. Крушение кумиров / С.Л. Франк // Сочинения. – М.: Правда, 1990. – С. 113-180.
11. Чугров С.В. Япония: гибридизация и гармонизация / С.В. Чугров // Полис. – № 3. – 2008. – С. 58-67.

Стрижова І.А.

Одеський національний економічний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація

Глобалізація, торкаючись усіх сфер життєдіяльності суспільства, обумовлює не тільки інтеграційні процеси в області економіки, фінансів, телекомунікацій, але й призводить до серйозних трансформацій в соціокультурній сфері. У статті поставлено завдання проаналізувати девальвацію традиційних цінностей культурного, духовного порядку, що пов'язано з розмиванням ціннісних основ сім'ї, релігії.

Ключові слова: трансформація, глобалізація, цінності, цивілізація, суспільство споживання, сім'я, ідентичність, культура

Strizhova I.A.

Odessa National Economic University

TRANSFORMATION OF VALUE SYSTEM IN THE GLOBALIZATION AGE

Summary

Touching all spheres of society activity, globalization presupposes not only integration processes in fields of economics, finances, telecommunication, but it also results in serious transformations in social and cultural spheres. The article sets an objective to analyze devaluation of traditional values of cultural, spiritual nature, that is connected with loss of sense reliance, national and cultural identity, dilution of family and religion value bases.

Keywords: the family, transformation, globalization, value, civilization, consumption society, identity, culture.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

КРИЗИС НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Балута Т.П.

Одесский национальный экономический университет

В статье речь идет о кризисе национальной идентичности. Проблема идентичности остро встает как перед отдельно взятыми индивидами, так и разного рода сообществами, этносами, народами, государствами. Вызовы, порожденные глобализацией и новейшими информационно-телекоммуникационными, био-, нано- и иными высокими технологиями, способствовали резкому обострению проблемы национально-культурной идентичности, которая сегодня превратилась в одну из важнейших проблем, тревожащих как мыслящее человечество в целом, так и научное сообщество в особенности.

Ключевые слова: глобализация, кризис эпохи, этничность, культурная стандартизация, глобальные трансформации, противоречивость процессов, информационные потоки, межгосударственные противоборства, модернити.

Анализируя социально-политические последствия глобализации, нельзя обойти вопросы о национально-культурной, цивилизационной идентичности.

Вызовы, порожденные глобализацией и новейшими информационно-телекоммуникационными, био-, нано- и иными высокими технологиями, способствовали резкому обострению проблемы национально-культурной идентичности, которая сегодня превратилась в одну из важнейших проблем, тревожащих как мыслящее человечество в целом, так и научное сообщество в особенности.

О значимости этой темы можно судить, если учесть, что, говоря словами Э. Баумана, интерес к ней «может сказать больше о нынешнем состоянии человеческого общества, чем известные концептуальные и аналитические результаты его осмысления», ибо вне этноса нет ни одного человека на земле.

В этом контексте можно говорить о **кризисе национальной идентичности**. Проблема идентичности остро встает как перед отдельно взятыми индивидами, так и разного рода сообществами, этносами, народами, государствами. Обосновывая тезис о глобальном характере кризиса идентичности, ныне покойный С. Хантингтон писал: «Японцы никак не могут решить, относятся ли они к Азии (вследствие географического положения островов, истории и культуры) или к западной цивилизации, с которой их связывают экономическое процветание, демократия и современный технический уровень. Иранцев нередко описывают как «народ в поисках идентичности», теми же поисками увлечена Южная Африка, а Китай ведет «борьбу за национальную идентичность» с Тайванем, поглощенным «задачей разложения и переформирования национальной идентичности».

По его мнению, этот кризис ощущается в Сирии, Бразилии, Алжире, Мексике, Германии, Великобритании, США, России и других странах. «Иными словами, — утверждал Хантингтон, — кризис национальной идентичности наблюдается повсеместно, то есть носит глобальный характер» [1].

Кризис идентичности в разных странах приобретает разные формы. Но общим для него является такие явления как потеря памяти об историческом прошлом, в крайней форме выражающейся в своего рода манкуртизме, отрицании национальных символов, утрате веры в национальный идеал или миссию национального государства, разрыв между реальным и должным, жажда разрушения традиций, что особенно характерно для так называемого «креативного класса», обесценение ценностей и все

более разрастающаяся дестабилизация, т.е. отказ от веками выработанных норм морали и правил поведения, прерывность в истории, разного рода расколы в обществе, делегитимация существующей государственной власти и др.

Как писал В. Хёсле, сущность кризиса идентичности «состоит в отвержении самости со стороны «я». Это отвержение может не быть совершенно открытым; «я», испытывающее презрение к своей самости, может попытаться обмануть себя с помощью лихорадочной деятельности, которая, подобно бессмысленному путешествию, имеет только одну цель — отвратить внимание «я» от своей «самости» [2].

Кризисы коллективной идентичности, способствуя быстрому и радикальному перераспределению власти и ресурсов, создают условия для великих исторических кризисов. В этой связи необходимо не забывать, что любое государство, каким бы прочным оно ни казалось с первого взгляда, рано или поздно обречено на нестабильность и распад, если все или, во всяком случае, большинство его граждан перестают принимать базовые ценности общества, легитимность существующей власти и не выказывают готовность подчиняться её законам. Лорд Брайс как-то говорил, что даже Римская империя основывалась не столько на силе, сколько на согласии и доброй воле ее подданных. По справедливому замечанию И.А. Ильина, сущность государства состоит в том, что все его граждане имеют и признают — помимо своих различных и частных интересов и целей — еще единый интерес и единую цель, а именно, общий интерес и общую цель.

Тем не менее, кризис идентичности не следует оценивать однозначно отрицательно. Он может стать отправной точкой для переоценки старой и формирования на её основе новой идентичности. Как правило, те или иные национальные идеи появляются в поворотные эпохи, эпохи кризисов и служат средством консолидации соответствующего народа. В то же время результатом кризиса идентичности может стать возврат к архаичным, утратившим свою способность оперативно и успешно реагировать на возможные угрозы. Нестабильность, дезориентация, неопределённость, порождаемые кризисом идентичности, могут стать благоприятной почвой для победы авторитарных и тоталитарных идеологий и политических режимов.

На первый взгляд, парадокс состоит в том, что эрозии идентичности способствуют две, казалось бы, противоположные тенденции, характерные для современного мира. Речь идёт о глобализации,

интернационализации, универсализации, с одной стороны, и фрагментации, дезинтеграции, локализации, дифференциации – с другой. Сначала обратимся к анализу первой тенденции.

Наиболее очевидная и видимая на поверхности **причина кризиса идентичности** – это, несомненно, комплекс факторов, в числе которых ключевое значение имеют глобализация важнейших сфер общественной жизни. Грандиозный скачок в развитии транспорта и сферы информационно-телекоммуникационных технологий, нарастающие потоки миграции населения во всех регионах земного шара и др. Особенность современного этапа мирового развития состоит в том, что процесс изменений и сдвигов наряду со сферой экономики глубоко затронул политическую, социокультурную и духовную сферы, идеи и образы мысли, сферы экологии, эпидемиологии, связанной с распространением вирусных заболеваний, и т.д. Весь мир в целом и отдельные регионы в частности стали в беспрецедентной степени изменчивыми и динамичными.

Соответственно на международной арене народы и государства сталкиваются с более неустойчивыми, неопределенными и непредсказуемыми проблемами, чем в любой из прежних исторических эпох. Создалось новое положение, характеризующееся несоответствием традиционных идейно-политических установок и ориентаций реальным проблемам современности. Наблюдается все более четко проявляющаяся тенденция к интенсификации трансграничных экономических, политических, социальных, культурных и иных связей. Таким образом, государственно-территориальные границы становятся все более прозрачными, или, как говорят, транспарентными. В некоторых сферах, таких как международный капитал, потоки информации, государства либо вообще теряют контроль, либо вынуждены расходовать огромные ресурсы для сохранения своего контроля [3].

Неуклонно растёт число людей, теряющих этнические или национальные корни, считающих себя космополитами, либералами в самом широком смысле этих понятий, гражданами мира, что подвергает эрозии многие ценности. Принципы, институты, понятия, такие как родина, национальный суверенитет, неприкосновенность государственных границ, невмешательство во внутренние дела государства, гражданство, патриотизм и др., служащие скрепами тех форм самоорганизации человеческих сообществ, которые действуют уже несколько веков.

Значительную лепту в эти процессы вносят все более возрастающие потоки миграции людей из Азии, Африки и Латинской Америки в индустриально развитые страны. Потоки людей, информации, идей, технологий, культурных образцов в обоих направлениях – с Запада на Восток и с Востока на Запад, с Севера на Юг и с Юга на Север (понимаемые в самом широком смысле слова) – ведут к подрыву территориального императива, в течение тысячелетий лежащего в основе самого феномена государственности. Для многих народов западного мира весьма трудным становится ответить на сакраментальный вопрос «кто мы?» Последняя книга С. Хантингтона посвящена проблемам идентичности в США так и называется «КТО МЫ?» [1].

Действительно, наглядное представление об этом феномене можно получить на примере США

и России. В США некоторые признаки кризиса национальной идентичности начали обнаруживаться уже в 60-х-70-х годах прошлого века. Как известно, считается, что в США, начиная, во всяком случае, с периода Войны за независимость, каждая очередная волна иммигрантов с разных концов земного шара переплавлялись в так называемом «плавильном котле» в единую американскую нацию. При всех возможных оговорках, касающихся ассимиляции негров, а также иммигрантов из стран Азии и Латинской Америки, специалисты едины во мнении относительно существования единой американской нации и единой американской национальной идентичности.

Также принято считать, что Америку отличает от остальных стран некая особая вера, «американское кредо», сформировавшееся на основе англо-протестантской культуры отцов-основателей. Её ключевыми элементами являлись английский язык, десять библейских заповедей, английские представления о верховенстве права, ответственности правителей и правах человека, а также протестантские ценности – индивидуализм, трудовая этика, убежденность в том, что люди могут и должны создать рай на земле – или «град на холме». Однако в 60-х годах прошлого века американской национальной идентичности «стали угрожать идентичности субнациональные, двунациональные и транснациональные».

По мнению Хантингтона, эта угроза коренится в таких факторах как новая волна иммигрантов из Азии и Латинской Америки, растущая популярность доктрин мультикультурализма и диверсификации. Распространение испанского в качестве второго языка на территории США и испанизация части американского социума, утверждение групповых идентичностей, основанных на понятиях расы, этноса и пола, растущее влияние диаспор, крепнущая приверженность элит космополитизму и транснациональным идентичностям.

Это в свою очередь связано с тем, что начиная с середины 60-х годов прошлого века, стала наблюдаться тенденция к подъему этнического самосознания, углублению линии разделения различных этнических групп и даже усилению межэтнических конфликтов. Советский этнограф Н. Я. Дарган писал: «Усиливается сознание принадлежности к разным этническим группам, из которых состоит американская нация: даже лица скандинавского и венгерского происхождения, сравнительно сильно ассимилированные в США, начинают вспоминать о своих этнических корнях. Это выражается, в частности, в написании своих имен и фамилий по традиционной орфографии, позволяющей определить этническое происхождение (в первой половине века они стремились к максимальной англизации в орфомастике)». Как будто неожиданно возник феномен так называемых «дефисных американцев»: итало-американцев, ирландо-американцев, германо-американцев и т.д., не говоря об афро-американцах и все более растущих потоках так называемых чиканос из Мексики и других стран Латинской Америки. Эта тенденция приобрела широкий размах с развертыванием процессов глобализации и информационно-телекоммуникационной революции, оборотной стороной которых, как уже указывалось, являются фрагментация, возрождение локализма, этнизма, религиозных верований и т.д.

С ростом иммиграции из азиатских и латиноамериканских стран беспрецедентно изменяется на-

циональный состав населения. Если к началу 70-х годов XX века в США насчитывалось примерно 9 млн. родившихся за их пределами, или некоренных американцев, то к началу нового века **их число превалило за 30 млн.** Каждый год в США прибывает почти миллион официальных иммигрантов – плюс почти полмиллиона нелегальных. Причем, подавляющее большинство всех иммигрантов – это выходцы из стран Азии, Африки и Латинской Америки. В настоящее время в этой стране насчитываются примерно 45,5 млн. латиноамериканцев, что составляет 15% от общей численности населения. Вторым по численности меньшинством являются чернокожие, которых в стране 40,7 млн. (13,5%), далее следуют выходцы из Азии – 15,2 млн. (5%) [4].

Все восточное побережье Атлантики с центром в Нью-Йорке перестало быть пространством англосаксов. Это в полном смысле полурасовое общество, характеризующееся неуклонным убыванием «расово-чистого» белого элемента. На карте США появляются многочисленные цветные города (Майами, Детройт, Атланта, Вашингтон, Новый Орлеан, Нью-Йорк и др.)

Постоянный поток испанноговорящих иммигрантов угрожает разделить США на два народа, две культуры, два языка, поскольку мексиканцы и другие латиноамериканцы с трудом ассимилируются в господствующую американскую культуру, нередко отвергая англо – протестантские ценности. [4]

С учетом названных процессов ряд американских специалистов, применительно к Америке все же используют традиционное понятие «плавильного котла» или «тигля». Как признает Ральф Эйли: «В США, так же, как и в Канаде, вместо «плавильного котла» получился многослойный пирог с дымящейся шашкой вместо начинки. Когда взорвется никто не знает, но все знают, что взорвется обязательно» [5]

В этих условиях многие исследователи предпочитают использовать выражение «крупно нарезанный салат». Такая замена подразумевает, что американцы представляют собой конгломерат представителей множества народов из разных регионов земного шара, которые отнюдь не спешат полностью интегрироваться в единую нацию. Оценивая наличие этих тенденции, Л. Миллер констатировала: «на исходе столетия Америка стала менее западной, менее беглой и менее англосаксонской». Обоснованности этого тезиса свидетельствует тот факт, что, согласно новейшей статистике Федерального бюро переписи населения, уже в 2012 году в США люди с белым цветом кожи со временем перестанут составлять большинство. В семьях, принадлежащих к этническим меньшинствам, рождается больше детей, в результате чего расовая структура американского населения меняется: дети с белым цветом кожи «остаются в меньшинстве».

Комментируя эти тенденции, профессор социологии Гарвардского университета Р. Хэррисон пришел к выводу: «Наступление новой этнической эпохи в нашей стране воистину является историческим явлением. Отныне расовая трансформация страны неизбежна».

Все это означает, что в один прекрасный день белое большинство населения европейского происхождения в США действительно может оказаться в меньшинстве. П. Бьюкенен поэтому с тревогой предупреждает, что неуправляемая миграция грозит уничтожить страну, в которой мы выросли, и превратить Америку в хаотическое скопление наро-

дов, не имеющее фактически ничего общего между собой – ни истории, ни фольклора, ни языка, ни культуры, ни веры, ни предков. Некоторые американские исследователи говорят об угрозе «банка нации». И даже Хантингтон высказал опасение, что США могут в этом отношении повторить судьбу СССР. Естественно, эти процессы и тенденции не могут не отразиться на американской национальной идентичности. При их оценке некоторые авторы идут настолько далеко, что говорят о подспудной, но все более явно проявляющейся тенденции к демографической «ориентализации» (понимаемой в самом широком смысле) западного мира, или же об «экзистенциальном кризисе», поджидающем Запад. А П. Бьюкенен даже предсказывает Западу неминуемую смерть.

Дело в том, что мигранты, решая одну проблему (нехватка рабочей силы в развитых странах), создают новую, еще большую проблему для страны пребывания – диаспорные «государства» без территории и границ. Возникает ситуация в чем-то аналогичная временам (и причинам) падения Древнеримской империи.

В США и Западной Европе уже формируются анклавы культур, отличных от доминирующей. По сути, столкнулись две изотерические стратегии, связанные с двойными стандартами. Двойные стандарты запада состоят в том, что его эмиссары одновременно и навязывают Востоку вестернизацию, и в тоже время склонны к тому, чтобы монополизировать прогресс по праву расового превосходства. Двойные стандарты Востока состоят в том, чтобы одновременно овладеть Западным прогрессом в качестве технологии, но не дать ему овладеть сознанием (не допустить культурной капитуляции).

В ответ на разрушительную культурную и экономическую экспансию «вестерна» Восток отвечает демографическим контрударом. Запад своей разрушительной экспансией создает экономический вакуум на Юге, но при этом, по другому, демографическому критерию, он сам становится зоной вакуума. Именно эти проблемы стали объектом пристального внимания Хантингтона.

Похоже, именно не западный мир бросает транскультурный вызов, активно формируя на западе поликультурное общество на свой манер. Восток смотрит уже не со стороны, а изнутри самого Запада. Среди американцев крепнет ощущение, что общество становится более плюралистичным отнюдь не по западной парадигме [6].

На Западе уже звучат голоса о том, что если в XIX веке Европа колонизировала Африку, то в двадцать первом – Африка колонизирует Европу.

Стремительные изменения в мире в конце XX – начале XXI века, связанные в первую очередь с нарастающими и весьма противоречивыми процессами глобализации, резко обострили проблему национальной идентичности. Никогда ранее в мировой истории эта проблема не стояла столь судьбоносно, даже фатально. И никогда ранее она не охватывала практически все государства и народы мира. Сегодня большинство стран мира, вовлеченных в процесс глобализации, вынуждено решать проблемы идентичности в условиях, при которых необходимо войти в глобализирующийся мир и, одновременно с этим, сохранить свою национальную идентичность.

На современном этапе развития кризис национальной идентичности приобрел такие формы

и масштабы, что его преодоление для многих из стран означает уже не только выбор адекватной конкурентоспособной стратегии развития, но и превратилось в вопрос национального выживания.

Интеграция мирового сообщества, интернационализация образов жизни, появление наднациональных объединений (Европейский союз, ООН, НАТО, ЕврАзЭС), образование глобальных транснациональных корпораций, увеличение роста миграционных процессов и развитие международных технологий, разрушающих единый ритм национальной жизни за счет создания альтернативного виртуального времени и пространства – все это требует переосмысления национальной идентичности, жизненность которой все чаще ставится под сомнение [7].

Целый ряд нарастающих и весьма противоречивых процессов глобализации непосредственно влияют на обострение кризиса национальной идентичности. Такие процессы глобализации, как демократизация, экономизация, информатизация, культурная стандартизация, ценностная универсализация, глобальная миграция, неизбежно наталкиваются на национальную идентичность как на препятствие своему естественному развитию, как на центральное ядро, хранящее наиболее устойчивые, накапливающиеся порой тысячелетия и поэтому наиболее прочные представления различных этнонациональных общностей о себе самих.

При этом развиваются многообразные конфликты, исход которых зависит от прочности или рыхлости сложившихся национальных идентичностей, их бескомпромиссности и жесткости, невосприимчивости к новому, или, напротив, их гибкости, способности к адаптивному изменению, обновлению без утраты культурных идентификационных ядер.

Информатизация, формирующая единое мировое информационное пространство, создавая глобальное сетевое общество, открывает гражданам охваченных ею стран доступ ко всем материальным и духовным благам, умножает интеллектуальный ресурс, а, следовательно, и все другие ресурсы, способствуя устойчивому развитию, достижению благополучия и безопасности личности и общества.

С другой стороны, информационные технологии не являются абсолютным благом: они создают новые возможности для контроля и манипуляции массовым сознанием во внутренней политике и новые эффективные средства воздействия на национальные сообщества. Со стороны наиболее информационно оснащенных в этом отношении государств в рамках межгосударственного противоборства, следовательно, создают и новые угрозы национальной идентичности. Кроме того, глобальные информационные потоки объективно ведут к размыванию идентичности.

Культурная стандартизация, будучи в определенной степени следствием информационной открытости, взрывает некогда замкнутые культурные идентичности. При помощи сверхсовременных информационных технологий, сопротивление которым невозможно, глобализация раз и навсегда взламывает казавшиеся ранее незыблемыми, как скала, барьеры между различными культурами, вовлекая их в водоворот всемирной конкуренции. В этом водовороте выживают лишь те культуры, которые оказываются способными к адаптации в стремительно меняющемся мире, научились вос-

принимать новейшие достижения мировой цивилизации, при этом не теряя своей самобытности.

Яркий пример такой адаптации – японская культура. Впрочем, противоположных примеров гораздо больше: это и испанская, и турецкая, и мексиканская, и аргентинская, и много других культур, не выдержавших столкновения с натиском культурной унификации, порожденной глобализацией. Массовая культура глобализации в этих случаях оказалась сильнее культурного ядра национальных идентичностей, которые в условиях глобализации сохранились лишь как культуры фольклорные: испанская коррида, турецкий ислам, мексиканская кухня, аргентинское танго. Во всех этих случаях глобализация перемолола культурные ядра национальных идентичностей, сделав граждан этих стран «гражданами мира», и оставила от этих ядер лишь некий набор туристических курьезов.

Очевидно что вслед за этими странами уже идут все без исключения страны Восточной и Центральной Европы (Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, Болгария, Румыния), страны Балтии, в последнее время, похоже, Грузия, Украина и Молдова. На очереди – Великобритания, Франция, Германия. Они сопротивляются, поскольку имеют большую «историческую» культурную глубину. И, наконец, самые «крепкие орешки» в этом отношении – это Китай, Индия и Россия, имеющие более чем тысячелетнюю культурную историческую традицию.

Однако слишком уповать на это обстоятельство не стоит: глобализация перемелет и их, если культурные ядра национальных идентичностей этих стран не окажутся достаточно адаптивными к происходящим стремительным переменам в экономике, технологиях и социальной жизни. До нынешнего момента все эти три культуры – и это признают все серьезные наблюдатели – демонстрируют свои высокие адаптационные способности. Именно эти три культуры рационализировали свою национальную, а затем и политическую идентификацию всегда, когда они сталкивались с чужеродными культурами, утверждающими иные культурные стандарты.

Более того, вопрос об идентификации в этих трех культурах остро вставал именно в условиях давления чужих культурных стандартов, попыток других культур навязать им эти чужие стандарты. Отторжение чужих стандартов стимулировало в этих трех культурах процесс собственной культурной идентификации. В то же время во всех трех случаях был продемонстрирован поразительно высокий адаптационный потенциал: Индия «переварила» британскую культуру; Россия «переварила» два западных проекта – либеральный и коммунистический; Китай «переварил» коммунизм в его советской интерпретации, а сейчас, похоже, «переваривает» не только западный экономический либерализм, но и американский культурный глобализм.

Сказанное, однако, не означает, что эти три страны абсолютно гарантированы от угрозы культурной стандартизации и обрели стопроцентно надежными культурными иммунными системами, способны противостоять вызову культурной стандартизации. Решающая битва за национальную идентичность еще впереди. И ее исход главным образом зависит от того, смогут ли эти три культуры противопоставить глобализации более мощные и убедительные национальные проекты.

Утрата национальной идентичности ведет, как показывает мировая практика, к потере не только национальных ценностных ориентиров, но и значительной части национального суверенитета государств. Это в свою очередь означает отказ от собственных национальных интересов, неспособность этих государств к самостоятельной, как внутренней, так и внешней, политике. И напротив, четкое самоопределение, твердая опора на национальные идентификационные коды открывает возможность проводить свой собственный внутри и внешнеполитический курс, основанный на глубоко осознанных и четко сформулированных национальных интересах.

В условиях повсеместного и всеобъемлющего кризиса национальной идентичности каждое государство, даже из числа тех, которые добровольно и сознательно передают значительную часть своего национального суверенитета более мощным государствам и межгосударственным объединениям, делает все возможное для его преодоления. Поскольку идентичность является важным структурным компонентом конкурентоспособности национальных государств, она сама вовлекается в водоворот всемирной конкуренции. Идет «битва идентичностей». В этой конкурентной борьбе пощады нет никому. И выигрывают те государства, чья идентичность имеет большую историческую, культурную, этническую и политическую глубину и силу. Государства, слабые в этом отношении, вынуждены лишь наблюдать, как их национальные идентичности стремительно и неизбежно растворяются в процессах глобализации.

С другой стороны, сопротивляться процессам глобализации не только невозможно, но и контрпродуктивно. Овладев ее «правилами игры», следует использовать те возможности, которые она предоставляет, а желательно – и влиять на эти правила. Необходимо по возможности быть не только объектом, но и субъектом глобализации. Каждая без исключения страна является ее объектом. Но лишь немногие – субъектами. Например, Япония – это и объект, и субъект глобализации. Испытывая давление американизации, она является ее объектом. Но трансформируя заимствованные ценности, она выступает в роли субъекта глобализации, передавая их в адаптированном виде азиатским странам.

Чем сильнее процессы глобализации проникают в национальные культуры, тем активнее народы стараются сохранить такие внутренние компоненты жизни народа, как культура, язык, религия. В результате в период глобальных трансформаций обостряются проблемы национальной идентичности, связанные со стремлением народов к самобытности и к самоопределению.

Неизбежные процессы глобализации, взламывающие вековые уклады национальных культур, приводят зачастую к межнациональной, межрелигиозной напряженности, часто выливающейся в конфликты, с вытекающими отсюда человеческими жертвами. Именно межнациональные отношения в современном мире стали сегодня одной из главных проблем.

Таким образом, последствия глобализации для национальной идентичности весьма противоречивы. Она создает как новые, невиданные ранее возможности для развития и процветания различных стран, так и новые, крайне опасные вызовы и угрозы. В условиях информационной открытости всего мира, повсеместной доступности СМИ, прежде

всего телевизионных, появляется широкая возможность выбора, что бросает вызов как отдельным индивидам, так и целым национальным сообществам. В числе последних оказывается и национальное государство, культурное ядро которого размывается. Его подменяют глобально узнаваемые символы, которые рождает общее пространство информации и коммуникаций.

Подъем национализма во всем мире, включая развитые страны Запада, дробление национальных сообществ на более мелкие, т. е. субнациональные, являются ответами на вызовы культурного глобализма через утверждение «осязаемых» этнокультурных ориентиров идентичности.

Как уже отмечалось, наряду с процессом размытия идентичности под ударами глобализации идет встречный процесс: народы все больше проявляют повышенный интерес к традициям своей этничности, национальной и религиозной самобытности.

В силу новых, доселе невиданных возможностей и открытости неизменными спутниками глобализации, как бы ее оборотной стороной стали фрагментация и дифференциация, возрождение этнизма, национализма, различных форм фундаментализма, приверженностей традиционным, религиозным ценностям и т.д. Если глобализация способствует размыванию национально-государственных границ, и, соответственно, национально-государственной идентичности, составляющие ее оборотной стороны, наоборот стимулирует возрождение, во всяком случае, в сознании людей ображаемых границ разного рода субнациональных этнических, конфессиональных, культурных, языковых и иных общностей, подпитывая соответствующие идентичности.

Человеку всегда необходимо ощущать себя частью «мы». Одна из главных культурологических причин возрастание этнической идентичности во второй половине XX века – поиск ориентиров и стабильности в перенасыщенном информацией нестабильном мире. А вторая, психологическая, причина связана с интенсификацией межличностных контактов как непосредственных, так и опосредованных (через средства массовой информации). Наряду с возрастанием миграционных потоков, неуклонно растет и число туристов. Если за весь 1980 год количество международных туристов и путешественников составило всего лишь 1 миллион человек, то в 2005 году оно возросло в 1000 раз (!!!)

Поэтому весьма типичной реакцией на угрозу потери идентичности является активизация национализма. Причем, следует отметить, что в современных условиях национализм нередко принимает весьма жесткие, в том числе огосударствленные формы. Некоторые отмечают, что усиление роли этнонациональных ориентаций – не столько политическая, сколько социально-культурная и социально-психологическая тенденция, которая представляет собой своеобразный ответ личности на вызов глобализации.

По сути это обратная сторона глобализационного процесса (глобализация и дифференциация неразрывно связаны). Ибо с установлением единства и системного мира все более четко выявляется необходимость автономной идентичности всех его механизмов: личности, группы. Это важнейшее условие функционирования системы.

На рубеже третьего тысячелетия обозначился массовый поворот к старым ценностям, вплоть до этнически – трайбалистическим началам, к рели-

гиозно – цивилизационному единству отдельных частей мирового населения как к своему новому универсуму. Срабатывает «закон маятника»: всякое действие (глобализация) вызывает противодействие.

Даже умеренные оптимисты американские футурологи А.Т. и Х.Т. Тоффлер видят в качестве главной угрозы трансформацию ограниченных межгосударственных войн в ничем неограниченные этнические конфликты: «Уже сейчас не так много стран, чьи граждане готовы отдать жизнь за свое государство, но, увы, растет готовность жертвовать жизнью за этнически – религиозную идентичность. Мы пробили стену нерушимости государственных границ, и назад дороги нет» [7].

Прежде эти различия камуфлировались идеологическими одеждами, ныне камуфляж отброшен и культура, традиции, т.е. цивилизационные отличия целых регионов друг от друга стали очевидными. По мысли Хантингтона, основные цивилизационные парадигмы образуют почти непроходимые рубежи.

Вывавшиеся демоны собственного исторического опыта, традиции, религиозные воззрения, исконные ментальные коды, собственные языки, ожившие воспоминания об униженной гордости – это разрывание «чумных» курганов прошлого – может иметь далеко идущие последствия.

Активизация национального и религиозного сознания, особенно в экономически отсталых странах – естественная реакция на разрушение связей с традиционной общностью, ослаблением национального государства, проникновением «чужих» идей, целей и моделей поведения.

И так результат – разрушение социальных оболочек, структурирующих общество (институты, нормы, ценности, табу) и утверждение простейших начал и в первую очередь национализма. А далее распад мирового сообщества до уровня языковых общностей, которых в мире порядка 600. Национальные конфликты, проявление фундаментализма и религиозной нетерпимости, нарастание которых идет сегодня, тому подтверждение. Мир XXI века может стать большой Африкой.

И в завершении этого подраздела нельзя не отметить, что далеко не все авторы разделяют точку зрения, будто идентичность является жертвой гло-

бализации. Например, М. Кастельс посвятил целый том своего знаменитого анализа «Информационной эпохи» постулату, что «наш мир и наша жизнь формируются противоборствующими процессами развития глобализации и идентичности».

Так согласно Кастельсу, основная особенность неприятия власти глобализации заключается в «широкой и мощной демонстрации коллективной идентичности... проявляющейся в культурном своеобразии и контроле народа над своей жизнью и окружающей средой». Здесь идентичность видится не как нежный цветок под пятой глобализации, а как сила локальной культуры, которая оказывает сопротивление – пусть даже неорганизованное и порой политически реакционное – центростремительной силе капиталистической глобализации [8].

Этот взгляд на «силу идентичности» может разделять любой из тех, кто наблюдает за стремительным ростом социальных движений в защиту позиций идентичности (движения за права женщин, религиозные, этнические, национальные движения). Влияние глобализации становится вопросом взаимодействия институционально-технологического фактора как стимула к глобальности, с «локализирующими» силами, выступающими в качестве противовеса. Стремление к «глобальности» сочетает в себе логику капиталистической экспансии с быстрым развитием средств массовой коммуникации. Но этому стремлению противостоят различные процессы и практики, отражающие различные степени «локальности», такие как движения в защиту культурной идентичности, локальные потребительские предпочтения.

Эта более сложная формула ясно показывает, что культурная идентичность едва ли станет легкой добычей глобализации. Идентичность – это не просто некая хрупкая общественно-духовная общность, а важное измерение институционализированной социальной жизни в обществе модернити. Особенно в доминантной форме национальной идентичности это измерение является продуктом целенаправленного конструирования и поддержания культуры через регулирующие и социализирующие институты государства – закон, систему образования и средства массовой информации.

Список литературы:

1. Хантингтон, С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон / пер. с англ. А. Башкирова. М., 2004.
2. Хесли В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. // Вопросы философии. – 1994 г. – № 10. – С. 112-123.
3. Качан Т.А. Кризис национальной идентичности в условиях глобализации. М., 2010.
4. Пономарев М.В. История стран Европы и Америки в Новейшее время. М.: Проспект – 2010. – 416 с.
5. Эйли В., Эйли Р. Эмиграция в Северной Америке. Помните советы русских канадцев. М., 1997. – С. 34.
6. Маньковская И.А. Глобализация и транскультурный вызов незападного мира // Политисслед.. – 2005. – № 12. – С. 12.
7. Тоффлер. Третья волна / пер. с англ. М.: АСТ. – 2004 г.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Балута Т.П.

Одеський національний економічний університет

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**Анотація**

У статті йдеться про кризу національної ідентичності. Проблема ідентичності гостро встає як перед окремо взятими індивідами, так і різного роду співтовариствами, етносами, народами, державами. Виклики, породжені глобалізацією і новітніми інформаційно-телекомунікаційними, біо-, нано і іншими високими технологіями, сприяли різкому загостренню проблеми національно-культурної ідентичності, яка сьогодні перетворилася на одну з найважливіших проблем, що тривожать як мисляче людство в цілому, так і наукове співтовариство особливо.

Ключові слова: глобалізація, криза епохи, етнічність, культурна стандартизація, глобальні трансформації, протиріччя процесів, інформаційні потоки, міждержавні протиборства, модерність.

Baluta T.P.

Odesa National Economic University

CRISIS OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**Summary**

In the article the question is about the crisis of national identity. The problem of identity sharply gets up both before the separately taken individuals and different family by associations, ethnos, people, states. Calls, descendant globalization and newest informative, telecommunication, bio-, nano and another high-tech, assisted the sharp intensifying of problem of national and cultural identity, that today grew into one of major problems, disturbing both intellectual humanity on the whole and scientific association in particular.

Keywords: globalization, crisis of epoch, ethnicity, cultural standardization, global transformations, contradiction of processes, dataflows intergovernmental opposing, modern.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

КУЛЬТУРНАЯ МАНИФЕСТАЦИЯ МОЛОДЕЖНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ

Дорожкин А.С.

Учреждение образования «Республиканский институт высшей школы»

В данной статье ключевым понятием является «современное искусство», а многообразие форм его представления рассматривается как способ самовыражения представителей наиболее популярных молодежных субкультур. Множество форм репрезентации современного художественного творчества приводят к возникновению термина «культурная манифестация».

Ключевые слова: молодежные субкультуры, художественное творчество, культурная манифестация, символ, тату, скарификация, пирсинг.

Феномен молодежной субкультуры привлекает сегодня внимание социологов, культурологов, психологов, педагогов. При этом причины интереса достаточно разнообразны. Молодежная субкультура может рассматриваться:

- как богатый источник инноваций и открытий в искусстве, моде, формах досуга; как вариант примитивной массовой культуры, продукт медиа-индустрии;

- как форма творческой активности молодежи, не находящей принятия и поддержки со стороны официальной культуры.

К сожалению, для стран постсоветского пространства в современной ситуации наиболее актуальным становится последнее.

Специфика форм художественного творчества в молодежной среде.

Художник во все времена был орудием и выразителем духа своей эпохи. Его творчество лишь отчасти можно понять с точки зрения его личной психологии. Сознательно или неосознанно художник придает форму основным ценностям своего времени, которые, в свою очередь, формируют его самого. Эффект, вызываемый произведениями современного искусства, невозможно объяснить только их видимой формой. Для глаза, натренированного на классическом изобразительном искусстве, они и новы, и чужды. Ничто в работах абстрактного искусства не напоминает зрителю о его собственном мире – ни одного объекта в его собственном повседневном окружении, ни одного человеческого существа или животного, которые изображались бы на привычный для него лад. В космосе, явленном художником такого направления, нет ни желанного приветствия, ни видимой гармонии. И, тем не менее, в нем, бесспорно, ощущается какая-то связь с человеком. Она даже может быть более прочной, чем в произведениях изобразительного искусства, традиционным путем вызывающих к чувствам и психике.

Цель современных молодых художников заключается в том, чтобы выразить свое внутреннее видение человека и духовных основ жизни и мира. Современное произведение искусства покинуло не только царство конкретного, естественного, чувственного мира, но и сферу индивидуального.

Никогда еще не публиковали так много манифестов и деклараций, как современные художники. Большей частью эти манифесты являются художественными символами веры – поэтической, часто путанной и противоречивой попыткой объяснить своеобразие своих творений.

Однако следует иметь в виду, что этих художников интересует нечто более существенное, чем проблема формы или различия между «конкретным» и «абстрактным», предметным и беспредметным. Их целью является суть жизни и вещей, их неизмен-

ная и внутренне непоколебимая основа. Искусство в некотором роде превращается в мистицизм.

С другой стороны, эти картины открывают неожиданный фон, скрытый смысл. Часто они оказываются более или менее точными образами самой природы. Чистая абстракция стала изображением конкретного природного мира.

Современное искусство – это манифест современному обществу. Выявляют посредством своего творчества все недостатки современного мира, в котором они живут, выбирая, при этом новые формы манифестации: такие области творчества как стрит-арт (граффити, трафареты), боди-арт (тату, пирсинг), которые неотделимы от феномена внешнего имиджа молодежной субкультуры [6].

Искусство боди-арт как средство манифестации. Истоки боди-арта уходят корнями в седую древность. Именно на заре развития цивилизации человек начал раскрашивать свое тело.

Уже тогда, когда люди еще не умели ткать и в качестве одежды использовали шкуры животных, возникла потребность в магических изображениях. Кожа служила фоном для нанесения тотемов – знаков или даже гербов племени, служивших объектом религиозного почитания.

Тотемизм – древнейшая форма религии, возникшая на этапе раннеродового общественного строя. Она характеризуется верой в сверхъестественную связь и кровную близость данной родовой группы с каким-либо животным, растением, предметом или явлением природы. На языке индейцев Северной Америки «тотем» означает «его род» и изображает объект поклонения, который считается не божеством, а родичем и другом. Отличительным признаком того или иного племени были тотемы, и соответственно особым образом раскрашенное тело обладало сакральным значением. Военная окраска северных и южноамериканских индейцев имела, по их мнению, особую магическую силу и служила для устрашения врагов.

Художественное оформление тела, получившее в наше время наименование body-painting (живопись по голому телу), служило защитой против демонов и волшебства, поэтому довольно часто раскраска тела использовалась в религиозном танце, чтобы имитировать или отпугивать призраки. Раскрашивание кожи применялось также как эффективное средство защиты от насекомых. В Африке и Меланезии для выражения горя тела раскрашивали белой глиной. Белый цвет как символ траура встречается также в изображениях на лицах эскимосов и в церемониях похорон в аборигенов Австралии.

Индейцы расписывали красками своё лицо и в повседневной жизни. По используемым цветам и узорам можно было легко узнать, к какому племени он принадлежит, с кем это племя ведёт войну и многоую другую информацию.

В Индии и Средней Азии довольно большое раз-
витие получила «менди» – роспись тела с использо-
ванием хны. С 1990-ых годов она стала популярной
на Западе среди девушек.

Начиная с 1960-х годов роспись по телу начала
развиваться на Западе как часть имиджевой ма-
нифестации, означавшей изменение общественной
морали в сторону больших свобод.

В конце шестидесятих годах XX века в амери-
канском и европейском авангарде рождается те-
чение «body-art», тесно связанное с «поп-артом».
Сегодня боди-арт переживает новое рождение и
является характерным явлением культуры начала
тысячелетия. «Body-painting» следует воспринимать
как эстетическое самовыражение человека, как
игру, может быть, как модный аксессуар, которым
можно украсить себя только на один вечер.

Неотъемлемой частью искусства боди-арта яв-
ляются яркие красочные «перфомансы». Боди-арт-
шоу – это захватывающее зрелище, причем дол-
гое: примерно четырех-пятчасовое. Обязательный
атрибут шоу – показ обнаженных моделей с ри-
сунками на теле. Показы могут быть различными
в стилевом отношении. Самыми популярными яв-
ляются «aïro» (дикие, страстные звери, охотники,
африканские пейзажи), «latino» (выражают яр-
кость и контраст культуры Латинской Америки),
«maya» (воспроизведение иероглифов и рисунков
на пирамидах) и «ethno» (рисунки, отражающие
фольклорные традиции всех народов).

Часто под боди-артом понимают исключительно
искусство рисования по телу – это не совсем
правильно. Понятие боди-арта гораздо шире, чем
принято считать. Настоящий боди-арт – это целое
искусство. Существует несколько видов боди-арта.

- Бодипейтинг (от англ. Body painting) – именно
так правильнее называть самый распространенный
вид боди-арта, в котором основное место занима-
ет разрисовывание лица и тела, в чем выражается
глубинная связь искусства бодипейтинга с искус-
ством макияжа и визажа. К данному виду боди-ар-
та часто обращаются субкультуры готы и панков,
прибегая к разукрашиванию лица и тела в разные
цвета, но обыкновенно в белый.

- Пирсинг – второй вид боди-арта. Сам термин
означает нечто иное как «прокалывание дырок»,
с последующим ношением в них сережек, ко-
лец, патронных гильз и тому подобных красивых,
но абсолютно бесполезных предметов. Подходя-
щим местом для пирсинга могут оказаться самые
разнообразные части тела: от пупка до языка. Панки
и байкеры часто украшают свое тело различными
металлическими сережками и булавками.

- Татуировка, татуаж – третий вид боди-арта,
который является практически неотъемлемой час-
тью внешнего имиджа молодежных субкультур.

- Наконец, четвертый вид боди-арта – скарт –
пока еще не очень распространенный. Скарифика-
ция подразумевает нанесение на кожу довольно глубоких
порезов, оставляющих замысловатые шрамы. Вари-
ацией на тему является так называемый «брэдинг» (или
клеимирование). Здесь шрамы или рисунки наносятся
при помощи раскаленных металлических предметов.
Не каждый член молодежной субкультуры решится
на подобное, но, к примеру, у скинхедов шрамиро-
вание иногда является обязательным ритуалом для
вступления в субкультуру.

Подводя небольшой итог, можно сказать, что
настоящий истинный боди-арт – это, прежде всего
искусство, умение соединить дух и тело, характер
и мысли, чувства и грацию, потому и привлекает к
себе огромное внимание общественности.

Подобное «украшательство» объяснимо психо-
логически: это одна из самых мирных и не самая
активная попытка самоутвердиться доступным
способом; попытка выделиться, привлечь внимание
окружающих, попытка стать своим в среде поклон-
ников боди-арта.

Искусство боди-арта несет в себе, прежде всего
эстетическую функцию. Что касается семантичес-
кого аспекта, то стоит сказать, что символы, без-
условно, присутствуют, но они достаточно просты
и понятны.

Живопись на теле, какой бы экзотической она ни
была, как и всякое искусство – это поиск творчес-
кого самовыражения. Боди-арт – для раскованных
людей, которые ценят внутреннюю свободу и ищут
истину. Кредо этого направления – неповторимость
и индивидуализм. Возможно, искусство боди-арт
так притягательно, потому что балансирует меж-
ду естественным и культурным, низменным и
возвышенным.

Татуировка и ее символы. Традиция татуиро-
вки, или нанесения на тело человека узоров и ри-
сунков путем наколов на коже и введения в них
краски, уходит корнями в глубь тысячелетий.

Задолго до появления архитектуры, музыки и
тем более моды наши предки украшали свое жили-
ще наскальными рисунками, а тело – татуировкой.
Искусство татуировки является частью общеми-
ровой культуры и, то, появляясь, то, исчезая, то,
возрождаясь вновь, проходит через всю историю
человечества от древнейших египетских захороне-
ний, чей возраст насчитывает четыре тысячелетия,
до наших дней.

Особая роль в истории искусства татуировки
принадлежит японской и полинезийской традици-
ям. Вплоть до начала девяностых годов двадцатого
века полинезийский орнамент «мокко» и драконы
из древних японских легенд оставались самыми
популярными среди татуировщиков. В Новой Зе-
ландии и Полинезии люди, сделавшие татуировку,
почитались как святые. Невыносимая боль, которую
они испытывали процессе нанесения татуировки,
возводила их в ранг мучеников. Рисунок буквально
выдавливался на лице, руках и ногах специальным
молоточками с иглами на конце в течение несколь-
ких часов. Тот, кто не выдерживал до конца, считал-
ся проклятым вместе со всей семьей [1].

В средневековой Европе христианская церковь
постаралась уничтожить традиции татуировки,
считая ее варварским наследием. Своим возрож-
дением в Старом Свете этот вид искусства обязан
капитану Куку, который в 1771 году из своего пер-
вого путешествия к берегам Австралии и Новой Зе-
ландии привез туземца, татуированного с головы до
ног. Его появление вызвало у англичан небывалый
ажиотаж и повальное увлечение татуировкой, сна-
чала среди моряков и простого люда, а затем и сре-
ди знати. Отсюда мода на нательные рисунки ра-
спространилась по всей Европе. Слово «tattoo» как
обозначение процесса нанесения на кожу человека
рисунков с помощью иглы и краски появилось в
английском, а затем и других европейских языках
также благодаря Куку.

В конце прошлого века тату стала популярна в
Соединенных Штатах Америки. В двадцатом веке
татуировка несколько раз оказывалась на ост-
рие моды. В шестидесятые годы клиентами сало-
нов тату стали рок-н-рольщики и неформальные
объединения молодежи (панки, готы, байкеры,
скинхэды). Молодежь, увидев татуированные
тела своих кумиров, поспешила последовать их
примеру [3].

Сегодня, как никогда раньше, тату стала явлением массовой культуры: врачи и адвокаты, политики и бизнесмены, профессора университетов и домохозяйки украшают себя экзотическими иероглифами, браслетами, магическими знаками и орнаментами. Мужчины считают тату символом мужественности, женщины же видят в татуировке нечто загадочное. Одни хотят приобщиться к общей тенденции, другие, напротив, видят в этом возможность выделиться.

С древних времен татуировка наделялись магическими свойствами, поэтому ритуальные татуировки занимают особое место в молодежной субкультуре, особенно в субкультуре готов. Ритуальные тату, обычно, не предназначены для посторонних глаз. Это знаки для богов, духов и непосредственно для человека, чтобы не отклоняться от выбранного курса. Тайные знаки должны обеспечить их хозяину защиту и покровительство высших сил.

Частой темой татуировок для готов выступают кельтские орнаменты, а точнее кельтский крест «анкх».

Перевернутый крест и число Зверя (666) также часто ассоциируются с сатанизмом, хотя и имеют для него лишь исторически символическое значение.

Распространены татуировки с нацистской символикой или с изображениями на языческие сюжеты. Неотъемлемой частью имиджа бритоголовых является распространенность татуировок – со специфически скиновской или прямо нацистской символикой [5].

Существует также определенная мода на изображения с языческими сюжетами или кельтскими орнаментами – относятся к этнической татуировке (tribal). Это кельтские, полинезийские, индейские и другие мотивы.

Особое место занимают тотемные тату. Тотемное животное олицетворяло силу и качество племени, его избравшего. Ему поклонялись, оно поддерживало членов племени, отдавало ему свои особые качества, необходимые и недостающие племени в целом и конкретному субъекту, в том или ином контексте жизни.

В наши дни, татуировки-тотемы каждый человек выбирает себе индивидуально. Так в субкультуре

реперов частым изображением становится бульдог с большими клыками и шипованным ошейником, что символизирует силу, агрессивность и жестокость. Байкеры делают изображения чаще всего на плечах – это орел – «парящий» символ свободы, силы, покровитель путника в дороге. Для готов неизменным тотемным символом является – изображение летучей мыши (символ ночи, темных сил) [4].

Большинство людей желают отразить на теле собственные пристрастия или принадлежность к той или иной группе. Пример, металлисты – череп, панки – графический натальный «лик» крысы¹ [2].

Таким образом, современное молодежное искусство это всегда некий эксперимент, это всегда что-то неожиданное и неповторимое. Татуировка призвана выявлять эстетический потенциал человеческого тела, взаимодействие между телом и духом, между личностью и космосом. Тем самым, искусство татуировки как нельзя лучше предстает орудием самовыражения и еще одним способом манифестации молодежных субкультур.

Подводя общий итог, можно сказать, что молодежная субкультура может рассматриваться как богатый источник инноваций и открытий в искусстве.

Современное молодежное искусство – это прежде всего манифест обществу, выявляя посредством своего творчества все недостатки современного мира, в котором они живут, выбирая, при этом новые формы манифестации – это стрит-арт, боди-арт.

Современное молодежное художественное творчество это всегда некий эксперимент, это всегда инновация. Так молодежные субкультуры выбирают холстом для творчества не только бумагу, стены домов, но еще и тело. Натальные изображения, татуировки, пирсинг – все это составляющие новомодного молодежного течения боди-арта.

Искусство татуировки как нельзя лучше предстает орудием самовыражения и еще одним способом манифестации молодежных субкультур.

Таким образом, культурные (художественные) манифестации – это комплексная, знаковая система, включающая в себя как символы внешнего облика молодежных субкультур, так и символы различного форм художественного творчества, духовного опыта молодых людей.

¹ В поисках символа ненависти и омерзения панки остановились на крысе, взяв ее в качестве живого талисмана, и носили ее на себе постоянно.

Список литературы:

1. Ерохина, Н.Н. Молодежные субкультуры: семиотический аспект / Н.Н. Ерохина. // Социологические исследования – 2006. – №11. – С. 95-102.
2. Колесова, Д. Панки, хой! / Д. Колесова // Смена. – 2004. – № 3, март. – С. 136-140.
3. Левинова, С.И. Молодежная субкультура / С.И. Левинова. – М.:2004. – С. 381.
4. Малахова, Н. Готы – люди в черном. / Н. Малахова // Новая газета. – 2007. – 15-17 янв. (№ 02). – С. 3-31.
5. Павщук Е. Татуировка. / Е. Павщук // Химия и жизнь. – 1995. – № 6. – с. 38-44.
6. Туркатенко. Молодежные субкультуры сегодня. / А. Туркатенко // Знание – Сила. – 2007. – январь. – С. 59-64.

Dorozhkin A.S.

Educational Establishment «Republican Institute of Higher Education»

CULTURAL MANIFESTATION OF YOUTH SUBCULTURE

Summary

In this article, the key concept is «modern art», and the variety of forms submission is seen as a way of expression of the most popular representatives of youth subcultures. Many forms of contemporary artistic representations give rise to the term «cultural manifestation».

Keywords: youth subcultures, artistic creativity, cultural manifestation, symbol, tattoo, scarification, piercing.

НАШІ АВТОРИ

1. **Балута Тетяна Павлівна** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
2. **Бурик Алла Юріївна** – асистент кафедри терапевтичної стоматології Буковинського державного медичного університету
3. **Гаран Марина Сергіївна** – аспірант кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики Херсонського державного університету
4. **Гасюк Наталія Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України
5. **Давидова Юлія Володимирівна** – доктор медичних наук, керівник відділу акушерських проблем екстрагенітальної патології Інституту педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України
6. **Дем'янчик Валерія Валеріївна** – інспектор Добровеличківського міжрайонного відділу кримінально-виконавчої інспекції управління Державної пенітенціарної служби України в Кіровоградській області
7. **Дорожжін Андрей Сергеевич** – аспірант Учреждения образования «Республиканский институт высшей школы»
8. **Іщейкіна Любов Костянтинівна** – старший викладач кафедри медичної, біологічної та біоорганічної хімії Української медичної стоматологічної академії
9. **Клітинська Оксана Василівна** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
10. **Коленіченко Тетяна Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
11. **Лебедєва Олена В'ячеславівна** – кандидат юридичних наук, лаборант відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
12. **Леонтьєва Фрида Соломонівна** – кандидат біологічних наук, завідувач відділом лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
13. **Макарова Ольга Ігорівна** – аспірант кафедри гістології, ембріології та цитології Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
14. **Михальська Олена Леонідівна** – аспірант кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
15. **Морозенко Дмитро Володимирович** – кандидат ветеринарних наук, науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
16. **Насоненко Олеся Володимирівна** – клінічний ординатор кафедри внутрішніх хвороб №2 Запорізького державного медичного університету
17. **Немченко Валерій Вікторович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік та аудит» Одеської національної академії харчових технологій
18. **Нетюхайло Лілія Григорівна** – доктор медичних наук, професор Української медичної стоматологічної академії
19. **Новицький Григорій Володимирович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права Бердянського університету менеджменту і бізнесу
20. **Огородник Артем Олександрович** – кандидат медичних наук, молодший науковий співробітник Інституту педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України
21. **Охрім Христина Андріївна** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
22. **Падалка Аліна Іванівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри дитячої стоматології факультету післядипломної освіти Української медичної стоматологічної академії
23. **Панкратьєва Тетяна Леонідівна** – асистент кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету
24. **Пахомова Ірина Миколаївна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики кристалів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
25. **Перчук Оксана Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку, аудиту та контролінгу Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
26. **Писаренко Олена Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри післядипломної освіти лікарів-стоматологів Української медичної стоматологічної академії
27. **Поліщук Марина Юріївна** – аспірантка кафедри стратегії підприємств Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
28. **Рак Юлія Анатоліївна** – асистент кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету
29. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувача кафедрою образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
30. **Садомов Антон Сергійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
31. **Салівончик Олена Миколаївна** – старший викладач, кандидат економічних наук кафедри економіки та підприємництва Луцького національного технічного університету
32. **Свірідова Світлана Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Одеського національного політехнічного університету

33. **Сергета Діна Петрівна** – асистент кафедри педіатрії № 2 Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова, завідувач відділення для недоношених дітей Вінницької обласної дитячої клінічної лікарні
34. **Сівашенко Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
35. **Скібіцька Ліана Іванівна** – старший викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
36. **Слинько Юлія Олександрівна** – асистент кафедри стоматології дитячого віку, дитячої щелепно-лицьової хірургії та імплантології Харківського національного медичного університету
37. **Стрижова Ірина Андріївна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
38. **Тицька Ольга Сергіївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
39. **Томашайтіс Діана Дмитрівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
40. **Трайтлі Вікторія Юріївна** – головний державний аудитор Державної фінансової інспекції України
41. **Третяк Кароліна Валентинівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
42. **Тудай Віталій Миколайович** – лікар акушер-гінеколог відділення екстрагенітальної патології Львівської обласної клінічної лікарні
43. **Туляков Владислав Олександрович** – доктор фармацевтичних наук, провідний науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
44. **Турчак Вікторія В'ячеславівна** – кандидат економічних наук Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
45. **Турченко Ольга Григорівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і міжнародного права Донецького національного університету
46. **Федорова Тетяна Володимирівна** – асистент кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету
47. **Цюняк Оксана Петрівна** – аспірант відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України
48. **Черняк Анастасія Володимирівна** – студентка медичного факультету № 2 Української медичної стоматологічної академії
49. **Черняк Валентина Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент курсу судової медицини Української медичної стоматологічної академії
50. **Чижинська Сніжана Дмитрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
51. **Чорнолуцький Руслан Васильович** – кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету
52. **Швагірева Власта Сергіївна** – старший викладач Одеського національного політехнічного університету
53. **Шевченко Олена Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
54. **Шевченко Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
55. **Шестаковська Тетяна Леонідівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії Чернігівського державного інституту економіки і управління
56. **Яковенко Ніна Володимирівна** – лікар лабораторної діагностики відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України

ДЛЯ НОТАТОК

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 18.08.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 22,32. Тираж 100 прим.
Зам. 0814-23.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.